

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ЮБИЛЕЙНИ ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

УНИВЕРСИТЕТЪТ –
АКАДЕМИЧНА КАРТА НА СВЕТА

Пловдив
3 – 4 ноември 2011 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 49, кн. 1, сб. А, 2011
Филология

**PAISIY HILENDARSKY UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
RESEARCH PAPERS – LANGUAGES AND LITERATURE
VOL. 49, BOOK 1, PART A, 2011**

Международна редакционна колегия

проф. д.ф.н. Александър Владимирович Бондарко
проф. д.ф.н. Сергей Иванович Николаев
проф. д-р Богуслав Желински
проф. д-р Малгожата Коритковска
проф. д-р Михаела Солейман-пур-Хашеми
проф. д.ф.н. Иван Куцаров

Отговорни редактори

доц. д-р Жоржета Чолакова
доц. д-р Елена Гетова

Редакционен екип

проф. дфн Диана Иванова
доц. д-р Любка Липчева
доц. д-р Красимира Чакърова
доц. д-р Татяна Ичевска
гл. ас. д-р Юлиана Чакърова
гл. ас. д-р Борян Янев
гл. ас. д-р Борислав Борисов
гл. ас. д-р Яна Роуланд
гл. ас. Фани Бойкова

Технически редактор

гл. ас. Райна Петрова

Коректор

гл. ас. Гергана Иванова

ISSN 0861–0029

СЪДЪРЖАНИЕ

АКТУАЛНИ ЕЗИКОВИ ТЕНДЕНЦИИ. НОРМИ И КОДИФИКАЦИЯ

Иван Куцаров

*За граматичните морфемии
в съвременния български език* 9

Красимира Алексова

*Кумулация на граматични значения и видове
граматически показатели в синтетичната глаголна
словоформа в съвременния български език*..... 28

Ваня Зидарова

*Наблюдения върху новите английски заемки и тяхната
адаптация към системата на българския книжовен език* 41

Райна Петрова

*Испанските онимни заемки в българския език
(транскрипция и адаптация)* 50

Виолета Георгиева

*Наблюдения върху полипредложните конструкции
и функциите на предложните групи в българското изречение*..... 59

Мария Зозикова

*Семантическо калкиране – една из современных
тенденций развития русского и болгарского языков* 67

Петя Костадинова

*Необходима и достатъчна информация
в правописните справочници*..... 76

Йовка Тишева

Устната комуникация – стилове, стандарти и регистри..... 86

Константин Куцаров

*Същност и граматически облик
на съвременното българско причастие*..... 97

Десислава Димитрова <i>Наблюдения върху българските функционални еквиваленти на полски глаголни конструкции с „mieć“ .....</i>	102
Цветанка Аврамова <i>За един специфичен тип okazjiонални съществителни в българския език (на базата на текстове в интернет) .....</i>	111
Борян Янев <i>За експресивните алогизми в българските и английските образни сравнения (физически и психически характеристики на личността) .....</i>	118
Милена Нецова <i>Красавицата и звярът: за английските фамилни имена с латински произход, мотивирани от физически признаци .....</i>	135
Иван Чобанов <i>Хипокористичните корени отворена сричка, получени от хърватските сложни мъжки лични имена, и техните деривати .....</i>	145
Гергана Петкова <i>За сръбските женски лични имена с латински корен в състава си .....</i>	161
Vesselina Koynakova <i>A cognitive approach to epistemic markers of logical necessity, probability, and predictability in english and Bulgarian. Similarity and variation of usage in Dan Brown's „Angels and demons“ and its translation into Bulgarian .....</i>	174
Гинка Бакърджиева <i>Неологизми, образувани от названия на търговски марки (върху материал от българския език) .....</i>	189
Катерина Томова <i>Междуметия от чужд произход в българския и чешкия език .....</i>	204
Лилия Кънчева-Иванова <i>Форми за учтивост при обръщения в речевия етикет на съвременните българи и поляци .....</i>	215

ЕЗИКЪТ – (НЕ)ОСТАРЯВАЩАТА ВСЕЛЕНА

Надка Николова

Пуризмът като феномен в езиковата ситуация 229

Мария Мицкова

Българските филологически идеи на страниците на възрожденския предговор. Славянски ракурси 241

Таня Бучкова

Чуждите книжовноезикови модели на страниците на „Цариградски вестник“ (1848 – 1862)..... 252

Христина Тончева

Към неописаната диалектна лексика на югоизточните говори 260

Мирослав Михайлов

Вокалната система в говора на село Припек като предизвикателство за българската диалектна и историческа фонетика 268

НАУКИТЕ ЗА ЕЗИКА И ТЯХНОТО МЯСТО В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ

Росица Декова

Българското езикознание в съвременния свят – българският национален корпус 287

Стефана Димитрова

Поглед към конкуренцията на езиковите форми от гледна точка на съвременните лингвистични теории 305

Гергана Падарева-Илиева

Езиковедските изследвания в помощ на речевата диагностика и терапия 318

Юлиана Чакърва

Мястото на когнитивния дисонанс в преводаческата епистема..... 329

Pilar Garcés García <i>Learning writing through discourse analysis</i>	341
Милан Хърдличка <i>За аналитизма на чешкия език</i>	355
Ваня Иванова, Соня Мекенян <i>Съставяне на тестове за проверка при усвояването на фразеологични единици в чуждоезиковото обучение</i>	361
Петя Бъркалова, Светла Коева <i>Синтаксис и компютърна обработка на сложни изречения</i>	376
Malina Ditcheva <i>La syllabation automatique en français – un modèle phonologique et son informatisation</i>	387
Roussi Nikolov, Elise Ryst <i>La syllabation automatique de séquences phonémiques en anglais – algorithme, applications et outils</i>	393
Нина Чочева <i>Акустично моделиране на системата на френските гласни с помощта на програмата SARP5</i>	406
Erwan Pépiot <i>Voix de femmes, voix d’hommes : a propos de l’identification du genre par la voix chez des auditeurs anglophones et francophones</i>	418

***АКТУАЛНИ ЕЗИКОВИ ТЕНДЕНЦИИ.
НОРМИ И КОДИФИКАЦИЯ***

ЗА ГРАМАТИЧНИТЕ МОРФЕМИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Иван Куцаров
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON GRAMMATICAL MORPHEMES IN MODERN BULGARIAN LANGUAGE

Ivan Kutsarov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper presents the plane of expression of morphological categories in contemporary Bulgarian: grammatical morphemes, combinations of grammatical morphemes and a complex of grammatical morphemes (in general morphological categories such as number).

Key words: morpheme, grammatical morpheme, morphological category, plane of expression, content plane

Както е известно, в проявите си морфологията отчита два плана – план на съдържание и план на изразяване (по-подробно вж. Куцаров 2007, § 5), т.е. явленията в морфологията (с някои изключения, стоящи на границата между морфологията и лексикологията – вж. Куцаров 2007, § 24 и § 25) имат двустранна – съдържателно-формална същност, която е в съответствие с двустранната трактовка на езиковия знак и въобще на езика (за повече подробности вж. Бондарко 1976: 25 – 33 и цитираните там автори).

Спори се по въпроса за определящото положение на един от двата плана. Преобладават становищата, че определящ е планът на съдържание (вж. напр. Бондарко 1976: 31), като се визира разнообразието и липсата на вътрешно единство в плана на изразяване (напр. многобройните морфеме, изразяващи множественост – *-и, -е, -ове, -ища, -овци, -а, -ета, -ена, -еса* и др.). Нашето мнение е, че двата плана представляват неразривно единство, те са немислими един без друг, но що се отнася до морфологията, определящ трябва да бъде

планът на изразяването – тя е наука за формите и оттам – за съдържанието, което носят.

Тук ще стане дума за плана на изразяване (на значенията на морфологичните категории в съвременния български език), който включва граматичните морфемии (вж. по-долу) и техните комбинации (а в по-широк план – словоформите – за словоформа вж. Куцаров 2007, § 10), изразяващи в структурата на езика дадено значение, т.е. изхождаме от постановката, че граматичното значение е вид осъзнато и изразено в структурата на езика отношение (Симеонов 1978: 73; вж. там и становищата на А. И. Смирницки – Смирницки 1955: 21, и на К. Г. Крушелницка – Крушелницка 1970: 402; вж. още Смирницки 1959: 5 – 10; Исаченко 1961; Станков 2001 – 2002).

Разнообразието в плана на изразяване не бива да смуцава. В много случаи то се дължи на стари фонетични промени и е лесно обяснимо. Трябва да се има предвид, че на различните си равнища езикът има различни движещи сили на развитие. Във фонетиката това е стремежът към по-лесно учленение, към взаимно приспособяване на звуковете, а в морфологията – кодирането на дадено съдържание в минимална езикова единица. Нерядко тези движещи сили се разминават. Така например, ако обърнем внимание на изразяването на значението повелителност (повелително наклонение), ще установим, че при повечето глаголи от първо и второ спрежение показателите му се различават в единствено и множествено число: *пийИ, пийЕте*. Предполага се обаче, че праславянският език е имал единен формален показател – дифтонга **-oi-* (а може би свръхкраткото *i* в дифтонга, т.е. *j*). Когато започва отварянето на сричките, този низходящ дифтонг в средата на думите дава винаги ятов вокал (а оттам *-’a-* или *-e-*), докато в края на думите (при специфична интонация) дава *-и* (при друга интонация отново дава ятов вокал). Ето как фонетиката „е разбъркала работите на морфологията“. В по-ново време обаче морфологията „се справя с положението“ поне отчасти. Така напр. при глаголите от трето спрежение, които са нови за българския език, изразителят на повелителност е хомогенен: *гледаИ, гледаИте*. В същото време има и случаи, при които фонетичните промени унифицират морфологичните показатели. Такъв пример е сливането на *-и* и *-и* в българския език, което прави краесловното *-и* доминиращ изразител на множествено число (вж. Куцаров 2007, § 145, т. а).

Абсолютизирането на плана на съдържание е изиграло лоши шегии на езикознанието. Не е тайна, че почти всички нови граматикии на езиците са създадени подражателно, т.е. прилагали са се моделите на

изучените и описани вече езици (най-вече класическите – латински и старогръцки) – включвали са се категории, каквито на практика не съществуват (във всички български граматики до 1944 г. присъства категория падеж, въпреки че в нашия език и помен няма от падежи), а на специфични за дадения език явления се е търсело на всяка цена място в познати от класическите езици категории (преизказността в българския език е била включвана или в категорията време, или в категорията наклонение, като се е пренебрегвала концепцията за самостоятелен категориален характер на явлението). Затова в съвременното редица учени се стремят „да погледнат на даден език като марсианци“ (вж. Чвани 1988 и Чвани 1990), т.е. като хора с неманипулирано от класическите граматични съзнание. Това може да стане именно като се даде предимство на формите, на плана на изразяване. Ако съпоставим изказванията „*Петър пише писмо*“ и „*Петър пишеЛ писмо*“, ще установим, че те се различават само по морфемата *-л* в *пишеЛ*, че тази морфема носи значението ‘вторична информация за действието’, и след това с други механизми (вж. Куцаров 2007, § 17) ще търсим мястото на това граматично значение (вж. Куцаров 2007, § 13) в системата от морфологични категории на българския глагол. Или пък, ако сравним словоформите *студент* и *студентИ*, ще установим, че те се различават по морфемата *-и* в *студентИ*, която означава множественост (разделно множество). Противопоставена на немножествеността, сигнализирана от *студент*, тя представя морфологичната категория число.

Що се отнася до морфемите, приемаме, че „морфема е най-малката значеща съставяща на думата, неразложима на други значещи елементи (Куцаров 2007, § 6, където се позоваваме на Ахманова 1969: 240 – 242; Граматика 1983: 24 – 25; Маслов 1981: 27; Маслов 1968: 11 и др.). Тя е най-малката двупланова единица на езика (вж. напр. Кодухов 1974: 139), имаща материален експонент и съответстващо му съдържание (семантично или структурно – вж. Куцаров 2007, § 5; терминът е въведен в езикознанието от Я. Бодуен де Куртене – вж. напр. Бодуен де Куртене 1917: 197 – 198). Морфемите разделяме на два типа: лексикални и граматични. Лексикалните морфеми носят основното речниково значение на думата или пък служат за образуване на нови думи, на нови лексеми. Тук спадат традиционно наричаните корен, словообразователните представки и наставки, съединителните морфем. Лексикалните морфем са обект на лексикологията като дял от езикознанието. Граматичните морфеми служат за образуване на словоформите на дадена дума, те са носители на граматикализираните значения в езика или както ще споменаваме в следващото изло-

жение, те са формалните показатели на тези значения. Именно граматичните морфемни са обект на изучаване в морфологията като дял от граматиката и езикознанието (за повече подробности вж. Куцаров 2007, § 7).

Класическата класификация на морфемите обаче свързва изразяването на граматични значения само с т.нар. окончание, при това се приема, че окончанието в думата не може да бъде повече от едно, както се изхожда от значението на самия термин. Тази постановка води до редица аномалии, напр. *-хме* се определя като единно окончание, като единни окончания се отбелязват *-л, -ла, -ло, -ли* и пр. (вж. напр. Калканджиев 1936: 129, 134 и др.; Калканджиев 1938: 120, 125, 146 и др.; Младенов, Попвасилев 1939: 277, 280 и др.; Андрейчин 1944: 227, 231 и др.; Андрейчин, Костов, Николов 1947: 155; Андрейчин, Иванов, Попов 1957: 44; Стоянов 1980: 382; Граматика 1983: 325 и др.). Пак по същата причина на членната морфема (друг е въпросът дали тава е само една морфема), заемаща крайна задна позиция в словоформата, т.е. след традиционното окончание, се дава особен статут (вж. Стоянов 1964: 144; Граматика 1983: 26).

Що се отнася пък до конкретното изразяване, установихме, че то се осъществява не само от една граматична морфема, но в редица случаи и от комбинации на морфемни в рамките на словоформата (вж. Куцаров 2007, § 5, т. б). Обикновено това става при аналитичните словоформи (за синтетични и аналитични форми вж. Куцаров 2007, § 12, т. а, т. б, и цитираните там автори). В съвременния български език те са присъщи предимно на глагола по обясними причини – българският глагол е граматикализирал огромен брой значения, които синтетичната словоформа не може да понесе.

Българската аналитична словоформа представлява съчетание от синтетична глаголна форма (вкл. причастие) на пълнозначната дума със спомагателни глаголи и частици. Така напр. словоформата *ще пише* е съчетание на частица и лична синтетична глаголна форма; *писал съм* – на причастие и спомагателен глагол; *ще съм писал* – на частица, спомагателен глагол и причастие; *щял съм да пиша* – на причастие от спомагателен глагол, друг спомагателен глагол, частица и лична синтетична глаголна форма; *по-добър* – на частица и синтетична именна форма; *нека пишел* – на частица и причастие и т. н.

В аналитичните словоформи граматичните морфемни се разполагат както в синтетичната съставка на пълнозначната дума, така и в спомагателните глаголи, а частиците сами изпълняват функциите на граматични морфемни. Така напр. в словоформата *ще пишеш* морфема-

та *щ-* от частицата *ще* е носител на значението следходност (бъдеще време), а морфемата *-ш* от синтетичната форма *пишеш* – на значението слушащ (второ лице); в словоформата *щял да пише* причастието от спомагателен глагол *щял* представлява съчетание от три граматични морфема: *щ-* – за следходност, *-’а/е-* – за относителност, *-л* – за преизказност; а отсъствието на граматична морфема в *гледа* (сравнено с *гледаМ* и *гледаШ*) сигнализира лицето, за което се говори (трето лице).

Нерядко в по-сложните аналитични форми се наблюдава тавтология на изразяването на дадено значение, напр. в словоформата *щели смЕ билИ да гледамЕ* значението множественост е изразено четири пъти (вижте главните букви в изписаната словоформа), а значението първо лице – два пъти (чрез морфемата *-м-* в *смЕ* и *гледамЕ*). Езикът обикновено не търпи излишества и може да се предполага, че в бъдеще ще ограничи хиперхарактеристиките. Ако обърнем внимание на формите *нямал съм да пиша, нямала съм да пиша, нямало съм да пиша, нямал си да пишеш, нямала си да пишеш, нямал да пише, нямала да пише, нямало да пише, нямали сме да пишем, нямали сте да пишете, нямали да пишат* и ги съпоставим с наложилите се вече форми *нямало да пиша, нямало да пишеш, нямало да пише, нямало да пишем, нямало да пишете, нямало да пишат*, ще видим, че тази езикова икономия вече е осъществена (за повече подробности вж. Куцаров 2001).

Изключителната продуктивност на българското глаголно формообразуване през последните векове поставя в наше време сериозни проблеми и при анализа на глаголните основи. Традиционната дефиниция за основа гласи, че тя „означава онази част от думата, която остава, след като се отстранят задпоставената членна морфема и окончанието (ако има такива), напр. *написа-хме, чете-ш, преподавателите* и пр.“ (Грамматика 1983: 27). В същото време обаче в съвременния български език и т.нар. основни наставки (тематичните гласни на основата) са носители на граматични значения – аористната за предходност, а имперфектната за относителност. В същото време съчетанията на тези морфема с актуализиращите (образуващите причастия) морфема са носители на други граматични значения – аористната морфема + *л, н, т* сигнализира резултативност (вж. Куцаров 2007, § 169, а), имперфектната + *л* – умозаключителност (вж. Куцаров 2007, § 182, в). В този смисъл би могло да се говори за регресивно изместване на границата между лексикални и граматични морфема в глаголната словоформа. Именно поради това приемаме по-общо дефиниране на основата: „Основа (гр. *théma*; англ. – *stem*; фр. – *thème*; нем. – *Stamm*; исп. – *tema*) наричаме съвкупността от лексикалните морфема на да-

дена дума. На практика тя се получава, след като се отстранят граматичните морфемни, ако ги има“ (Куцаров 2007, § 8). На пръв поглед тази формулировка не казва нещо особено различно от горепосочената, но не оперира с понятието „окончание“ и избягва противоречието в понятието „основна гласна“.

Както се вижда, съществуват още много поводи за анализи и обобщения.

Сега ще се опитаме да представим граматичните морфемни и техните комбинации, изразяващи значенията на българските словоформи. Като имаме предвид приносите на редица учени като Л. Андрейчин, Ал. Александров, Х. Валтер, Зл. Генчева-Декле, Г. Герджиков, М. Деянова, Е. И. Дьомина, М. Иванов, Св. Иванчев, Ю. С. Маслов, Р. Ницолова, Б. Ю. Норман, П. Пашов, Й. Пенчев, П. Петков, В. Станков, Ст. Стоянов, Ал. Теодоров-Балан, Ю. Трифонов, Р. О. Якобсон, М. Янакиев и мн. др., както и някои наши разработки, ще отбележим следните **маркирани** граматични значения: множественост, женски род, среден род, говорещ (първо лице), слушаш (второ лице), предходност (минало време), следходност (бъдеще време), результативност, относителност (зависим таксис), повелителност, условност, умозаключителност, преизказност, пасивност (страдателен залог), отрицателност, свидетелственост, итеративност (с някои уговорки), определеност, сравнителност, превъзходност, винителен падеж, дателен падеж, звателен падеж.

Чрез отчитането на обединяващата семантика (обединяваща еднородни граматични значения) и на немаркираните значения, както и чрез последователното прилагане на принципа на А. И. Смирницки (вж. § 17) можем да предложим следната организация на морфологичните категории в съвременния български език:

1. Значението множественост, противопоставено на немножествеността (с главно значение единственост), изгражда морфологичната категория **число**. Формалните показатели на маркираното значение множественост са доста разнообразни, но това се дължи на обстоятелството, че категорията е обща (обхваща разнородни части на речта), както и на редица фонетични промени, настъпили в краесловието.

а) Основният формален показател на множествеността в съвременния български език е морфемата **-и**, която стои в края на словоформата, но преди членната морфема и някои словообразуващи частици. Той обхваща:

– всички прилагателни имена: *бял – белИ*, *смел – смелИ*, *готов – готовИ* (изключение правят само някои неизменяеми прилага-

- телни имена, заети от турския език – *сербез, пешкин, ербап* и др.);
- всички числителни имена, различаващи число: *един – еднИ, първИ, шестИ* и пр.;
  - всички местоимения, които имат същински словоформи (т.е. словоформи, които не са суплетивни): *мой – моИ, твой – твоИ, негов – неговИ, наш – нашИ, свой – своИ, такъв – такИва, кой – коИ, чий – чиИ, какъв – каквИ, който – коИто, какъвто – каквИто, някой – някоИ, никой – никоИ, всякой – всякоИ*;
  - всички съществителни имена от женски род: *жена – женИ, картина – картинИ, рокля – роклИ, слугиня – слугинИ, радост – радостИ, вест – вестИ* и пр. (изключенията са единични – вж. т. б);
  - преобладаващата част на съществителните имена от мъжки род: *овчар – овчарИ, моряк – моряцИ, лекар – лекарИ, танц – танцИ* и пр.;
  - всички самостоятелно употребени причастия: *четящ – четящИ, паднал – падналИ, ударен – ударенИ*;
  - всички спрегаеми глаголни словоформи, образувани с причастия: *челИ сме, бяхме челИ, ще сме челИ, пишелИ, ще бъдат прочетенИ* и пр.;
  - някои съществителни имена от среден род: *око – очИ, ухо – ушИ, животно – животнИ, насекомо – насекомоИ, сказуемо – сказуемИ* и пр.
- б) На второ място по фреквентност стои формалният показател **-е**, който обхваща:
- почти всички синтетични глаголни форми: *гледам – гледамЕ, гледах – гледахмЕ, четях – четяхмЕ, съм – смЕ, чети – чететЕ* и пр.;
  - отделни съществителни имена от мъжки род: *мъж – мъжЕ, кон – конЕ, цар – царЕ, княз – князЕ, крал – кралЕ*;
  - отделни съществителни имена от женски род: *ръка – ръцЕ, нога – нозЕ, овца – овцЕ* (но и *овцИ*), *свиня – свинЕ* (но и *свинИ*);
  - някои местоимения: *той – тЕ, този – тЕзи, онзи – онЕзи*;
  - някои съществителни имена от среден род, които имат паралелни форми на **-а**: *коляно – коленЕ* (и *коленА*), *рамо – раменЕ* (и *раменА*), *крило – крилЕ* (и *крилА*).
- в) Формалният показател **-ове** обхваща преобладаващата част на едносричните съществителни имена от мъжки род: *род – родОВЕ*,

стол – столОВЕ, град – градОВЕ, цвят – цветОВЕ; както и няколко двусрични: вятър – ветрОВЕ, огън – огньОВЕ, център – центрОВЕ.

г) Негова разновидност е формалният показател **-еве**, който обхваща едносрични съществителни имена от мъжки род, завършващи в единствено число на **-й**: брой – броЕВЕ, бой – боЕВЕ, строй – строЕВЕ и др.

д) Формалният показател **-а** обхваща:

– част от съществителните имена от среден род: село – селА, вино – винА, кино – кинА, известие – известиЯ [известийА], стихотворение – стихотворениЯ [стихотворенийА], море – морЯ [мор'А], но и морЕТА и пр.;

– отделни съществителни имена от мъжки род: рог – рогА, крак – кракА, брат – братЯ [брат'А] и др.

е) Формалният показател **-ета** обхваща част от съществителните имена от среден род: врабче – врабчЕТА, дърво – дървЕТА, теле – телЕТА, момче – момчЕТА, столче – столчЕТА, братче – братчЕТА и пр.

ж) Формалният показател **-ена** обхваща друга част на съществителните имена от среден род: име – имЕНА, племе – племЕНА, семе – семЕНА, време – времЕНА и пр.

з) Формалният показател **-еса** обхваща някои съществителни имена от среден род: чудо – чудЕСА, слово – словЕСА (и слова) и пр.

и) Формалният показател **-ища** обхваща част от едносричните съществителни имена от мъжки род, някои от които имат и паралелни форми: край – крайИЩА, път – пътИЩА, сън – сънИЩА, двор – дворИЩА (и дворОВЕ), гьол – гьолИЩА (и гьолОВЕ) и пр.

к) Формалният показател **-овци** обхваща част от личните съществителни имена от мъжки род: дядо – дядОВЦИ, чичо – чичОВЦИ, глупчо – глупчОВЦИ, Стоян – СтоянОВЦИ, Никола – НиколОВЦИ и пр.

л) Негова разновидност е формалният показател **-евци**: Жельо – ЖелЕВЦИ, Дельо – ДелЕВЦИ и пр.

2. Структурното съдържание на женски род и среден род, обединени като формално маркирани родове и противопоставени като цяло на немаркирания мъжки род, изграждат морфологичната категория **род**.

а) По-голямата част от мъжкородовите словоформи са немаркирани (тук причисляваме и завършващите на **-й**):

– прилагателни имена: весел, по-весел, най-весел, строг, добър, и пр.;

– числителни имена: един;

- местоимения: *той*; *мой*, *твой*, *свой*, *негов*, *неин*, *наш*, *ваш*, *те-хен*; *такъв*, *онакъв*; *кой*, *какъв*, *чий*; *който*, *какъвто*, *чийто*; *някой*, *някакъв*, *нечий*, *еди-кой*, *еди-какъв*, *еди-чий*, *кой-годе*, *какъв-годе*, *чий-годе*, *кой да е*, *какъв да е*, *чий да е*; *никой*, *никакъв*, *ничий*; *всякой*, *всякакъв*;
- самостоятелно употребени причастия: *четящ*, *говорещ*, *гледащ*, *стрелящ*, *писал*, *написал*, *писан*, *написан* и пр.;
- спрегаеми глаголни форми: *писал съм*, *писал си*, *писал е*; *беше писал*, *ще е писал*, *щеше да е писал*; *би писал*, *пишел е*, *бил е писал*, *щял е да пише*, *щял е да е писал*; *пишел*, *писал*, *бил писал*, *щял да пише*, *щял да е писал*; *нека пишел*, *бил пишел*, *щял бил да пише*, *щял бил да е писал*; *писан е*, *беше писан*, *ще е писан*, *щеше да е писан*, *бъди писан*, *нека бъде писан*, *би бил писан*, *бил е писан*, *щял е да е писан*, *бил писан*, *щял да е писан*, *нека бъдел писан*, *щял бил да е писан*;
- а 1) Част от мъжкородовите форми имат формален показател **-и**:
  - прилагателни имена: *долниИ*, *горниИ*, *селскиИ*, *българскиИ*, *юнашкиИ*, *моряшкиИ*, *кокошиИ*, *пачиИ*, *вълчиИ*, *козиИ* и пр.;
  - числителни имена: *първиИ*, *вторИ*, *третиИ*, *петИ*, *десетИ* и пр.;
  - местоимения: *всекиИ*.
- а 2) Всички членувани мъжкородови словоформи с изключение на завършващите на **-и** имат формален показател **-ий-**, който стои пред членната морфема:
  - прилагателни имена: *веселият* [*веселиИЙът*], *по-веселият* [*по-веселиИЙът*], *най-веселият* [*най-веселиИЙът*], *веселия* [*веселиИЙъ*], *строгият* [*строгиИЙът*], *строгия* [*строгиИЙъ*], *смелият* [*смелиИЙът*], *смелия* [*смелиИЙъ*], *добрият* [*добриИЙът*], *зеленият* [*зелениИЙът*] и пр.;
  - числителни имена: *единият* [*единИЙът*], *единия* [*единИЙъ*], *първият* [*първиИЙът*], *първия* [*първиИЙъ*], *вторият* [*вториИЙът*] и пр.;
  - местоимения: *неговият* [*неговиИЙът*], *неговия* [*неговиИЙъ*], *нейният* [*нейниИЙът*], *нашият* [*нашиИЙът*], *вашият* [*вашиИЙът*], *техният* [*техниИЙът*], *всичкият* [*всичкиИЙът*], *всичкия* [*всичкиИЙъ*];
  - самостоятелно употребени причастия: *четящият* [*чет'аштиИЙът*], *четящия* [*чет'аштиИЙъ*], *говорещият* [*говорештиИЙът*], *писалият* [*писалиИЙът*], *написалият* [*написалиИЙът*], *писаният* [*писаниИЙът*], *написаният* [*написаниИЙът*].

б) Формален показател за женски род е морфемата *-а*, която стои в края на словоформата, но преди членната морфема (*зелена – зеленАта*) и преди някои словообразуващи морфемии (*такАва, тАзи, [койАто]*), замества формалния показател за мъжки род *-и* при словоформите, които го притежават (*селскИ – селскА – селскАта*), и се замества от формалните показатели за среден род (*зелена – зеленО*) и за множествено число (*зелена – зеленИ, зеленАта – зеленИте*):

- прилагателни имена: *весела, по-весела, най-весела, строга, добра, горна, селска, българска, юнашка, моряшка, синя [син'А], синята [син'Ата], веселАта, по-веселАта, най-веселАта* и пр.;
- числителни имена: *една, еднаАта, първа, първаАта, втора, вторАта, трета, третАта, петА, петАта, десета, десетАта* и пр.;
- местоимения: *тя [т'А], моя [мойА], моята [мойАта], твоя [твойА], твоята [твойАта], неговА, неговАта, нейна, нейнаАта, нашА, нашАта, вашА, вашАта, тяхна, тяхнаАта, такава, коя [койА], каква, чия [чийА], която [койАто], каквАто, чиято [чийАто], някоя [н'акойА], някаква, нечия [нечийА], еди-коя [еди-койА], еди-каква, еди-чия [еди-чийА], коя-годе [койА-годе], каква-годе, чия-годе [чийА-годе], коя да е [койА да е], каква да е, чия да е [чийА да е], никоя [никойА], никаква, ничия [ничийА], всякоя [вс'акойА], всяка, всякаква, всичкАта;*
- самостоятелно употребени причастия: *четящА, четящАта, гледащА, гледащАта, стрелящА, стрелящАта, писала, писалаАта, написала, написалаАта, писана, писанаАта, написана, написанаАта* и пр.;
- спрегаеми глаголни словоформи: *писала съм, писала си, писала е, беше писала, ще е писала, щеше да е писала, би писала, пишела е, била е писала, щяла е да пише, щяла е да е писала, пишела, писала, била писала, щяла да пише, щяла да е писала, нека пишела, била пишела, щяла била да пише, щяла била да е писала, писана е, беше писана, ще е писана, щеше да е писана, бъди писана, нека бъде писана, би била писана, била е писана, щяла е да е писана, била писана, щяла да е писана, нека бъдела писана, щяла била да е писана.*

в) Основният формален показател за среден род е морфемата *-о*, която стои в края на словоформата, но преди членната морфема (*зелено – зеленОто*) и преди някои словообразуващи морфемии (*такОва, тОва*), замества формалния показател за женски род *-а* (*селскА – сел-*

скО, селскАта – селскОто) и за мъжки род **-и**, ако словоформата го притежава (селскИ – селскО), и се замества от формалния показател за множествено число **-и** (зеленО – зеленИ, зеленОто – зеленИте):

- прилагателни имена: *веселО, по-веселО, най-веселО, строгО, българскО, юнашкО, моряшкО, синьО, синьОто, веселОто, по-веселОто, най-веселОто, строгОто* и пр.;
- числителни имена: *еднО, еднОто, първО, първОто, вторО, вторОто, третО, третОто, петО, петОто, десетО, десетОто* и пр.;
- местоимения: *тО, неговО, неговОто, нейнО, нейнОто, тяхнО, тяхнОто, такОва, онакОва, толкавО, толчавО, каквО, колкавО, колчавО, каквОто, еди-каквО, каквО-годе, каквО да е, някаквО, никаквО, всякО, всякаквО, всичкОто*;
- самостоятелно употребени причастия: *четящО, четящОто, говорещО, говорещОто, гледащО, гледащОто, писалО, писалОто, написалО, написалОто, писанО, писанОто, написанО, написанОто* и пр.;
- спрегаеми глаголни форми: *писалО съм, писалО си, писалО е, беше писалО, ще е писалО, щеше да е писалО, би писалО, пишелО е, билО е писалО, щялО е да пише, щялО е да е писалО, пишелО, писалО, билО писалО, щялО да пише, щялО да е писалО, нека пишелО, билО пишелО, щялО билО да пише, щялО билО да е писалО, писанО е, беше писанО, ще е писанО, щеше да е писанО, бъди писанО, нека бъде писанО, би билО писанО, билО е писанО, щялО е да е писанО, билО писанО, щялО да е писанО, нека бъделО писанО, щялО билО да е писанО* и пр.

в 1) Другият формален показател за среден род е морфемата **-е**, която заема същите позиции като морфемата **-о**, но фреквентността ѝ е значително по-ниска:

- прилагателни имена: *кравЕ, козЕ, овчЕ, вражЕ, висшЕ, бившЕ, кокошЕ, кравЕто, козЕто, овчЕто, вражЕто, висшЕто* и пр.;
- местоимения: *моЕ, моЕто, твоЕ, твоЕто, своЕ, своЕто, нашЕ, нашЕто, вашЕ, вашЕто, коЕ, чиЕ, коЕто, чиЕто, някоЕ, нечиЕ, еди-коЕ, еди-чиЕ, коЕ-годе, чиЕ-годе, коЕ да е, чиЕ да е, никоЕ, ничиЕ, всякоЕ*;
- изолирани сегашни деятелни причастия, които са субстантивирани: *бъдещЕ, настоящЕ* и др., или пък се употребяват в определени словосъчетания, напр. *бъдеще време* (но *бъдещо споразумение*).

Забележка: В рамките на маркираното множествено число при прилагателните имена, числителните имена, местоименията, самостоятелно употребените причастия и спрегаемите глаголни форми с причастия родовите различия са неутрализирани – трите рода имат обща форма за множествено число. Такава неутрализация на опозиции (снемане на опозиции) в рамките на маркиран член на друга категория (в случая в рамките на маркирания член на категорията число – множествено число) може да се установи и в глаголната парадигма – в страдателното и в преизказното спрежение.

Явлението се обяснява чрез принципа на компенсацията (Брьондал 1943, Брьондал 1943а, Брьондал 1943б; вж. Герджиков 1984: 222 – 227; Чвани 1988; Чвани 1990), парадигматическата неутрализация и съкратителната реорганизация (вж. Герджиков 1984: 189 – 207). Най-просто казано, при съчетаването на значенията на две категории (много често те са повече от две), в рамките на маркирана част на втората (на следващата) категория се заличават противопоставянията в първата, т.е. в случая част от парадигмата на категорията род се натовазва със значението множественост и именно в тази част родовите различия се заличават, има само една форма за множествено число, еднаква за трите рода (*весел овчар*, *весела овчарка*, *весело овчарче*, но *весели овчари*, *весели овчарки*, *весели овчарчета*). Родовите различия се проявяват само в рамките на немаркираното единствено число.

3. Значенията говорещ и слушаш, обединени като формално маркирани и от значението комуникатор (терминът е на Г. Герджиков) и противопоставени като цяло на немаркираното значение некомуникатор (с главно значение трето лице – лицето, за което се говори), изграждат морфологичната категория **лице**.

а) Формалните показатели на първо лице в рамките на немаркираните членове на останалите морфологични категории – немножественост (единствено число), неразновременност (сегашно време), нерезултативност (акционност), неотносителност (независим таксис), несубективност (изявително наклонение), непреизказност (пряко изказване), непасивност (деятелен залог), неотрицателност (утвърдителен статус), са:

- при глаголите от първо и второ спрежение – краесловната морфема **-ъ**;
- при глаголите от трето спрежение – краесловната морфема **-м** (тази морфема присъства и във формите за множествено число, като заема място пред формалния показател за множественост: *гледам* – *гледамЕ*).

б) Формален показател на второ лице е краесловната морфема **-ш**.

4. Значенията предходност и следходност, обединени като формално маркирани и от значението разновременност и противопоставени като цяло на немаркираното значение неразновременност (с главно значение едновременност), изграждат морфологичната категория **време**.

а) Формален показател на минало време (на предходността) е свободната, неактуализираната (несвързаната в причастие) аористна морфема (тематичният гласен на аористната основа – вж. Куцаров 2007, § 8, т. б).

б) Формален показател на бъдеще време (на следходността) е началната морфема **щ-** (в *ще, щях, щеше, щял, щели* и т. н.).

5. Значението результативност, противопоставено на немаркираното значение нерезультативност (с главно значение акционност), изгражда морфологичната категория **вид на действието**.

Формален показател на результативните форми (на резултативността) е актуализираната аористна морфема (неактуализирана, същата морфема изразява предходност – вж. § 165, т. а), т.е. аористната морфема, свързана в минало свършено деятелно причастие или минало страдателно причастие (преди всичко от свършени глаголи) чрез актуализиращите морфеме **-л, -н, -т** (*писАЛ е, говорИЛ е, обУЛ е, прочетЕН е, разБИТ е* и т. н.). В случая наблюдаваме изразяване на граматично значение чрез съчетание от две граматични морфеме (вж. Куцаров 2007, § 5, т. б). Задължително за резултативните форми е присъствието в тях на спомагателния глагол *съм* или *бъда* (вж. Маровска 2005: 227; подчертавано или не, това се е имало предвид от всички изследователи на перфекта).

6. Значението относителност (зависим таксис), противопоставено на немаркираното значение неотносителност (с главно значение абсолютност), изгражда морфологичната категория **таксис**.

Формален показател на относителните форми (на зависимия таксис) е неактуализираната (несвързаната в причастие) имперфектна морфема (тематичният гласен на миналата несвършена основа – вж. Куцаров 2007, § 8, т. б) **-’а-, -е-, -а-** (в зависимост от спрежението на глагола и от фонетичните промени – *четЯх* [чет’Ах], *четЕше*, *щЯх* [шт’Ах] *да чета*, *пишЕх*, *гледАше* и т. н.). Тя присъства и в преизказните (*четЯл* [чет’Ал], *щЯл* [шт’Ал] *да чете*), и в умозаключителните форми (*пишЕл е*, *щЯл* [шт’Ал] *е да пише*), наследник е на старата имперфектна морфема **-ѣ/а-**, която има паралели в редица индоевропейс-

ки езици, развили таксис на равнището на морфологията (срв. напр. с имперфектната морфема **-ai-** във френския език).

7. Значенията повелителност, условност и умозаключителност, обединени като формално маркирани и от значението субективност и противопоставени като цяло на немаркираната несубективност (с главно значение обективност), изграждат морфологичната категория **наклонение**.

а) Формални показатели на повелителното наклонение са:

- за синтетичните форми: при глаголите от трето спрежение, както и при глаголите от първо и второ спрежение, чиято лексикална основа завършва на гласен – морфемата **-й-** (напр. *гледаЙ, гледаЙте, стреляЙ, стреляЙте, пей, пейте, обуЙ, обуЙте, строй, стройте*); при останалите глаголи от първо и второ спрежение в единствено число – морфемата **-и**, а в множествено число – морфемата **-е-** (напр. *пишИ, пишЕте, говорИ, говорЕте*); формалният показател заема мястото на тематичния гласен при глаголите от първо и второ спрежение и след тематичния гласен при глаголите от трето спрежение;
- за аналитичните форми: повелителните частици-морфемии **нека, да, нека да** (напр. *нека пише, да пише, нека да пише*) и евентуално **дано, стига** (напр. *дано напишеш, стига писа*);

б) Формални показатели на условното наклонение са:

- за аналитичните форми: специфичната условна основа **би-** в *бих, би, би, бихме, бихте, биха* (напр. *бих писал, би писал* и пр.), в *може би*;
- за синтетичните форми: специфичната итеративна морфема **-а-, -ва-** или пък удвоената морфема **-вв-** (напр. *прочитАм, ядВАм, пиВВАм*).

в) Формален показател на умозаключителното наклонение е актуализираната чрез морфемата **-л-** (свързана в причастие) имперфектна морфема (**-’а-/-е-/-а-**), т.е. **-’ал-, -ел-, -ал-** (напр. *четЯЛ е, четЕЛли са, пишЕЛ е, пишЕЛли са, гледАЛ е, гледАЛли са*). Тук също е задължително присъствието на спомагателния глагол *съм*.

8. Значението преизказност, противопоставено на немаркираното значение непреизказност (с главно значение пряко изказване), изгражда морфологичната категория **вид на изказването**.

Формален показател на преизказните форми е допълнителната морфема **л (+ л)** в сравнение със съответната непреизказна форма, а в най-употребяваното, немаркираното трето лице – и отпадането на сегашната форма на спомагателния глагол *съм*.

Забележка: Всяка преизказна форма се отличава от съответстващата ѝ непреизказна форма (съпадаща с нея по всички граматични значения с изключение на преизказността) по **+л**, напр.:

<i>пишеЛ</i> – <i>пишеше</i>	1 л – 0 л
<i>цяЛ да е писаЛ</i> – <i>цеше да е писаЛ</i>	2 л – 1 л
<i>цяЛ биЛ да е писаЛ</i> – <i>цяЛ е да е писаЛ</i>	3 л – 2 л

Срв. още, че напр. в първия случай и двете форми (*пишеЛ* и *пишеше*) са за относително сегашно време (имперфект), трето лице, единствено число, нерезултативни, относителни, изявителни, деятелни, неотрицателни. Противопоставят се само по преизказност ~ непреизказност, а във формален план – по наличие ~ отсъствие на морфема *л*.

9. Значението пасивност, противопоставено на немаркираното значение непасивност (с главно значение активност), изгражда морфологичната категория **зalog**.

Формален показател на страдателните глаголни форми (носител на значението пасивност) е морфемата **-н** или **-т** в миналото страдателно причастие (напр. *писаН е*, *обуТ е*).

10. Значението отрицателност, противопоставено на немаркираното значение неотрицателност (с главно значение утвърдителност), изгражда морфологичната категория **статус**.

Отрицателните форми са маркирани от частицата-морфема **не**, която се съдържа и във формообразуващите частици *няма*, *нямаше*, *недей*, *недейте*.

11. Значението определеност, противопоставено на немаркираното значение неопределеност, изгражда морфологичната категория **положение**.

Носители на маркираното значение **определеност** са морфемите:

– за единствено число в мъжки род: **-ът**, **-ъ**, **-та**, **-то**;

в женски род: **-та**;

в среден род: **-то**;

– за множествено число: **-те**, **-та** (в зависимост от гласния звук, на който завършва нечленуваната форма).

Маркерите на определеността заемат крайно място в именната словоформа, т.е. след родовите и числовите морфеме. За разлика от маркерите на останалите морфологични категории в съвременния български език членните морфеме са групови определители – те се отнасят към цялата именна фраза и заемат крайна позиция винаги в първата словоформа на фразата: *книгата*, *моята книга*, *хубавата моя книга*, *първата хубава моя книга*. Във всички случаи обаче значение-

то, което те носят, се отнася към явлението, назовано със съществителното име.

Забележка 1: Според някои учени (вж. напр. Маслов 1968: 5 – 6) формален показател на определеността е морфемата **-т-**, а горепосочените морфемни представления са съчетания на определителната морфема с морфемите, изразяващи род и число. Концепцията наистина е убедителна, но смущават т. нар. кратки членувани форми от мъжки род, при които в резултат на фонетични промени като формален показател на определеността се е наложила морфемата **-ъ**. Морфемата **т** е отпаднала по принципа на икономията, тъй като информацията, носена от **-ът** и **-ъ**, е една и съща. В следващи свои трудове Ю. С. Маслов стига до извода, че инвариантът на определителните морфемни форми е самият факт на постпозицията на члена, който факт приема за „супрасегментна морфема на определеността“. В говорите, в които липсва кратка членна морфема **-ъ-** (за тези говори вж. в Гълъбов 1979), има единен формален показател – **-т-** (вж. Маслов 1971: 187 – 188).

Забележка 2: При другия възможен вариант за изграждане на категорията **положение** (вж. Куцаров 2007, § 240 – 242) тя вече има три грамеми – маркираните двустранна идентифицираност и едностранна идентифицираност, обединени от семантиката конкретност и противопоставени на неконкретността (с главно значение абстрактност), изразяването е следното:

а) Носители на значението двустранна идентифицираност са морфемите:

– за единствено число в мъжки род: **-ът, -ъ, -та, -то**;

в женски род: **-та**;

в среден род: **-то**;

– за множествено число: **-те, -та** (в зависимост от гласния звук, на който завършва нечленуваната форма).

б) Носители на значението едностранна идентифицираност са частите морфемни **един, една, едно (едни)**, заемащи позиция пред името. Те също са групови определители – отнасят се към цялата именна фраза и заемат членна позиция в нея: *потърси те **един** човек, потърси те **един** странен човек, потърси те **един** много странен човек.*

12. Значенията сравнителност и превъзходност, обединени като формално маркирани и от значението съпоставителност и противопоставени като цяло на немаркираното значение несъпоставителност (с главно значение положителна степен), изграждат морфологичната категория **степенуване**.

а) Формите за сравнителна степен са маркирани с предпоставената частица-морфема **по-**.

б) Формите за превъзходна степен са маркирани с предпоставената частица-морфема **най-**.

13. Значенията винителен, дателен и звателен падеж, обединени като формално маркирани и като косвени падежи и противопоставени като цяло на немаркирания именителен падеж, изграждат морфологичната категория **падеж**.

а) Формите за именителен падеж са немаркирани. Същото се отнася и за общата форма (казус генералис) на съществителните имена.

б) Формите за винителен падеж са маркирани с морфемата **-го**.

в) Формите за дателен падеж са маркирани с морфемата **-му**.

г) Звателните форми на съществителните имена са маркирани с морфемите:

– за мъжки род: **-е, -о, -у**;

– за женски род: **-о, -е**.

д) Звателните форми при прилагателните имена са маркирани от морфемата **-и**.

Забележка: Всички падежни морфемии заемат крайна задна позиция в именната словоформа. Изключение правят формите на относителното местоимение, при което падежната морфема стои пред словообразуващата морфема **-то**.

14. Значението итеративност, противопоставено на немаркираното значение неитеративност, би могло да изгражда морфологична категория в рамките на по-общата лексикално-граматична категория вид на глагола.

Итеративността е маркирана с морфемите **-а-, -ва-, -ава-**.

15. Значението свидетелственост, противопоставено на немаркираното значение несвидетелственост, може да изгради самостоятелна морфологична категория **очевидност**.

Носител на значението свидетелственост е морфемата **-х-/и-** в **четяХ, четеШе, четяХме, четяХте, щяХ да чета, щяХте да четете, бяХ чел, беШе чел** и пр.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: „Хемус“, 1944.

Андрейчин, Костов, Николов 1947: Андрейчин Л., Н. Костов, Е. Николов. *Българска граматика. Помагало за езиково обучение в гимназиите*. София: Изд. при Министерство на народното просвещение, 1947.

- Андрейчин, Иванов, Попов 1957:** Андрейчин Л., М. Иванов, К. Попов. *Съвременен български език за I и II курс на учителските институти*. Ч. II. София: „Народна просвета“, 1957.
- Ахманова 1969:** Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Москва: „Советская энциклопедия“, 1969.
- Бодуен де Куртене 1917:** Бодуен де Куртене, И. А. *Введение в языковедение*. Петроград, 1917.
- Бондарко 1976:** Бондарко, А. В. *Теория морфологических категорий*. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1976.
- Брьондал 1943:** Brøndal, V. Structure et variabilité des systèmes morphologiques. // *Essais de linguistique générale*. Copenhague: Munksgaard, 1943, 15 – 24.
- Брьондал 1943а:** Brøndal, V. Les oppositions linguistiques. // *Essais de linguistique générale*. Copenhague: Munksgaard, 1943.
- Брьондал 1943б:** Brøndal, V. Compensation et variation. Deux principes de linguistique générale. // *Essais de linguistique générale*. Copenhague: Munksgaard, 1943.
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: „Наука и изкуство“, 1984.
- Грамматика 1983:** *Грамматика на съвременния български език. Т. II. Морфология*. Под ред. на Ст. Стоянов. София: БАН, 1983.
- Гълъбов 1979:** Гълъбов, Ив. Някои въпроси, свързани с непълната членна форма за мъжки род единствено число. // *Изследвания върху историята и диалектите на българския език. Сборник в памет на чл.-кор. К. Мирчев*. София: БАН, 1979, 111 – 119.
- Исаченко 1961:** Исаченко, А. В. О грамматическом значении. // *Вопросы языкознания*, 1961, № 2, 39 – 56.
- Калканджиев 1936:** Калканджиев, П. *Кратка българска граматика*. Пловдив: Печатница „Левски“, 1936.
- Калканджиев 1938:** Калканджиев, П. *Българска граматика*. Пловдив – София: „Хр. Г. Данов“, 1938.
- Кодухов 1974:** Кодухов, В. И. *Общее языкознание*. Москва: „Высшая школа“, 1974.
- Крушелницка 1970:** Крушельницкая, К. Г. Проблемы взаимосвязи языка и мышления. // *Общее языкознание*. Москва: АН СССР, 1970.
- Куцаров 2001:** Куцаров, Ив. За някои особености на формите, образувани с няма, нямаше, нямало. // *Отговорността пред езика. Сборник, посветен на 70-годишнините на проф. Петър Пашов, на проф. д-р Тодор Бояджиев, чл.-кор. на БАН, и на 30-годишнината на Шуменския университет*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2001, 172 – 176.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.

- Маровска 2005:** Маровска, В. *Новобългарският перфект*. София: „Ромина“, 2005.
- Маслов 1968:** Маслов, Ю. С. Бележки за някои основни понятия от общата морфология. // *Български език и литература*, 1968, № 1, 3 – 17.
- Маслов 1971:** Маслов, Ю. С. Членные формы болгарского литературного языка с точки зрения лингвистической типологии. // *Исследования по славянскому языкознанию. Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна*. Москва: АН СССР, 1971, 181 – 188.
- Маслов 1981:** Маслов, Ю. С. *Грамматика болгарского языка*. Москва: „Высшая школа“, 1981.
- Младенов, Попвасилев 1939:** Младенов Ст., Ст. Попвасилев. *Грамматика на българския език*. София: Изд. „Казанлъшка долина“, 1939.
- Симеонов 1978:** Симеонов Б. Изявени и неизявени граматични значения в структурата на славянската дума. // *Славянска филология*, т. 15. София: БАН, 1978, 69 – 79.
- Смирницки 1955:** Смирницкий, А. И. Логическое и грамматическое в слове. // *Вопросы грамматического строя*. Москва: АН СССР, 1955, 11 – 53.
- Смирницки 1959:** Смирницкий, А. И. *Морфология английского языка*. Под ред. В. В. Пассека. Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1959.
- Станков 2001 – 2002:** Станков, В. Грамматично значение и контекст. // *Български език*, 2001 – 2002, № 1, 22 – 40; № 2, 38 – 50.
- Стоянов 1964/1980:** Стоянов, Ст. *Грамматика на българския книжовен език*. София: „Наука и изкуство“, 1964 (III изд. 1980).
- Чвани 1988:** Chvany, C. V. Distance, deixis and discretences in Bulgarian and English Verb morphology. // *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists – Sofia, September, 1988*. Linguistics. Columbus, Ohio. Slavica, 1988, 69 – 90.
- Чвани 1990:** Чвани, К. В. Оппозиции ($\pm$ дейксис), ($\pm$ дистанция) и ($\pm$ дискретность) в морфологии болгарского и английского глаголов. // *Съпоставително езикознание*, 1990, № 6, 5 – 13.

**КУМУЛАЦИЯ НА ГРАМАТИЧНИ ЗНАЧЕНИЯ
И ВИДОВЕ ГРАМАТИЧЕСКИ ПОКАЗАТЕЛИ
В СИНТЕТИЧНАТА ГЛАГОЛНА СЛОВОФОРМА
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

*Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

**CUMULATION OF GRAMMATICAL MEANINGS AND TYPES
OF GRAMMATICAL MARKERS IN THE SYNTHETIC VERB
WORD-FORM IN MODERN BULGARIAN LANGUAGE**

*Krasimira Aleksova
Sofia University St. Kliment Ohridski*

The paper discusses three types of grammatical markers in Bulgarian synthetic verb forms: segmentable grammatical morphemes which additively express one grammatical feature; segmentable grammatical morphemes which cumulatively express a number of grammatical features; grammatical formants that contain pseudo-morphemes and that cumulatively express more than one grammatical feature. Some cases of super-cumulation (or over-cumulation) are also presented and reviewed.

Key words: cumulation of grammatical features, grammatical morphemes, pseudo-morphemes, grammatical formant

1. Обект и цел

Обект на изследване в настоящата работа са видовете граматически показатели в синтетичната глаголна словоформа (СГС) в съвременния български език (СБЕ), диференцирани според кумулативността или адитивността на изразяваните от тях граматични значения. За да изясним спецификата на този обект, тук засягаме някои основни въпроси, свързани с отношенията между плана на съдържанието и изразяването във флективните езици: степен на дискретизация на формалните морфологични показатели, граматически позиции в СГС в СБЕ, граматическа доминанта на флективния тип, синкретизъм и др. Наблюденията, разсъжденията и изводите се основават на емпиричен

материал от съвременния български език и в този смисъл нямат генерализиращ характер. Основната цел на работата е да бъде доказано, че сред граматическите показатели в българската синтетична глаголна словоформа съществуват не само ясно членими морфемите, но и субморфемите, които се отличават с частична сегментируемост.

2. Кумулация, синкретизъм, граматическа доминанта на флективния тип езици

За да обосновем твърдението за наличие в СГС в СБЕ на няколко типа граматически показатели в плана на израза, изхождаме от характера на граматическите морфемите като билатерални същности – знаци, които във флективните езици се отличават с асиметрия между строежа на плана на израза (експонента на морфемата – Маслов 1987) и плана на съдържанието (граматичните значения). Най-често като същностна характеристика на флективните езици се посочва кумулацията на граматични значения в плана на съдържанието, изразяващи се от неразчленен показател в плана на израза (вж. у Плунгян 2003: 42).

Кумулацията (в рамките на цялата езикова система, а не само в морфологията) е естествено свойство на езиците, което произтича от асиметрията между двата плана на езиковия знак. При кумулативното изразяване на граматични значения, за разлика от адитивното, между форма и значение съществува едно-многозначно отношение. От тази гледна точка граматическата морфема се явява елементарен знак, който е неелементарен откъм изразявания смисъл (срв. Плунгян 2003: 40).

В лингвистиката днес се употребяват два термина: *кумулация* и *синкретизъм*, които нерядко се сочат за синоними. При термина *кумулация* (от лат. *simulatio* – натрупвам) акцентът е върху означаваното (плана на съдържанието) на граматическата морфема – струпване, натрупване на граматични значения, докато терминът *синкретизъм* се асоциира предимно с липсата на сегментируемост в плана на израза при наличието на разчлененост в съдържанието (различни граматични значения). Неслучайно като примери за синкретизъм в полето на морфологията се сочат формални съвпадения в синхронен аспект, напр. съвпадане на падежите (вж. Якобсон 1936/1985, Якобсон 1958/1985, за повече вж. Колесникова 2008).

Докато обаче понятието кумулация на граматични значения се разбира и употребява еднозначно (като противоположно на адитивното изразяване – вж. Плунгян 2003), то понятието синкретизъм (в морфологията) получава няколко интерпретации. Според най-често дава-

ните дефиниции то покрива три явления¹: 1) изразяване на няколко разнокатегориални значения от един показател (една морфема), напр. флексията **-а** в държав**а** носи значенията ж.р., ед.ч.; 2) изразяване от една словоформа на няколко значения или признаци, които в други случаи или в исторически предходни състояния на категорията са принадлежали на различни нейни членове, като това положение е обусловено от неутрализация на признаци²; 3) изразяване на няколко значения, принадлежащи в друг случай на членовете на една категория, поради появата на тези форми в период след оформяне на категорията или поради необхващане от противопоставянията в рамките на категорията³.

В тази работа разглеждаме кумулативното изразяване на граматичните значения, тъй като си поставяме въпроса дали кумулативността (респективно синкретизмът) е доминантната характеристика на флективните езици, която детерминира другите им особености.

---

¹ Вж. напр. БЕС 1998: 446; Маслов 1987: 98; Розентал, Теленкова 1985: 277; Колесникова 2008; Кристал 1997: 428, определението в WordNet 1.7.1, а също така и Большая советская энциклопедия, електронна публикация <[http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Синкретизм%20\(в%20языкознании\)](http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Синкретизм%20(в%20языкознании))>.

² Докато едни автори смятат, че неутрализацията е една от причините за наличието на синкретизъм (вж. напр. Маслов 1987: 98), други настояват, че синкретизмът и неутрализацията трябва да бъдат разграничавани – или защото едното е граматическо явление, а другото – фонетично (напр. Йелмслев 1960), или защото неутрализацията се дефинира като синтагматично явление в речта, а синкретизмът – като парадигматично, като необратима промяна в езиковата система (вж. БСЕ). Множество учени подкрепят виждането на Р. Якобсон, че за неутрализация на дистинктивни признаци може да се говори само във фонологията, докато в морфологията случаите, в които две функции се реализират в един и същ контекст, трябва да се разглеждат като синкретизъм (Якобсон 1958/1985: 180 – 181; вж. за повече Андрюс 1990: 139 – 144, Алексова 2011). Според нас в случаите, когато става дума за парадигматическа неутрализация, е по-точно да се говори за бидетерминативност, т.е. за наличието на двустранно обусловени варианти, които отговарят на две клетки от езиковата система (напр. **четял** отговаря на преизказно сегашно време и на преизказан имперфект; **четен е** – на сегашно време в страдателен залог и на перфект в страдателен залог и под.). Терминът е на Г. Герджиков, който освен бидетерминативи, които са резултат от парадигматическа неутрализация на признаци, разграничава и бипартиципанти – форми, които участват в парадигмата на две различни граматически категории поради начина на възникване на едната от категориите като транспозиция на другата, напр. конклузивният аорист (**чел е**) съвпада с индикативния перфект (**чел е**) поради транспозицията, която стои в основата на опосредстваните модуси на изказване (косвените евиденциали) – вж. Герджиков 1984: 252 – 261, а също така Алексова 2006.

³ Като пример за това се дават българските двувидови глаголи.

Търсенето на отговор на този въпрос отвежда към критериите, които лежат в основата на типологическите класификации на езиците. Ако се приеме един критерий, какъвто е напр. морфологичният, кумулативността и разнотипният и многозначен характер на афиксите могат да бъдат изведени като водещи свойства на флективните езици. Близко до този подход е виждането на Г. Мелников, който дефинира наличието на една доминираща тенденция в различните формални типове езици, наречена типологическа детерминанта. При флективния тип тя е 'икономично изразяване на служебните значения' (Мелников 2000). Възможни са обаче и други подходи, които извеждат езикови типове на базата на системните отношения между различните езикови равнища с отчитане на йерархичната зависимост между тях. В континентната типология на Г. Климов (Климов 1983) авторът формулира като определяща за даден езиков тип семантичната систематизация на лексиката, която от своя страна детерминира синтактичните и морфологичните свойства. Търсенето на доминираща характеристика отвежда и други учени към идеята за обвързаността между лексика и граматика като основа за типологическа класификация. Г. Герджиков⁴ вижда първопричините за различията между формалните типове езици в отношенията между автономното (общокатегориалното) значение на частите на речта и позиционното значение (обусловено от синтактичната позиция, която може да заема в даден език). При флективните езици тази връзка е граматикализирана, като дадено автономно значение (напр. процесуален признак, субстанция, статичен признак и т.н.) може да попада в точно определени синтактични позиции (подлог, предикат, обект, атрибут и т.н.). По-друго е положението в аглутинативните езици, в които е граматикализирано само автономното (общокатегориалното) граматично значение, без то да е задължително обвързано само с дадени позиционни значения. Именно граматикализацията на обвързаността между автономното и позиционното граматично значение може да се посочи като граматическа доминанта на флективния тип, която обуславя наличието на многозначни и разнотипни граматически афикси, фузията⁵, значимостта на морфоноло-

⁴ За съжаление тези виждания на Г. Герджиков не са публикувани. Познавам ги от неговия лекционен курс „Теория на граматическите опозиции“ в магистърската програма по лингвистика на Факултета по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“, както и от множество лични разговори. Надявам се, че монографията, която подготвяше за печат – „Развоят към анализъм и стратификацията на граматическата система“, ще бъде публикувана.

⁵ Тук ще посочим, че в лингвистиката съществуват две виждания за същността на фузията: а) формално взаимопроникване между контактно разположени мор-

гичните явления, множеството формални класове и др. В рамките на тази концепция кумулативното изразяване на граматичните значения е последица, а не свойство, детерминиращо комплекс от признаци, характерни за даден езиков тип.

3. Адитивно и кумулативно изразяване на граматичните значения в различни синтагматични позиции в СГС в СБЕ

3.1. Сегментирани граматически морфемни, при които липсва кумулативност на граматически значения

В българската СГС могат да бъдат разграничени два типа синтагматични позиции според липсата или наличието на кумулативно изразяване на граматични значения. Първата позиция е непосредствено разположена след лексикалната основа⁶, която носи автономното значение. Граматическата морфема в тази синтагматична позиция изразява само едно граматично значение, т.е. липсва кумулативност, и е налице ясна сегментируемост в плана на израза. В българския език това може да бъде или видовият суфикс, или темпоралната гласна, като между тях съществува редуване, напр. **напиш-е-ш**, **напис-ва-ш**, но не и ***напис-ва-е-ш**. Едновременната им поява е невъзможна, макар че е възможно отсъствието и на двете едновременно (вж. тук 3.4.).

Г. Герджиков дефинира граматическите морфемни във видовата и в темпоралната основа като афикси със статут на зависими компоненти от първа степен (или още – определения от I степен). Този тип афикси се отнасят пряко и независимо един от друг към лексикалната основа (като определяемо) и конкретизират нейното значение. Такъв статус е характерен за граматическите морфемни в аглутивните езици. За разлика от това при флективните езици граматическите афикси са предимно определения от II степен, които конкретизират значението на зависимите компоненти от I степен, а не директно автономното значение (изразявано от лексикалната основа).

фемни, при което настъпва обединяване на разчленени преди това елементи, затрудняващи линейната сегментация на морфемите (формална фузия), б) семантична фузия, което е равнозначно на кумуляция на граматични значения. Според нас не е приемливо да се говори за семантична фузия, тъй като в семантично отношение не става въпрос за неразчленимо обединяване на граматични значения. За повече информация относно отношенията между кумуляция и фузия вж. Плуниан 2003: 60 – 67.

⁶ Под 'лексикална основа' тук разбираме основа, която съдържа глаголен корен + словообразуващите глаголни афикси (вж. Пашов 1976).

След позицията, в която се редуват видовият суфикс и темпоралната гласна (единствената с некумулятивно изразяване на граматични значения), в СГС в СБЕ се явяват граматически морфемии, които в плана на съдържанието се отличават с кумулация на граматични значения. Могат да се разграничат два случая, тъй като те се различават по степента на членимост в плана на израза: а) когато след граматическата основа (видова или темпорална) се разполагат партиципиални суфикси, обслужващи или позиционното значение ‘атрибут’, или позиционното значение ‘предикат’ (което отговаря на синтактичните функции, които СГС в СБЕ може да изпълнява), б) когато след нея следват афикси, обслужващи позиционното значение ‘предикат’.

3.2. Сегментирани граматически морфемии, изразяващи кумулативно граматически значения

Първо ще разгледаме партиципиалните суфикси. При тях съществува ясна членимост в плана на израза и кумулативност в плана на съдържанието. Партиципиалните суфикси могат да изразяват освен позиционното значение ‘атрибут’, още и пасивност или перфектност (като нешифтърни по характер значения), срв. изпис-а-л : изпис-ва-л, изпис-а-н : изпис-ва-н, изпис-ва-щ, пиш-е-щ. Партиципиалните афикси конкретизират значенията, изразени от граматическата основа:

– суфиксът **-щ**, с който се образува сегашното деятелно причастие (пиш-е-щ), стеснява значението ‘относителна едновременност’, носено от имперфектната гласна, до ‘едновременност спрямо времето на основния глагол’;

– суфиксът **-н/-т** конкретизира аористната основа, изразяваща признака ‘предходност’, до значението ‘предходност спрямо времето на основния глагол’. В словоформата този суфикс изразява още ‘непроблематичност’ (изявително наклонение) и ‘несубективност и непреизказност’ (индикативна евиденциалност);

– партиципиалният суфикс **-л**, който изразява признака ‘перфектност’ (при други автори ‘результативност’ или ‘предварителност’), актуализира аористната основа, а освен това изразява и признаците на деятелния залог (у Г. Герджиков – ‘нецентростремителност’), ‘непроблематичност’ (изявително наклонение), ‘несубективност и непреизказност’ (индикативна евиденциалност);

– суфиксът **-л**, поставен в нова позиция (т.е. не след аористната гласна, където той изразява освен партиципиалност и признаците на деятелния залог (у Герджиков – ‘нецентростремителност’), а и още ‘непроблематичност’, ‘несубективност и непреизказност’), придобива

ново значение. Тази нова позиция е след имперфектната темпорална гласна. Тогава суфиксът **-л-** не само конкретизира нейното значение, но и носи значението ‘опосредственост на информацията за действието’ (интегралния признак на евиденциалността), което се стеснява и конкретизира в рамките на съответните композирани форми за трите косвени евиденциала.

Идеята за конкретизиращата функция на партиципиалните морфемии не е нова в нашата лингвистика. Според Ив. Куцаров носител на резултативността (перфектността) е морфемата **-ал** (Куцаров 2007: 228), представляваща актуализирана аористна морфема. Авторът разграничава свободна, неактуализирана аористна морфема, която съществува в аористната глаголна форма и изразява предходност, и аористна морфема, свързана с актуализиращите морфемии **-л-**, **-н-**, **-т-**, като чрез свързването на две морфемии се изразява едно граматично значение (Куцаров 2007: 250).

След партиципиалните суфикси в българската СГС следва флексията, която изразява граматически значения, представляващи зависими компоненти от II степен, като те изразяват значения, характерни и за прилагателните имена. Въпреки своята членимост показателите за род/число също представляват граматически морфемии, в чийто план на съдържание е налице кумулативност на граматични значения.

3.3. Частично сегментирани граматически морфемии като част от формант, изразяващ кумулативно граматически значения

Нека сега да разгледаме и втория случай – след зависимите компоненти от I степен (темпоралната гласна или видовия суфикс) в СГС в СБЕ се разполагат афикси, обслужващи позиционното значение ‘предикат’. Те имат статуса на зависими компоненти от II степен и поради това не се разполагат в отделни синтагматични позиции, а оформят флексията, за която в нашите граматикии се посочва, че има неразчленен характер. Тези граматически показатели се отличават с кумулативност на граматичните значения. Именно сред този тип граматически показатели е налице частична сегментируемост в рамките на един формант в ролята на зависим компонент от II степен.

Според застъпването тук виждане относителната сегментируемост на граматическите показатели в СГС в СБЕ се наблюдава при формите на имперфекта и аориста. Чрез комутация, напр. **учите : учехте, учехте : учихте** и също така **учих : учихме** и **учихме : учихте**

и т.н., се доказва наличието на частично сегментиране на **-x**⁷. Мнението за статуса на тези граматически показатели и за значението, което изразяват, са разнородни: според Ив. Куцаров **-x/-ш-** представлява свидетелска морфема (СБЕ 1998: 387, 395), според Р. Ницолова и П. Пашов и при аорист, и при имперфект този суфикс означава ‘отнесеност към минал момент’ (Пашов 1976: 54, Ницолова 2008: 281), М. Янакиев и Н. Котова посочват **-x-** и **-ш-** като аломорфи на морфемата партитивност, която в аорист се оказва показател за прекратеност на процеса в някакъв момент, а в имперфект, въпреки че се съобщава за непрекънат процес, се има предвид част от процеса. Авторите подчертават, че в българското езиково съзнание наличието на тази морфема във формите на имперфекта и аориста се асоциира и с тестативност (Котова, Янакиев 2001: 365).

Основанията за отделянето на **-x-** и **-ш-** не трябва да се търсят само на формално равнище, а и в плана на съдържанието, в признака, който изразява, като се прилага принципът на комутацията.

Ако се обърнем към плана на израза, застъпването тук виждане за частичната сегментируемост на **-x/-ш-** се аргументира с невъзможността **-x/-ш-** да заема отделна позиция в СГС в СБЕ поради статуса си на зависим компонент от II степен, който не конкретизира пряко лексикалната основа, а определя позиционното значение ‘предикат’. Ако се приеме обратното твърдение, т.е. че **-x/-ш-** или **-x/-θ-** заемат отделна позиция, срв. **уч-и-х-ме** и **уч-и-х-те**, ще трябва във формите на сегашно време да се отдели самостоятелна позиция с нулев суфикс, срв. **уч-и-θ-те** : **уч-и-х-те**, което не е допустимо най-малкото поради факта, че липсват форми, в които и двата суфикса (темпоралната гласна и **-x/-ш-**) да са нулеви – ***уч-θ-θ-те**.

Ако се обърнем към плана на съдържанието, то става ясно, че показателят **-x/-ш-** не функционира като определение от I степен, т.е. не се отнася пряко към автономното значение ‘процесуален признак’, а това означава, че не може да заема самостоятелна синтагматична позиция в СГС в СБЕ. Ако приемем, че той изразява значението ‘свидетелственост’, то липсата му в сегашно време би трябвало да го прави несвидетелско време. Ако се приеме, че носи значението ‘свидетелственост в рамките на миналото’, то тогава **-x/-ш-** ще актуализира както аористната, така и имперфектната гласна и би трябвало да се сегментира напр. като – **АХ**, **-А**, **-А**, **-АХ-ме**, **-АХ-те**, **-АХ-а** по модела на актуализираната аористна морфема напр. в **писАЛа**, **писАЛо**, **пи-**

⁷ С курсив в цялата работа се отделят частично сегментируемите граматически показатели.

сАЛи (вж. Куцаров в СБЕ 1998: 391), което ни се струва неприемливо. Ако означава пък ‘отнесеност към минал момент’, то аористът и имперфектът ще се окажат индиректни времена, което противоречи на виждането ни, че аористът изразява предходност спрямо акта на комуникация, а имперфектът – едновременност спрямо миналия момент. Към изказаните доводи за частичната членимост се прибавя проблематичността на членимостта при 1 л., ед.ч. (**-x-0** или **-x**) при аорист и имперфект и при 2 л. и 3 л. на имперфект (**-ш-е** или **-ше**).

Според застъпването тук виждане **-x-/-ш-** в имперфект и **-x-/-0** в аорист, срещани се в СГС в СБЕ само в изявителни, удостоверителни, деятелни форми, са част от един формант, който притежава само известна членимост. Напр. във формата за имперфект **уч-е-x-те** формантът **-x-те** изразява позиционното значение ‘предикат’, частнокатегориалните значения ‘непроблематичност’ (на индикатива), признаците на деятелния залог (‘нецентростремителност’ у Герджиков), ‘непреизказност и несубективност’ (на индикативната евиденциалност), както и ‘комуникатор, неговорещ’ (= ‘слушател’, т.е. 2 л.) и ‘плюралност’ (мн.ч.), а освен това конкретизира обобщеното време (в случая ‘относителна едновременност’, изразявано от имперфектната гласна), до ‘едновременност спрямо миналия ориентационен момент’. Като се отчита съвпадението на формантите за аорист и за имперфект (без 2 и 3 л. ед.ч.), именно конкретизацията на обобщеното време различава семантично аориста от имперфекта в СБЕ. Това личи при сравнение между по-горе посочената имперфектна форма **уч-е-x-те** и аористната **уч-и-x-те**. При **уч-и-x-те** формантът **-x-те** изразява също позиционното значение ‘предикат’, частнокатегориалните значения ‘непроблематичност’ (на индикатива), на деятелния залог (у Герджиков ‘нецентростремителност’), ‘непреизказност, несубективност’ (на евиденциалността), ‘комуникатор, неговорещ’ (= ‘слушател’, т.е. 2 л.) и ‘плюралност’ (мн.ч.), но конкретизира аористната гласна, изразяваща ‘предходност’, до значението ‘предходност спрямо акта на комуникацията’.

Основания за приемането на това виждане се съдържат и в трудовете на Г. Герджиков, който десетилетие назад посочва, че **-x-/-ш-** се отличава с частична членимост и че подобни случаи би трябвало да се дефинират по-скоро като ‘псевдоморфеми’ или ‘субморфеми’. Според учения съвпадението на по-голяма част от окончанията в днешните форми за имперфект и аорист се дължи на тенденция за изравняване на окончанията на имперфекта с окончанията на аориста в исторически план. Г. Герджиков смята, че след имперфектната гласна

-x-/-ш- изразява признака индиректност, а не предходност както след аористната гласна (Герджиков 1984: 174).

В тази работа предпочитаме термина ‘псевдоморфема’, тъй като в руската лингвистика се влага друго значение в термина ‘субморфема’ (вж. напр. в „Очерки по лингвистике“ на Е. Курилович, <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/kuril/02.php>, 15.10.2011). Освен това ‘псевдоморфема’ като термин, назоваващ частично членим граматически показател, който влиза в състава на формант, отличаващ се с кумулативно изразяване на граматически значения, дава възможност да се различи това явление от случаите, при които е налице сегментация в плана на израза, но липсва членимост в плана на съдържанието – случаи, назовавани с термина ‘морфоиди’, който принадлежи на И. Мелчук (Мелчук 1997: 145) (за повече относно термините ‘морфоид’ и ‘субморф’ вж. Плунгян 2003: 49).

3.4. Може ли да се говори за суперкумулятивност (или свръхкумулятивност) в СГС в СБЕ?

Остават неизяснени три случая:

– коя граматическа морфема изразява несвършеността в СГС, в които липсва видов суфикс, напр. при т.нар. първични несвършени глаголи, напр. **пиш-е**, **пиш-е-ше**, **пис-а**;

– при наличие на видова основа (напр. при т.нар. вторични несвършени глаголи) и липса на темпорална гласна, напр. **запис-ва-ш**, **запис-ва-ше**, **запис-ва-Ø**, кой е формалният показател, изразяващ темпоралните признаци;

– коя граматическа морфема изразява признаците ‘абсолютна едновременност’ (сег. вр.) и ‘некомплексност’ (несв. в.) при глаголи, образувани от имена, междуметия или от други глаголи, които съдържат словообразуващ суфикс **-а-**, **-’а-**, **-ва-** (ГСБКЕ II 1983: 230 – 233), напр. печатам, вечерям, беседвам; при глаголи, образувани с наставките **-ув-**, **-ствув-**, **-ов-**, **-в-** (гладувам, бодърствам, бинтовам, обядвам), а и с наставките **-к-**, **-ук-**, **-ичк-**, **-инк-**, **-ушк-**, които се съчетават с наставка **-а-** (вж. още ГСБКЕ II 1983: 261). При тези случаи **-а-** не е нито темпорална гласна, нито е видов суфикс – в академичната граматика се сочи, че има словообразуваща функция. В изследвания по въпроса се посочва, че словообразуващият суфикс **-а-**, **-’а-**, **-ва-** поема и значението абсолютна едновременност (сег. вр.). Ако това допускане се приеме, то би трябвало да се признае, че в парадигмата на българския глагол са налице случаи на кумулативно изразяване на граматични и лексикални значения. Според Вл. Плунгян подобна ку-

мулативност е допустима при суплетивни форми (вж. Плунгян 2003: 44). И. Мелчук не разглежда подобни случаи (Мелчук 1997 – 1998) на кумулация на лексикални и граматични значения, а Г. Герджиков счита, че тя е най-малкото спорна.

Според застъпването тук виждане при първичните несвършени глаголи и при глаголите, образувани от имена, междуметия или други глаголи, несвършеността се имплицира – тези глаголи са неопределни, а щом пределът не съществува, той не може да бъде достигнат, т.е. не могат да бъдат свършени по вид (вж. гледната точка на Г. Герджиков за организацията на категорията вид у Герджиков 1984, представена и у Гаравалова 2003). Според нас и в трите по-горе посочени случая значенията ‘абсолютна едновременност’ (едновременност спрямо акта на комуникация), деятелен залот (чиито признаци по терминологията на Г. Герджиков са ‘нецентростремителност и непасивност’), ‘непроблематичност’ (изявително наклонение), ‘несубективност и непреизказност’ (индикативна евиденциалност) се изразяват от зависимия компонент от II степен, обслужващ позиционното значение ‘предикат’ и конкретизиращ или видовия суфикс, или лексикалната основа. Тези случаи не трябва да се разглеждат като изключителни или като нерегулярни. Те са изява във висока степен на кумулативното изразяване на граматични значения, поради което условно можем да определим тези морфеме като свръхкумулятивни (или суперкумулятивни поради асоциирането на свръх- с прекомерност, с излишество извън мярката).

Настоящата работа повдига множество въпроси, свързани с начините на символизация на граматическите значения. Изказаните тук тези могат да бъдат приемани или отхвърляни, терминологичният апарат и изходната теоретична база, тълкуваща признаците и организацията на граматическите категории в СБЕ, могат да бъдат различни, но това не променя фактическото положение – в СГС в СБЕ наред с кумулативните (а и суперкумулятивните) граматически показатели съществуват и адитивни; и още – при кумулативните граматически показатели не съществува пълна иконичност на символизацията, а това предполага наличието и на частична сегментация в изразяването.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2006:** Алексова, Кр. За отношението омонимия – бипартиципалност – бидетерминативност в българската глаголна система. // *Littera scripta manet*. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Василка Радева. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2006, 439 – 456.
- Алексова 2011:** Алексова, Кр. За маркираността като признаковост (различията в концепциите на Р. Якобсон и Г. Герджиков за граматическите опозиции). // *Научни изследвания в памет на Георги Герджиков*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2011, 39 – 66.
- Андрюс 1990:** Andrews, Edna. *Markedness theory: the union of asymmetry and semiosis in language*. Durham: Duke University Press, 1990.
- БСЕ:** *Большая советская энциклопедия*. 10 октомври 2011 <[http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Синкретизм%20\(в%20языкознании\)/Большая_советская_энциклопедия](http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Синкретизм%20(в%20языкознании)/Большая_советская_энциклопедия)>.
- Гаравалова 2003:** Гаравалова, Ил. *Школата на натуралната морфология и българската морфологична система*. София: „Сема РШ“, 2003.
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: „Наука и изкуство“, 1984.
- ГСБКЕ II 1983:** *Грамматика на съвременния български книжовен език*. Гл. ред. проф. Ст. Стоянов. София: БАН, 1983.
- Йелмслев 1960:** Ельмслев, Л. Пролегомени к теории языка. (Пер. с англ.). // *Новое в лингвистике*. Вып. 1. Москва, 1960, 264 – 389.
- Климов 1983:** Климов Г. А. *Принципы контенсивной типологии*. Москва: Едиториал УРСС, 1983.
- Колесникова 2008:** Колесникова, Т. *О понятии синкретизма в языкознании*. 01.10.2011, <http://pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/>, поддиректория <[uch_2008_IV_00025.pdf](http://pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2008/uch_2008_IV_00025.pdf)>.
- Котова, Янакиев 2001:** Котова, Н., М. Янакиев. *Грамматика болгарского языка для владеющих русским языком*. Москва: Издательство Московского университета, 2001.
- Кристал 1997:** Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Маслов 1987:** Маслов, Ю. *Введение в языкознание*. Москва: Высшая школа, 1987.
- Мелников 2000:** Мельников, Г. П. *Системная типология языков: синтез морфологической классификации языков со стадийной*. Москва: Издательство РУДН, 2000.

- Мелчук 1997 – 1998:** Мельчук, И. *Курс общей морфологии*. Том I (1997), том II (1998). Москва – Вена: Языки русской культуры, Wiener Slawistischer Almanach, Издательская группа „Прогресс“, 1997 – 1998.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, 2008.
- Пашов 1976:** Пашов, П. За основите при глаголното формообразуване в съвременния български книжовен език. // *Помагало по българска морфология. Глагол*. (Съст. П. Пашов и Р. Ницолова). София: „Наука и изкуство“, 1976, 48 – 57.
- Плунгян 2003:** Плунгян, Вл. *Общая морфология: Введение в проблематику*. (2-ро издание). Москва: Едиториал УРСС, 2003.
- Розентал, Теленкова 1985:** Розенталь, Д. Э., М. А. Теленкова. *Словарь – справочник лингвистических терминов*. Москва: „Просвещение“, 1985.
- СБЕ 1998:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев, *Съвременен български език (фонетика, лексикология, морфология, синтаксис)*. София: ИК „Петър Берон“, 1998.
- Якобсон 1936/1985:** Якобсон Р. К общему учению о падеже. Общее значение русского падежа. // *Избранные работы*. Москва: Прогресс, 1985, 133 – 175.
- Якобсон 1958/1985:** Якобсон Р. Морфологические наблюдения над славянским склонением. // *Избранные работы*. Москва: „Прогресс“, 1985, 176 – 197.

**НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ НОВИТЕ АНГЛИЙСКИ ЗАЕМКИ
И ТЯХНАТА АДАПТАЦИЯ КЪМ СИСТЕМАТА
НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК**

Ваня Зидарова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**OBSERVATIONS ON NEW ENGLISH BORROWINGS
AND THEIR ADAPTATION TO THE SYSTEM
OF THE BULGARIAN LITERARY LANGUAGE**

Vanya Zidarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

At the end of the twentieth century were got out a lot of English words in the Bulgarian lexical system. They give satisfaction to different nominative and synonymous needs. The new English words cover a wide thematic field – politics, economics, culture, etc. Some of them function as part of individual vocabulary. In Bulgarian language no common rules to adapting English words exist. The trend is transcription, but very often English words are transliterated. New English words are a productive source for making new Bulgarian words. The polysemantics of English words is not retained in Bulgarian language.

Key words: English words, Bulgarian words, foreign words, transcription, transliteration

Преди имахме съвещания, сега имаме мийтинги; имахме портиери, а сега – рецепционисти; секретарките вече са офис мениджъри, ръководителите – генерални мениджъри; гледаме сиди и дивиди, най-добре, ако е на 3D; ядем попкорн, чипс и фастфуд; на пикник приготвяме барбекю; във фитнеса правим бодибилдинг; в бюти салона – пилинг, стайлинг и фейслифтинг; в чата працаме имейли и есемеси; четем блогове и адваме френдове.

Из рекламата на „Загорка“, 2011 г.

Заемането на думи от чужди езици е процес, който е налице във всички езици. Няма език, на който да е спестено присъствието на чуждоезикови елементи в лексиката. Това се дължи преди всичко на факта, че никой език не съществува изолирано и в по-голяма или по-малка степен се намира в контакт с други езикови системи. От особено значение за заемането на чужди думи са геополитическият и културно-историческият фактор. Преносът на думи от един език в друг е особено активен в последните десетилетия, когато границите между народите и езиците станаха символични и бяха премахнати някои характерни за миналото езикови бариери. Снемането на ограниченията за придвижване на лексиката от една система в друга доведе до увеличаване броя на чуждоезиковите лексикални единици в речниците на всички съвременни европейски езици. Историята показва, че винаги е съществувал определен превес, засилено влияние на един или друг език в общоевропейски контекст. Кой да бъде този език, е зависело преди всичко от неговата обществено-политическа и културна значимост, от ролята му в междуезиковата комуникация.

Краят на ХХ в. и началото на ХХІ в. е именно такъв период на обществена динамика – смяна на политическата система, промяна на обществените и икономическите отношения, „бум“ на технологиите, отваряне на комуникативните и езиковите граници, съществени изменения в духовната и материалната култура. И всички тези промени се извършиха едновременно за сравнително кратък период. Затова и последните десетилетия се отличават с изключителна езикова динамика. Броят на лексикалните и семантичните иновации нарасна и предизвика нови взаимоотношения и нови стандарти в речевото пространство. Новите номинативни единици (неологизми) бързо се разделяха обаче с основното си качество – усещане за новост и необичайност – и се адаптираха към активната лексика.

Английският език сравнително най-късно започва да оказва влияние върху българския. Установено е, че около Освобождението в речника ни е имало само няколко десетки думи от английски произход, които при това не са били заети пряко от английски, а чрез френски или руски език. През ХХ в. английският език засилва влиянието си в европейски мащаб, което се отразява и върху броя на английските заемки в българския. Чрез преки контакти, чрез радиото и телевизията, чрез литературата и музиката проникват все по-голямо количество английски думи, имащи широк тематичен обхват. Повечето от тях са приети за номинативно необходими, тъй като означават нови реалии в обществения живот. Чрез английския език бяха заети и думи

от други езици, главно от международната обществено-политическа и терминологична лексика. Немалка част от новите английски думи обаче са възприети под влияние на модата и стремежа към оригинален изказ. Тъй като доминиращата роля на английския език се чувства във всички европейски езици, значителна част от заемките в българския са приети и в останалите съвременни книжовни езици. До 1989 г. територия на английските заемки бяха главно следните тематични сфери: спорт – *футбол, волейбол, мач, хандбал, гол, тенис, старт, ринг, тъч, аут, финиш, допинг, рефер, спорт, гейм, баскетбол, нокаут, нокдаун, стопер, халф, рали, бек, спортсмен*; транспорт – *джип, диспечер, катер, трамвай, тролей, трафик, лифт, лайнер, стюардеса, вагон, стартер*; бит – *бойлер, бифтек, бекон, уиски, джин, джем-пър, кейк, сандвич, пуловер, кетчуп, коктейл, пикник*; култура – *джаз, рок, фолклор, блус, соул*; политика и общество – *бридж, сноб, уикенд, паркинг, дизайн, блъф, бюджет, гангстер, детектив, клуб, чек, митинг, мотел, секс*. Част от тези заемки са били възприети индиректно чрез руския език или някой друг европейски език.

След 1989 г. се създадоха условия за безпроблемно навлизане на английски заемки в българския език, и то в най-разнообразни тематични области. Наред с книжовните заемки в речта сме свидетели на спонтанна употреба на английски думи и словосъчетания, които могат да се категоризират като оказионализми или пък са белег на младежкия сленг: *бест (best), фърст (first), спешъл (special), френд (friend), софт (soft), хард (hard), аут (out), лузър (loser), кул (cool), мен (man), ловкаме се (love)*. Впечатлението, че българският език е „заят“ от англицизми, се дължи именно на съвременното речево поведение, в което се наблюдава по-голямо количество английски думи, отколкото са реално заети в лексикалната система.

Причините и обстоятелствата, обусловили мащабното навлизане на думи от английския език, са различни.

Първо, английският език стана изключително популярен и достъпен за всички. Младите хора се устремиха към него като към изход за излизане от българските рамки на съществуване, той се превърна в символ на ограничаваната до този момент свобода. Появиха се множество курсове за овладяването му, почти във всяко училище има специализирани паралелки, в които английският език се изучава усилено, той е в много случаи и необходимо условия за получаване на качествено образование у нас или в чужбина.

Второ, мобилните комуникации и интернет са немислими без владението на поне минимален набор от изразни средства на английс-

ки език. А днешният ден изисква повечето от нас да ползват новите комуникативни форми и средства.

Трето, владенето на английския език е предпоставка за полесни контакти с останалите европейски езици, в които английският също бележи силно влияние през последните десетилетия.

Четвърто, англоезичната култура „завладя“ литературата, медиите, киното и телевизията. Свободното излъчване на английски и американски културни (и субкултурни) продукти се превърна в канал, по който неусетно навлязоха много английски думи.

Пето, отношението към английския език е и емоционално подплатено. Ползването му беше в определен момент проява на своеобразна съпротива срещу съществуващите преди промените обществени и културни ограничения, той се превърна в език символ на новите отношения. Тук все пак трябва да се отбележи и елемент на „модност“. Както навремето „европеизираните българи“ от „Криворазбраната цивилизация“ на Д. Войников се напъваха да усвоят френския, да се „пофренчат“ и да избягат от българското, така днес за много хора ползването – по повод и без повод – на английски думи се превърна в мода и начин да се изрази някакъв вид (псевдо)интелектуалност.

Новите тематични гнезда, в които се обособиха значителни корпуси от английска лексика, са следните:

1. Общество – *мол, аутлет, секънд хенд, пиар, гард, бодигард, гей, имидж, дрескод, фейсконтрол, шопинг, шоурум, лизинг, уъркшоп, юпи;*

2. Икономика – *маркетинг, мениджър, холдинг, дъмпинг, дилър, брокер, спонсор, супервайзър, фиксинг, ваучер, франчайзинг, лейбъл, бизнес, тренд;*

3. Политика – *импийчмънт, рейнджър, омбудсман, имиджмейкър;*

4. Комуникации и технологии – *сървър, онлайн, лаптоп, геймър, джиесем, есемес, браузер, имейл, хардуер, чат, принтер, бъг, софтуер, дивиди, файл, сайт, роуминг;*

5. Бит – *тишърт, фреш, фризер, органайзер, тишърт, фешън, джус, пъб, дартс, лифтинг, пиърсинг;*

6. Култура – *шоу, риалити шоу, токишоу, бестселър, кавър, римейк, мейкинг, трилър, sci-fi (сай-фай, сайънс фикшън), хепънинг, аплауз, ентъртейнмънт, кастинг, нюзрум, праймтайм, фен, пърформънс.*

С навлизането на английската лексика се разгърнаха синонимните възможности на българския език, тъй като се обособиха двойки от си-

нонимни названия с относително еднаква фреквентност в речта: *бодигард* – телохранилел, *килър* – убиец, *джипи* – личен лекар, *гид/гайд* – екскурзовод, *климатик* – еър къндишиън, *чейнджбюро* – сарафско бюро, *джиесем* – мобилен телефон, *имейл* – електронна поща, *секънд хенд* – втора употреба, *стрийтбол* – уличен баскетбол, *душ гел* – шауър гел. При много от тези синонимни двойки е протекъл процес на калкиране. Но в повечето случаи заемането на английски думи става с номинативна цел и задоволява нуждата от ословесяване на доскоро непопулярни сфери и нови понятия.

Адаптирането на английските заемки към българската книжовноезикова система се осъществява в няколко посоки: фонетична, семантична, деривационно-морфологична, граматична.

1. Фонетична адаптация. Транскрипция и транслитерация

Методите на транскрипция и транслитерация се прилагат доста непоследователно. Налице са примери както за транскрибирани, така и за транслитерирани думи. При една част от английските заемки, особено при тези, които са относително по-отдавнашни или са приети по всяка вероятност по писмен път, се наблюдава съобразяване не с изговора, а предимно с писмената форма на думата. Например: *миксер* – *mixer*, *тостер* – *toaster*, *аплауз* – *applause*, *донор* – *donor*, *брокер* – *broker*, *принтер* – *printer*, *маркет* – *market*, *фал* – *fall*. В по-новите заемки като че ли преобладава транскрибирането на думите. Това се дължи на популярността на английския език в произносителната му форма, на владеенето на езика от повече хора и познатостта на думите. Например: *лейбъл* – *label*, *имидж* – *image*, *мейкър* – *maker*, *ентъртейнмънт* – *entertainment*, *хардуер* – *hard ware*, *онлайн* – *online*, *шоурум* – *show room*, *гей* – *gay*, *дилър* – *dealer*, *сайт* – *site*, *файл* – *file*.

При по-новите заемки е налице в по-голяма степен съобразяването с изговора. Стремешът е да се запази в максимална степен автентичното произношение, доколкото фонетичната система на българския език го позволява. Българският език обаче налага някои фонетични ограничения, свързани с българската изговорна практика. Например не се спазва дължината на гласните: *брифинг* – *brief* (*bri:f*), *митинг* – *meeting* (*me:t*), *тим* – *team* (*ti:m*), *бук* – *book* (*bu:k*), *рум* – *room* (*ru:m*), *лидер* – *leader* (*li:də*). Само в редки случаи наблюдаваме опит за отразяване на квантитета, което става по два начина: комбинацията /ий/ или двойни гласни. Например: *стрийт*, *стрийтбол*, *тийнейджър*, *фаст фууд*.

Фонетичните разлики между българския и английския език са съществени, затова и винаги може да се намери точен еквивалент при изговор. Някои английски звукове нямат български аналог, поради което се налага да се търсят различни повече или по-малко близки подобия по звучене. Това води и до много случаи на колебания, на различни варианти на една и съща английска дума. Буквата /a/ с фонетично съдържание /æ/ се предава на български език по два начина. Първият е като /e/. Например: *хепънинг* – *happening* (*hæpəniŋ*), *екшън* – *action* (*ækfən*), *фентъзи* – *fantasy* (*fæntəzi*). Той е по-разпространеният и стои по-близо до транскрипцията. Вторият е като /a/ и при тези думи по-скоро можем да говорим за транслитерация. Например *адвам* (*add*). Можем да открием и конкурентни форми, в които се наблюдава непоследователност: *скенер*, но *сканирам* – *to scan*, *кемпинг* и *къмпинг* – *camping*.

По два начина се предава и английската фонема /u/. Единият е като /ъ/, например *бънджи* (*bungee*), *лъки* (*lucky*), *пъб* (*pub*). Другият е като /a/, например *стаф* (*stuff*). Срещат се и случаи на транслитерация, които водят до съществуването на успоредни форми. Например: *stuff* – *стаф* / *стъф*; *клуб*, но *кльбър*, *кльбинг*; *ketchup* – *кетчуп* и *кетчън*; *bungalow* – *бунгало* и *бънгало*.

Особено голяма непоследователност наблюдаваме при предаване на български език на думите, съдържащи суфиксите -ig, -er, -ag. Най-голяма сред тях е групата на думите, завършващи на -er, спадащи към номина агентис. При тях почти наравно са случаите на транскрипция /-ър/ и транслитерация /-ер/. Транскрипция наблюдаваме при някои от по-старите заемки, но като практика тя се налага главно при по-новите заемки. Например: *афтършейв* (*after shave*), *чатър* (*chatter*), *сървър* (*server*), *трилър* (*triller*), *бестселър* (*best seller*), *хорър* (*horror*), *пърформънс* (*performance*), *трейлър* (*trailer*), *пейджър* (*pager*), *профайлър* (*profiler*). Възможно е да е търсена аналогия, обединяваща думите в една фонетико-деривационна парадигма.

Транслитерацията се среща и при нови заемки, което е странно до известна степен, тъй като това са думи, чието звучене е познато вече в английския вариант. Например: *бартер* (*barter*), *дизайнер* (*designer*), *брокер* (*broker*), *стикер* (*sticker*), *тестер* (*tester*), *хакер* (*hacker*), *лидер* (*leader*), *постер* (*poster*), *принтер* (*printer*).

Все пак може да се открие тенденция в новите заемки да се прибягва по-често до транскрипция. Обаче дори и тогава спазването на изговора засяга само гласната, но не и съгласната, която в българския език, за разлика от английския, винаги се произнася.

Съществуват случаи и на двойственост при формите, когато още не се е наложила напълно еднозначно думата. Например: *пърформанс/пърформънс (performance)*, *органайзер/органайзър (organizer)*, *бургер/бъргър (burger)*, *менажер/мениджър (manager)*, *стопер/стопър (stopper)*.

Известно време се изписваше по различен начин думата *токишоу* и *толкишоу (talk show)*. Първият вариант е фонетичен, при втория се наблюдава транслитериране. В последно време се утвърди фонетичният вариант. Английската дума *гид (guide)* е приета в българския език чрез руски и това е повлияло на изговора, но вече съществува и форма, съобразена с автентичния изговор – *гайд*. Други примери за колебливост или двойкост на изговора са *чейндж/чейнч, чендж (change)*, *суитшърт/суичър, суитчър (sweat-shirt)*.

Виждаме, че колебанията в изговора на английските заемки са доста сериозни. Няма единна система за предаването на думите и винаги несъответствието между английското и българското звучене са продиктувани от обективни фонетични трудности. По-скоро поэтапното заемане на думите е довело до непоследователност в изговора и изписването им.

2. Семантична адаптация

Английските думи се заемат в повечето случаи с речниковото им значение, като се запазва семантичната и структурната им характеристика: *нюзрум (news room)*, *секънд хенд (second hand)*, *хендс фрий (hands free)*, *фейс контрол (face control)*, *прайм тайм (prime time)*, *копирайтър (copy wrighter)*.

Характерната за английските лексеми полисемия не се запазва при заемане в българския език. Английските заемки в българския речник битуват най-често като моносемантични. При това думата не се заема винаги с прякото значение, което има в английския. Например: *стаф /стъф – stuff*: 1. Лекарство, вещество, 2. Тъпча, натъпквам, бълг. дрога, наркотик, най-често марихуана; *постер – poster*: 1. Разлепвач на афиши, 2. Афиш; *трейлър – trailer*: 1. Ремарке, 3. Анонс, сцени от предстоящ филм; *пърформънс – performance*: 1. Изпълнение, 3. Представление; *бестселър – best seller*: 1. Продавач, 2. Нещо, което се продава добре; *флашка – flash*: 1. Блестя 2. Мяркам се, профучавам; *flash out* – изваждам, измъквам; *фешън – fashion*: 1. Начин 2. Мода, стил.

Интересна диференциация има при английската заемка *band* – група, музикална група. В българския език думата „бенд“ се използва

за назоваване на джаз формация или по-голям оркестър, докато дериватът с родово окончание „банда“ – за група.

3. Деривационна адаптация

Усещането за изключително голямо количество нови чужди думи в българския език идва от факта, че доста от тях са с висока степен на производност. Те стават източник за вторични деривати с български или чужди съставки, както и за образуване на цели редици от производни сложни думи.

Продуктивни английски форманти за образуване на сложни съществителни в българския език: топ – *топновина, топмодел, топжурналист, топполицай, топкласация*; уеб – *уебстраница, уебдизайнер, уебадрес*; чейндж – *чейнчаджия, чейнджбюро*; шоу – *риалити шоу, шоуцена, шоуиндустрия, шоупрограма, шоубизнес, шоурум, токшоу*; секс – *сексион, секстелефон, сексимвол, секстуризм, сексбомба*, бизнес – *бизнес контакти, бизнес кореспонденция, бизнес секретарка, бизнес център*, офис – *офис оборудване, офис консумативи, офис секретарка, офис мениджър, офис техника*.

Производни думи се образуват и с помощта на морфемна модификация. Често срещана е афиксацията, главно суфиксация, в резултат на което се образуват корелати за женски род най-често или се образуват глаголни форми: *брадърка, айдълка, боксерки, брокер/брокерка, мис/миска, стафър (жарг.), фен/фенка, геймърка, клъбърка, тишърт/тишъртка, флашка, изкрейзвам, адвам, поствам, сейфвам, разфрендвам*.

Широко разпространена е субстантивацията. Някои абривиатури се възприеха в българския език и като субстантивни лексеми: *сиви (CV), джипи (GP), джиесем (GSM), есемес (SMS), пиар (PR), сиди (CD), юти (yuppi, young urban professional)*.

4. Граматична адаптация

Неизбежно е заетите думи да се адаптират към граматичния строеж на българския език. В резултат на това те придобиват някои несвойствени им граматични признаци. Най-характерно е оформянето на видови двойки за свършен и несвършен вид по начина, характерен за българския език. Свършеният вид се образува предимно суфиксално, с наставка *-н-*, а не с префикси. Това може да се отбележи като особеност, тъй като при домашните глаголи именно префиксацията е универсалният начин за образуване на свършен вид на глаголи, а суфиксацията е значително по-рядка. Докато при английските думи

рядко налюдаваме префиксация. Например: *адна – адвам, постна – поствам, копна – копвам, сейфна – сейфвам, ъндейтна – ъндейтвам.*

Сравнително редки са случаите, когато английската граматична форма не се осъзнава с характерното за нея граматично значение. Всеизвестен е примерът с маркера *-s* за множествено число, чието неразбиране доведе до конкурентни форми като *кекс* (*sakes* – мн.ч.) и *кейк* (*sake* – ед. ч.). Сред съвременните заемки подобен е случаят с думата *слакси; slacks* – вид широки спортни панталони. Тук пък имаме дублиране на значението „множествено число“ с английския и с българския маркер.

Наблюденията върху адаптацията на английските заемки в българския език сочат, че независимо от достъпността на английския език днес и участието му в количественото разгръщане на българския словник липсва единство в начините, по които се предават английските думи. Може да се открие известен стремеж към по-голяма близост и точност при изговарянето и изписването на някои думи, но все още липсват последователно прилагани механизми и принципи, регулиращи и регламентиращи адаптацията на английската лексика към езиковите особености на българския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Виденев 1999:** Виденев, М. *Езикът и общественото мнение*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1999.
- Йорданова 1993:** Йорданова, Л. *Езикът на промяната*. София: „Буллекс“, 1993.
- Молхова 1979:** Молхова, Ж. Английските заемки в българския език. // *Помагало по българска лексикология*. София: „Наука и изкуство“, 1979, 228 – 237.
- Парзулова 2002:** Парзулова, М. *Неологизмите в съвременния български език*. Бургас: „Димант“, 2002.
- Пернишка, Благоева, Колковска 2001:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: „Наука и изкуство“, 2001.

ИСПАНСКИТЕ ОНИМНИ ЗАЕМКИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (ТРАНСКРИПЦИЯ И АДАПТАЦИЯ)

Райна Петрова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

SPANISH ONYMIC BORROWINGS IN BULGARIAN LANGUAGE (TRANSCRIPTION AND ADAPTATION)

Rayna Petrova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This article is about the transcription and adaptation of Spanish borrowings in the Bulgarian language. In this sense, the article examines topical issues of the Bulgarian orthography and orthoepy nowadays, as the number of Spanish words used in Bulgarian is constantly increasing. Special attention is paid to the designation of monetary units in the countries where Spanish is an official language, and their adaptation to the norms of the Bulgarian literary language.

Key words: transcription, adaptation, borrowing, orthography, orthoepy, monetary units

Испанският език, наричан още кастилски (*castellano*)¹, е най-разпространеният романски език, който се говори от около 400 милиона души по света. Произхождащ от Испания, откъдето по-късно бил пренасян от испанските изследователи и колонизатори в Западното полу-кълбо и други части на света през последните пет столетия, днес испанският е официален език на 4 континента и в 21 държави. Освен в Испания, където от 1978 г. конституционно са признати още три езика – каталански, галисийски и еускера, испанският е официален език и на народите, населяващи Аржентина, Боливия, Венесуела, Гватемала, Доми-

---

¹ Термините *кастилски език* и *испански език* не са равнозначни, макар че често се смесват в научната литература и говорната практика. Определението *кастилски* има връзка с диалектната основа на литературния език, докато *испански* е по-широко (Кънчев 2000: 31).

никанската република, Еквадор, Колумбия, Коста Рика, Куба, Мексико, Никарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Пуерто Рико, Салвадор, Уругвай, Хондурас и Чили. Освен в тези страни без статут на национален език испанският език се говори още в обширни територии на САЩ – в Аризона, Ню Мексико, Калифорния, Тексас и Флорида; на Филипинските острови, в испанските градове на Северна Африка – Сеута и Мелиля, и от сефарадите в някои страни от средиземноморския басейн и на Балканите. Той е един от четирите най-говорени езика в света (след китайски, английски и хинди), от шестте официални езика на Обединените нации и от двадесет и трите официални езика на Европейския съюз. Голямото му значение се дължи и на международното разпространение и признание на испаноезичната литература, филмовата, телевизионната и музикалната индустрия в съвременния глобализиран свят.

В България конкретно испанският език придобива особена популярност и значимост през последните няколко десетилетия, когато се въвежда изучаването му във все повече средни и висши училища, засилва се прякото общуване и сътрудничеството със страните от двата бряга на Атлантика, в средствата за масова информация навлиза продукцията на испаноезичната музикална и киноиндустрия. Не можем да пропуснем, разбира се, и големите емигрантски общности на територията на Испания, които също допринасят, и то в немалка степен, за стесняването на културните контакти с тази страна.

Всички тези фактори неминуемо водят до проникването и установяването в българския език на доста испански думи, назоваващи преди всичко национални реалии, като неизбежно с това се поставя и въпросът за тяхното адаптиране към граматичните и фонетичните особености на българския език. С не по-малка важност в този смисъл е и проблемът за правилното изговаряне и транскрибиране на испанските топоними и антропоними.

Въпросът за изговора и транскрипцията на испанските имена в българския език се разглежда още в далечната 1974 г. от проф. Петър Пашов. По-късно, през 2000 г., българската транскрипция на испански имена е разгледана много детайлно в едноименния справочник на проф. Иван Кънчев. В книгата си авторът обръща специално внимание на фонетичните и фонологичните съответствия между двата съпоставени езика и на особеностите на графичната система и ортографията на испанския език като „език източник“ при транскрипцията на български имена. Представена е освен това и кратка история на испанския език и на произхода на испанските имена, както и два справочника – съответно за българския правопис и правоговор на испанс-

ките имена и за испанския правопис и правоговор на българските имена (Кънчев 2000).

Днес обаче, когато динамиката на съвременния свят води до непрекъснато обогатяване на речниковия състав на езика, като че ли темата за испанските заемки все още остава нерешена. Целта, която си поставяме тук, е да припомним някои основни моменти, на които обръщат внимание Пашов, Андрейчин и Кънчев, и да се фокусираме върху дадени актуални проблеми, засягащи нашия правопис и правоговор.

В уводната си статия към сборника „Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език“ проф. Любомир Андрейчин посочва основните положения на установената у нас практика за предаване на чуждите имена от гледна точка на техния изговор (звукова форма) и по отношение на писмената форма. Като основен принцип при изговора и транскрибирането на чужди имена се посочва, че българският изговор и съответно българското изписване на чужди имена се основават „преди всичко на живия им съвременен изговор в съответния чужд език, а не върху писмената им форма в този език“ (Андрейчин 1974: 9 – 10). Нехарактерните за българския език звукове или съчетания се предават чрез най-близките български звукове, а ударението се запазва на същото място, което заема в чуждия език.

Транскрибирането на испанските имена в българския език не би следвало да предполага големи трудности, тъй като по-голямата част от испанските звукове почти напълно се препокриват със съответните български такива, а останалите имат доста близки български съответствия. Особено голямо е съответствието в двата езика по отношение на гласните.

Що се отнася до съгласните, има известни особености, които следва да се разгледат отделно. Една от най-характерните особености е наличието в испанския език на интердентална проходна съгласна, отбелязвана с буквите *z* и *s* в позиция пред *e* и *i*, която липсва в българския език. Изговарянето на този звук обаче не може да се възприеме от българина по друг начин освен като едно по-различно *s*. Още повече, че в държавите на Латинска Америка и като се вземе предвид, че испанският език е проникнал в България най-напред именно чрез тези страни (Аржентина и Куба), този звук напълно се слива със *s*. Следователно буквите *z* и *s* (пред *e* и *i*) трябва да се предават на български със *s*, а не с *ц* или *з*. Например: *Asunción* – Асунсион, *Zaragoza* – Сарагоса, *Cádiz* – Кадис, *Ibiza* – Ибиса, *Mendoza* – Мендоса, *Dulcinea* – Дулсинея, *Galicia* – Галисия, *Murcia* – Мурсия, *Andalucía* – Андалусия, *Valencia* – Валенсия. В този смисъл „съвършено неправилно е“, по ду-

мите на Пашов, да се произнася *Барцелона*, *Валенция*, *Андалуция*. Тук следва да отбележим, че в писмената и говорната практика у нас неправилната употреба на последните три топонима, въведени първоначално при посредничеството на трети език и впоследствие преминали през етапа на дублетните форми, вече почти не се среща, заради което и те се определят като „имена с преодолян традиционен статут“ (Кънчев 2000: 35).

Испанската палатална съгласна *ñ* съответства на български на меко *н*, поради което следва да се предава по следния начин: пред *а* с помощта на *я*: *Виня* (*Viña*), пред *и* – с *ю*: *Бунюел* (*Viñuel*), пред *о* – с *ьо*: *Муньос* (*Miños*). Считаме, че няма причини, когато този звук се намира в позиция пред *е* и *и*, да се предава с *нь*. Правилно би било да пишем *Ибанес* (*Ibáñez*), *Нунес* (*Niñez*), а не *Ибанъес* и *Нунъес*.

По същия начин другият испански палатален звук, формиран от двойно *l* (*ll*), по-рано представлявал отделна буква в испанската азбука², следва да се предава на български като меко *л*, макар да се доближава по звучене до *й*, а в някои латиноамерикански страни и до *ж*, *ш* или *дж*: *Севиля* (*Sevilla*), *Валядолид* (*Valladolid*). Подобно на *ñ*, в позиция пред *е* и *и* мекостта не би трябвало да се бележи: *Вале* (*Valle*), *Гилермо* (*Guillermo*). Оказва се обаче, че транскрипцията на имената, съдържащи този звук, в съвременния български език се проявява в различни варианти. Веднъж се предпочита изписване с *л*, както при *Гилермо* (*Guillermo*), *Кордилери* (*Cordilleras*), *Кабалеро* (*Caballero*), друг път звукът се предава с *й*, както например *Гайего* (*Gallego*) и *Майорка* (*Mallorca*). Макар и да смятаме, че тези имена трябва да се произнасят и изписват съответно като *Галего* и *Мальорка*, едва ли е възможно вече да бъде наложено това правило предвид установения им статут в езика.

Буквата *у*, която приблизително отговаря на българското *й*, в испанския език се пише само в началото или в края на думите в съседство с гласна, или в средисловие между две гласни. Следователно графемните съчетания *уа*, *уе*, *уо*, *уи*, независимо от мястото им в звуковата структура на испанските имена, се предават на български съответно с *я*, *йе*, *йо*, *ю*: *Аяла* (*Ayala*), *Кайетано* (*Cayetano*), *Пелайо* (*Pelayo*), *Йотала* (*Yotala*), *Юкатан* (*Yucatán*), *Гоя* (*Goya*).

В испанския език двата звука *b* и *v* са се слели в един билабиален проходен съгласен звук и произношението им не се различава по никакъв начин. Когато ги изписваме обаче, следва да се запази, както е установената практика и в други езици, съответното изписване на

² С реформата от 1994 г. буквените съчетания *ll* и *ch* са снети от испанската азбука и са включени съответно в *l* и *c*.

тези графемни в испанския език: *Бургос (Burgos)*, *Билбао (Bilbao)*, *Куба (Cuba)*, *Висенте (Vicente)*, *Боливия (Bolivia)*. Само някои испански имена, възприети у нас чрез посредничеството на трети език, правят изключение от правилото за транслитерация, като напр.: *Бискайя* и *Бискайски залив*, вместо *Виская*, а също така и името на *баските* и съответната автономна провинция, които на испански се изписват с *v*. Обратният случай – предаване на *b* с българско *в* – се наблюдава при столицата на Куба *Хавана (La Habana)*. Тези имена не представляват отклонение, тъй като на испански език в действителност няма разлика между единия и другия звук, следователно могат да останат така и както са използвани вече дълго време.

Буквата *h* в испански език е афонична във всяка позиция на думата с изключение на буквосъчетанието *ch*³, което е подобно на графемата *ч* от българската азбука. Затова неправилно е при транскрибирането на испански имена в български език на нейно място да се пише *х*. Правилни транскрипции съответно са: *Идалго (Hidalgo)*, *Ернандес (Hernández)*, *Аламбра (Alhambra)*. Изключение може да се направи може би с *Хондурас (Honduras)* и вече разгледаната кубинска столица *Хавана (La Habana)* поради така наложената им традиционна употреба. Афонична е и испанската буква *u* в съчетанията *gue, gui, que, qui*, поради което испанските имена *Guernica, Guido, Quevedo, Quiroga* следва да бъдат транскрибирани на български по следния начин: *Герника, Гидо, Кеведо, Кирога*.

Синтетичната графема *x* в испанския език между две гласни предава фонемното съчетание *кс*, напр. *Maximiliano* – *Максимилиано*. Пред друга съгласна обаче обикновено се произнася като *с*, например *Extremadura* и *Expedito* се произнасят *Естремадура* и *Еспедито*. Така би трябвало и да се пишат, макар че за единство би могло да се употреби и *кс*, тъй като в испанския този изговор не се смята за напълно погрешен. Същото се отнася и за топонима *Мексико*, който на испански винаги се е произнасял като *Мехико*. Тук обаче едва ли е възможна промяна предвид утвърдената му употреба в българския език като *Мексико*.

Друг случай, на който бихме искали да обърнем внимание и при който смятаме, че се допуска неправилен изговор и транскрипция, е произнасянето на *u* след *g*, което на испански звучи като *y*, а не, както се среща, като *в*. Конкретни примери в този случай са: *Уругвай (Uruguay)*, *Парагвай (Paraguay)*, *Гуадалахара (Guadalajara)*, *Гватемала (Guatemala)*, а не *Уругвай, Парагвай, Гвадалахара, Гватемала*.

---

³ Ibid.

Същото произношение следва да има и *Еквадор (Ecuador)*, а не *Еквадор*. През последните години практиката на преводачи, редактори, журналисти и др. разколеба традиционната употреба на горепосочените топоними и те вече се срещат като дублетни форми с превес на по-новите, които по-точно съответстват на звуковата структура в езика източник. Същите, наред с *Венесуела*, Кънчев определя като „имена с разколебан традиционен статут“, тъй като процесът на изместване на по-старите погрешни форми все още не е утвърден в обществената практика (Кънчев 2000: 34 – 35).

Тук бихме искали да споменем имената и на други две държави, които се транскрибират и изговарят неправилно. Става сума за *Аржентина*, която би трябвало да се произнася *Архентина (Argentina)*, и за *Чили*, чийто правилен изговор следва да бъде *Чиле (Chile)*. Макар и да са смятани за „имена с установен статут“, заедно с *Испания (España)*, *Хавана (La Habana)*, *Амазонка (Amazonas)*, *Мексико (México)* и др. (Кънчев 2000: 34), считаме, че коригирането на изговора на тези макротопоними в българския език не е невъзможно.

Нормата на българския език предава двойните съгласни в състава на чуждите думи с единични съгласни, следователно двойното *rr* на испански и произнасяното в началото на думата силно *r* следва да се предават на български с единично *p*. Правилни са следните транскрипции: *Сиера Маестра (Sierra Maestra)*, *Писаро (Pizarro)* и т.н.

За испанския език са характерни и много дифтонги и трифтонги. Без да се спираме на отделните случаи, бихме искали да отбележим, че дифтонгът *ia* следва да се транскрибира в края на думата като *ия*: *Андалусия (Andalucía)*, *Мурсия (Murcia)*, но в средата на думата си остава *иа*: *Мариано (Mariano)*, *Сантяго (Santiago)*.

Друг въпрос, на който бихме искали да се спрем, е ударението. Както споменахме, при транскрипцията на чужди имена в българския език ударението трябва да запази мястото, което заема в чуждия език (Андрейчин 1974: 10, Пашов 1974: 146). В испанския език мястото на ударената сричка се определя от изгласа на думата:

а) Думите, завършващи на гласна, *-n* или *-s*, се изговарят с ударение на предпоследната сричка: *Argentina*, *Barcelona*, *España*, *Cervantes*, *Carmen*.

б) Думите на съгласна, с изключение на *-n* или *-s*, се произнасят с ударение на последната сричка: *Fidel*, *Miguel*, *Santander*, *Paraguay*, *Uruguay*.

в) Изключенията от предходните правила носят графично ударение: *Asunción*, *Bogotá*, *Panamá*, *Gómez*, *Rodríguez*.

Ударението се отбелязва графически и върху тесните гласни *i* и *u*, когато се намират в съседство с широките гласни *a*, *e*, *o*, независимо от изгласа на думата. По този начин се разграничават двусричните комбинации *aí*, *aí*, *ía*, *ío* и др. от едносричните дифтонгични съчетания *ai*, *au*, *ia*, *io*, където буквите *i* и *u* предават полугласни или полу-съгласни. Например: *Valparaíso*, *Andalucía*, *Almería* срещу форми без графическо ударение – *Murcia*, *Segovia*, *Gloria* (Кънчев 2000: 52).

С оглед на факта, че ударението в испанския език е ясно и точно установено, смятаме за недопустими отклоненията в изговора на много испански имена, които често можем да чуем, включително по радиото и телевизията. Неправилно се поставя ударението на имена като *Сервантès*, вместо правилното *Сервànтес* (*Cervantes*), *Алмодовàр*, вм. *Алмодòвар* (*Almodóvar*), *Муньòс*, вм. *Муньòс* (*Miñoz*), *Фидел*, вм. *Фидèл* (*Fidel*), *Гàрсия*, вм. *Гарсиà* (*García*), *Панàма*, вм. *Панамà* (*Panamá*) и т.н. Не би могло да се приеме журналисти, водещи, политици и пр. да изговарят с неправилно ударение каквото и да било чуждо име. Професионализмът предполага да се направи справка, още повече, че в днешния технологичен и динамичен свят информацията е леснодостъпна за всички.

Ще обърнем специално внимание и на т. нар. „екзотични думи“ или „екзотизми“ (СБЕ 1998: 169), сред които попадат и названията на паричните единици в държавите, в които официален език е испанският. А именно: *пèсо* – *peso* (Аржентина, Доминиканска република, Колумбия, Куба, Мексико, Уругвай и Чили), *боливиàно* – *boliviano* (Боливия), *колòн* – *colón* (Коста Рика и Салвадор), *кетсàл* – *quetzal* (Гватемала), *сукре* – *sucre* (Еквадор), *лемпìра* – *lempira* (Хондурас), *кòрдоба* – *córdoba* (Никарагуа), *балбòа* – *balboa* (Панама), *гуаранì* – *guaraní* (Парагвай), *сол* – *sol* (Перу) и *болìвар* – *bolívar* (Венесуела).

Трудностите, на които се натъкваме тук, се свързват с образуването на множественото число на националните парични единици. За да формираме множественото число обаче, следва да изходим от окончателното и граматичния род на името в единствено число. Родът на заетите думи се определя според формални белези, приети за определянето му в българския език (Бояджиев ред. 1998: 173). Така, ако името завършва на съгласна, то ще бъде от мъжки род и ще образува множествено число с окончание **-и** или **-ове** (при едносрични съществителни): (един) *колòн* – (много) *колòни*, *кетсàл* – *кетсàли*, *болìвар* – *болìвари*, *сол* – *сòлове* (с окончание **-и** би се получило съвпадение с химическия термин *соли*), или съответната бройна форма за множествено число: (два) *колòна*, (пет) *кетсàла*, (три) *болìвара*, (няколко) *сòла*. Имената, окончаващи на **-а**, ще бъдат съответно от женски род: (една) *лемпìра* –

(две) *лемпѝри*, *кòрдоба* – *кòрдоби*, *балбòа* – *балбòи*. Окончаващите на **-о**, **-е** и **-и** имена обаче, които в испански език са от мъжки род, ще променят рода си в българския, като преминават в среден род. Считаме, че в този случай моделът, който трябва да се следва, е този за *евро*, предложен от Института за български език при БАН и препоръчителен за всички институции. Формата *евро* е неизменяема в множествено число: *едно евро*, *сто евро* и т.н. Следователно така би трябвало да се образува и формата за множествено число на следните парични единици: *две песо*, *три боливиано*, *пет сукре*, *десет гуарани*.

Целесъобразно е според Кънчев, а и според нас моделът за българската транскрипция на паричните единици на посочените латиноамерикански страни да се приложи в обратна посока за българската парична единица *лев* (*lev*). Българското име *лев* е несъвместимо с крайната звукова структура на испанските нарицателни имена, завършващи в единствено число обикновено на гласните *-a*, *-e*, *-o* (порядко на *-i* и *-u*) и на съгласните *-d*, *-s*, *-z*, *-n*, *-l*, *-r*. Формата за множествено число с окончание *-es* (*levés*) би довела пък до омонимия със съответната форма на прилагателното име *leve* – *levés* (*лек* – *леку*). Уместно е вместо *лев* за единствено число в испанския език да се възприеме бройната форма, окончаваща на *-a* (напр. два лева), с което се мотивира и промяната на граматическия род в езика приемник. Така закономерната форма за множествено число в испанския език на българската парична единица става *levas* (Кънчев 2000: 135).

Други испански думи, принадлежащи към т. нар. екзотична лексика, които през последните няколко години навлязоха в българския език, са думи от сферата на хотелиерството и туризма, специфични професии, ястия и напитки, танци, музикални инструменти и т.н., за които в българския език не съществува съответен корелат.

Ето някои от тях: *фламèнко* – *flamèncо* (‘андалуски танц със съпровод на китара’), *сàлса* – *salsa* (‘вид кубински танц’), *фиèста* – *fiesta* (‘празник’), *сиèста* – *siesta* (‘следобеден сън’), *тореадòр* – *toreador* (‘бикоборец’), *матадòр* – *matador* (‘бикоборец, който нанася смъртоносния удар на бика’), *та̀пас* – *tapas* (‘мезета към аперитив’), *чор̀исо* – *chorizo* (‘пикантен свински колбас’), *салчичòн* – *salchichón* (‘свински пушен суджук’), *лòмо* – *lomo* (‘филе’), *турòн* – *turrón* (‘нуга’), *гаспàчо* – *gazpacho* (‘студена доматиена сума’), *паèля* – *paella* (‘ястие с ориз’). Тук важи същото правило като при паричните единици. *Тореадòр*, *матадòр*, *салчичòн* и *турòн* съответно ще запазят мъжкия си род и в българския език и ще образуват множествено число както следва: (двама) *тореадòри*; (трима) *матадòри*; (пет) *салчичòни*; (шест) *турòни*. *Паèля*, *фиèста*, *сиèста* и *сàлса* запазват женския си

род и образуват множествено число *па̀ели, фѝести, сѝести* и *са̀лси*. За *чорѝсо, ло̀мо, гаспа̀чо*, които по чисто формален признак в българския преминават в среден род (а в испански са от мъжки), приемаме отново модела на *евро*. Следователно множественото число на тези испански заемки ще бъде: *две чорѝсо, седем ло̀мо, три гаспа̀чо*.

Друг е въпросът за *та̀пас – tapas*, която дума, тъй като в испански обичайно се използва в множествено число, така се е усвоила и в българския. За този случай предлагаме запазване на формата в българския език такава, каквато е и в испанския – *та̀пас (tapas)*, тъй като за съвременния българин, владеещ поне един чужд език, е пределно ясно, че окончанието *-с* е показател за множествено число.

Що се отнася до *га̀учо (gaúcho)* и *кома̀ндо (comando)*, приемаме установените вече в езика форми за множествено число *га̀учоси* (а не *га̀учовци*) и *кома̀ндоси* (а не *кома̀ндовци*). Формите са образувани, като се изхожда от множественото число на *га̀учо* и *кома̀ндо* в испански, а именно *га̀учос* и *кома̀ндос*. Така имаме дума, оканчаваща на съгласна, тоест, която можем да причислим към мъжки род и за която да приложим съответното окончание *-и*.

Целта на гореизложените съображения и направените предложения е да се „изгладят“ несъответствията и да се усъвършенства изговорът на испанските имена в българския език с оглед на тяхното автентично произношение, за да можем да отговорим адекватно на обективната реалност, ставайки част от голямото испаноезично семейство.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1974: Андрейчин, Л. Основни положения при изговора и транскрипцията на чужди собствени имена в българския език. // *Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език*. Съст. Л. Андрейчин, М. Вългенов. София: „Наука и изкуство“, 1974, 7 – 14.

СБЕ 1998: Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: ИК „Петър Берон“, 1998.

Григорова, Кънчев 2009: Григорова, С., И. Кънчев. *Българско-испански / испанско-български речник*. Мадрид: Акал, 2009.

Кънчев 2000: Кънчев, И. *Българска транскрипция на испански имена (Справочник)*. София: Хейзъл, 2000.

Пашов 1974: Пашов, П. Испански имена. // *Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език*. Съст. Л. Андрейчин, М. Вългенов. София: „Наука и изкуство“, 1974, 140 – 156.

**НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПОЛИПРЕДЛОЖНИТЕ
КОНСТРУКЦИИ И ФУНКЦИИТЕ НА ПРЕДЛОЖНИТЕ ГРУПИ
В БЪЛГАРСКОТО ИЗРЕЧЕНИЕ**

Виолета Георгиева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**OBSERVATIONS ON POLY-DECLENSIONAL CONSTRUCTIONS
AND FUNCTIONS OF DECLENSIONAL GROUPS
IN THE BULGARIAN SENTENCE**

Violeta Georgieva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper aims at tracing some of the main peculiarities of the polyprepositional constructions in Bulgarian, as well as part of the characteristics of the prepositional groups formed with the participation of the discussed polyprepositional combinations.

Key words: preposition, polyprepositional construction, prepositional group

Предлозите представляват особена категория части на речта, които въпреки важността и високата си фреквентност в българския език, ако се има предвид преходът му от синтетичен към аналитичен тип, остават в периферията на научния интерес. Като факт и резултат от историческото развитие на книжовния език, бидейки езикови единици с управляваща функция и основно значение при синтактичното и морфологичното изграждане на изречението, тази група думи заслужава подобаващо внимание. Според традиционната класификация предлогът се определя като неизменяема служебна дума, чрез която на граматично равнище се изразяват отношенията между останалите части на изречението, назоваващи явления от действителността и означени с пълнозначни части на речта. Прави впечатление, че някои форми са твърде древни и се регистрират във всички славянски езици (напр. *в, до, за, из, на, от, при* и пр.), докато други се появяват сравнително късно в езиковата практика. Освен това в процеса на разви-

тие на езика те стесняват или разширяват своето значение и употреба. В старобългарския език смисловите и синтактичните отношения се изразяват с падежните окончания или чрез съчетаване на падежна форма и предлог. Характерна е употребата на определени предлози с конкретен падеж, като същевременно предлогът реализира отделно значение в зависимост от падежната употреба. Една от основните особености на прехода от синтетизъм към аналитизъм е отпадането на падежните флексии, а функцията на изразители на падежното значение поемат предлозите. Те притежават управляваща функция, която е резултат от типа на синтактичното свързване в старобългарски, където служебната дума определя падежа на името¹.

В съвременния език се срещат предложни образувания с двойна, тройна и изключително рядко с четворна предложна връзка. Наличието на такива конструкции характеризира развойните тенденции в българската предложна система, а от друга страна, се определя като един от начините за изграждане на нови предлози в езика. Освен това трябва да се уточни съдържанието на термина „**предложно съчетание**“ в настоящия случай като синонимна употреба на термина „**полипредложна конструкция**“, тъй като в науката предложното съчетание обозначава съвкупността от предлог и пълнозначна дума (*зад къщата, над колата, около него, покрай двамата, срещу избрания*). Понятието „**полипредложна конструкция**“ се явява по-точно и коректно при назоваване на специфичните предложни образувания, като се има предвид основната особеност на тези употреби – наличие на два или повече предлога в контактна позиция (*за пред хората, до около час, към след Великден, с по над 20 години, за до около 500 лева, с до над 15%* и др.).

В крайна сметка като полипредложно съчетание се определя конструкция от два или повече предлога в контактна (съседна) позиция. Свързването им в границите на една „синтактична цялост“ води до съответно комбиниране и обединяване на техните значения, което от своя страна предопределя внасянето на допълнително семантично съдържание в изречението и уточнява взаимоотношенията между синтактичните единици.

За целите на изложението ни и според изискванията на избраната тема е необходимо да се изясни и същността на т.нар. *предложна група*. Българските предлози и в частност полипредложните конструкции имат съществена роля при синтактичното изграждане на изре-

---

¹ Повече за управлението (рекцията) на предлозите вж. *Граматика*, 1993, том 2., Ницолова, 2006.

чението, тъй като се явяват свързващи единици между пълнозначните думи не само на семантично, но и на синтактично равнище. Предложната връзка осъществява синтактичното съчетаване на управляващата (глагол или име) и подчинената (име) пълнозначна дума. Самостоятелната лексикална единица в подчинена позиция в рамките на предложната група добива подчинена роля в цялото словосъчетание именно чрез употребата на предлог. Независимо че имената се означават като пълнозначни части на речта и могат да съществуват като самостоятелни части на изречението, при тяхната употреба в границите на **предложната група (PP)** те винаги изпълняват подчинена роля спрямо предлога в предходна позиция. В такъв тип синтактични образувания предлозите се реализират като главна част от словосъчетанието.

За българския език са характерни два основни типа синтактични връзки – съчинителна и подчинителна, като по-важни се оказват видовете подчинителни връзки, при които отделните части на словосъчетанието не са равноправни (срв. *динамична, гъвкава и спонтанна* (съчинително свързване между равноправни елементи) / *динамична среда, гъвкава политика, спонтанна емоция* (подчинителни отношения между главна и зависима (поясняваща) част). Синтаксисът разграничава съгласуването, управлението, прилагането и наблюдаването тук предложно свързване като типове подчинителни връзки в изречението и словосъчетанието. Главна особеност на предложното свързване като разновидност на подчинителното свързване е, че доминиращата дума в синтактичната структура освен глагол може да бъде съществително, прилагателно, числително име, местоимение или наречие. С помощта на предлога се осъществява връзката между главната и подчинената част в границите на словосъчетанието.

Трябва да се уточни, че обект на изложението ни са предложните групи, в състава на които се включват характеризираните по-горе полипредложни конструкции. Макар терминът *полипредложни групи* да се явява по-точен и коректен предвид спецификата на този тип предложни съчетания, работата следва утвърдения в науката терминологичен апарат.

Както бе споменато, управляващата дума в синтактичната структура може да бъде глагол, съществително, прилагателно, числително име, местоимение или наречие. Полипредложната конструкция има ключова роля при свързването между главната и подчинената дума в рамките на всяко словосъчетание. Така категорията PP присъства като пояснение в границите на категориите VP, NP, AP, AdvP. На-

личието на РР в изброените категории може да бъде установено от следните примери²:

1. РР във VP:

*Около всеки огън се скупчваха **по около** двадесетина от бегълците, загърнати кой с каквото бе успял да докопа* <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

*Зачервена, тичах **до без** дъх* <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

*Опитах се да се поставя на мястото на Фреди Тобен — разхождам се с гадже под ръка, олеквам **с по** десет бона на уикенд, винарната работи, но недостатъчно бързо* <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

*Горивата на „Лукойл“ скочиха **с по над** 2%* <<http://www.pariteni.bg/>>;

*Днес някои от платната му се продават **по за над** 100 млн. долара.* <<http://search.pomagalo.com/>>.

Обикновено предложната група въвежда обстоятелствени пояснения (за място, за време, за начин, за причина) и допълнения в състава на изречението.

Известно е, че партниращите на глагола копула NP, РР и AP са предикативи. Предлогът в групата РР има ключова роля, защото семантичната роля на съществителното в РР не се определя от глагола, а именно от предлога. Така от гледна точка на участието на полипредложните конструкции в прикопулна позиция имаме основания да говорим за наличието на полипредложни предикативи. Например:

*Голяма част от проучванията при диабетици са **за под** 20-годишна възраст, а в по-късна възраст смъртността е съпоставима, макар и септичните усложнения да са по-високи при недиабетици* <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

*Броят им е **по около** 200 във всяка област.* <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

*Армии, които са доста по-малобройни от българската, като тези на Нова Зеландия и Ирландия (които са **по около** 12–13 хил.), са в състояние да подготвят войници за по 20 мисии годишно, докато това в момента при българската непрофесионална армия е много трудно* <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

*Това вещае задълбочаване на кредитната суша, защото местните депозити, в това число тези на правителството, са **с над** 7*

---

² Примерите са подбрани от електронно базирани текстови корпуси.

млрд. лева или около 16% по-малко от сумата на кредитите към края на 2008 <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>.

2. PP в NP:

Поне 71 души се удавиха, след като дървен ферибот с над 200 пътници потъна край Филипините вчера, събщи АП <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

Междувременно получава разпространение в над 40 страни от всички континенти, включително и в България от 1999 година <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

Ако се опитате да изчислите траекторията на ракетата след преминаването ѝ през самолета и падането ѝ във водата, може би става въпрос за около двеста и петдесет квадратни километра от морското дъно <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

Сърдечно-съдовите заболявания са причина за между 20 и 55% от смъртността в света <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

...чрез допитване до над 1000 респонденти в 25 държави по света и е публикувано през ноември във в. „Файненишъл Таймс“ <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>.

Така като задпоставено разширение в NP предложната група обикновено въвежда изреченски части, които функционират като несъгласувани определения и допълнения.

3. PP в AP:

Флора вдигна поглед за миг, заета с изпъването на белите си кожени ръкавици, стигащи до над лактите ѝ <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>;

Беше си свалила полата и елечето и в полумрака видях голите ѝ рамене и ръце, бели и пълни като у здрава девойка <<http://search.dcl.bas.bg/bg/>>.

4. PP в AdvP:

бързо като за у нас;

далече до зад стените;

вчера до без петнадесет;

днес за по два часа;

утре за около 5 минути;

чак към в Битолско;

насам до отсам реката.

Представените примери са само част от множеството изречения, в чийто състав се включва полипредложна конструкция в рамките на

предложната група. Така РР влиза в състава на NP, VP, AP и AdvP, но освен това притежава и своя вътрешна структура. Първият предлог в полипредложното съчетание се явява управителна категория за следпоставените предлог и име. Подобен строеж може да бъде онагледен със следната схема:

[цена [от [около [5 лева]]]] – [NP [N PP [PP P¹ [P NP]]]],
[тъмно [като [в [катраница]]]] – [AP [A PP [PP P¹ [P NP]]]],
[беше [за [след [панаира]]]] – [VP [V PP [PP P¹ [P NP]]]],
[насам [до [отсам [стената]]]] – [AdvP [Adv PP [PP P¹ [P NP]]]].

Както е очевидно, предлогът в първа позиция управлява следходните пояснения. Иначе казано, P¹ в полипредложната конструкция се явява опора на словосъчетанието, а P² (P³ и др.) и името – нейни разширения.

Прави впечатление, че в голяма част от случаите полипредложното съчетание се употребява заедно с квантификатор, който пояснява, конкретизира името в следходна позиция. Например:

*Единствената разлика е, че сегашните надценки за дистрибутори и аптеки механично ще се понижат с **между** 1 и 3% в зависимост в коя от трите ценови групи попадат* <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

*Банките разполагат с **над** 3 млрд. лв. по сметки при централната банка* <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

***При над** 10% от хората не се установява механизъм на предаване на вируса* <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

*За България квотите се разпределят **между около** 150 инсталации от секторите енергетика, металургия, химическа промишленост* <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

***Пред над** 5000 зрители тя изпълни най-големите си хитове, както и нови песни* <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

*Маршрутът преминава **през над** 1800 архитектурни и исторически обекти, които имат не само религиозно, но и светско значение* <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

*При всяко разкопаване на терена тук се появяват все нови и интересни находки **по на около** 8–9 хиляди години* <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

*Осем души имат имоти за **по над** 500 хил. лв. в София* <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

*Ако обичайно получаваме поръчки за **по около** 50 кухни на месец, сега те са 15* <<http://search.dcl.bas.bg/>>.

Зад поставените разширения изпълняват функциите на несъгласувани определения, обстоятелствени пояснения и допълнения в из-

речението. Предложната група РР може да съдържа име или именна група NP, както и наречие Adv. Например:

Твърди, че никога не е мечтал да работи нещо друго освен в семейната ферма <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

...отношение към живота като към най-висша ценност <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

Какво ще кажете за комбинацията креатин + таурин + суроватъчен протеин за преди тренировка? <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

Страната може да се справи и с изискването за под 10% незастраховани автомобили, убеден е Табов <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

Този период е тренировка за след около десетина години <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

Това не е виц, не е шега за на по бира – това са факти <<http://search.dcl.bas.bg/>>;

Трябва ми цип за до горе;

Ще го взема за до утре;

За в колко часа ти трябва?;

Ще се видим по за малко;

Ще се видим за по много следващия път.

Така полипредложните конструкции образуват специфични предложни групи, които следват характеристиките на типичната група с главна част предлог, но притежават и свои функционални особености. Два или повече предлога в контактна позиция предполагат управляваща роля за предлога в първа позиция. Освен това до голяма степен съчетаемостта на служебните думи в полипредложна цялост е обусловена от семантиката на всяка от тях. Свързването им води до образуването на предложно съчетание със собствено значение, което до голяма степен предопределя и възможностите за съчетаване с другите части на изречението с оглед на логическата и смисловата завършеност на израза.

ЛИТЕРАТУРА

Баракова, интернет: Баракова, П. *Наблюдения върху полипредложните конструкции.* // <http://bgspeech.net/>.

Бонджолова 1989: Бонджолова, В. Словосъчетания с двойна предложна връзка в съвременния българския език. // *Език и литература*, кн. 2, 1989, 59 – 63.

СБЕ 1998: Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език (фонетика, лексикология, морфология, синтаксис).* София: ИК „Петър Берон“, 1998.

ГСБКЕ 1993: *Граматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология.* София: БАН, 1993.

Ницолова 2006: Ницолова, Р. Обща характеристика на българските предлози. // *Научни трудове. Филология.* 2006, том 44, кн. 1, сб. А, 198 – 209.

Пенчев 1993: Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване.* Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1993.

Пенчев 1974: Пенчев, Й. Семантика на частите на изречението и роля на предлозите. // *Български език*, 1974, кн. 2, 172 – 174.

<<http://search.dcl.bas.bg/>>.

<<http://www.pariteni.bg/>>.

<<http://search.pomagalo.com/>>.

**СЕМАНТИЧЕСКОЕ КАЛЬКИРОВАНИЕ –
ОДНА ИЗ СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ
РУССКОГО И БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКОВ**

Мария Зозикова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**SEMANTIC CALQUES - A MODERN TENDENCY IN THE
DEVELOPMENT OF RUSSIAN AND BULGARIAN LANGUAGES**

Maria Zozikova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The paper studies semantic calques on the background of activation of the process of calquing in Russian and Bulgarian during the last two decades. The reasons for their appearance and the criteria for their identification are clarified. The work studies the cases of similar semantic development in Russian and Bulgarian lexical units as they are compared to their corresponding elements in English as a source of calquing.

Key words: semantic calques, criteria for identification, types, sources of calquing, lexical loaning and calquing

1. При межъязыковом сопоставлении все чаще обнаруживаются семантические параллели, сходное семантическое развитие даже в совершенно чужих друг другу языках. Иногда трудно ответить на вопрос: результатом чего являются эти сходства – самостоятельного языкового развития, влияния одного языка на другой или общего влияния на них со стороны третьего языка. Если языки близкородственные, как русский и болгарский, сходство в семантике и семантической структуре их лексических единиц может быть вызвано генетической близостью. Возможно и другое: это результат калькирования, при котором в качестве донора новых значений выступает общий источник. У многих слов и словосочетаний (СС) в русском и болгарском языках (далее РЯ и БЯ) на современном этапе развития появляются одновременно одни и те же значения: *мышка/мишка, память/память, пап-*

ка/папка, страница/страница (комп.), челнок/совалка (космическа); мыльная опера/сапунена опера, теневая экономика/сенчеста икономика, обмывать деньги/пера пари. У всех обнаруживается общий источник влияния, и это может быть одним из доказательств, что они возникли в результате калькирования.

Фактический материал и исследования некоторых авторов (Крысин 2002; Ридел 1995) показывают, что в современном развитии РЯ и БЯ усиливается процесс калькирования как результат интенсивных языковых связей в международном масштабе. Основным источником – английский язык, преимущественно его американский вариант. Из двух видов калек (словообразовательных и семантических) сегодня преобладают семантические. Эти тенденции заложены еще в предыдущий период: в исследовании „Новое в русской лексике. Словарные материалы-80“ из 218 слов 4 – словообразовательные кальки, а 38 – семантические (Котелова, ред. 1984).

2. При семантическом калькировании не приходится внедрять чужую форму, так как осуществляется только перенос семантем. Новое значение вписывается очень легко в структуру принимающего слова, а идентифицировать его иноязычное происхождение очень трудно. Одна из причин – неясные критерии, по которым можно определить, возникло ли новое значение под чужим влиянием, или оно – результат процессов, протекающих в родном языке (Крысин 1994). Например, слово *зеленые* в знач. ‘доллары’ обычно воспринимается как семантическая калька (см. ниже), но вполне возможно, что оно – результат самостоятельного метафорического переноса значения по цвету американских долларов. В русском языке обозначение денежных знаков по цвету банкнот не новое: напр., *синенькие*, *красненькие* – устаревшие названия денег достоинством 5 и 10 рублей.

Для краткости далее вместо сочетания „семантическая калька“ или „семантическое калькирование“ будут употребляться также названия **калька** или **калькирование**.

3. Калькирование можно различить по внутренней немотивированности значения и по наличию нехарактерных для данного языка особенностей в содержательной структуре слова или СС. В. Г. Костомаров называет такие слова с несвойственным значением, употребляющиеся в необычайных сочетаниях, „русскими нерусскими словами“. К ним он относит, например, слово *обвальный* в новом значении, которое, по его мнению, результат калькирования (оно связано с американским выражением *by landslide* (Костомаров 1999: 174). Слово *обвальный* имеет основное значение ‘относящийся к обвалу, то есть

падающие при каком-либо разрушении большие массы камней, земли, снега и т.д.’. С начала 90-ых годов это прилагательное зафиксировано в сочетаниях типа *обвальная приватизация, обвальнй рост цен, обвальное обнищание*, которыми обозначают кризисные, критические ситуации, возникшие в результате негативных изменений (Геккина 1993: 53 – 54). В формирующемся новом значении присутствуют семы ‘всеохватность’, ‘моментальность, разовость’. Изменение распространяется и на другие слова словообразовательного ряда – *обвал, обвально: обвальное сокращение доходов; обвал цен; обвал рубля; экономический обвал; Доллар все ближе к обвалу* (Вокруг новостей, 24.12.2003); *Начинается главное: восстановление частной собственности, причем уже не в опереточных масштабах, а, можно сказать, обвально* („Известия“, 22.09.1992).

4. В нашем случае семантические кальки можно легче обнаружить, сопоставляя качественно новые значения у исконно русских или болгарских слов с их предполагаемым источником калькирования (в нашем случае с английским языком).

Вот некоторые семантические кальки, появившиеся в последние десятилетия, общие для обоих языков:

РЯ – *высокий* в знач. ‘лучший, элитный’ (ср. франц. *haut*) сначала только в сочетании *высокая мода* (фр. *haute couture*), а потом и в других сочетаниях: *высокие технологии* (ср. англ. *high technology*) и даже *высокая стоматология* (в рекламном тексте); В БЯ в этом случае предпочитается сочетание *висша мода*, соответствующее сочетанию *от кутюр* (РНДЗ). Слово *висок* употребляется в сочетаниях типа *високи технологии* (калька с англ.).

РЯ – *теневой* в значении ‘незаконный’, а также ‘не стоящий у власти’: *теневая экономика, теневой бизнес, теневой кабинет* (министров); БЯ – *сенчест*: *сенчеста икономика, сенчест бизнес, кабинет в сянка* (англ. *shadow economy, shadow business, shadow cabinet*).

Русское слово *ястреб* в значении ‘сторонник жесткой, обычно реакционной политики’ очевидно возникло под влиянием того же значения в англ. *hawk*. В словаре новых слов в БЯ отмечен источник значения: *ястреб* ‘привърженик на твърда линия в международната политика и по-специално в отношението към бившия Съветски съюз’ (англ. *hawk*) [РННДБЕ].

В рыночной терминологии в РЯ употребляются *быки, медведи, кабаны, овцы*. В БЯ им в точности соответствует *бик* ‘спекулант от борсата, който купува ценни книжа, разчитайки на промяна в курса, при който ще ги продаде с печалба’ (англ. *bull*); *мечка* ‘лице, което

продава валута – ценни книжа и други, очаквайки спад в цените’ (англ. bear) [РННДБЕ].

5. Для современного периода характерно калькирование значений не только со слов литературных сфер языка. При сегодняшних процессах взаимодействия с нестандартными языковыми средствами многие значения приходят из жаргонов соответствующего языка, а они, со своей стороны, заимствованы очень часто из американского сленга. Например, в РЯ *зеленые, зелень* ‘доллары’ (ср. *the greens*, амер. сленг ‘доллары’, букв. ‘зеленые’); *капуста* ‘деньги’ (англ. *cabbage*, амер. сленг ‘банкноты’, букв. ‘капуста’); *травка* ‘марихуана’ (ср. *grass*, амер. сленг ‘марихуана’, букв. ‘трава’) (в БЕ *зелени, зелено, трева* употребляются с теми же значениями); *ночная бабочка* – ‘проститутка’ (ср. *night flies*, амер. сленг ‘проститутки’, букв. ‘ночные бабочки’) (ТС – ХХ: *ночная бабочка* – разг. эвфемизм). По мнению В. Г. Костомарова (Костомаров 1999: 174), *крутой* в новом значении ‘самый лучший, соответствующий групповым стандартам’ – тоже калька (со слова *cool*, амер. сленг ‘сохраняющий спокойствие в любой ситуации, соответствующий групповым стандартам’). Переосмысление семантики этого слова началось в жаргонах, после чего оно перешло в разговорную речь и оттуда – в язык художественной литературы и СМИ. В болгарском словаре неологизмов отмечено *куул* как неизм. прил. и наречие – лексическое заимствование из англ. *cool* с жаргонным значением ‘върховен, як, жесток, готин’ (НР).

6. Очень активны в обоих языках СС с некоторыми словами. Например, *горячий/горец: горячая линия/гореца линия* (‘телефонная линия экстренной связи’, калька с англ. *hot line*), *горячие деньги/гореци пари* (англ. *hot money*), *горячая точка/гореца точка* (первоначально о территории военных действий; калька с англ. *hot spot*); РЕ – *Как показывает опыт работы саперов в „горячих точках“, чтобы обнаружить и уничтожить одну мину, требуется от 300 до 1000 долларов* (ж. „Россия“, 1998, № 2); БЕ – *гореци точки на планетата* (ставшее уже клише); *От понеделник БТК открива гореца линия, на която клиентите на компанията могат да се оплакват от лошо качество на услугите* („Стандарт“, 20.04.2002).

Некоторые лексические группы или отдельные лексемы особенно активны при образовании устойчивых сочетаний, которые по происхождению являются кальками. Таковы, например, прилагательные, обозначающие цвет в РЯ и БЯ. Почти у всех из них есть переносные значения, в которых обнаруживается чужое влияние. СС *черный рынок* – калька с немецкого *Schwarzmarkt*; *черный список, черный*

шар (при голосовании) – из англ. black list, black ball. Устойчивые сочетания *белая книга* и *красная книга* – кальки с английских white book, red book (откуда пришли и обозначаемые реалии). Словосочетанию *желтая пресса* соответствует англ. yellow press; *серый кардинал* – калька с англ. grey eminence, а оно, в свою очередь, ведет свое начало из французской литературы. Соответствующие кальки с тех же английских словосочетаний употребляются и в БЯ, за исключением калькированного *черный шар*.

7. Особая форма калькирования – фразеологическое калькирование.

По мнению В. Н. Телии, фразеологический фонд русского языка пополняется активно за счет заимствований из других языков, в частности, из английского. В качестве примера она приводит такие фразеологизмы, как *мозговой штурм*, *утечка мозгов*, *эскалация войны* (Телия 1996: 77).

При просмотре фразеологизмов, появившихся недавно в обоих языках, обнаруживается много соответствий между РЯ и БЯ, с одной стороны, и с английским – с другой, что указывает на общий источник (некоторые из русских примеров заимствованы у Э. Ф. Володарской (Володарская 2002):

закон джунглей – *законът на джунглата* (англ. „The law of the jungle“ = jungle law – R. Kipling);

летающая тарелка – *летяща чиния* (англ. flying saucer);

песок сыплется – (БЕ – Ø) (англ. the sands are running out);

четвертая власть – *четвъртата власт* (англ. the fourth estate);

жизненный уровень – *жизнен стандарт* (англ. standard of life);

круглый стол – *кръгла маса* (англ. round table);

утечка мозгов – *изтичане на мозъци* (англ. brain drain);

промывка мозгов, *промывание мозгов* – *промиване на мозъци* (англ. brainwash, brain washing);

шоковая терапия – *шокова терапия* (англ. shock therapy);

нет проблем – *няма проблем(и)* (англ. no problem);

бархатная революция – *нежна революция* (англ. bloodless revolution – букв. бескровная; здесь наблюдается изменение образа при сохранении значения);

шаг за шагом (и производное *пошаговый*) – *стъпка по стъпка* (англ. step by step): БЕ – „*Бизнесетикет*“ е ръководство, което ***стъпка по стъпка*** ще ви помогне да придобиете изискани маниери и ще ви даде отговор на следните въпроси от съвременния бизнес (сп. „Бизнесстил“, 2001, № 1);

фабрика грез – фабрика за илюзии (англ. *Dream Factory* ‘фабрика грез’ – образное название Голливуда); РЯ – Американская „**фабрика грез**“ заставила сперва американцев, а затем миллионы зрителей во всем мире считать, что все лучшее, созданное за историю мирового кино, сделано именно там („Аргументы и факты“, 2002, № 26); БЯ – Да спрем най-сетне **фабриката за илюзии** (загл.) („Труд“, 02.01.2003) (в БЯ развивается переносное значение);

отмывать деньги, отмывание (грязных) денег – *пера пари, пране на (мръсни) пари* (англ. *to launder money*, буквально: ‘стирать деньги’; *laundering of money*). Согласно одной из версий, это выражение возникло в американском английском: деньги, полученные незаконным путем, впервые были легализованы в США через систему прачечных. В соответствии с этим в РЯ употребляется метафора *прачечная* (напр., *черный список стран-прачечных*), а в БЯ *пералня, перачница* (за пари) (РНДЗ);

мыльная опера – *сапунена опера* ‘многосерийный радио- или телеспектакль на семейные и бытовые темы мелодраматического, сентиментального характера с постоянными персонажами’ (англ. *soap opera*, название, данное первому подобному сериалу, который финансировала мыльная фабрика посредством показа ее рекламы);

<видеть> *свет в конце тоннеля* – <вижда се/не се вижда> *светлина в тунела* (англ. <see> *light at the end of the tunnel* – ‘<увидеть> свет в конце тоннеля’); РЕ – *Вы лично свет в конце тоннеля видите?* („Новая газета“, 2000, № 63); БЕ – *Светлина в тунела за еленската болница* (в. „Борба“, 14.07.2011).

Исследование показало, что количество калькированных словосочетаний и фразеологизмов продолжает увеличиваться: РЕ – *Мы будем предлагать пакетные сделки* („Московские новости“, 1995, № 19) (ср. англ. *package deals*); *У нас есть основания бояться полицейского государства* („Известия“, 04.03.1995); *Мне кажется, что сексуальная революция произойдет у нас только тогда, когда сексуальные меньшинства будут иметь такие же моральные, равные права, как и другие люди* (ОРТ, 04.03.1996); БЕ – *полицейска държава* (ср. англ. *police state* и нем. *Polizeistaat*); *сексуална революция, секс-малцинства* (ср. англ. *sexual revolution, sexual minorities*).

8. Английское влияние заметно также при создании современных паремий: *Бесплатных ланчей, естественно, не бывает* („Известия“, 03.11.1993) (ср. англ. *there's no such thing as a free lunch*). От этой основы образовались различные модификации, отличающиеся высокой частотностью в РЯ: *бесплатный сыр бывает только в*

мышеловке (крысоловке); бесплатных пирожных не бывает; А в жизни за все приходится платить. Извините за пошлость, но **бесплатных пирожных не бывает...** (Н. Леонов. Коррупция); БЯ – бесплатни обеди няма.

9. Специфика каждого языка проявляется в выборе калек.

Только в РЯ встречаются фразеологизмы типа *в одном флаконе*: *Как сейчас говорят, все оказалось в одном флаконе – и играет, и поет, да еще на иностранном языке. И это в детсадовском-то возрасте!* (г. „Россия“, 2002, № 16 – 17).

В БЯ встречаются, хотя и редко, семантические кальки не только с английского, но и с русского языка, напр., *преустройство* (от р. *перестройка*); новое значение слова *ръст* ‘нарастване, растеж’, по всей вероятности, возникло под влиянием русского *рост*: *30% ръст на лизинга прогнозира председателят на Асоциацията на лизинговите компании* (Стандарт, 16.04.2004). В РЯ *кормушка* (ТС – XXI) и в БЯ *хранилка* (пока только употребление) развивают одинаковое новое переносное значение ‘место во властных структурах как источник личной выгоды’: РЕ – *Говорят, что и выздороветь сейчас он* (Б. Ельцин – М. З.) *может только в том случае, если неизвестно зачем скинет с кресла какого-нибудь чиновника. Но все же надо признать, что он понимает и любит власть и единственный кнут на разросшуюся ораву российских бюрократов – это отлучение от кормушки – из рук выпускать не намерен* („Лит. газета“, 10.02.1999); БЕ – *Кметове си уредили хранилка с европари* (загл.). *Кметско сдружение <... > погълъща европейските субсидии за мери и ливади, твърдят местни животновъди. „Създадено е като хранилка за лапане на пари – казват те. – По документи се осчетоводяват много работа и разходи, не се прави нищо, а средствата явно потъват по джобовете на играчите организатори“* („Труд“, 29.08.2010). В СМИ употребляются некоторые устойчивые сочетания и фразеологизмы, которые, очевидно, калькированы с русских: *За какво точно иде реч при този режим?* („Сега“, 15.06.2002); *Това не е наша губерния. Който е въвел закона, той да проверява* („168 часа“, 14 – 20.06.2002); *Ето къде е заровено кучето* (К1, декември 2003); *да се върнем към нашите овни* (БТВ, 21.11.2010); *Винаги съм се стремяла да докажа, че струвам нещо сама по себе си* („Труд“, 25.10.2003); *вземам се в ръце; новите руснаци* (ср. *новые русские*). По аналогии с *новыми русскими* появляется *СС новите българи*.

10. Для современных РЯ и БЯ характерно сосуществование заимствования и семантической кальки: РЕ – *грини* и *зеленые* (англ. *green*), *от кутюр* и *высокая мода* (фр. *haute couture*); БЕ – *скинхедс* и *бръснати глави* (*голи глави*) (англ. *skinheads* от *skin* ‘кожа, гол’ и *heads* ‘глави’) (РНДЗ), *харддиск* и *твърд диск* (англ. *hard disk*), *фолдър* (рядко) и *папка* (англ. *folder* ‘папка’).

Некоторые кальки претерпевают дальнейшее развитие, при котором совершается другой семантический процесс (перенос значения в другую форму и семантическое стяжение): *мыльная опера* → *мыльный сериал* > *мыльница*, *мыло*; *сапунена опера* → *сапунен сериал* > *сапунка* (с соответствующими стилистическими изменениями): РЕ – *Мне с первой же „Просто Марии“ показалось, что мыльная опера на нашем домашнем экране – идеологическая диверсия* („Огонек“, 1994, № 48 – 49); *И в каждой последующей серии главного мыльного сериала массовой культуры – „о старом по-новому и о новом по-старому“* (ж. „Россия“, 1998, № 4); *Жила себе Вероника спокойно на юге США – в последнее время ей стали предлагать меньше работы в „мыльницах“, так как на роли роковых любовниц она уже не годилась по возрасту, а роли матерей и бабушек играть отказывалась* („Комсомольская правда“, 03.11.2000); *За сериал, который обещает дать сто очков вперед всему латиноамериканскому „мылу“, взялся режиссер В. Харченко. На вопрос, какво мужчине снимать стосерийное „мыло“ про слезы и страдания, В. Харченко ответил...* („Московский комсомолец“, 03.11.2000); БЕ – *Сапунена опера по холивудски* (за баскетболен мач) („Стандарт“, 16.04.2004); *Масово кръщават бебета на герои от сапунени сериали* („24 часа“, 2000, № 200) (РНДЗ); *Родената през 1977 г. актриса, която нашумя с култовата сапунка „Дивият ангел“, същевременно е и талантива певица* („168 часа“, 14 – 20.06.2002). Борьба между чужой и родной формой, адаптирование в языке еще не приняли окончательный вид.

Калькирование воплощает тенденции современного языкового развития. Оно раскрывает потенциальные возможности родных слов называть новые понятия и реалии, особенно если они отражают чужую действительность. Аналогичный процесс в РЕ уже был – калькирование в XVIII – XIX вв. с французских словоупотреблений, что связано с усвоением новых для русского быта понятий и реалий.

ЛИТЕРАТУРА

- Володарская 2002:** Володарская, Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов. // *Вопросы языкознания*, 2002, № 4, 96 – 118.
- Геккина 1993:** Геккина, Е. Н. Обвальный. // *Русская речь*, 1993, № 5, 53 – 54.
- Голанова 1996:** Голанова, Е. И. О современном публичном диалоге. // *Поэтика. Стилистика. Язык и культура. Памяти Т. Г. Винокур*. Москва: Наука, 1996, 142 – 150.
- Костомаров 1999:** Костомаров, В. Г. „Камешки на ладони“. // *Русский язык за рубежом*, 1992, № 5 – 6, 59 – 63.
- Котелова, ред. 1984:** *Новое в русской лексике. Словарные материалы-80*. Под ред. Н. З. Котеловой. Москва: Русский язык, 1984.
- Крысин 1994:** Крысин, Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни. // *Русский язык в школе*, № 6, 1994, 56 – 63.
- Крысин 2002:** Крысин, Л. П. Лексическое заимствование и калькирование в русском языке последних десятилетий. // *Вопросы языкознания*, 2002, № 6, 27 – 34.
- Ридел 1995:** Ридел, С. Неологизмите в езика на българския периодичен печат. // *Български език*, 1995, № 4, 297 – 312.
- Телия 1996:** Телия, В. Н. *Русская фразеология*. М., 1996.

СЛОВАРИ

- НР:** Бонджолова, В. *Неологичен речник*. В. Търново: Gaberoff – ЕООД, 2003.
- РННДБЕ:** *Речник. Нови и най-нови думи в българския език*. Съставител Н. Антонов. София: Пеликан Алфа, 1995.
- РНДЗ:** Пернишка, Е., Д. Благоева, С. Колковска. *Речник на новите думи и значения в българския език*. София: Наука и изкуство, 2001.
- ТС – XX:** *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения*. Под ред. Г. Н. Складневской. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 1998.
- ТС – XXI:** *Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика*. Под ред. Г. Н. Складневской. Москва: Эксмо, 2006.

НЕОБХОДИМА И ДОСТАТЪЧНА ИНФОРМАЦИЯ В ПРАВОПИСНИТЕ СПРАВОЧНИЦИ

Петя Костадинова
Кирило-Методиевски научен център – БАН

NECESSARY AND SUFFICIENT INFORMATION IN SPELLING REFERENCE BOOKS

Petya Kostadinova
Cyril-and-Methodius Research Centre
at the Bulgarian Academy of Sciences

In the accepted opinion the spelling dictionaries have to contain complete and unabridged information about the orthographic norms of standard language. The subject of the article is the system of roles which represent the palatal consonants in the written form of the modern Bulgarian standard language.

Key words: Bulgarian standard language, orthographic norms, palatal consonants

Пълнотата, непротиворечивостта и експлицитността са част от изискванията към текстовете на кодифициращите документи, каквито са правописните справочници. Очаква се тези изисквания да бъдат изпълнени независимо от това, какво схващане за книжовноезиковата норма или за процеса на кодификация е възприела кодификаторската общност. Както по отношение на книжовноезиковата норма, така и по отношение на кодификацията съществуват различни становища, които биха могли да се представят съвсем обобщено като широко и тясно. Разбирана в широк смисъл, книжовноезиковата норма предполага представяне на езиковата структура, а кодификацията – разбирана също в широк смисъл, включва различни дейности като проучване на съществуващата практика не само като структура, но и като функция, извеждане на закономерности, формулиране на правила за употреба на отделни езикови елементи, създаване на справочници и тяхното разпространение, обвързване на държавни и неформални институции

в целия процес, като към всяка дейност са налице и определени препоръки. Разбирана в тесен смисъл, книжовноезиковата норма предполага представяне на отделни пунктове от езиковата структура, в която се реализира колебание, резултат от различни фактори, а кодификацията – фиксиране на правилата за употреба на езиковите елементи в определен вид документи.

В областта на правописа изискването за пълнота притежава няколко аспекта, които заедно имат за цел да осигурят действието на формулираните правила не само върху вече съществуващи, но и върху новопоявили се елементи от езика. Така не само в българската кодификаторска практика е прието правописният справочник да съдържа изложение на графичната система като цяло, т.е. в различна форма (като правописни принципи и правописни правила) се представя информация за установеното отношение между правоговора и правописа (отношението между устната и писмената книжовна норма, т.е. между фонологичната и графичната структура на книжовния език)¹; пълен набор от елементите на графичната система; връзките между елементите на графичната система с оглед както на отношението между фонема и графема², така и на отношението между отделни графеми. Освен това, като се има предвид спецификата на материята, която се кодифицира, пълнотата при правописните справочници предполага обособяване на изключенията от формулираните правила и посочване на дублетността. И накрая – нещо, което е от основно значение за следващото изложение – наличие на ясна връзка както между приетите принципи, така и между принципи и правила или между правила и правила, тяхната взаимосвързаност и/или йерархичност, вкл. случаите, когато едно правило служи за мотивация на друго, ако такава мотивация е налице. Експлицирането на тези връзки осигурява вътрешната системност на изложението, а оттук и неговата убедителност, което пък го прави ефективно както за разбиране, така и за прилагане.

Българският книжовен език съдържа 45 фонеме (6 гласни и 39 съгласни), които се предават чрез 30-те букви на българската азбука съобразно с йерархизацията между действащите правописни принципи (морфологичен, фонетичен, синтактичен, семантичен и историчес-

¹ Проблематиката, свързана с възможните подходи към отношението устен – писмен език в правописни справочници, се разглежда по-обстойно на друго място, Костадинова (под печат).

² Тук под графема се разбира буквен знак, съчетание от буквени знаци или от буквен и диакритичен знак.

ки)³. Съответно разликата между броя на фонемите и графемите определя и наличието на еднозначни и многозначни графемите⁴. Съотношението между звук (фонема и вариант на фонема) и графема е обсъждано сериозно и след последната правописна реформа, макар и не така активно, както в други периоди от историята на новобългарския книжовен език (срв. напр. Ницолова, Радева 1980, Първев, Радева 1980). Тук специално ще отбележа интерпретациите на М. Москов (1973), на Т. Бояджиев (1973) и на В. Станков (1995), тъй като те предоставят цялостен подход към проблематиката, ориентиран към писмената форма на книжовния език. Установените положения в българския правопис са представени в официалните правописни справочници – Речник 1945⁵, Речник 1983 (второ фототипно изд. 1995), Речник 2002, Правопис и пунктуация 2011 и в редица други помагала (Първев 1980, Речник 1998, Крумова-Цветкова 1999, Пашов, Първев 2002, Речник 2008, в немалко издания, обслужващи българските университети, както и в отделни части на академичната граматика (Грамматика 1982 и Грамматика 1983).

Съотношението между броя на фонемите и броя на графемите се регулира от действието и взаимодействието на правописните принципи и се дължи на особености както на вокализма, така и на консонантизма в устния езиков стандарт. В областта на вокализма основна причина за многозначност на графемите е българската редукция (този въпрос се дискутира в Костадинова 2011), в областта на консонантизма – корелациите звучност/беззвучност и палаталност/непалаталност (твърдост/мекост). Наличието на споменатите току-що особености на фонологичната система и тяхната реализация в графичната система на съвременния български книжовен език като правило не се включват в официалните правописни справочници с известно изключение на Речник 2002, където е отбелязано наличието на еднозначни и многоз-

---

³ При определянето на действащите правописни принципи и тяхното взаимодействие един с друг в книжовния език обикновено роля играят доста фактори, свързани с историята на езика, както и със социолингвистични параметри. Тази проблематика тук не се засяга.

⁴ Под значение на графема (в правописните справочници – буква) обикновено се разбира тази фонема (или фонемите) в силна позиция от устната форма на българския езиков стандарт, която буквата репрезентира в писмената му форма.

⁵ Както е известно, последната правописна реформа се свързва с издаване на два основни правописни справочника – един кратък, предназначен за широка аудитория (Речник 1945 с второ преработено издание Речник 1948, трето – Речник 1954 и сериозно количество стереотипни издания през следващите десетилетия), и един доста по-обемен (Наръчник 1945). Данните тук са по изданието Речник 1954.

начни букви и специално е обърнато внимание върху това, че буквите за обозначаване на съгласните звукове са многозначни (Речник 2002: 18). Липсата на такава информация (представена по-обобщено или по-детайлно, но експлицитно) нарушава изискването за пълнота и рефлектира върху вътрешната системност на изложението, доколкото непълно е представено отношението между устната и писмената форма на книжовния език.

Във връзка с отношението и взаимодействието между отделните правописни принципи и правила особено често е дискутиран въпросът за отбелязване на палаталните съгласни фонемни (вж. напр. статиите, поместени в Ницолова, Радева 1980 и Първев, Радева 1980, както и сериозния брой конкретни езикови бележки, публикувани в отделни издания и в специализираната периодика). Предмет на настоящото изложение е представянето на йерархичността и взаимосвързаността между отделни правописни правила върху материал от представянето на корелацията палатални (меки) – непалатални (твърди) фонемни от консонантната система в писмената форма на българския езиков стандарт.

Палаталните съгласни се реализират пред гласните фонемни [а], [о], [у], [ъ], като корелацията твърдост/мекост обединява твърди и меки съгласни фонемни в следните двойки: [б] – [б'] с графичен знак Б/б, [в] – [в'] с графичен знак В/в, [г] – [г'] с графичен знак Г/г, [д] – [д'] с графичен знак Д/д, [з] – [з'] с графичен знак З/з, [к] – [к'] с графичен знак К/к, [л] – [л'] с графичен знак Л/л, [м] – [м'] с графичен знак М/м, [н] – [н'] с графичен знак Н/н, [п] – [п'] с графичен знак П/п, [р] – [р'] с графичен знак Р/р, [с] – [с'] с графичен знак С/с, [т] – [т'] с графичен знак Т/т, [ф] – [ф'] с графичен знак Ф/ф, [х] – [х'] с графичен знак Х/х, [ц] – [ц'] с графичен знак Ц/ц, [s] – [s'] с графичен знак Дз/дз.

Противопоставянето на твърди и меки съгласни се приема за една от основните характеристики на българската консонантна система (Тилков, Бояджиев 1977: 84; Граматика 1982: 107)⁶. Доколкото и палаталните, и непалаталните съгласни фонемни се обозначават чрез ед-

⁶ При изложението тук и по-нататък са взети предвид основните общи трудове върху обсъжданата проблематика в българската лингвистика и някои конкретни публикации, срв. по-горе. Описанието на вокалната и консонантната система на българския книжовен език следва с известни изменения, продиктувани от характера на изложението, описанието в Д. Тилков, Т. Бояджиев 1977, в Граматика 1982. Използвани са книгите на Ст. Стойков (Стойков 1966) и Ив. Кочев (Кочев 2010).

на и съща графема (както е отбелязано по-горе)⁷, корелацията палаталност/непалаталност е един от факторите, които мотивират разликата между броя на фонемите от устната форма на езиковия стандарт и броя на графемите от неговата писмена форма, както беше отбелязано по-горе. Приетото напълно адекватно обозначаване на палатални и непалатални съгласни фонemi в писмената форма на стандартния език се отнася до конкретната реализация на фонетичния и на историческия принцип и тяхното взаимодействие в съвременния българския правопис. Въпреки това в официалните правописни справочници липсва информация във връзка с наличието на палатални и непалатални съгласни фонemi, но такава информация се съдържа в други справочници (Речник 1998, Пашов, Първев 2002). Липсата на информация за наличието на корелацията палатални/непалатални съгласни фонemi и за използването на една и съща графема при писменото обозначаване и на твърда, и на мека съгласна води до фрагментарност при представянето на конкретните правила, регламентиращи особеностите в този пункт от правописа.

В този смисъл посочената липса не може да се неутрализира чрез приетото от Речник 1945 до днес представяне на особеностите при някои букви. В първите официални справочници информацията е съвсем оскъдна – тя засяга само правописа на буквата ер малък – **ь** (срв. Речник 1954: 3); сходно е състоянието в следващия речник (Речник 1983: 15); малко повече информация се съдържа в правописния речник от 2002 г., където се отбелязва не само значението на буквата **ь**, но и значенията на буквите **я** и **ю**, макар и не съвсем коректно във връзка с отношенията между фонологичната и графичната система на стандартния език⁸. В последното издание (Правопис и пунктуация 2011: 11 – 12) вече се говори експлицитно за „мекост на съгласни“. Независимо от коректната в сравнение с Речник 2002 формулировка на значенията на графемите **ь**, **ю** и **я** във връзка с отбелязването на предходни меки съгласни и тук представянето на отношението между устна и писмена форма на стандартния език и на отношенията между елементите на азбучната система продължава да бъде непълно, доколкото посочените по-горе липси не са запълнени по един или друг приемлив начин. Въвежда се механизъм за обозначаване на мекост на съгласните фонemi, без да е отбелязано наличието на противопоста-

---

⁷ Настоящото изложение се абстрахира от графичната разлика между главни (големи) и малки (обикновени) букви.

⁸ Срв.: „Буквите **я** и **ю** [...] когато са след съгласна, смекчават нейния изговор: *някога* (изг. н’акога), *гюл* (изг. г’ул) (Речник 2002: 18).

вянето мекост/твърдост в устната форма на книжовния език и без да е отбелязано противопоставянето еднозначни/многозначни букви.

Противопоставянето на съгласните фонемите по палаталност/непалаталност притежава и някои особености – при фонемите [s'], [x'], при групата фонемите [ж], [ч], [ш], [ц] и при фонемата [й]. Тези особености също подлежат на регламентиране в правописните справочници⁹.

В българската консонантна система фонемата [s'] и фонемата [x'] (които се приемат за потенциални фонемите, Граматика 1982: 111) се реализират само при собствени имена от други езици: *Дяди, Ядзя, Хюндай*. Този пункт от реализацията на противопоставянето палаталност/непалаталност не се отбелязва дори косвено в официалните справочници (напр. чрез привеждания към всяко правило илюстративен материал) и в частите, регламентиращи правилата за транскрибиране на собствени имена от други езици в съвременния български стандартен език.

В съвременния български книжовен език съгласните фонемите [ж], [ч], [ш] и [ц] са извън противопоставянето по палаталност/непалаталност – те са само твърди и нямат мек корелат. Това е причината в правописната система да не съществува възможност за комбинация между графемите **ж**, **ч**, **ш** и **дж** и една от графемите **ь**, **я** или **ю**. В последното официално издание невъзможността на буквени съчетания напр. като **жъ**, **чю** или **шя** е отбелязана, но не е отбелязано същото ограничение във връзка с графемата, репрезентираща [ц] (Правопис и пунктуация 2011: 11, 12). Липсва и основанието за това ограничение. Т.е. по сходен на описания по-горе начин за обозначаване на меки съгласни е въведен конкретен механизъм за отбелязване този път на твърди съгласни фонемите и така вниманието е съсредоточено върху едната страна от противопоставянето твърдост/мекост на съгласните, без да е въведено предварително самото противопоставяне, чиято конкретна реализация в българския книжовен език (от устната в писмената му форма) мотивира това правило.

Липсата на пълнота и системност в този пункт от изложението на правописните справочници – според мене – е един от факторите за колебливото поведение както от страна на потребителите, така и от страна на кодификаторите по отношение на предаването на меките

⁹ Въпросите, възникващи във връзка с правописа на графемата **й**, и представянето им в правописен справочник няма да се разглеждат тук, тъй като изискват повече внимание и са предмет на по-обемна работа – Костадинова (под печат).

съгласни при транскрибиране на собствени имена от други езици, в които съществува същото противопоставяне (срв. напр. *Жулиен* и *Жюлиен*, *Чолерстрьом* и *Чьолерстрьом*, *Шонефелд* и *Шьонефелд*)¹⁰. При това трябва да се отбележи, че кодифицирането на изписване *Жюлиен*, *Шьонефелд* или *Чьолерстрьом* представя, ако мога да се изразя така, „двойно противоречие“. От една страна – по отношение на корелацията палаталност/непалаталност в устната форма на книжовния език и нейната реализация в писмения езиков стандарт. И от друга страна – по отношение на основното положение при транскрибиране на собствени имена от други езици, според което при подобни случаи се използва графема (или графемите), която отбелязва най-близкия български звук, в конкретния случай поради характерната за българския език непалаталност, различна от непалаталността в други езици, съгласните фонемите [ж], [ч], [ш]. Това положение – именно като основно – присъства във всички официални справочници, в други кодификационни документи, както и в публикации с дескриптивен или прескриптивен характер върху транскрипцията на собствени имена от други езици.

Особеност на българската консонантна система представя и редовната реализация на смекчени варианти на твърдите фонемите в позиция пред гласните [е], [и], тъй като в тази позиция не се реализира противопоставянето на съгласните по палаталност/непалаталност: срв. напр. *вар/вокал* – *верен/вир* – *вяра*, *дар* – *делови/дим* – *дявол*, *мама* – *мене/ми* – *мюсли*. Това положение не е отбелязано в справочниците. А то мотивира правилото, според което при транскрибиране на собствени имена от други езици в българския стандартен език не се отбелязва съществуваща мекост пред гласните фонемите [е] и [и] (срв. и Речник 1998): *Саñете* – *Канете*, *Уреçек* – *Иречек*, *La Vanesa* – *Ла Банеса*, *Његош* – *Негош*, *Séviné* – *Севине*, *Núñez* – *Нунес*; *Vigny* – *Вини*, *Gigli* – *Джили*, *Илич* – *Илич*, *La Canisa* – *Ла Каниса*. Както и при случая с фонемите [ж], [ч], [ш] и [ц] представянето на частична информация в справочниците е една от причините за видимото разколебаване (Паскалев, под печат) на посоченото току-що правило при транскрибирането на собствени имена, срв. напр. изписване като *Његош*, *Нуньес*, *Севинье*.

---

¹⁰ Освен цитираните справочници, вж. и Наредба № 6, Обща инструкция 1983, Андрейчин, Въгленов, съст. 1974, както и езикови бележки като напр. Първев 1980 в периодичния печат.

Във връзка с реализацията на противопоставянето палаталност/непалаталност в устната форма на българския езиков стандарт и нейното пълно, системно, непротиворечиво и убедително представяне в правописните справочници биха могли да бъдат дискутирани и други пунктове, напр. наличие/отсъствие на палатални съгласни в позиция пред твърди съгласни или наличие/отсъствие на палатални съгласни в краесловие (Граматика 1982: 122), както и палатални vs. непалатални съгласни в някои пунктове от словоизменението и словообразуването в съвременния български книжовен език. Съответно могат да бъдат дискутирани и други аспекти на пълнотата и системността при представянето на корелацията палаталност/непалаталност в правописните справочници.

Струва ми се обаче, че казаното до момента е достатъчно, за да мотивира схващането ми за наличната информация в официалните правописни справочници като необходима, но недостатъчна от гледна точка на тяхната сериозна и амбициозна функция. Особено видима е рефлексията на посочената тук непълнота в частите, които регламентират правилата за транскрибиране на собствени имена от други езици в българския книжовен език. Вероятно си струва да се отбележи, че предвид и на екстралингвистични фактори през последните десетилетия проблематиката около транскрибирането на собствени имена от други езици в българския книжовен език (както и на транслитерирането на български собствени имена с латински букви) стана и продължава да бъде особено актуална.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин, Вългенов, съст. 1974:** *Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език*. Съст. Л. Андрейчин, М. Вългенов. София: „Наука и изкуство“, 1974.
- Бояджиев 1973:** Бояджиев, Т. Българската графична система. // *Български език и литература*, № 4, 16 – 22.
- Граматика 1982:** *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 1. *Фонетика*. София: Изд. на БАН, 1982.
- Граматика 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. *Морфология*. София: Изд. на БАН, 1983.
- Костадинова 2011:** Костадинова, П. *Едновременно действие на правописни принципи („конфликти“ и възможни решения)*. Доклад, прочетен на конференция, посветена на 90-годишнината от рождението на проф. дфн Й. Заимов „Изследователските хоризонти на българската лингвистика“, 30.09.2011 – 01.10.2011. (Под печат.)

- Костадинова:** Костадинова, П. *Транслитерация на български собствени имена и транскрипция на собствени имена от други езици в българския книжовен език.* (Под печат.)
- Кочев 2010:** Кочев, Ив. *Българска фонология. I част.* София: „Аник“, 2010.
- Кримова-Цветкова 1999:** Кримова-Цветкова, Л. *Речник на трудностите в българския език.* София: „Атлантис“, 1999.
- Москов 1973:** Москов, М. Необходими ли са реформи на азбуката. // *Български език*, кн. 3, 284 – 288.
- Наредба № 6:** *Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език.*
- Наръчник 1945:** *Правописен и правоговорен наръчник.* София: „Българска книга“ (Дружество на филолозите слависти в България), 1945.
- Ницолова, Радева 1980:** Ницолова, Р., В. Радева. *Помагало по български правопис и пунктуация.* София: „Наука и изкуство“, 1980.
- Обща инструкция 1983:** *Обща инструкция за правопис и транскрипция на географските имена* (II прераб. и доп. изд.). София: Главно управление по геодезия и картография. Съвет по правопис и транскрипция на географските имена, 1983.
- Паскалев:** Паскалев, Н. Норма и практика при транскрипцията на френски имена в съвременния български стандартен език. // *Транскрипция на небългарски имена в българския стандартен език.* (Под печат.)
- Пашов, Първев 1996:** Пашов, П., Хр. Първев. *Българският правоговор.* София: „Анубис“, 1996.
- Пашов, Първев 2002:** Пашов, П., Хр. Първев. *Правоговорен и правописен речник на българския език* (3. изд.). София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2002.
- Правопис и пунктуация 2011:** *Правопис и пунктуация на българския език. Основни правила.* София: Просвета, 2011.
- Първев 1980:** Първев, Хр. *Трябва ли да се пишат букви я, ю след ж, ч, ш?* // Христоматия по езикова култура. София: „Наука и изкуство“, 1980, 57 – 58.
- Първев, Радева 1980:** *Помагало по българска фонетика.* Съст. Хр. Първев, В. Радева. София: „Наука и изкуство“, 1980.
- Речник 1945:** *Правописен речник на българския книжовен език.* Съставил по официалния правопис от 1945 г. Л. Андрейчин. София: „Хемус“, 1945.
- Речник 1948:** *Правописен речник на българския книжовен език.* 2. прераб. изд. Съст. Ив. Леков, Л. Андрейчин, Вл. Георгиев. София: „Народна просвета“, 1948.
- Речник 1954:** *Правописен речник на българския книжовен език.* Трето преработено официално издание. Съставили: Л. Андрейчин, В. Георгиев, Ив. Леков, Ст. Стойков. София: ДИ „Народна просвета“, 1954.
- Речник 1983:** *Правописен речник на съвременния български книжовен език.* София: Издателство на БАН (на Акад. изд. „Проф. М. Дринов“ е II издание от 1995 г.), 1983.

- Речник 1998:** *Речник за правоговор, правопис, пунктуация.* Съст. Д. Попов, К. Димов, Св. Видинска. София: „Атлантис“, 1998.
- Речник 2002:** *Нов правописен речник на българския език.* София: БАН, ИБЕ – „Хейзъл“, 2002.
- Речник 2008:** Попов, Д., К. Симов, Св. Видинска, П. Осенова. *Правописен речник на българския език.* София: „Наука и изкуство“, 2008.
- Станков 1995:** Станков, В. Правописните дискусии у нас през периода 1950 – 1975 г., отразени в работата на една комисия (Поглед от дистанцията на времето) // *Български език*, 1995, № 5 – 6, 442 – 449.
- Стойков 1966:** Стойков, Ст. *Увод във фонетиката на българския език.* София: „Наука и изкуство“, 1966.
- Тилков, Бояджиев 1977:** Тилков, Д., Т. Бояджиев. *Българска фонетика.* София: „Наука и изкуство“, 1977.

**УСТНАТА КОМУНИКАЦИЯ –
СТИЛОВЕ, СТАНДАРТИ И РЕГИСТРИ**

Йовка Тишева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**ORAL COMMUNICATION – STYLES, STANDARDS
AND REGISTERS**

Yovka Tisheva
Sofia University St. Kliment Ohridski

The main goal of the article is to present an overview of theoretical approaches applied to analyze the main features of spoken (oral) communication in Bulgarian. The methods presented here are part of the project “Models and Tools for Spoken Communication of Contemporary Bulgarian language“ (Scientific Fund, Ministry of Education, № ДТК 02-11/2009 г).

Key words: Oral communication, spoken language, language style, standard, substandard, nonstandard, register

Целта на настоящата статия е да бъде направен преглед на различни теоретични подходи при изследване на устната комуникация, за да се установи равнището, достигнато от изследователската традиция. Излизайки извън полето на диалектологията, изследванията на устната реч започват с оценка само или най-вече на езиковите средства, с които се реализира общуването в официална или неофициална среда – представителната книжовна устна реч (в традицията на борбата за висока езикова култура) и разговорната реч. С разширяване на изследователските методи чрез приложението на постиженията на социолингвистиката се разширява и обектът на изследването, а езиковите особености се определят като част от социално значимите характеристики на индивида. Обогащаването на изследователските методи с прилагане на постиженията на прагматиката показва, че освен социално маркирани езиковите прояви се регулират и от комуникативно

значими фактори, каквито са целите на общуването и отношенията между участниците в комуникацията.

Устната реч намира място в оперативните анализи за установяване на равнището на езиковата култура. За да отговори на изискването за висока езикова култура, устната комуникация трябва да се реализира при спазване на кодифицираните норми, най-вече на правогворните. Идеята, че „нормализирането не трябва да задълбочава различията между устния и писмения език [...], вариантите да се приемат за еднакво книжовни и да се тълкуват като разлика между „устна“ и „писмена“ реч (Пенчев 1980: 57 – 58), не е водещата при оценката на средствата в устното общуване. В духа на прескриптивната традиция вариантите в речта, породени от функционални или стилистични различия, не се свързват със спецификите на устната комуникация, а се категоризират като отклонения от нормите, тоест като грешки. Тази тенденция води до противопоставяне между книжовно и разговорно; при това книжовното е маркирано като нормативно и правилно, а разговорното – като отклонение от нормите. Книжовният български език е официална, нормативна и престижна форма, затова е задължителен в публичното общуване и в писмената практика. Борбата за висока езикова култура обаче цели налагането му и в други сфери и ситуации: „...общуването със средствата на книжовния език в сфери, които по-рано са били обслужвани изключително от диалект, става все по-често и не се оценява като ненормално“ (Лилов 1980: 49).

Използването на устната форма на книжовния (кодифицирания, нормативния) български език и при неофициално общуване може да се разглежда не само като проява на целенасочена езикова политика. Разширяването на сферите и ситуацияите, а оттам и на функциите на книжовния език би могло да се свърже и с продължаващото действие на исторически установилата се от Възраждането тенденция към хомогенност на езиковата ситуация. В края на XIX и началото на XX век, в процеса на установяване на общонароден (национален) език, регионалните варианти, които преди това са средство и за устно, и за писмено общуване, постепенно отстъпват пред нормата и естествено стесняват употребата си. През последната четвърт на XX век тенденцията към унификация и хомогенност продължава да действа, поддържана от редица екстралингвистични фактори, вкл. и налагането на отрицателни оценки за езиковите варианти – освен неправилни, те са и непрестижни. В този контекст съвсем закономерно мненията и оценките за езиковите формации, които се реализират в устното общуване, и по-специално за феномена разговорна реч, са противоречи-

ви. В българското езиковедско оформяне на концепциите за българската разговорна реч не е пряко повлияно от „първоизточника“ – от идеите на пражките функционалисти за отношението между функциите на езика и езиковите структури, а от установилата се традиция в руската лингвистика. Така за описанието на българската устна реч се пренасят модели, разработени след анализ на устните форми на руския език, без да се отчитат специфичните особености на българската езикова ситуация, както и вариантите при реализирането на някои универсални принципи, свързани с отношението между език и реч, форма и функция и т.н., в конкретни условия. Литературният (книжовният) език като представителна форма се противопоставя на т.нар. народно-разговорни форми: териториални и социални диалекти, жаргон, сленг, просторечие. Макар да става дума за езикови формации в рамките на националния език, за дефинирането на отделните варианти се прилагат както системноезикови, така и екстралингвистични показатели, напр. образователен статус на носителите на съответния вариант.

В поредици от статии, научни съобщения, езикови бележки, публикувани на страниците на водещите български езиковедски списания, се дискутира отношението между книжовно и диалектно, между писмената и устната реч. Детайлният преглед на различните мнения по въпроса е извън целите на настоящата статия. Тук ще бъдат представени само тези концепции, които имат отношение към предлаганата методология за анализ на езиковите средства в устната комуникация. Представяйки актуалната езикова ситуация, В. Попова (1980) отбелязва, че комуникацията може да се реализира на основата на два типа езикови системи – системата на книжовния български език и системата на диалектите. „Книжовният език, разбран като представителен, нормативен и кодифициран език на цялата българска нация, се реализира като писмен език, или *писмена книжовна реч*, и устен, или *устна книжовна реч*“ (Попова 1980: 65). Писменият книжовен език функционира чрез текстове, които представят неговите подсистеми, или т.нар. функционални стилове – научен, публицистичен, административен, разговорен и художествен стил. Устната книжовна реч съществува в два основни типа реализация:

– несъщинска книжовна разговорна реч – реализира се в устни прояви, при които се спазват нормите и кодификационните правила. Тези прояви имат репрезентативен характер и най-често са предварително тематично, структурно и езиково обмислени. Тази форма на уст-

ната реч е кодифицирана чрез правоговорните правила и се реализира в стандартизирани ситуации под формата на лекция, реч, беседа и пр.;

– същинска книжовна разговорна реч – средство за неофициално, предварително неподготвено общуване. За разлика от несъщинската разговорна реч, втората форма на устната реч може да се осъществи във всяка ситуация. Като част от книжовния език (а не от системата на диалектите) същинската книжовна разговорна реч е кодифицирана, но заради начина на прилагане на тези норми тя е стихийна.

Цялостна концепция за мястото и ролята на устната реч като средство за официална и неофициална комуникация е представена в редица изследвания на преподаватели от Великотърновския университет: Д. Чизмаров, Р. Русинов (1991), Хр. Станева (1991) и др. Тази концепция тръгва от идеите на функционалната стилистика и се основа на разбирането, че подборът на езиковите средства е обвързан със степента на подготвеност, с представителността на ситуацията и тематиката на комуникацията. Устната комуникация се реализира според моделите на книжовния български език и се проявява или като публична устна реч, или като книжовна разговорна реч. „Книжовната разговорна реч е разновидност на устната форма на книжовния език, която е предварително неподготвена, възниква спонтанно и непринудено и служи за непосредствено общуване между носители на книжовния език във всекидневния им бит“ (Русинов 1991: 23). В рамките на книжовната разговорна реч съществуват две разновидности:

– официална книжовна разговорна реч (според Русинов) или официално-делово-разговорна реч (според Станева) – характеризира се с по-голямо единство на нормите и с по-ясен и отчетлив изговор на звуковете, думите и фразите. Тя се проявява при общуване в публичната сфера, където традиционно се използват ресурсите на другите функционални стилове – административен, научен, публицистичен. Ето защо тази книжовноезикова формация може да се разглежда като устна форма на съответните стилове;

– неофициална книжовна разговорна реч (според Русинов) или битово-разговорна реч (според Станева) – използва се при битова комуникация и се отличава с по-голяма вариативност и лабилност на нормите. В най-голяма степен особеностите на тази разновидност се покриват с традиционния разговорен стил.

Може да се направи обобщението, че езиковите средства и в устната комуникация, подобно на писмената, се свързват с определен функционален стил; при устно общуване в различни сфери и ситуации се използват варианти на съответния функционален стил. По-особено

място има само книжовно-разговорната реч: „...функционална разновидност на книжовния език, формирала се последна в сравнение с другите функционални стилове“ (Русинов 1991: 25). Тази подсистема на книжовния език се противопоставя на останалите по „...извънредно важната си зависимост от екстралингвистичните фактори – неофициалност, непринуденост и непосредственост при общуването“ (Станева 1991: 32). Важно е да се отбележи, че според посочените автори групата на лицата, които при всекидневно общуване използват средствата на книжовно-разговорната реч, се определя според социалните променливи образование и професия. Носителите на тази устна форма на българския език са с висок образователен статут и принадлежат към интелигенцията (вж. Русинов 1991: 28). Тъй като авторите не коментират с какви средства се реализира общуването в групи с по-нисък образователен статут или със занимания извън интелектуалните дейности, може да се предположи, че при тези групи комуникацията протича със средства, силно повлияни от системите на различни диалекти. За езиковата ситуация от началото на ХХІ век обаче тези постановки изглеждат доста дискуссионни както поради нестабилното състояние на териториалните говори, така и поради променения статут на българската интелигенция като фактор в социалния живот.

В този преглед на някои от мненията в българското езикознание за средствата, с които се реализира устното общуване, ще бъде отделено внимание и на концепцията на В. Маровска (1998) – концепция, в която „се срещат“ идеите на пражките функционалисти и теорията на опозициите. Авторката следва разбирането на Хавранек, че специализираните комуникативни функции (разговорна, професионална – практически специализирана, и научна – теоретически специализирана) изграждат собствени езикови системи. Тези подсистеми на книжовния език, свързани с посочените функции, се определят като функционален език. Формалноезиковите особености на речта, зададени от комуникативната цел, се означават с понятието стил. Функционалният стил се свързва с изказването, с речта и се определя от конкретната комуникативна цел. Вместо да следва установената традиция за дефиниране на стиловете според отделните функционални сфери, Маровска обобщава езиковите употреби и стига до двудялбата художествен език (най-общо езика на художествената литература) : делови език (представен като научен, административен, разговорен език според функцията, с която се свързва) (вж. Маровска 1998: 25). Употребата на езиковите средства от двете подсистеми в конкретни речеви ситуации се определя като делова реч (публицистична, администра-

тивна, научна, разговорна) и неделова реч (художествена реч в частно значение, неделова реч в общо значение). Опозицията делова реч : художествена реч е еквиполентна опозиция (по модела първична : вторична знакова система), докато опозицията делова реч : неделова реч е привативна опозиция по признака нормативност (нормативна реч: реч, за която нормативността е ирелевантна). Според това деление в устната комуникация за реализиране на основните комуникативни функции говорещите избират средства от подсистемите на деловата реч, която е определена като първична и нормативна.

Класификацията, предложена от Маровска, обхваща и текстова-та типология: „...според функционалната сфера на реализация на речевото произведение те са художествени и нехудожествени или в съгласие с нашето убеждение – неделови и делови“ (Маровска 1998: 35). Важно е да се отбележи, че авторката детайлизира класификацията на деловите текстове: според степента на предварителна подготвеност текстовете са спонтанни (разговорни) и неспонтанни, обработени (научни, публицистични и административни); според формата, в която се реализират, те са устни (каквито са повечето от разговорните) и писмени. В тази връзка устната комуникация се реализира както чрез спонтанни, неподготвени, необработени текстове, така и чрез предварително подготвени обработени текстове.

Представените мнения могат да бъдат обобщени така:

- в българската лингвистична традиция устната комуникация е обект на изследване най-вече с оглед на езиковите средства, използвани за реализирането на комуникативните цели на говорещите в конкретни речеви ситуации (най-вече при спонтанно битово общуване);

- анализите на езиковите модели, с които се отличава устната реч, са част от изследванията по диалектология или по стилистика;

- езиковите средства за устно общуване оформят отделна подсистема в рамките на функционалните стилове на книжовния език. По-широко е разбирането на В. Попова, според която функционалните стилове, в частност разговорният стил, са подсистеми на писмения книжовен език. Поради това при анализа на устното общуване не трябва да се говори за варианти на стилообразуващите модели, а за книжовно-разговорна реч (която от своя страна в различните речеви ситуации може да показва различни степени на близост с диалектите или с книжовния език).

Прегледът на натрупания изследователски опит показва, че най-добре проучени са езиковите средства, използвани във всекидневното неофициално, неподготвено битово общуване, тоест особеностите на

българската разговорна реч. Вероятно поради презумпцията, че официалното общуване се реализира със средствата на книжовния език при спазване на книжовните правоговорни, лексикални и граматични норми (т.нар. книжовна устна реч), на практика почти няма изследвания за езиковите модели в деловата сфера – бизнес общуване, комуникация на работното място, в административната сфера и под. Малко на брой са и анализите на общуването в академична среда. Медийната сфера (журналистическата реч) и част от публичната сфера (политическата реч) са обекти на анализ най-вече според критериите за нормативност с цел установяване на отклонения от книжовноезиковите норми и оценки по скалата правилно:неправилно. Разбирането, че устното общуване не може да се разглежда като „неправилен“, ненормативен вариант на писменото общуване, налага разширяване на изследваните езикови прояви и намирането на по-адекватна методология за анализ и оценка. Това разбиране е в основата на проекта *Изследване на модели и средства в различни речеве ситуации и сфери на общуването в съвременния български език* (ФНИ на МОМН, дог. № ДТК 02/11, 16.12.2009 г.), разработван от изследователски екип, включващ преподаватели от Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“. Основните цели на проекта са свързани с изучаване на речевата комуникация в различни сфери и комуникативни ситуации и разширяване на знанията за актуалното състояние на езика ни. Наблюденията и анализите ще подпомогнат комплексното описание на съвременния български език като единство от писмена (книжовна) форма и устни форми за комуникация. За детайлния анализ на този комплексен обект се прилага и комплексна методология, съчетаваща постиженията на нормативната лингвистика, текстолингвистиката, лингвистичната прагматика, социолингвистиката, теорията на комуникацията, социалната психология на езика и др. При съчетаването на различни изследователски методи от решаващо значение е въпросът за метаезика, който ще се прилага при конкретните анализи. При избора на терминологичен апарат бяха отчетени изискванията за адекватност – по отношение на описвания обект, и за непротиворечивост – при съчетаване на терминологични елементи от различни области на познанието. Проучването на натрупания опит при изследване на устната комуникация гарантира, че дейностите по проекта показват приемственост и се вписват във вече установена традиция, като се стремят да я обогатят с разширяване на обекта и прецизиране на методологията. При избора на теоретичната рамка и на терминологичния апарат за дейностите по проекта, както показва и предложеният

по-горе кратък обзор на теоретичните постановки, средствата за устно общуване не се разглеждат като част от системата на разговорния стил, затова избраният метаезик не включва елементи, свързани с понятието „стил“ и терминологията на функционалната стилистика.

Друга възможност при избор на терминологичен апарат за анализ на устното общуване води отново към Пражката лингвистична школа, но този път не с оглед на функционалната стилистика, а във връзка с теорията на книжовните стандарти. През 80-те години на XX век с идеята за описание на актуалното състояние на езиковите системи чрез представяне на йерархията на езиковите формации, използвани в различни ситуации и дискурси, двустепенният модел стандарт-субстандарт¹ (Standard – Substandard, Subnorm) се обогатява с включването и на трети елемент – нонстандарт (Nonstandard, Nichtstandart).

Езиковият стандарт най-общо се определя като система от езикови средства (подсистема, вариант или диалект в рамките на даден език), която се използва при официално публично общуване. За да добие такъв статут, съответният вариант или диалект трябва да бъдат стандартизирани, тоест описани в граматика, речници и др. кодификационни документи. Тази зависимост между нормативността и стандарта много точно е представена в разсъжденията на Кр. Чакърова за книжовноезиковата норма: „В качеството си на литературно обработен, строго кодифициран (и надстроен) езиков стандарт, тя се схваща като най-добрия образец на националния език и се налага чрез образователната система и различните официални речеви прояви. Наред с изискванията за правописна, пунктуационна и граматическа правилност, а също и с правоговорните предписания, тази норма налага и някои лексикални ограничения...“ (Чакърова 2000: 89).

В българското езикознание, за разлика от ситуацията в руското, немското или романското езикознание например (вж. прегледа на Кьостер-Тома 1993), книжовноезиковата система обикновено не се характеризира чрез идеята за стандарт и стандартизация. Сред малкото случаи, в които езиковите явления последователно се оценяват като част от стандарта или субстандarta на българския език, могат да се посочат материалите от заседанието на Международната комисия за славянските книжовни езици на тема „Стандарт и субстандарт – диакронни и синхронни аспекти“, проведено през 2004 г. в Шумен (вж. Вачкова, ред. 2005).

¹ Терминът субстандарт е въведен от Блумфилд през 30-те години на XX век.

Езиковите разновидности или подсистемите в рамките на даден език могат да се определят като проява на езиковия стандарт, субстандарт и нонстандарт в конкретната езикова ситуация. Като едно от предимствата на този тристепенен модел за описание на отношението между нормата и узуса се посочва възможността за многоаспектна характеристика на явленията и по вертикалната ос (с отчитане на йерархията между подсистемите), и по хоризонталната ос (при анализ на явления от едно и също равнище), както и отделянето на „високи“ и „ниски“ варианти.

Най-често, при дефиниране на обема на понятията, *стандарт* се противопоставя на *субстандарт* и *нонстандарт* по модела *правилно: неправилно*. Нормативността и кодификацията наред с престижността са белези на езиковия стандарт. Субстандартът обединява езикови формации, които имат свои особености на всички езикови равнища, и поради това се покрива с утвърдената представа за диалект. Нонстандартът се реализира чрез груповите езикови формации, които имат само лексикални особености. Жаргонът, сленгът, аргото са отделни подгрупи в нонстандарта на съответния език. Наличието на „междинни формации“, каквито са например разговорната реч – намираща се между стандарта и субстандарта, или просторечието (то има свои фонетични, граматични и лексикални особености) – между субстандарта и нонстандарта, показва, че характеристиките на езиковите подсистеми не се изчерпват само с признака нормативност или по скалата *правилно:неправилно*. При избора на езикови средства, с които да се реализира общуването, влияят фактори, свързани с речевата ситуация (официална, неофициална, в делова среда и т.н., при пряк контакт между участниците или от дистанция), със социалната характеристика на участниците в комуникацията и с отношенията между тях.

Тристепенният йерархичен модел позволява да се преодолее доминацията на нормативната книжовна подсистема при описанието на езиковата ситуация, да се покаже системността в организацията и на некнижовните варианти. Такъв модел е по-приложим за езици, в които се наблюдава голяма диференциация на езиковите подсистеми и разнообразие на елементите (групите), които попадат в полето на субстандарта и на нонстандарта, което не важи за съвременното състояние на българския език. Тъй като представеният проект се занимава с устната комуникация в различни сфери, среди и ситуации, оценката на езиковите явления като стандартни или непринадлежащи към стандарта не би дала пълна представа за особеностите на изследвания обект. Методологична система, в която лингвистичните анализи се

обогатяват с включването на социални и прагматични фактори при оценка на устната комуникация, се оказва по-надеждна основа за представяне на комплексния характер на обекта. В тази връзка се прилага и теорията за езиковите регистри, тъй като тя отчита зависимостта и диференцираността на езиковите формации от социалните фактори на средата, степента на официалност, начина или формата на комуникацията, интерактивността, диалогичността и т.н. (вж. например Бибер 1995).

Езиковите регистри са езикови формации (варианти), определени от социални фактори, напр. професия, социална роля, или от комуникативната ситауция, напр. тип аудитория, комуникативна цел, тема на комуникацията. Всеки регистър имат свои лексикални и граматични характеристики. При анализите на процеса на общуване се отчита и още един момент – комуникацията може да протича със или без смяна на езиковия регистър. Смяната на регистъра е свързана със:

- социалните роли на говорещите (институционализираност, например на работното място, като част от административна структура; в академична среда; в сферата на обслужването и т.н.);
- отношенията между участниците в комуникацията (близки, неутрални или официални; със или без социална дистанция);
- социалните характеристики на участниците – параметър, който е прилаган и досега в социолингвистичните анализи.

Направеният преглед на досегашните изследвания на средствата, с които се реализира устното общуване, както и на някои теоретични модели за анализ на езиковите подсистеми, показва, че за целите на проекта *Изследване на модели и средства в различни речеве ситуации и сфери на общуването в съвременния български език* е необходима комплексна методология, която да отговаря на многоаспектния характер на изследвания обект. От гледна точка на езиковия стандарт устната комуникация се реализира с различни средства, които попадат в сферата на стандарта (делова, академична, медийна реч) или на субстандарта (разговорна, медийна реч). Анализът според степента на подготвеност или спонтанност, на близост или социална дистанция, на интерактивност (диалогичност) ще открие езиковите регистри, свързани с различни среди и ситуации на общуване.

ЛИТЕРАТУРА

- Бибер 1995:** Biber, D. *Dimensions of register variation: A cross-linguistic comparison*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Кьостер-Тома 1993:** Кьостер-Тома, З. Стандарт, субстандарт, нонстандарт. // *Русистика* – Берлин, 1993, №2, 15 – 31.
- Лилов 1980:** Лилов, М. Книжовният език като средство за изграждане на национална култура. // *Проблеми на езиковата култура*. Съст. П. Пашов и В. Станков. София: „Наука и изкуство“, 1980, 48 – 56.
- Маровска 1998:** Маровска, В. *Стилистика на българския език*. I част. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1998.
- Пенчев 1980:** Пенчев, Й. Езикова норма и езикова структура. // *Проблеми на езиковата култура*. Съст. П. Пашов и В. Станков. София: „Наука и изкуство“, 1980, 57 – 60.
- Попова 1980:** Попова, В. За разговорната реч и нейната норма. // *Проблеми на езиковата култура*. Велико Търново: УИ „Св.св. Кирил и Методий“, 1991, кн. 1, 22 – 29.
- Русинов 1991:** Русинов, Р. Етапи във формирането на българската книжовна разговорна реч. // *Проблеми на българската разговорна реч*. Кн. 1. В. Търново, 1991, 22 – 29.
- Вачкова, ред. 2005:** *Стандарт и субстандарт – диахронни и синхронни аспекти*. Под ред. на К. Вачкова. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2005.
- Станева 1991:** Станева, Хр. Книжовно-разговорната реч и другите функционални стилове в СБКЕ. // *Проблеми на българската разговорна реч*. Велико Търново: УИ „Св.св. Кирил и Методий“, 1991, кн. 1, 30 – 37.
- Чакърлова 2000:** Чакърлова, Кр. Българският Нарцис в огледалото на своя език (наблюдения върху естетическата норма в съвременната речева практика на българина). // *Изворът на Нарцис*. Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на доц. д-р Клео Протохристова. Пловдив: „Страница“, 2000, 87 – 108.

СЪЩНОСТ И ГРАМАТИЧЕСКИ ОБЛИК НА СЪВРЕМЕНОТО БЪЛГАРСКО ПРИЧАСТИЕ

Константин Куцаров
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

THE ESSENCE AND THE GRAMMATICAL SPECIFICITY OF THE MODERN BULGARIAN PARTICIPLE

Konstantin Kutsarov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The scientific article aims at proposing a definition of a participle, consistent with our assumption that it has the statute of a distinct part of speech. In this connection is made an overall lexical and grammatical characteristic of the participle.

Key words: participle, part of speech, definition

От гледна точка на общото езиковедие този продуктивен клас думи все още не може да намери своя статут сред така наречените части на речта. Повечето частни езиковедия го разглеждат като тип нелична форма от системата на глагола. Други пък го квалифицират като особен вид прилагателно име. Срещат се и системни описания, в които причастието се обособява в отделен автономен клас лексеми.

В българското езиковедие, поне за съвременниците, разногласия за статута на причастието не съществуват. То традиционно стои в раздела за неличните глаголни форми заедно с отглаголните съществителни имена и инфинитива, без да се коментира това странно глаголно-именно съжителство. Може би присъствието си в системата на глагола причастието дължат на старобългарското елово причастие, което още от времето на първите писмени паметници е служило преди всичко за образуване на сложни глаголни форми и не се е изменяло по падеж. Все пак то не е било уникално – с изцяло вербална функция, – а както отбелязват изследователите, е имало и атрибутивни употреби още в най-ранен етап, макар и по-редки. Липсата на падежни форми

пък според Ив. Харалампиев „се дължи на обстоятелството, че по произход това причастие е деятелно съществително (*nomen agentis*), което твърде рано се е свързало със спомагателния глагол *БЪТИ* като негово сказуемно определение“ (Харалампиев 1992: 196 – 197).

Не са прецизни нещата и около дефинирането на този клас думи. Обикновено причастията се представят в описателен вид, съобразен с тезата за тяхната хибриднаост. Изреждат се начинът им на образуване, морфологичните им категории, синтактичните им функции, особености. Рядко се търси инвариантната им семантика – може би защото не се гледа на тях като на самостоятелна част на речта. Това е причината и за неоткрояването на специфични причастни характеристики, неприсъщи за останалите класове думи.

Няма съществени разногласия по състава на партиципиалната система. Традиционно в нея са включени сегашно деятелно причастие, минало свършено деятелно причастие, минало несвършено деятелно причастие, минало страдателно причастие и деепричастие. Споменава се обикновено и за остатъци в съвременния български език на форми на старото сегашно страдателно причастие, но явлението се представя в наративен и непроблематичен дискурс.

Решен за изследователите изглежда и въпросът за граматичната функционалност на българското причастие. От морфологична гледна точка то изразява категориите време и залог, подобно на глаголите, изменя се по род, число и се членува аналогично на прилагателните имена. Отбелязва се и запазването на видовото значение на глаголната основа, от която е образувано причастиято. От синтагматичен ъгъл се посочва възможността на някои от причастията да участват при образуването на сложни глаголни форми. Като част на изречението пък причастията изпълняват функцията на определение, на сказуемно определение, на съставна част от именно сказуемо или въвежда обособени части.

Ние също отчитаме, че в съвременното си състояние българската партиципиална система е добре открояна във функционално-семантичен аспект, особено в съпоставка със съответните чужди системи. Наложената унификация на възгледите по разглежданата проблематика в съвременното българско езиковедие обаче сериозно ни притеснява. Еднаквостта на схващанията по даден въпрос в никакъв случай не е основание за съмнение в тяхната достоверност, но ще обърнем внимание, че установеното статукво в причастната ни система не е плод на конкретни задълбочени проучвания или на дългогодишни оживени дискусии сега или на по-ранен етап. Известно е, че по темата няма монографични изследвания (с малки изключения – вж.

например Първев 1969 или Гугуланова 2005) и тя трайно остава встрани от прицела на българската лингвистика.

Наложеният в българската лингвистика термин *причастие* произлиза от латинската дума *participium*. Буквално преведена на езика ни, тя ще рече *който взема участие*. Класическото название на лексемата подсказва изначалното ѝ възприемане като несамостоятелна в структурно отношение дума – като част от някаква синтаagma. Оттук си обясняваме още ранното ѝ третиране като елемент от системата на глагола (нелична глаголна форма) или като тип прилагателна форма. Отбелязва се през годините, разбира се, хибридният ѝ характер, т.е. притежаването едновременно на вербални и адекватни характеристики.

Вече споменахме, че в огромна част от системните описания на съвременния български език причастията се разглеждат като тип нелична глаголна форма. Този факт като че ли „освобождава“ от отговорност изследователите да търсят непременно прецизно дефиниране на класа форми и да извлекат инвариантното им значение. Причастията обикновено се квалифицира описателно, да речем: *„Причастие означава глаголско вършение под вида на качество; то е глагол, че показва време, а е име, че показва качество на предмет във времето [...] Всички съставни облици от спрежение, в които участва причастие, носят от него действено или тръпно качество [...] Причастие служи в реч и се веже самозначно както същинско прилагателно или съществително име“* (Теодоров-Балан 1940: 205). Или: *„Причастията са глаголно-именна категория, която съчетава граматически особености и на глагол, и на прилагателно име [...] Като глаголни форми причастията се характеризират по време (сегашни и минали) и по залог (деятелни и страдателни). Освен това те притежават и глаголната категория вид – биват от свършен или от несвършен вид. А като отглаголни прилагателни причастията се менят по род и число и се членуват“* (Пашов 1994: 175). Посочените дефиниции дават достатъчно основания да се усъмним, че причастията всъщност не са нито чисти прилагателни имена, нито глаголни форми.

Да си припомним, че „прилагателното име е част на речта, с която се означават (но не назовават) статични признаци, белези, качества или свойства на явленията, назовани със съществителни имена“ (СБЕ 1998: 323). От казаното става ясно, че прилагателното име е от типа пълнозначни, но семантично и граматично зависими думи в езика – в случая субординацията е спрямо същинското име. Важен сегмент в квалификацията е и признакът атрибутивност. Прилагателното име е статичен атрибутивен признак на назованото явление от името

и на синтактично равнище функционира като негово съгласувано определение. Оттук произтича и граматичната му зависимост по отношение на морфологичните категории род, число и положение (неопределено-определено). Прилагателното име има словоформи за посочените категории, но те са само съгласувателни, дублиращи и редундантни във формално-семантичен план, тъй като значенията за род, число и положение са характерни само за назованите от съществителното име явления (вж. Куцаров, К. 2003; Куцаров, К. 2005). От друга страна, прилагателното име притежава своя типична категория – степен, проявяваща се само при същинските прилагателни имена – качествени.

Глаголът пък „означава (но не именува) действия или състояния като динамични признаци на явленията, назовани със съществителни имена“ (СБЕ 1998: 341). И тази дефиниция подчертава субординационно функциониране спрямо същинското име в езика. И глаголът, както прилагателното име, е зависимият компонент в съчетанията от типа *ученикът чете, синее небето* и т.н. Има обаче известна разлика в езиковата йерархия между словосъчетанията *синьо небе* и *синее небе*. Първата връзка е атрибутивна и има номинативна функция, редуцирана в семантичен план от прилагателното име. Второто съчетание вече е предикативно и изразява съждение, мисъл, т.е. постига се основната цел на езика – комуникативната. Можем да обобщим, че глаголът означава действителен предикативен признак на явлението, назовано от съществителното име.

Каква е същността тогава на причастията? Вярно е, че те са „отглаголни прилагателни“. Образуват се от глаголна основа плюс адективираща функцията им морфема. На тази база можем да приемем и хибридна им квалификация. И причастията, подобно на прилагателните имена и глагола, са семантично и граматично зависими от съществителното име. Съчетанието *причастие + съществително име* в езиковата йерархия е на едно ниво с връзката *прилагателно име + съществително име* – изпълняват номинативна функция, конкретизирана от признака, който е атрибутивен, например *синеещо небе = синьо небе*. Глаголната основа на причастията обаче активира признака. Следвайки възприетата логика на детерминиране, стигаме до заключението, че **причастията означават действителен атрибутивен признак на явлението, назовано от съществителното име**. Вследствие на субординационното си положение спрямо същинското име то се съгласува с него по категориите род, число и положение. Причастията притежават и глаголни характеристики, свързани с лексикалната осно-

ва. Ние отстояваме непопулярното становище, че то изразява и свои специфични морфологични категории (например залог), които легитимират статута му на самостоятелна част на речта.

ЛИТЕРАТУРА

- Гугуланова 2005:** Гугуланова, Ив. *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2005.
- Куцаров 2003:** Куцаров, К. Натрапничеството на категорията род в българския език. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Т. 41, кн. 1 – Филология, 63 – 67, 2003.
- Куцаров 2005:** Куцаров, К. Излишеството на граматическото число в съвременния български език. // *Юбилеен славистичен сборник*. Състав., ред. Маринела Вълчанова. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2005.
- Пашов 1994:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София: „Просвета“, 1994 (II допълнено издание).
- Първев 1969:** Първев, Хр. Морфологични особености на причастията в съвременния книжовен български език. // *Български език*, 1969, № 2, 113 – 121.
- СБЕ 1998:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език (фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис)*. София: ИК „Петър Берон“, 1998.
- Теодоров-Балан 1940:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика*. София: „Т. Ф. Чипев“, 1940.
- Харалампиев 1992:** Харалампиев, Ив. *История на българския език*. Велико Търново: УИ „Св. Св. Кирил и Методий“, 1992.

**НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ БЪЛГАРСКИТЕ ФУНКЦИОНАЛНИ
ЕКВИВАЛЕНТИ НА ПОЛСКИ ГЛАГОЛНИ КОНСТРУКЦИИ
С *MIEĆ***

Десислава Димитрова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**OBSERVATIONS ON BULGARIAN FUNCTIONAL
EQUIVALENTS OF POLISH VERB CONSTRUCTIONS
WITH *MIEĆ***

Desislava Dimitrova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The following paper is focused on the problems of Polish verbal constructions with the verb *mieć* (*to have*). In order to discuss their place and function in Slavic languages, we have made some parallels with their Bulgarian equivalents. The main purpose of this comparative analysis is to prove that the most important condition for the semantic realization of these constructions is only the context.

Key words: Slavic languages, verbal construction, the verb *mieć* (*to have*), modality, grammaticalisation

Въпросът за статута на различни граматични образувания в морфологията е интересен и често дискутиран, но когато се съчетае с компаративен поглед върху сходно явление в два езика, несъмнено става още по-интригуващ. Водени от изследователския интерес и мотивирани от желанието да проследим функционирането на полските конструкции с глагола *mieć*, решихме да ги поставим във фокуса на настоящата статия. Известно е, че този глагол има съответствия във всички славянски езици, а семантиката и граматичните му функции са колкото общославянски, толкова и уникални за отделните езици.

Уникално е и участието му в сложни конструкции¹ с различни значения. В полския език с помощта на глагола *mieć* се образуват два основни типа конструкции. Първият от тях – *mieć* + *минало страдателно причастие* – има еквивалент в повечето славянски езици, в това число и в българския. И в полската, и в българската езиковедска наука обаче съществуват спорове за морфологичния статут на въпросното съчетание². Според едни изследователи това е аналитична глаголна форма с резултативно значение, според други – синтактично съчетание. Актуалността на проблема за морфологичния статут на композитума ни кара да смятаме, че този тип конструкции заслужават самостоятелно изследване. Затова поради ограничения в обема в настоящата статия интересът ни е насочен най-вече към конструкциите, съставени от глагола *mieć* и инфинитива на друг глагол. Изследователската оптика е фокусирана върху различните семантични нюанси и към начините, по които те се предават на български език.

Основни методи на работа са наблюдението и съпоставката. Екскерпирани са примери от около 1000 страници полска художествена литература от няколко епохи. Българските преводи са на различни преводачи, което помага да се избегне евентуалната грешка или неправилна интерпретация на някои от явленията.

В хода на анализа стигнахме до следната класификация на семантичните варианти, която в никакъв случай не смятаме за пълна и окончателна.

I. Конструкции с модално значение *повелителност, необходимост, неизбежност или задължение*

Повелителните конструкции, съставени от *mieć* и инфинитива на друг глагол, са много интересна група. В нея се обособяват няколко подгрупи, които се различават не само смислово, но и формално.

¹ Предварително ще поясним, че понятието *конструкция* разбираме като синтактично цяло, съставено от езикови единици, съчетаващи се чрез граматичните си значения (Ахманова 1969).

² Основен застъпник на тезата за аналитичната същност на конструкциите, съставени от глагола *мам* и минало страдателно причастие, е Вл. Георгиев (Георгиев 1985). Според Й. Пенчев обаче това са синтактични съчетания (Пенчев 1968). Същата е позицията и на Р. Ницолова (Ницолова 2008). Аналогични са становищата на изследователите на полския език. Според К. Нич това е нововъзникващо глаголно време, при което се експлицира резултат от действие (Нич 1913), докато според по-нови проучвания става въпрос за синтактична конструкция (напр. Тополинска 1968, Щибер 1973, Тошева 1983).

1. Конструкции, изразяващи намерение, необходимост, неизбежност, задължение

В тази най-многобройна група се наблюдават конструкции, с които се означава нещо предвидено – намерение, необходимост, неизбежност или задължение (Речник 1958 – 1969). Тези значения могат да се подчертаят чрез интонация или лексикални модификатори, роля има и контекстът, а глаголната форма може да се замени например с модалния глагол *musić* или пък с израза *powinien* + инфинитив.

- *Żołnierze, którzy poprzednio służyli jego świątobliwości, a następnie połączyli się z nieprzyjaciółmi, mają być natychmiast zabijani – oto ustawa. (BP)* – Войници, които по-рано са служили на Негово Величество, а после са се присъединили към неприятеля, **трябва да бъдат убивани незабавно. Така гласи законът.**
- *Za radą astrologów główna kwatera miała wyruszyć z Pi-Bast w dniu siódmym Hator. (BP)* – **Както съветваха астролозите, главнокомандващият и щабът му трябваше да тръгнат от Пи-Баст на седми хатор.**
- *Tam to wydano mógowi rozkaz, że ma rozpatrzeć wszystkie znaki „raportu“ poszukując w nich podobieństwa do stałych fizycznych [...] (SL)* – **Именно там беше дадена на мозъка заповед да разгледа всичките знакове на „доклада“ и да търси в тях прилика с физически постоянните [...].**

Както виждаме, при превод на български език най-често се избира *да*-конструкция и модален глагол *трябва*. Само в последния пример наблюдаваме липса на модален глагол. Това е така, защото модалността се експлицира чрез съществително име, етимологически свързано с глагола *заповядвам*.

Внимание заслужава и темпоралната вариабилност на глагола *mieć*. Според З. Тополинска тук тя сигнализира не само ситуирането на действието по времевата ос, но и дава информация дали то е осъществено, или не. Авторката твърди, че тъй като с конструкцията се показва желателно действие, тя не изразява актуално сегашно време. Според нея конструкциите с презентна форма на *mieć* изразяват действие, което трябва да настъпи след момента на изказването, докато конструкциите с претеритна форма означават действие, което е било препоръчано, планирано или изискано преди даден минал ориентационен момент и по време на него то все още не е осъществено (Тополинска 1968: 41). Ето и примери:

- *Kosmokrator miał przelecieć_o pięćset zaledwie kilometrów od Księżyca i, korzystając z tej okazji, astronom zapragnął zrobić serię zdjęć. (SL)* – **Космократорът трябваше да прелети само на**

петстотин километра от Луната и възползван от това, астрономът пожела да направи серия от снимки.

- *Czy zaraz **mają przyjechać** dostojna Sara z synem?* (BP) – Веднага ли **трябва да дойде** достопочтената Сара и синът ѝ?

Една интересна семантична подгрупа, която само ще споменем, са квазивъпросите, при които се изразява значението *неизбежност*, *невъзможност*. Тук обаче наблюдаваме наслагване на маркери за условно наклонение, за предходност. Затова и няма да теоретизираме върху тази семантична разновидност, а само ще подчертаем, че при превод на български език обикновено се запазва въпросителната структура на изречението и отново се избира *да*-конструкция, но предпочитаният модален глагол е *мога*. Срв.:

- *Oddałem, bo cóż **miałem zrobić**?* (BP) – Дадох те, защото какво **друго можеш да сторя**?
- *Zaprawdę – odparł bankier – jakżebym **nie miał widzieć** tej purpury, która dowodzi, że kielich jest z najczystego złota.* (BP) – Разбира се – отговори банкерът, – **как може да не видя** моя пурпур, който доказва, че чашата е от най-чисто злато?

В границите на повелителността се разполага още едно интересно значение на конструкцията *mieć* + инфинитив – т.нар. „косвен императив“. На него обръща внимание З. Тополинска (вж. Тополинска 1968: 427 – 431), то е анализирано и в шести том на *Конфронтативната българско-полска граматика* (КБПГ 2003).

Традиционно императивът се приема за модално маркиран член на категорията наклонение, с който се изразява иреално действие – желание на говорещото лице слушателят да изпълни нещо. Разглеждайки категориите, по които се изменя полският императив, З. Тополинска коментира отношението между говорещото лице и слушателя, както и отношението между говорещото лице и лицето, което отправя апела. Според нея в случаите, когато не се експлицира съвпадение между говорещо лице и лице, отправящо апела, става дума за *косвен императив* (*imperativ pośredni*) (Тополинска 1968: 40). Така например изречението *Masz ugotować kolację* може да се трансформира като „Х ти е казал да сготвиш вечеря“, но също и „сготви вечеря“. Както се вижда, т. нар. косвен императив се изразява основно чрез конструкция, в която *mieć* е във второ лице, сегашно време, изявително наклонение. Точно това формално ограничение е различителният признак на косвената императивност и според *Конфронтативната българско-полска граматика* (КБПГ 2003: 85). В нашия корпус от примери открихме само един, който може да се причисли към разглежданото явление – свр.: *Z woli zatem jego świątobliwości – ciągał Mentezufis – i*

najwyższej rady, masz, wasza dostojność, zebrać wojska z Dolnego Egiptu i zniszczyć buntowników. (BP) – Затова по волята на Негово Величество – продължи Ментезуфис – и на върховния съвет ти, Ваше Достойнство, трябва да събереш войските от Долен Египет и да унищожии бунтовниците³.

II. Конструкции с темпорално значение следходност (без субективна модалност)

Известно е, че в старобългарския език е съществувало описателно бъдеще време, което се е образувало от спрегнатите форми на имѣти и инфинитива на смисловия глагол (вж. напр. Харалампиев 1981: 117). З. Щибер обръща внимание, че такива конструкции се откриват и в староруски текстове, както и в словенски текстове от XIV в. Той твърди, че са съществували и в сърбо-хърватския език, както и в старочешкия. Въз основа на наблюденията си Щибер заключава, че полските образувания от типа *tam przyjść* не са ново явление в езиците, а са продължение на стара славянска форма за изразяване на бъдеще време (Щибер 1973:189). За сложен футурум говори и В. Косеска-Тошева (Тошева 1983: 137). Сред ексцерпираните примери открихме такива, които на български език се превеждат с обикновено бъдеще време въпреки наличните конструкции с футурна семантика от типа *има да пиша*.

- *Patrz! – zawołał do Tutmozisa – tam ma być moja ziemia, a tu moje wojsko ... (BP) – Погледни – извика той на Тутмозис, – това там ще бъде моята земя, а това тук – моята войска ...*
- *Po południu Sołtyk zaproponował mi, żebym przejrzał i skontrolował skafandry tlenowe, w których mamy się poruszać po powierzchni Wenusy. (SL) – Следобед Солтик ми предложи да прегледам и да контролирам кислородните скафандри, с които ще се движим по повърхността на Венера.*

Много често футурната семантика на конструкциите се използва при изразяване на следходност по отношение на минал ориентационен момент. Това значение е коментирано от З. Тополинска и от В. Косеска-Тошева. Точна дефиниция на употребата откриваме в *Universalny Słownik Języka Polskiego*: „използва се за изразяване на следходност (бъдещност) в минало време“ (Речник 2006). Тук глаголят *mieć* винаги е в минало време. Много лесно откриваме този семантичен вариант, тъй като в българския език за следходност по от-

³ Явлението „косвен императив“ в съвременния български език е подробно проучено от Кр. Чакърлова (Чакърлова 2010).

ношение на минал момент има граматикализирана форма (футурум претерити).

- *A co ważniejsze, przychylni faraonowi kapłani mieli dać pomoc wojsku dopiero dwudziestego trzeciego Paofii (BP) – И най-важното, благосклонните към фараона жреци щяха да подпомогнат войската едва на двадесет и трети паофи.*
- *Ów promień był niby gościńcem, po którym mała duszyczka chłopczyka miała odejść. (HS) – Този лъч беше като път, по който щеше да отmine душата на момчето.*
- *Miał właśnie zacząć, kiedy zjawił się Sołtyk [...] (SL) – Тъкмо щеше да започва, когато се появи Солтик [...].*

Интересни са случаите, при които следходната семантика на полските конструкции на български език е предадена по лексикален начин – чрез глагола *предстои*. Той може да замени превод както с обикновен футурум, така и с футурум претерити – срв.:

- *Powiedz, że chcę, aby pilnowała swego zdrowia i dbała o dziecko, które ma przyjsć na świat. (BP) – Кажу ми, че искам да пази здравето си и да се грижи за детето, което предстои да дойде на белия свят.*
- *Dziewięć pułków następcy tronu, które miały zlizować azjatyckie wojska Nitagera, już zebrały się na gościńcu (BP) – Деветте полка на престолонаследника, които предстоеше да заместят азиатските войски на Нитагер, се бяха вече събрали на пътя.*

III. Конструкции, чрез които се изразява резервираност към съдържанието на изказването⁴

Изключително интересни са случаите, в които конструкциите, съставени от глагола *mieć* и инфинитив на друг глагол, се използват, за да изразят резервираност към съдържанието на изказването. На тази семантична особеност за първи път обръща внимание Х. Швидерска-Конечна, която още през 1930 г. пише, че така се означават „настоящи или минали действия или състояния, които говорещото лице смята за съмнителни“ (Швидерска-Конечна 1930, цит. по КБПГ, т. 6, ч. 2). Според З. Тополинска става дума за предадена информация (*przekazana informacja*), която не е проверена от говорещото лице. З. Щибер окончателно приравнява този семантичен вариант с преизказването в българския език, като пише, че полските изречения от типа *To ma być dobra kobieta* и *To miała być dobra kobieta* са идентични с българското *Тя била добра жена* (експлицирана преизказност) (Щибер 1973, цит. по Тошева 1983: 140).

⁴ Дефиницията е на Р. Михалик (Михалик 2003: 146).

За да изясним отношението между този тип конструкции с *mieć* и българското преизказване, се налага да представим разбирането за *имперцептивност* в съвременната полска граматична наука. В том 6. на *Конфронтативната българско-полска граматика* (част 2. *Modalność imperceptywna*) се приема, че имперцептивността е предаване на чута или прочетена информация, чийто източник може да се спомене, без говорещото лице да поема отговорност за достоверността, като евентуално изразява мнението си за съдържанието на твърдението (КБПГ 1997: 20). Въпреки точната си дефиниция имперцептивността в полския език няма конкретен формален показател. Тя може да се изрази по лексикален начин чрез наречията *podobno*, *jakoby*, *rzekomo*, както и чрез *bodaj (że)*, *niby (to)*, *chyba*, *prawdopodobnie* и др. Използва се и конструкцията *mieć* с инфинитив, която е наречена *наморфологичен показател* (т.е. периферийно средство за изразяване на граматичното значение). Както видяхме в предходните примери, тя е многозначна, имперцептивността е само един от семантичните ѝ варианти и поради това не бива да се приема за единствен аналог на българските преизказни форми⁵. От съставения от нас корпус ще представим няколко примера, в които конструкцията *mieć* + инфинитив е преведена като преизказна форма.

- *Fenicję mają podobno zabrać Asyryjczycy, a Sargon ma zostać jej satrapą...* (BP) – **Говори се, че асирийците щели да завладеят Финикия. Саргон щял да стане сатрап...**
- *Lykon ma być nadzwyczajnie podobny – rzekł Tutmozis.* (BP) – **Казват, че Ликон приличал поразително на Рамзес.**
- *Kiedy wróciłem z Tebów, jedna z tych pań, której nawet nie pamiętam, zabiegła mi drogę i prezentując tego trzyletniego chłopaka żądała, abym mi wyznaczył majątek, gdyż ma to być mój syn...* (BP) – **Когато се върнах от Тива, една от тия дами, която не си спомням, ми препречи пътя и като ми посочи едно здраво тригодишно дете, поиска да му определя издръжка, защото било мой син ...**
- *Próbowano to wytłumaczyć tak zwanym „efektem cienia“; części tajgi miały ocaleć, osłonięte od fali podmuchowej grzbietami wzgórz [...] (SL)* – **Опитвали са да обяснят това с тъй наречения „ефект на сянката“; част от тайгата уж била запазена, защото я закривали от въздушната вълна разположените във вериги хълмове.**

---

⁵ Според Ив. Куцаров маркираният член на българската морфологична категория *вид на изказването* изразява вторично изказване, изказване „по чужди думи“, препредаване на изказване (Куцаров 2007: 307).

Забелязва се, че при превод на български език се появява допълнителен маркер на преизказността (*говори се, казват, уж*). Вероятно преводачите са смятали, че полските конструкции с *mieć* представят неувереност в изказването в по-голяма степен от българското преизказване и затова са почувствали необходимост да „подсилят“ превода, или пък са решили да се „презастраховат“, подчертавайки двойно тази неувереност.

***

В заключение бихме могли да кажем, че конструкцията *mieć* + *инфинитив* в полския език се характеризира с разнообразни значения. Можем да споменем косвения императив, модалните значения *намерение, необходимост, неизбежност, задължение*. Както видяхме, възможен семантичен вариант е и следходността, която позволява да се изрази както значението на футурум, така и на футурум претерити. Разбира се, изключително интересни са формите, които означават несвидетелско отношение към съобщавания факт. Откриват се, макар и рядко, случаи, при които полска *mieć*-конструкция е преведена с българска такава, срв. *Dla każdego kupca jest jasne, że jeżeli Phut ma odebrać pięć talentów od kapłana, to musi skarbić sobie łaski u wszystkich, którzy kręcą się przy świątyniach.* (BP) – *За всеки търговец е ясно, че щом Пхут има да получава пет таланта от жрец, трябва да се помъчи да спечели благоволенieto на всички, които се въртят около храмовете.* Внимание заслужават и случаите, в които *mieć* + *инфинитив* са в условно наклонение, а също и във въпросителни изречения. С интерес се повдига и въпросът защо в полския език тази конструкция е натоварена с толкова много значения.

Можем само да кажем, че това не е финал на нашето изследване, напротив, с този обзор ние доказахме, че темата преполага още наблюдения, които да допринесат за типологизацията на граматичните системи на двата езика, да улеснят усвояването им, както и да подпомогнат дейността на преводачите.

ЛИТЕРАТУРА

- Ахманова 1969:** Ахманова, О. *Словарь лингвистических терминов*. Москва: „Советская энциклопедия“, 1969.
- Георгиев 1985:** Георгиев, Вл. Възникване на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол „*имам*“. // Вл. Георгиев. *Проблеми на българския език*. София: Изд. на БАН, 1985, 113 – 137.
- КБПГ 1997:** *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*. t. 6., cz. 2. Warszawa: SOW, 1997.

- КБПГ 2003:** *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*. t. 6., cz. 3. Warszawa: SOW, 2003.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Михалик 2003:** Михалик, Р. *Кратка полска граматика*. София: ИК „Херон Прес“, 2003.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Нич 1913:** Nitsch, K. *Archaizmy i nowotwory języka potocznego*. // *Język polski*, 1913, № 1, 102 – 106.
- Пенчев 1968:** Пенчев, Й. Конструкции с глагола *имам*. // *Славистичен сборник. По случай VI Международен конгрес на славистите в Прага*. София: Изд на ИБЕ при БАН, 173 – 177.
- Речник 1958 – 1969:** *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski, t. I – XI. Warszawa: PWN, 1969.
- Речник 2006:** *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. Stanisława Dubisza Warszawa: PWN, 2006.
- Тополинска 1968:** Topolińska, Z. *Miejsce konstrukcji z czasownikiem mieć w polskim systemie werbalnym*. // *Slavia Orientalis*, 1968, № 3, 427 – 431.
- Тошева 1983:** Toszewa, V. *Konstrukcje z polskim mieć i bułgarskim imam*. // *Studia Linguistica Memoriae Zdisław Stieber Dedicata: Materiały z sesji naukowej, Warszawa, 20 – 21.X.1981 R.*, 1983, 137 – 143.
- Харалампиев 1981:** Харалампиев, Ив. Старобългарските средства за изразяване на бъдещи действия и съвременните форми за бъдеще време. // *Български език*, 1981, № 2, 116 – 122.
- Чакърлова 2010:** Чакърлова, Кр. *Императивът в съвременния български език*. Пловдив: „Пигмалион“, 2010.
- Щибер 1973:** Stieber, Z. *Z problematyki polskiego czasownika*. // *Język polski*, 1973, № 2 – 3, 188 – 190.
- Щибер 1973:** Stieber, Z. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fleksja werbalna*. Warszawa: PWN, 1973.

ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BP – Bolesław Prus „Faraon“, Warszawa: „I. Szeremet“, ISBN 83-7236-070-7 (Болеслав Прус „Фараон“, София: „Народна култура“, 1967, превод от полски – Димитър Икономов);
- SL – Stanisław Lem „Astronaucci“, Kraków: „Wydawnictwo Literackie“, 2004, ISBN 83-08-03642-2 (Станислав Лем „Астронавти“, София: „Народна младеж“, 1958, превод от полски – Ванда Смоховска-Петрова);
- HS – Henryk Sienkiewicz „Janko muzykant“ // „Nowele wybrane“, Warszawa: PIW, 1965 (Хенрик Сенкевич „Янко музикантът“, София: „Народна младеж“, 1961, превод от полски – Стефан Илчев).

**ЗА ЕДИН СПЕЦИФИЧЕН ТИП ОКАЗИОНАЛНИ
СЪЩЕСТВИТЕЛНИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
(НА БАЗАТА НА ТЕКСТОВЕ В ИНТЕРНЕТ)**

*Цветанка Аврамова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

**ON A SPECIFIC TYPE OF OCCASIONAL NOUNS
IN BULGARIAN LANGUAGE
(BASED ON TEXTS AVAILABLE ON THE INTERNET)**

*Tsvetanka Avramova
Sofia University St. Kliment Ohridski*

The paper deals with the use, in different texts on the Internet, of plural nouns whose form coincides with the plural of proper names of famous public figures of the present and the past. The author establishes a new, specific occasional type of names which have not been studied yet. They mean ‘a set composed of the person denoted with the underlying proper name, and the people who are his supporters’.

Key words: proper names, common names, nomina similitiva, nomina pertinentia

Обект на настоящото изследване са една група съществителни имена в мн.ч., които по форма съвпадат с множественото число на собствените (лични, фамилни, а също така личните и фамилни) имена на лица (в конкретния случай на известни политици от миналото и съвремието на България). Става дума за съществителни, срещащи се предимно в публикации и форуми в интернет¹, като: *Живковци*, *Тодор-Живковци*, *Джуровци*, *Догановци*² и др., напр.:

---

¹ По-малко са ексцерпирани от Българския национален корпус (БНК), който съдържа различни текстове от печатни и електронни издания.

² Запазваме оригиналния правопис в използваните източници.

„Същият Червенков, когото *Тодор-Живковци* свалиха през 1956 г.“
<<http://parasol.blog.bg/lichni-dnevnic/2009/06/16/sled-prikazkata-za-stylbata.349510>>;

„...най-младия член на бригада Чавдар (оная партизанската, с *Джуровци*, *Живковци* и тем подобни)“;

<<http://www.democrati.org/f/viewtopic.php?f=6&t=5231&start=45>>.

„Само Иван Костов не изгърпя наглостта и изолира *Догановци* от изпълнителната власт“ (БНК).

Както се вижда, в източниците съществителните са изписани с главни букви, което предполага тяхното определяне като собствени имена, по-точно антропоними, в мн.ч.

В българската езиковедска литература са посочени два случая на употреба на граматичните форми за множествено число на антропонимите:

1) Когато с тях се означава „множество от единични, с еднозначна предметна отнесеност обекти“ (Крумова-Цветкова 2007: 43), срв. *Познавам трима Ивановци. В групата имаме две Ана-Марии.* (Станков, ред. 2002: 32). В този случай формата за мн.ч. има чисто граматична функция;

2) Когато с тях се назовават членове на фамилията или рода, династията, напр.: *Асеневици*, *Шишмановци*, *Тертеровци* (династически родове), *Славейковци* (баща и син), *Вазовци* (братя) и др. Като се позовава на В. И. Болотов³, Л. Крумова-Цветкова посочва, че в тези случаи „чрез формата за множествено число се назовава не множество от еднакви лица с име Вазов, Тертер, не еднородно множество, а множество от индивидуални личности, от единствени обекти, обединени от общ признак – отнасящи се към обща фамилия, род, династия и др. под. Формата за множествено число не е свързана с апелативизация на имената и назовава разнородно ограничено множество, за разлика от множественото число на нарицателните имена, назоваващо еднородно неограничено множество“ (Крумова-Цветкова 2007: 43).

В този случай наред с граматичната формата за мн.ч. тук има и семантична функция.

Ако се върнем към представените в началото на изложението текстове, ще видим, че съществителните имена *Тодор-Живковци*, *Живковци*, *Джуровци* и *Догановци* не могат да бъдат отнесени към нито едно от посочените значения на формите за мн.ч. на антропонимите.

---

³ Болотов, В. И. Множественное число имени собственного и апелатива. // *Имя нарицательное и собственное*. Москва, 1978, 101 – 102.

Следователно остава възможността тези единици да бъдат характеризирани като съществителни нарицателни. Тук също има две възможности:

1) Съществителните да бъдат отнесени към контекстуалните (също: текстови, okazjiонални) апелативи *pluralia tantum*⁴, назоваващи неограничено еднородно множество от лица, характеризирани чрез отношение на прилика с лицето, назовано с мотивиращата основа (собственото име) – т. нар. *nomina similitiva* – от типа: *нютоновци*, *айнщайновци*, *фердинандовци*, *лукановци* и др., срв. напр.: „Не се раждат всеки ден *нютоновци* и *айнщайновци*“; „*Фердинанд* и *фердинандовци* провеждат прогерманска и проавстро-унгарска политика“ (Крумова-Цветкова 2007: 43); „Затова пък Сидеров и *сидеровци* имат прекрасно бъдеще в България...“⁵.

Тези съществителни имат същото значение, както лексикализираните (закрепените в лексикалната система) *nomina similitiva* от типа *байганьо* и *байганьовец*, *маркототев* и *маркототевец*, *донжуан*, *юда*, *швейк* и др. под., но се отличават от тях по това, че се употребяват само в мн. ч. От словообразователна гледна точка *nomina similitiva* са производни съществителни, получени чрез суфиксална деривация (*байганьовец*) или чрез апелативизация (*байганьо*).

Словообразователното значение на симилативните съществителни pl.t. се представя с парафразата $A = \text{всички } U_{(x)}$, където A – неограничено еднородно множество, U – лице, което прилича на лицето, обозначено с мотивиращото собствено име (x) (по този въпрос виж по-подробно Аврамова 2011).

2) Втората възможност се изразява в това, изследваните съществителни да бъдат характеризирани като контекстуални *nomina pertinentia* в мн. ч., т.е. названия за принадлежност към група хора, обединени с общ признак (идеологически, естетически, научни и др. възгледи) – по модела на по-старите единици: *димитровец* (мн. *димитровци*, *ленинец*, мн. *ленинци*), *хегелианец* (мн. *хегелианци*) и др. (вж. по-подробно Аврамова 2011).

⁴ Според някои автори тук става дума за метафорична употреба на собствените имена (вж. напр. у Петър, ред. 1986: 47), други говорят за т.нар. прецедентни антропоними, срв.: „К этой группе относятся широко известные имена собственные, которые могут использоваться в качестве особых культурных знаков, своего рода символов определенных качеств“ (вж. Нахимова 2007 и цит. там литература). Ние се придържаме към становището, че в подобни случаи се осъществява трансформация на собствените имена в нарицателни).

⁵ <http://www.capital.bg/biznes/finansii/2010/06/07/913227_kzk_ne_otkri_lihven_kartel/>.

Контекстът, в който се срещат съществителните *Тодор-Живковци, Живковци, Джуровци, Догановци*, обаче не позволява те да бъдат разглеждани нито като *nomina similitiva*, нито като *nomina pertinentia*. Тези съществителни представляват по-сложни в семантично отношение субстантивни единици, които са близки до *nomina similitiva* и *nomina pertinentia*, но за разлика от тях не означават само лицата, които приличат (по определени качества, поведение и др.) на лицето, означено с мотивиращото собствено име (каквито са *nomina similitiva*), или субектите, които принадлежат към обкръжението на лицето, назовано с мотивиращото име (*nomina pertinentia*). Контекстът на употреба и познанията на по-образования читател за обозначаваната извънезикова действителност ясно показват, че *тези единици назовават и лицето, което е обект на сравнение*, т.е. лицето, означено с мотивиращото собствено име.

Исторически факт е, че В. Червенков е свален от власт от Т. Живков и неговите последователи, че членове на бригада „Чавдар“ са самите Д. Джуров и Т. Живков и че Ив. Костов изолира от властта не само хората от обкръжението на Доган, но и самия Ахмед Доган. Следователно в семантичния обем на съществителните *Тодор-Живковци, Живковци, Джуровци, Догановци* се включват и лицата, означени с мотивиращите собствени имена *Тодор Живков, Добри Джуров, Ахмед Доган*. Специфичната семантика на тези съществителни изключва тяхната употреба в ед.ч.; следователно те трябва да се разглеждат като *pluralia tantum*.

Изследваните съществителни са специфични както по отношение на изразяваното от тях значение, така и от гледна точка на типа множество, което представят.

Според изследователите от гледна точка на своя състав и структура множествата се делят на разделни и сборни. „Разделното множество, посочва Л. Крумова-Цветкова, се състои от отделни членими и броими единични обекти и се противопоставя на отделен обект от това множество:

$X\ pl = x1 + x2 + x3...$ (войник + войник + войник... = войници; стол + стол + стол... = столове).

Разделното множество не представлява повторение на един и същ индивидуален предмет, т.е. $X\ pl. \neq x1 + x1 + x1...$ или $x2 + x2 +$

x_2 ..., а се състои от отделни членими и броими предмети, отнасящи се към един и същ клас⁶.

Сборното (съвкупното) множество представлява нечленима, неделима съвкупност от обекти, съвкупност, в която отделната единици губи своята самостоятелност, отделното се мисли само във и чрез общото. Сборното множество е глобално, нечленимо (недискретно) множество:

$X_{coll} \neq x_1 + x_2 + x_3$ (войник + войник + войник $\neq$ войска)“ (Крумова-Цветкова 1994: 53; 2007: 39).

Разделното множество може да бъде еднородно, „състоящо се от членими и броими предмети от един и същ род или вид (напр. *столоче*) или разнородно, състоящо се от членими и броими предмети от различни родове или видове“ (напр. при веществените съществителни като *вина, масла, брашна* и под.) (Крумова-Цветкова 2007: 26; по същия начин: Крумова-Цветкова 1994: 43 – 44). Според Крумова-Цветкова *Колегите дойдоха* представя „еднородно разделно множество, експлицирано чрез граматичната категория множествено число“, докато *Петър, Иван и Мария, които са мои колеги, дойдоха*, представлява „разнородно разделно множество, експлицирано чрез именна група, оформена с конюнкция“ (Крумова-Цветкова 2007: 26 – 27; по същия начин: Крумова-Цветкова 1994: 44).

За разлика от разделното, сборното множество е винаги еднородно (т.е. състои се от еднородни елементи) (Балтова 1999).

Да видим дали съществителните от типа *Живковци* се вписват в представените типове множество.

Лексемите *Годор-Живковци, Живковци, Джуровци, Догановци* назовават ‘множество, съставено от лицето, означено с произвеждащото собствено име, и лицата, които принадлежат към неговото обкръжение’. Тяхното значение може да се представи с парафразата $B = X + V$, където B – множество, X – лицето, означено с мотивиращото собствено име (уникален, единствен X), $V =$ всички $Z_{(x)}$ (Z – лице, което принадлежи към обкръжението на X), т.е. $V = Z_{(x)1} + Z_{(x)2} + Z_{(x)n}$.

Следователно изследваните съществителни изразяват двусъставно множество B , изградено от две подмножества X и V , всяко с определена вътрешна структура: първото подмножество (X) се състои от един елемент, а второто (V) – от n на брой еднородни елементи, т.е. V само по себе си представлява еднородно разделно множество.

⁶ Авторката се позовава на Новиков, Л. А. *Семантика руского языка*. Москва, 1982: 11.

От една страна, като състоящо се от две подмножества, множеството, което представят съществителните *Живковци* и под., може да бъде определено като дискретно (разделно). От друга страна, по състава на елементите, които го изграждат, то се отличава както от разделното еднородно множество, така и от разделното разнородно множество, което, както видяхме, може да бъде експлицирано по два начина – чрез синтактично свързване или *чрез граматическата форма множествено число, но само при съществителните с веществено значение.*

Следователно, ако се върнем към разглежданите съществителни *Живковци, Тодор-Живковци, Джуровци, Догановци* в представените в началото на изложението текстове, ще установим, че има противоречие между формата на тези субстантивни единици и изразяването чрез нея значение. Значение, което в нормативната реч се изразява с помощта на именна група, тук се изразява синкретично, в рамките на една лексема – съществително име в мн.ч. С други думи, значението ‘множество, съставено от лицето, означено с произвеждащото собствено име, и лицата, които принадлежат към неговото обкръжение’, би трябвало да се експлицира с помощта на именните групи: *Тодор Живков и тодорживковци, Живков и живковци, Джуров и джуровци, Доган и догановци.* Проблемът е в това, че при съществителните *Тодор-Живковци, Живковци, Джуровци, Догановци* лицето, назовано със собственото име, *е едновременно във функцията на субект (лицето X) и на обект (x, чиито възгледи се споделят от неопределен брой лица)* – синкретизъм, който не е характерен за системната, нормативна лексика.

Всичко това прави определянето на статуса на разглежданите съществителни от типа *Живковци* изключително трудно. По наличието на определено лексикално значение тези съществителни се отличават от същинските собствени имена. От друга страна, включването на уникалното, единствено лице в тяхното значение във функцията му едновременно на субект (X) и на обект (x) като елементи на две различни по състав и структура подмножества, изграждащи двусъставно множество, отличава тези имена от останалите нарицателни имена.

Поради тази причина е трудно да се даде еднозначен отговор на въпроса към коя от двете категории – *nomina propria* или *nomina a relativa* – трябва бъдат отнесени имената от типа *Живковци, Джуровци* и под. Все пак поради наличието на определено лексикално значение, което не е присъщо на собствените имена (макар че според някои изследователи те носят известни семантични черти – виж напр. Карлик, Некула, Русинова, ред. 1995: 78; Буров: 2004: 116 – 128 и цит. там литература; Нахимова 2007 и цит. там литература), на този

етап сме склонни да ги характеризираме по-скоро като специфичен тип оказиионални нарицателни имена. Като апелативи те би трябвало да се пишат с малка буква (т.е. *живковци, джуровци, догановци*), а композитумите – слято (*тодорживковци*).

Направеният формален и семантичен анализ дава основания да характеризираме апелативите от този тип като производни съществителни, образувани от собствено име и формант **-ц(и)**.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2011:** Аврамова, Цв. За някои проприални и депроприални названия в съвременния български език – система и функциониране в текста. Доклад, представен на конференцията *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst (Poznań 17 – 19.05.2011)*. Под печат в сборник с материалите от конференцията.
- Балтова 1999:** Балтова, Ю. Производните думи от *nomina collectiva* и техните словообразователни парафрази (върху материал от някои славянски езици). // *Актуални проблеми на българското словообразуване*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, АИ „Проф. Марин Дринов“, 200 – 208.
- Буров 2004:** Буров, Ст. *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността*. Велико Търново: Фабер, 2004.
- Карлик, Некула, Русинова, ред. 1995:** *Příruční mluvnice češtiny*. Ed. P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová. Praha: Lidové noviny, 1995.
- Кримова-Цветкова 1994:** Кримова-Цветкова, Л. Семантичната категория количество и нейното изразяване в българския език. // *Българско-полска съпоставителна граматика. 3. Семантичните категории количество и степен*. София: АИ „Марин Дринов“, 39 – 170.
- Кримова-Цветкова 2007:** Кримова-Цветкова, Л. *Семантичната категория количество и нейното изразяване в българския език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2007.
- Нахимова 2007:** Нахимова, Е. А. *Прецедентные имена в массовой коммуникации*. Екатеринбург, 2007. 14.04.2011 г. <<http://www.philology.ru/linguistics2/nakhimova-07a.htm>>
- Петър, ред. 1986:** *Mluvnice češtiny. 2. Tvarosloví*. Věd. red. J. Petr. Praha: Academia, 1986.
- Станков, ред. 2002:** *Нов правописен речник на българския език*. Отг. ред. В. Станков. София: Хейзъл, 2002.

Източници⁷:

БНК: *Български национален корпус*: <<http://search.dcl.bas.bg/en/>>

⁷ Тук не се включват посочените в текста адреси в интернет.

**ЗА ЕКСПРЕСИВНИТЕ АЛОГИЗМИ В БЪЛГАРСКИТЕ
И АНГЛИЙСКИТЕ ОБРАЗНИ СРАВНЕНИЯ
(ФИЗИЧЕСКИ И ПСИХИЧЕСКИ
ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ЛИЧНОСТТА)**

Борян Янев

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**ON EXPRESSIVE ALOGISMS IN BULGARIAN AND IN ENGLISH
FIGURATIVE COMPARISONS (PHYSICAL AND
PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONALITY)**

Boryan Yanev

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This article discusses oxymoronic figurative comparisons (similes) consisting of a verb and an adjective as a base in two Indo-European languages sufficiently different in ontogenetic terms – Bulgarian and English. The left side of the comparison, the adjective marker, is a cultural universal, revealing the man as a standard object of study. The right side, the compared word (the ironic image, the figure of speech), is this particular semantic component that helps highlight the similarities as well as the subcultural specificities in both the English and the Bulgarian speakers presentation of those human physical and mental characteristics that have left their mark in the expressive (illogical) language practices.

Key words: ironic, figurative comparisons, Bulgarian, English, subcultural specificities, mental characteristics, physical characteristics

Когато се изследват образните сравнения с антропоцентричен характер в два достатъчно различни в онтогенетичен план индоевропейски езика, се установява, че значителна част от компаративните изрази представляват своеобразен стилистичен алогизъм, при който признакът получава противоположна (антонимна) семантика именно заради образа, с който компарира. В желанието си да бъдат максимално иновативни и експресивни в речеизявленията си адресантите често прибегват до иронични лексикални противопоставяния. Сравненията от този тип наричам *оксиморонни*. Изразът *умен като „май-*

муна“ / *as clever as a „monkey“* например е **оксиморонно сравнение**, защото лексикалната семантика не се състои в идеята за такъв, ‘който притежава силен ум; интелигентен, схватлив, възприемчив; разумен’, а точно в обратното – такъв, ‘който е с ограничени умствени способности; несъобразителен, недосетлив’, т.е. – *глунав*, въпреки че във формално отношение признакът показва антонимната величина. Този тип сравнения са по-силни в иронично отношение, което прави и по-ярка тяхната експресивност (затова могат да бъдат характеризирани и като *иронични сравнения*). Употребата им не е така спонтанна и са особени в своята ситуативна обусловеност. Дясната (рематичната) част от образното сравнение съдържа метафоричния образ, тя назовава обекта, с който се извършва сравнението, който обаче, за разлика от обичайните (масовите) компаративни структури, **не е носителят** на „типичния“ признак, а точно обратното – най-често това е представител на доста несъвместима в семантично отношение компаративна образност. В настоящата статия ще се спра върху оксиморонни сравнения в двата целеви езика, които разкриват физическите и психическите характеристики на личността. Признаците, които ме интересуват, а според мен са най-релевантни в параметрите на антропоцентричната когнитивна перспектива, могат да бъдат обособени формално в тематични групи като външен вид, динамични физически признаци, физически състояния (по отношение на физическите характеристики) и характер, темперамент, ум, интелект и речева дейност (във връзка с психическите характеристики). В тези параметри е ексцерпиран и емпиричният материал на приведените по-долу примери.

Във формално отношение и оксиморонните сравнения могат да се разделят в две основни групи:

1) Когато сравняването е една дума, го наричам „монолексемен компаратум“, а самото сравнение се разглежда като двукомпонентна компаративна структура, която формално изглежда така:

В български	В английски
Монолексемен компаратум: <i>X като Y</i> Напр.: <i>плува като пирон</i> <i>смел като заек</i> <i>бърз като охлюв</i>	Монолексемен компаратум: <i>as X as Y</i> Напр.: <i>swim like a rock</i> <i>as talkative as a fish</i>

2) Когато сравняването се състои от повече от една дума, ще го нарека „полилексмен компаратум“, т.е. в словосъчетание, говорим за наличието на **атрибут**, който носи допълнителна, подсилваща експресивност. Формално тези сравнения ще изглеждат така:

В български	В английски
Полилексмен компаратум а) С предпоставена атрибутивна част: <i>X като aY</i> Напр.: <i>умен като спортен журналист</i> <i>як като счупено яйце</i> <i>свеж като повехнал морков</i>	Полилексмен компаратум а) С предпоставена атрибутивна част: <i>as X as aY</i> Напр.: <i>as talkative as a street mime</i> <i>as cunning as an intoxicated cow</i>
б) Със следпоставена атрибутивна част: <i>X като Ya</i> Напр.: <i>тих като шимпанзе в зоопарк</i> <i>спокоен като буре с барут</i> <i>силен като глезен на щурец</i>	б) Със следпоставена атрибутивна част: <i>as X as Ya</i> Напр.: <i>as quiet as a herd of elephants</i> <i>as smart as a bag of rocks</i> <i>as clever as a bag of ferrets</i>
в) С пред- и следпоставена атрибутивна част: <i>X като a₁..Ya₂..</i> Напр.: <i>тича като белгийска кобила в клетка</i> <i>богат като държавната хазна на Сомалия</i>	в) С пред- и следпоставена атрибутивна част: <i>as X as a₁..Ya₂..</i> Напр.: <i>as merciful as a crooked politician on election day</i>

От антропоцентрична гледна точка сравнението може да бъде сведено до трикомпонентен модел, тъй като сравнимото (компаративът) винаги ще бъде човекът, а същинската компаративна схема (която е продукт на асоциативното мислене и когнитивната дейност) ще започва с признака (тематична част, мотивираща величина, често лишена от експресивност – *X*) и ще завършва с образа (компаратива, рематичната част, продукта на (анти)логиката и въображението – *Y*). Между тези две категории – признак и образ, формално присъства компараторът (служебната дума, която обаче задвижва компаративната едичина, придава ѝ синтактична същност; прави сравнението езиков факт). Когато тематичната част на сравнението е прилагателно име или глагол, в българския компараторът най-често е една лексикална единица – *КАТО* (рядко – *СЯКАШ*, *КАТО ЧЕ ЛИ*, *КАТО ДА...*), а в английския – две: *AS...AS...* Когато признакът е глагол (много по-рядък случай в настоящото изследване), и в двата езика компараторът е една лексикална единица – *КАТО / LIKE*.

Лявата страна на сравнението – *признакът* (адективният или вербалният показател), има характер на културна универсалия, която раз-

крива човека като еднотипен обект на изследване. Дясната страна – *сравняемото*, е този семантичен компонент, който, от една страна, мотивира ироничния характер на израза, а от друга, прави възможно установяването както на сходствата, така и на субкултурните специфики при представянето на човешките психически и физически свойства от англичаните и българите, оставили следа в езиковите им практики.

Голяма част от ексцерпиранията сравнения имат оказионален, социолектен характер, принадлежат на жаргона и са продукт на по-малък колектив или отделна личност, т.е. не са устойчиви, защото, въпреки че са достатъчно показателни откъм образност и експресивност, невинаги са възпроизводими в речта на колектива. Тук бих искал да припомня, че пълната (абсолютна) устойчивост може да бъде разглеждана като относително понятие, тъй като реалиите в културата на човека подлежат на чести промени в резултат на постоянното развитие на социума и динамиката на езика. По тези причини българите и англичаните (а и носителите на други езици) изпитват нуждата, както и усещат привилегията да създават все по-нови и нестандартни сравнения, да допълват или перифразират вече съществуващите в речниковия фонд.

Образните сравнения са свързани в голямата си част с метаезиковата интуиция на човека за различни видове определения (епитети), отнасящи се към неговите външни и вътрешни качества. В немалък брой от тях се натъквам на своеобразна „етносемантика“, тъй като денотатите, послужили за сравнение (*сравняемото*), имат специфичен за етноса характер (често без аналог в друг език, освен ако не са твърде прозрачни и предполагащи се). Те представляват своеобразно отражение на историческото и националнокултурното мислене и поведение на народа – техният създател, т.е. образните компаративни формули на езика са вид културни единици, схващат се като „обект, денотиран от означаемото на думата“ (Еко 1993: 198).

Какъвто и да е изборът на адресанта за осъществяване на компаративните му намерения обаче, асоциираният образ може да има различни характеристики. Казано по друг начин, **ОБРАЗНИТЕ СРАВНЕНИЯ** могат да се разделят условно на четири вида с оглед на асоциативното мислене в рамките на стереотипите относно разбирането на света и характера на избрания образ (и с уговорката за относителността на устойчивостта)¹:

¹ Устойчивостта е доста относително понятие в динамиката на езика, затова и в лингвистиката все по-често се засяга въпросът за загубата на устойчивост във фразеологичните системи на езиците.

а) ЛОГИЧНИ, УСТОЙЧИВИ – избраният образ се явява логичен и се използва по-често от адресантите (характеризира се със сравнително по-голяма устойчивост).

Напр.: *бял като сняг: as white as snow; плува като риба/делфин: swim like a fish, dolphin* и др.

В тези случаи може да се говори за устойчиви (евент. фразеологични) сравнения, въпреки че при тях липсва важният елемент *идиоматичност*, а и се оказват най-малобройните с оглед на употребата им в езика и наличието в лексикографските източници.

б) АЛОГИЧНИ (ОКСИМОРОННИ, ИРОНИЧНИ), УСТОЙЧИВИ – образът се явява алогичен, но се използва по-често от адресантите (т.е. с по-устойчив характер е) и отговаря като семантичен комплекс на антонимното значение на признака.

Напр.: *бял като въглен: as white as coal; плува като риба на сухо: swim like a fish out of water; плува като пирон в кисело мляко; swim like a rock* и др.

Тези структури също могат да се разглеждат като устойчиви (фразеологични), въпреки че имат по-скоро стилистичен характер и са по-малко на брой от горната група.

в) ЛОГИЧНИ, ИНДИВИДУАЛНИ (ОКАЗИОНАЛНИ) – натъквам се на логичен образ, въпреки че има спорадичен (индивидуален) характер (регистриран е еднократно или има ограничена употреба в малка социолектна група).

Напр.: *бял като изпран чаршаф, тениска, пролетен облак; as white as a polar bear, swan's down, a ghost; плува като видра, акула: swim like an otter, a shark; плува като олимпийски шампион; swim like a sea turtle, a swim instructor* и др.

Групата на тези сравнения е най-многобройна. По същност и характер те отразяват най-актуално етнокултурните промени в ценностната система, възприятието на света, отношението към екзистенциалните и поведенческите модели, преразпределението на житейските приоритети.

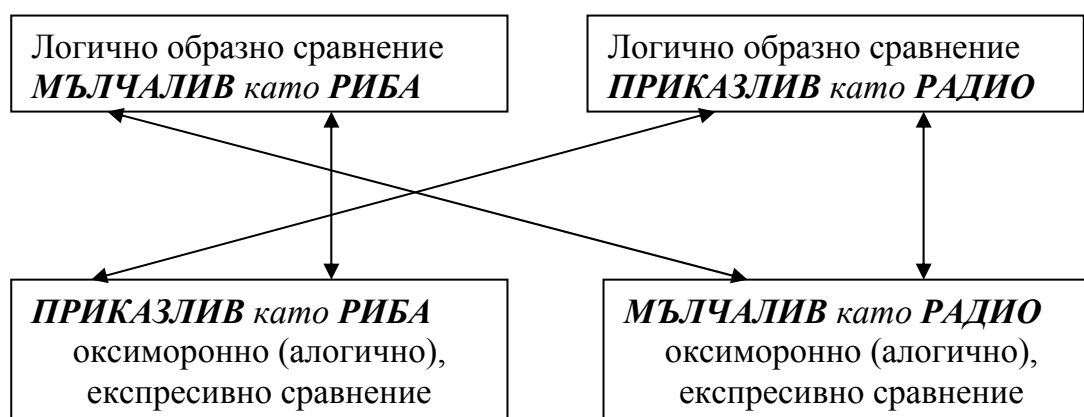
г) АЛОГИЧНИ (ОКСИМОРОННИ, ИРОНИЧНИ), ИНДИВИДУАЛНИ (ОКАЗИОНАЛНИ) – и тук наблюдавам алогичен образ, въпреки че има спорадичен (индивидуален) характер (регистриран е еднократно или се използва от малък социолектен кръг).

Напр.: *бял като негър: as white as Negro; бял като загорял тиган, дъното на тенджерата, натурален шоколад; as white as pitch; плува като ютия, надрусан, пържана риба; swim like an Ironman, a sparrow in syrup, sparrows, that fell into syrup* и др.

Това е група, която увеличава своята популярност поради нуждата от демонстриране на ироничност, хиперболизация, саркастичност и др., присъщи на интелигентния човек експресивни езикови техники, които са резултат от осъзнаване на уменията му за комуникативна манипулация.

Както може да се предположи, в настоящата статия ще бъдат разгледани образни сравнения, които попадат в групите б) и г), тъй като те имат характера на експресивни (стилистични) алогизми. По мое мнение точно този тип сравнения – оксиморонните, най-много се доближават до идеята за фразеологична единица (макар и периферна), защото се характеризират с наличието на условна *идиоматичност*, т.е. лексикалното значение на цялостния израз не е формален сбор от семантиките на изграждащите го компоненти и въпреки неизбежното наличие на общ семантичен коефициент семантичният резултат е антоним на признака в компаративната структура (напр.: *бял като въглен* = *черен*, *бял* ≠ *черен*; *говори като риба* = *мълчи*, *говори* ≠ *мълчи*), въпреки че в голяма степен цялостната лексикална семантика на израза отговаря на някаква сема, която пряко или косвено притежава асоциираният образ. Въпреки това характерът им на десигнативни категории, в които се съчетават езикът (реализиран като реч) и мисленето (и като предпоставка, и като продукт на езика), като се показват спецификите на мисловното осъзнаване на действителността, и високата им степен на антропоцентричност ги правят по-оправдан изследователски обект на когнитивната лингвистика.

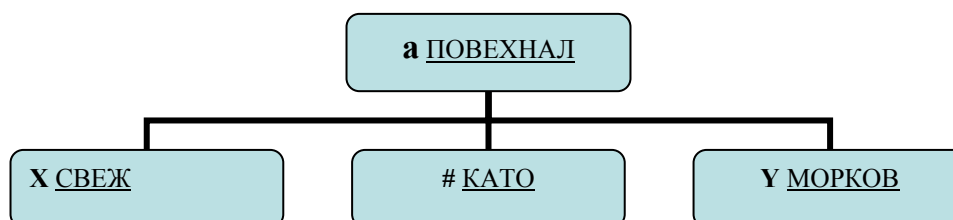
От формално-семантична гледна точка за появата на едно оксиморонно сравнение са нужни две „логични“ компаративни структури, признакът и образът на които влизат в реципрочни отношения на замяна:

При анализирането на компаративните структури в английския и българския с опорна дума – признак, отнасящ се към менталния и

физическия свят на човека, – се натъквам на пълно или приблизително съвпадане в денотативната същност на сравняемото, както и на специфични за двата езика образи денотати. Ето защо първо ще бъдат представени компаративните експресивни алогизми, при които има съвпадение на образите в двата езика, след което ще бъдат посочени сравненията, открити само в българските източници, а на последно място – в английските източници. Според семантиката на признака в тематичната част и образа в рематичната част могат да бъдат направени две класификации, които ще обединя в две групи – физически характеристики и психически характеристики.

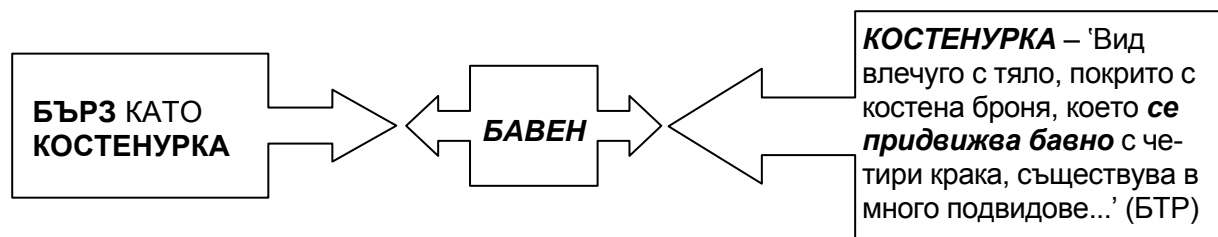
Много често оксиморонният характер се дължи на експресивната алогичност (иронията), която предизвиква атрибутивният компонент в рематичната част. Не са малко и примерите, при които без атрибутивно уточняване няма да се получи антонимното значение на израза. Ето защо при изрази като *свеж като изстискан лимон*, *свеж като повехнал морков*, *умен като спортен журналист*, *плува като пържена риба*, *спокоен като комунист пред фашистки съд* и др. атрибутивното уточнение на образа се явява надстроечна семантична част, която носи ироничния компонент и всъщност придава смисъла на целия компаративен израз в характера му на експресивен алогизъм:

Без атрибутивното уточнение много от примерите ще функционират като логични образни сравнения. Напр.: *умен като журналист* (много умен), *свеж като морков / лимон* (наистина свеж), *плува като риба* (може да плува много добре) и др.

Когато липсва атрибутивна част, т.е. става въпрос за монолексемен компаратум, той най-често е типичният образ, който ще бъде асоцииран в логическото сравнение (който отговаря реално на семантичния характер на признака). Често може да се открие и обща сема в лексикалното значение на асоциирания образ и семантиката на целия израз (която е антонимна на формалния признак). Например:

БЪРЗ КАТО КОСТЕНУРКА ≠ БЪРЗ AS FAST AS A TURTLE ≠ FAST
 = БАВЕН (срвн. БАВЕН КАТО = SLOW (срвн. AS SLOW AS A
 КОСТЕНУРКА) TURTLE)

1. Физически характеристики на личността

Съвпадащите в двата езика образи (компаратуми) се отнасят към следните *tertium comparationis*:

Външен вид: реален признак / образно сравнение

ТЪМЕН ЦВЯТ НА КОЖАТА: бял като въглен / as white as coal; бял като негър / as white as Negro

СЛАБОТЕЛЕСНОСТ: дебел като франзела / as fat as a loaf of French bread

ГРОЗОТА: красив като гущер / as beautiful as a lizard; красив като таласъм/ ≈ as beautiful as a ghost; красива като буря / as beautiful as a storm

ДЕБЕЛИНА: мършав (тънък) като свиня / as skinny (weak) as a pig; слаб като прасе / as weak as a pig

ВИСОК РЪСТ: нисък като жираф / as short as a giraffe

Динамични физически признаци: реален признак / образно сравнение

МУДНОСТ: бърз като костенурка/ as fast as a turtle/ tortoise; бърз като охлюв / as fast as a snail

НЕУМЕНИЕ ДА ПЛУВА: плува като риба на сухо / swim like a fish out of water

Физически състояния: реален признак / образно сравнение

БЕЗ НУЖДА ОТ ВОДА: жаден като камила / as thirsty as a camel

УМОРА, СЪСУХРЕНОСТ: свеж като изстискан лимон / as fresh as a squeezed lemon

БЕЗСИЛИЕ: силен като мравка / as strong as an ant

НЕТРЕЗВЕНОСТ: трезвен като ирландец / as sober as an Irishman

Образи, характерни за българските компаративни структури:

Външен вид: реален признак / образно сравнение

ТЪМЕН ЦВЯТ НА КОЖАТА: бяла като гъркиня; бял като загорял тиган; бял като кюмюрджия; бял като на тенджера дъното; бял като натурален шоколад; бял като циганин

ГРОЗОТА: красив като Квазимодо; красив като амеба; красив като настъпан червей; красив като труп на кон; красив като стар лук

НЕУМЕНИЕ ДА ПЛУВА: плува като брадва без дръжка; плува като в желе; плува като пирон (пирон в кисело мляко); плува като талпа; плува като удавник; плува като черясло² по дъното

Динамични физически признаци: реален признак / образно сравнение

МУДНОСТ: бърз като плюнка на стена; бърз като убит вестоносец

БЪРЗИНА: бавен като Шумахер; бавен като патрон / куршум

СТАТИЧНОСТ: върви като камък на равнище

Физически състояния: реален признак / образно сравнение

НЕУСТОЙЧИВОСТ, СЛАБОСТ: здрав като кошница; силен (здрав) като яйчена черупка

СЪСУХРЕНОСТ, УМОРА: свеж като мушмула; свеж като повехнал морков

НЕТРЕЗВЕНОСТ: трезвен като казак

Образи, характерни за английските компаративни структури:

Външен вид: реален признак / образно сравнение

---

² Черясло – дебело желязо, с което чукат сол.

МАЛЪК РАЗМЕР: as big as a bug; as big as an ant

ГРОЗОТА, НЕПРИВЕТЛИВОСТ: as cute as a pickle; as pretty as a gorilla; as pretty as a hairy pig; as pretty as a hippo; as pretty as a pickle; as pretty as a troll; as pretty as a mule

СЛАБОТЕЛЕСНОСТ: as fat as a sheep's tail; as fat as an Ethiopian

ДЕБЕЛИНА, ЕДРИНА: as lean as Santo's a--; as light as a sumo wrestler; as skinny as a hippo; as skinny as a walrus; as skinny as an elephant on steroids; as skinny as the Earth; as small as the sun; as thin as a Sumo wrestler

НИСЪК РЪСТ: as tall as a ballpoint pen; as tall as a pebble; as tall as a spear; as tall as a toddler; as tall as an ant

ТЪМЕН ЦВЯТ НА КОЖАТА: as white as pitch; as white as the night sky

Динамични физически признаци: реален признак / образно сравнение

МУДНОСТ: as fast as a Chickens slug; as fast as a rock; as nimble as an oil tanker

БЪРЗИНА: as slow as a cheetah; as slow as the speed of sound; as slow as Usain Bolt³

НЕУМЕНИЕ ДА ЛЕТИ: fly like a frog

НЕУМЕНИЕ ДА ПЛУВА: swim like a rock; swim like a sparrow in syrup; swim like Ironman; swim like sparrows, that fell into syrup; swim like a butterfly

Физически състояния: реален признак / образно сравнение

СЛАБОСТ: as hard as a pillow; as hard as jelly; as loud as a pebble; as strong as a feather flying in the wind; as strong as falafels with hummus

НЕТРЕЗВЕНОСТ: as sober as a Russian

---

³ Феноменален лекоатлет, спринтьор от Ямайка с три олимпийски титли, придружени от три световни рекорда.

2) Психически и речеви характеристики на личността

Съвпадащите в двата езика образи (компаратуми) се отнасят към следните *tertium comparationis*:

Характер и темперамент: реален признак / образно сравнение

МЪРЗЕЛ: работлив като грък / as hard-working as Greeks

СТРАХЛИВОСТ: смел като заек / as brave as a rabbit; смел като мишка / as brave as a mouse; смел като врабче (на плет) / as brave as a sparrow

НЕВЪЗДЪРЖАНОСТ, СПРИХАВОСТ: спокоен като ураган / as calm as a storm; тих, кротък като мълния, гръмотевица / as harmless as thunderbolts; тих, кротък като стадо овце / $\approx$ as quiet as a herd of elephants

Ум, интелект и речева дейност: реален признак / образно сравнение

ГЛУПОВАТОСТ: умен като маймуна / as smart as an ape, a monkey; умна като овца / as smart as a sheep

МЪЛЧАЛИВОСТ: приказлив като риба / as talkative as a fish

Образи, характерни за българските компаративни структури:

Характер и темперамент: реален признак / образно сравнение

МЪРЗЕЛ: работлив като (млад) циганин; работлив като депутат

НЕВЪЗДЪРЖАНОСТ, СПРИХАВОСТ: спокоен като бомба; спокоен като буре с барут; спокоен като комунист пред фашистки съд

СКЪПЕРНИЧЕСТВО: щедър като евреин; щедър като циганин

Ум, интелект и речева дейност: реален признак / образно сравнение

ГЛУПОВАТОСТ, ПОСРЕДСТВЕНОСТ: мъдър като пернишка кратуна; умен като амеба; умен като арабски шейх; умен като говедо; умен като гъска; умен като коза; умен като куц кон; умен като празна каса; умен като спортен журналист; умен като футболист

ПРИКАЗЛИВОСТ: мълчалив като буреносно небе; мълчалив като радио; мълчи като латерна

МЪЛЧАЛИВОСТ: приказлив като порно актьор; приказлив като таен агент

НАИВНОСТ: хитър като шаран; хитър като (пъпчив) хлапак

Образи, характерни за английските компаративни структури:

Характер и темперамент: реален признак / образно сравнение

СТРАХЛИВОСТ: as brave as a rat

НЕВЪЗДЪРЖАНОСТ, СПРИХАВОСТ: as calm as a mad hornet; as gentle as a pack of wolves; as quiet as a fire truck

НЕДИСКРЕТНОСТ: as discreet as an earthquake

ГРУБОСТ, НЕПРИВЕТЛИВОСТ: as nice as a bully; as nice as a witch

Ум, интелект и речева дейност: реален признак / образно сравнение

НАИВНОСТ: as cunning as a cow

ГЛУПОВАТОСТ, ПОСРЕДСТВЕНОСТ: as smart as a bag of rocks; as smart as a bully; as smart as a kitty; as smart as a piece of string; as smart as a rock; as smart as a stick; as smart as a turkey; as smart as a worm; as smart as bait; as smart as Stegosaurus

СХВАТЛИВОСТ, ИНТЕЛИГЕНТНОСТ: as stupid as Bill Gates

ПРИКАЗЛИВОСТ: as dumb as Albert Einstein; as dumb as an encyclopedia

МЪЛЧАЛИВОСТ: as talkative as a brick wall; as talkative as a corpse; as talkative as a Finn; as talkative as a Siamese; as talkative as a street mime; as talkative as a telephone post; as talkative as as a rock

От разгледаните примери могат да бъдат обособени общите образи, които показват сходствата между българо- и англоговорещите в ироничното съотнасяне на реалиите от действителността към собствените им, присъщи на хората, признаци. Екскерпираниите изрази показват и специфичните образи, които се откриват само в българските или само в английските компаративни структури. Именно те са този

лексикален компонент, който е показателен за спецификите на субкултурата, разликите в ценностните приоритети, особеностите на миогледа и народопсихологията.

В следващата таблица е направен опит да се синтезират всички образи според характера им на културни универсалии или субкултурни спецификатори:

Физически характеристики:

Характеристика Признак	Оксиморонни образи в двата езика	Оксиморонни образи в българския език	Оксиморонни образи в английския език
Бързина бърз ↔ fast / nimble	костенурка / a turtle; охлюв / a snail	плюнка на стена, убит вестоносец, камък на равнище	a Chickens slug, a rock, an oil tanker
Голям ръст, едрина big, tall	-----	-----	a bug, an ant, a ballpoint pen, a pebble, a spear, a toddler
Дебелина дебел ↔ fat	франзела / French bread	-----	a sheep's tail, an Ethiopian
Жажда жаден ↔ thirsty	камила/ a camel	-----	-----
Красота красив ↔ beautiful / cute, pretty	гушер / a lizard; та- ласъм/ ≈ a ghost; буря / a storm	Квазимодо, амеба, настъпан червей, стар лук, труп на кон	a pickle, a gorilla, a hairy pig, a hippo, a troll, a mule
Мудност, статичност бавен ↔ slow	-----	Шумахер, патрон / куршум	a cheetah, the speed of sound, Usain Bolt
Нисък ръст нисък ↔ short	жираф / a giraffe	-----	-----
Свежест, бодрост свеж ↔ fresh	изстискан лимон / a squeezed lemon	мушмула, повехнал морков	
Светъл цвят на ко- жата бял ↔ white	въглен/coal; негър / Negro	гъркиня, дъното на тенджера, загорял тиган, кюмюрджия, натурален шоко- лад, циганин	pitch; the night sky
Сила здрав, силен ↔ strong/ hard/ loud	мравка / an ant	кошница, яйчена черупка	a pillow, jelly, a pebble, a feather, a falafel
Слаботелесност слаб, мършав ↔ skinny / weak / lean / light / thin	свиня, прасе / a pig		the sun, a hippo, a walrus, an elephant, the Earth, sumo wrestler
Трезвеност трезвен ↔ sober	ирландец / an Irishman	казак	a Russian
Умение да лети fly	-----	-----	a frog
Умение да плува плува ↔ swim	риба на сухо / a fish out of water	брадва без дръжка, в желе, пирон, тал- па, удавник, черясло	a rock, a sparrow, Ironman, a butterfly

Психически характеристики:

Характеристика Признак	Оксиморонни образи в двата езика	Оксиморонни образи в българския език	Оксиморонни образи в английския език
Трудолюбие работлив ↔ hard- working	грък / Greeks	(млад) циганин, депутат	-----
Смелост смел ↔ brave	заек / a rabbit; миш- ка/ a mouse; враб- че/a sparrow	-----	a rat
Спокойствие, урав- новесеност спокоен, тих, кротък ↔ calm, harmless, quiet, gentle	ураган / a storm; мълния / thunderbolts; стадо овце / a herd of elephants	бомба, буре с ба- рут, комунист пред фашистки съд	a mad hornet, a fire truck, a pack of wolves
Схватливост, интеле- гентност умен, мъдър ↔ smart, cunning	маймуна / an ape, a monkey; овца / a sheep	амеба, арабски шейх, говедо, гъска, коза, куц кон, пернишка кратуна, празна каса, спортен журналист, футболист	a bag of rocks, a bully, a kitty, a piece of string, a rock, a stick, a turkey, a worm, bait, Stegosaurus
Приказливост приказлив ↔ talkative	риба / a fish	порно актьор, таен агент	a brick wall, a corpse, a Finn, a Siamese, a street mime, a telephone post, a rock
Мълчаливост мълчалив ↔ dumb	-----	буреносно небе, радио, латерна	Albert Einstein, an encyclopedia
Щедрост щедър	-----	евреин, циганин	-----
Хитрост хитър ↔ cunning	-----	шаран, хлапак	a cow
Дискретност discreet	-----	-----	an earthquake
Приветливост, доб- ронамереност nice	-----	-----	a bully, a witch
Глуповатост stupid	-----	-----	Bill Gates

Както се забелязва, асоциираният от адресантите образ най-често е един от най-честите, който се използва и логически се отнася към антонимния корелат на признака в оксиморонната структура. Ето защо отново бих искал да обърна внимание на факта, че присъствието на определен културен компонент в значението на образно мотивираните единици (каквито са сравненията в езиците) е факт, определян като културно-езикова съотносителност и разглеждан от лингвокул-

турологията като наука, ориентирана към културния фактор в езика и езиковия фактор у човека. Маслова и Телия също говорят за наличие на културен компонент в значението на компаративните езикови единици. Вероника Николаевна Телия изтъква, че „системата от образи, закрепени във фразеологичния състав на езика и свързани с материалната, социалната или духовната култура на дадена езикова общност, може да свидетелства за нейните традиции и националнокултурен опит“ (Телия 1996: 100). Американският лингвист и антрополог – Едуард Сапир, с право определя сравнението като един от най-древните видове интелектуална дейност, извършвана от човека, което предхожда дори смятането. Руският литературовед Осип Манделщам описва сравненията като „ефективно евристично средство; сравненията винаги преследват конкретна задача – да дадат вътрешен образ на структурата“ (Манделщам 1987: 121). Сравненията, свързани с физическия и менталния свят на българите и англичаните, се оказват изключително разнообразни откъм образи. Налице е силна експресивност в рематичната част (където се формира и метафоричността). Диакронните реалии се преплитат с младежкия сленг, устойчивостта във фразеологичната периферия на двата езика е напълно разколебана, а в определени случаи се стига до пълна оказионалност, като целта винаги е да се достигне иронията. В компаративното опознаване на света българите и англичаните използват все по-нови и по-различни реалии, които отразяват промените във времето, ценностната система и миогледа – в езиково отношение по този начин се отличават общите културни пътища и различните субкултурни пътеки. Елементи от устойчиви фразеологични единици отдавна са въввлечени в неподлежащия на езикова нормираност младежки социолект.

Настоящата статия не претендира за изчерпателност, защото палитрата на образността в изследваните примери може да бъде значително обогатена, особено ако се приведат всички оказионални и еднократни контекстови употреби на компаративни структури с признак – позитивна психическа характеристика на човека. В материала са отбелязани наличните в изследваните речници, периодични издания и форуми примери, а от битово-разговорната реч са посочени само сравненията с по-интересна за интерпретация образност (макар и повечето от тях да имат също оказионален характер).

ЛИТЕРАТУРА

- Девятова 2011:** Девятова, Н. М. *Диктумно-модусная организация сравнительных конструкций в русском языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук.* Москва: МПГУ, 2011.
- Еко 1993:** Еко, У. *Трактат по обща семиотика.* София: „Наука и изкуство“, 1993.
- Зидарова 2009:** Зидарова, В. *Лексикология на съвременния български език.* Пловдив: „Контекст“, 2009.
- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Устойчивите сравнения в българския език.* София: Изд. на БАН, 1986.
- Легурска 2009:** Легурска, П. *Някои размисли за етнолингвистиката, съпоставителното езикознание и въпроса за tertium comparationis.* <http://www.balgarskiezik.org/22009/P_LEGURSKA.pdf>.
- Манделщам 1987:** Мандельштам, О. Э. *Слово и культура: Статъи.* Москва: „Советский писатель“, 1987.
- Маслова 2001:** Маслова, В. *Лингвокултурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений.* Москва: „Академия“, 2001.
- Телия 1996:** Телия, В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокултурологический аспект.* Москва: „Языки русской культуры“, 1996.
- Тер-Минасова 2000:** Тер-Минасова, С. Г. *Язык и межкультурная коммуникация (Учебное пособие).* Москва: „Слово“, 2000.
- Хайнрихс 2005:** Heinrichs, A. *Similes And Metaphors (The Magic of Language).* US: Child's World, 2005.
- Янев 2011:** Янев, Б. *Образите от вербалния свят на българина. // Следите на словото. Юбилеен сборник в чест на проф. дфн Диана Иванова.* Пловдив: „Контекст“, 2011, стр. 367 – 386.

ЛЕКСИКОГРАФСКИ И ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ:

- БТР 1963:** Л. Андрейчин и колектив. *Български тълковен речник.* София: „Мабела“, 1963.
- Вътов 2002:** Вътов, В. *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход.* Велико Търново, 2002. <<http://www.belb.net/personal/vyotov/rechnik-1.pdf>>.
- Геров 1975 – 1978:** Геров, Н. *Речник на българския език, Т. I – VI.* София: Изд. на БАН, 1975 – 1978.
- Кондаков 1998:** Кондаков, Н. И. *Логический словарь-справочник.* Москва: ГИЦ Владос, 1998.
- Кунин 1984:** Кунин, А. В. *Англо-русский фразеологический словарь.* Москва: „Русский язык“, 1984.

Къркпатрик 1987: Kirkpatrick, B. *Roger's Thesaurus of English words and phrases*. London: „Concise edition“, 1987.

Медникова 1986: Медникова, Э. М. *Англо-русский словарь глагольных словосочетаний*. Москва: „Русский язык“, 1986.

Нанов 1963: Нанов, Л. *Български синонимен речник*. София: „Наука и изкуство“, 1963.

Ничева 1974 – 1975: Ничева, К. и колектив. *Фразеологичен речник на българския език*, Т. I и II. София: Изд. на БАН, 1974, 1975.

Ракърджиев 1995: Ракърджиев, Р., Л. Илиева *Английско-български фразеологичен речник*. София: „Маг-77“, 1995.

Славейков 1972: Славейков, П. Р. *Български притчи или пословици и характерни думи*. София: „Български писател“, 1972.

Торн 1996: Thorne, T. *Dictionary of Contemporary Slang*. London: Bloomsbury Publishing, 1996.

Хорнби и кол. 1995: A. S. Hornby et al. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

http://www.anglik.net/slang_online.htm /English slang around the world/

<http://www.bartleby.com/>

<http://www.dailymail.co.uk/home/index.html>

<http://www.englishclub.com/vocabulary/figures-simile.htm>;

<http://www.english-for-students.com/Similes-List.html>;

<http://www.english-online.org.uk>

<http://www.how-to-study.com/similes.htm>;

http://www.learnenglish.org.uk/grammar/archive/similes_as.html;

<http://www.medialens.org/>

<http://www.metaphorsandsimiles.com>

<http://www.mirror.co.uk/>

<http://www.morningstaronline.co.uk/>

<http://www.paulnoll.com/Books/Clear-English/English-simile-1.html>;

<http://www.private-eye.co.uk/>

<http://www.poetryteachers.com>

<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=Similies>;

<http://www.xmission.com/~emailbox/phrases.htm>;

<http://www.24chasa.bg/>

<http://www.trud.bg/>

**КРАСАВИЦАТА И ЗВЯРЪТ: ЗА АНГЛИЙСКИТЕ ФАМИЛНИ
ИМЕНА С ЛАТИНСКИ ПРОИЗХОД, МОТИВИРАНИ
ОТ ФИЗИЧЕСКИ ПРИЗНАЦИ**

Милена Нецова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE BEAUTY AND THE BEAST: ON ENGLISH SURNAMENES OF
LATIN DESCENT RESTING ON PHYSICAL QUALITIES**

Milena Netsova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In the system of English surnames those of Latin origin are a small part of the total number, and it is interesting to find the leading motivation behind the preserved forms. Surnames motivated by physical features reflect the peculiarity of the individuals and give rise to nicknames. Nicknames are common in mediaeval records, but comparatively few have developed into modern surnames.

Key words: English surnames, nicknames, physical features, Latin origin, motivation, metonymy

Наблюденията в представеното изследване са осъществени върху 45 английски фамилни имена, ексцерпирани от „*Oxford Dictionary of English Surnames*“ от П. Х. Рийни и Р. М. Уилсън. Фамилните имена с латински произход представляват малка част от общия брой фамилни имена в антропонимната система на англичаните и за нас представлява интерес да се открие водещата мотивация при съществуващите и до днес форми.

Общият брой на всички фамилни имена с латински произход в горепосочения речник е 225 в основната им форма, които с вариантите си наброяват 878 или около 5% от изследваните английските фамилни имена. От тях преобладават мотивираните от названия на професии или занаяти, от имена, определящи физически характеристики или черти на характера, както и имена от християнската религия и от местни названия.

Имената, мотивирани от физически признаци, в преобладаващата си част се свързват с прякори – *Maurice* (*Mauritius* – „мавърски, тъмен, смугъл“), *Chaff* (*calvus* – „плешив“), *Pike* (*picus* – „кълвач“ , с нос като клон на кълвач) и др. Прякорите са често срещани в средновековните архиви, но сравнително малко от тях дават начало на съвременни фамилни имена. В повечето случаи се срещат само единични примери за фамилни имена, произлезли от даден прякор. И това не е учудващо: все пак прякорът се отнася до характеристики, навици или външен вид на даден човек и рядко някой от тези отличителни белези се наследява от децата.

Основният проблем при прякорите е тяхното тълкуване. Може да има повече от едно възможно значение и невинаги можем да отгатнем кое е валидно в дадения случай или прякорът да означава точно обратното на това, което казва. Тъй като изследваните антропонимни единици са възникнали твърде отдавна и не е възможно да се направи актуално проучване, можем единствено да ги класифицираме според семантиката и според вида на изходния апелатив.

I. Класификация според семантиката на изходния апелатив:

1. Цвят на кожата: *Albe* (*Aube*) – лат. *albus* „бял, светъл“, използван и като женско име: *Alba* (Речник 2005: 28); *Albin* (*Albinson, Aubin, Obin*) – лат. *Albinus* < *albus* „бял“ или римското родово име *Albinus* (Речник 2005: 29); *Clarkin* (*Clerkin*) – *Clare-kin*, умалително от лат. *Clare* < лат. *Clara* „ясен, светъл“, използвано в мъжка и женска форма, дължащо популярността си на *St. Clare* от Асизи (Речник 2005: 669); *Clare* – лат. *Clara* „ясен, светъл“ (Речник 2005: 668); *Claret* (*Clarett*) – *Clar-et, Clar-ot*, умалителни от лат. *Clara* „ясен, светъл“ (Речник 2005: 668); *Claringbold* (*Claringbould, Claringbild, Clarabut*) – комбинация от лат. *clarus* „светъл, ясен, известен“ (Войнов 1999: 105) и старогерм. *bald* „смел“; *Maurice* (*Morrice, Morris, Morriss, Fitzmaurice*) – лат. *Mauritius* „мавърски, тъмен, смугъл“ < *Maurus* „мавър“. *Maurice* е книжовната форма, а *Morice* – разговорната. *Morris* може да бъде и прякор (Речник 2005: 2124); *Moor* (*Moore, Moores, Moors, More, Mores*) – лат. *Maurus*, „мавър“ или „мургав като мавър“ (Войнов 1999: 391), през VI в. има и светец с това име (Речник 2005: 2126).

2. Цвят и вид на косата / брадата: *Argent* (*Hargent, Largent*) – лат. *argentum* „сребро“ (Войнов 1999: 50), вероятно за някого със сребристовива коса (Речник 2005: 87); *Blunt* (*Blount*) – лат. *blondus* „светъл, русокос“ (Речник 2005: 342); *Cayzer* (*Kayser, Kayzer, Keyser, Keysor, Keyzor*) – лат. *Caesar* (Речник 2005: 545); фамилно име на *gens Iulia* и лат. *caesariatus* – „космат“ (Войнов 1999: 78); *Chaff* (*Chaffe, Chave, Caff, Cave, Kave*) – лат. *calvus* „плешив“ (Речник 2005: 609); *Crisp* (*Crispe,*

Chrisp, Cripps, Crips, Chrippes) – лат. *crispus* „къдрав, с къдрава коса“ (Войнов 1999: 152), *Crisp* може да е съкратено от *Crispin* (Речник 2005: 795); **Crispin (Chrispin, Crepin, Crippen, Crippin)** – *Crispinus* е римска фамилия < лат. *crispus* „къдрав“ и име на светеца – закрилник на обушарите (*Crispin*) (Речник 2005: 795); **Julian (Julians, Julien, Jullens, Jullion, Jullings)** – в средновековния английски език *Julian* е както женско, така и мъжко име. Формите *Julianus* (m) < *Iulius* – римско родово име, и *Juliana* (f) са имена на светци и са широко разпространени. Женското име се среща и като *Gillian*, възможен е произход от гръцки – *ιουλος* (*ioulos*) „с пухеста/мъхеста брада“ (Речник 2005: 1798).

3. Божественост, чистота, светлина: **Ambrose (Ambrus)** – лат. *Ambrosius* < гр. *ἀμβρόσιος* „божествен, безсмъртен; благоуханен“ (Речник 2005: 63); **Katerin** – лат. *Katerina*, свързано с името на св. вмчца Екатерина от Александрия. (Речник 2005: 1806). Името е със спорна етимология, в раннохристиянско време се налага тълкуването му от гръцки *καθαρος* „чист“; **Lucian** – лат. *Lucianus* (m), *Luciana* (f) „принадлежащ на *Lucius*“ (Речник 2005: 2010); < *lux* „светлина“ (Войнов 1999: 380).

4. Мъжественост, сила, издръжливост

Andrew (Andrewes, Andrews, Andros, Andrus) – от гр. *Ἀνδρέας*, от *ἀνδρεῖος* „мъжествен“, латинизирано *Andraeus*, *Andreus* > фр. *Andrieu*, англ. *Andrew* (Речник 2005: 69); **Cheever (Cheevers, Chevers, Chivers)** – лат. *capra* „коза“, вероятно набляга на подвижност, пъргавост (Речник 2005: 635); **Cornelius** – лат. *Cornelius* – лат. *corneus* „рогов, твърд“, римско родово име, като английско име се появява след XVI в. (Речник 2005: 747); **Firmin (Firman, Furman)** – от старофр. *Firmin* < лат. *Firminus*, умалително от лат. *firmus* „твърд, силен“ (Речник 2005: 1168); **Pettifer (Pettifor, Pettyfar, Pettyfer, Petifer, Pettafor, Pettefar, Pettefer, Pettipher, Pettiver, Pettiford, Pottiphar, Puddepha, Puddifer) Pedesferri** < лат. *pedes ferri* „крака от желязо“, останалите са от старофр. *pedefer*, т.е. *ped de fer* „желязна стъпка“ (Речник 2005: 2433); **Ursell (Ursel)** – умалително от лат. *ursus* „мечка“ (Войнов 1999: 722).

5. Величие: **Baseley (Basley, Bazeley, Bazley, Basil, Bassil, Bassill, Bazell, Bazelle)** – лат. *Basilis*, (f) от *Basilus*, гр. *βασιλείος* „кралски, царски, величествен“. Английската форма е *Basil* или *Bassilly*, рядко *Basilis* (Речник 2005: 198); **Charlemayn (Charlemayne, Charlman)** – лат. *Carolus Magnus* „Карл Велики“ (Речник 2005: 622); **Magnus (Magnusson, Manus, McManus)** – лат. *magnus* „голям, велик“ (Речник 2005: 384), име на няколко скандинавски крале, на Шетландските острови се запазва като *Manson*, а в Шотландия – *McManus*.

6. Красота: **Bell** – лат. *bellus* „красив, хубав, мил“ (Войнов 1999: 70); **Florence** – лат. *Florentius, Florentia* < лат. *florens* „цъфтящ, цветущ“ (Войнов 1999: 253); **Juvenal** – лат. *Iuvenalis* „юношески, младежки“ (Речник 2005: 1802); **Parfait (Parfett, Parfit, Parfitt, Perfitt, Parfect, Perfect)** – от средновеков. англ. *perfit, parfit* < старофр. *parfeit, parfit* < лат. *perfectus* „съвършен“. Най-често срещаните форми са *Parfit(i)* и *Parfett* (Речник 2005: 2363).

7. Физически недостатък: **Cecil (Saycell)** – лат. *Caecilius* – римско родово име и *caecitas* „слепота“ (Войнов 1999: 77); **Fidler (Fiddler, Vidler)** – старогр. *vis de leui* „лицето на вълка“ < старофр. *vis*, [лат. *visus*] „лице“ и старофр. *leui*, [лат. *lupus*], „вълк“ (Речник 2005: 1155); **Pike (Pyke, Pick, Lepick)** – лат. *picus* „кълвач“ (с нос като клон на кълвач) (Войнов 1999: 498) или староангл. *pike* „щука, риба“ > рибар или продавач на риба; **Sisley (Sicely)** – лат. *Caecilia*, женска форма на *Caecilius*, от *caecus* „сляп“. Мъченицата *St. Cecilia* била покровителка на музикантите. В Англия придобива популярност формата *Cecely / Sisley*, с гальовните форми *Siss, Sissel, Sisselot* и *Sissot* (Речник 2005: 2867).

Turtill – староангл. *turtel, turtle* „гургулица“ или лат. *tortus* „извит, прегърбен“ (Войнов 1999: 698). Широко използвано, а съвременната му форма се дължи на асимилацията на *kl* в *tl*;

8. Ръст и телосложение: **Debell (Deeble)** – лат. *dēbilis* „слаб, немощен“ (Войнов 1999: 161); **Gross (Grose, Groos, Gros, Le Gros)** – лат. *grossus* „дебел, плътен; голям, дебел“, понякога използвано като лично име (Речник 2005: 880); **Crass (Crace, Craise, Craze)** – лат. *crassus* „дебел, тлъст, тучен“ (Войнов 1999: 150); **Meager (Meagers, Meagher, Megar)** – лат. *macer* „слаб, мършав“ (Войнов 1999: 381); **Paul (Paule, Paull, Pawle, Pole, Poles, Poll, Polle, Pool, Poole, Powell, Powle, Powles)** – лат. *paulus* „малък“ (Войнов 1999: 471). Умерено разпространено име с множество варианти и производни, като формите с всекидневна употреба са *Pole* или *Poul*; **Peverall (Peverell, Peyerill, Peperel, Pepperall, Pepperell, Pepperwell, Pepprell)** – лат. *Piperellus*, умалително от старофр. *pevre* и лат. *pipper* „пипер“, използвано като лично име за хора, дребни на ръст или с избухлив нрав (Речник 2005: 2435).

9. Свързан с дрехи и обувки: **Hussey (Hussy, Husey, Hosey)** – лат. *hosatus* „обут с ботуши“, през XVI в. формата придобива вида *hussie*, фамилното име да не се свързва със съвременната дума *hussy* (лека жена, проститутка) (Речник 2005: 1714); **Iddon (Iddins)** – вероятно от старонорв. *Idunn, Iduna (f)*, от *idja* „правя, върша“ и *inna* „обичам“, латинизираната му форма е *Idonea (f)* „подходящ, удобен“ (Речник 2005: 1723); **Offer (Orfeur)** – средновеков. лат. *aufriusium* < лат. *auri phrygium* „извезан със злато“ (Речник 2005: 2301).

II. Класификация според вида на изходния апелатив в латински:

1. Образувани от съществително име:

а) Образувани от антропоними: **Katerin** – лат. *Katerina*, свързано с името на св. вмчца Екатерина от Александрия;

б) Образувани от съществителни нарицателни: **Argent (Hargent, Largent)** – лат. *argentum* „сребро“; **Cheever (Cheevers, Chevers, Chivers)** – лат. *capra* „коза“; **Lucian** – лат. *Lucianus* (m), *Luciana* (f) „принадлежащ на *Lucius*“ < *lux* „светлина“; **Peverall (Peverell, Peyerill, Peperel, Pepperall, Pepperell, Pepperwell, Pepprell)** – лат. *Piperellus*, умалително от старофр. *pevre* и лат. *piper* „пипер“; **Pike (Pyke, Pick, Lepick)** – лат. *picus* „кълвач“ или староангл. *pike* „щука, риба“ > рибар или продавач на риба; **Ursell (Ursel)**, умалително от лат. *ursus* „мечка“.

2. Образувани от прилагателно име: **Albe (Aube)** – лат. *albus* „бял, светъл“; **Albin (Albinson, Aubin, Obin)** – лат. *Albinus* < *albus* „бял“; **Bell** – лат. *bellus* „красив, хубав, мил“; **Blunt (Blount)** – лат. *blondus* „светъл, русокос“; **Chaff (Chaffe, Chave, Caff, Cave, Kave)** – лат. *calvus* „плешив“; **Clarkin (Clerkin)** – *Clare-kin*, умалително от лат. *Clare* < лат. *Clara* „ясен, светъл“; **Clare** – лат. *Clara* „ясен, светъл“; **Claret (Clarett)** – *Claret*, *Clar-ot*, умалителни от лат. *Clara* „ясен, светъл“; **Claringbold (Claringbould, Claringbild, Clarabut)** – комбинация от лат. *clarus* „светъл, ясен, известен“ и старогерм. *bald* „смел“; **Cornelius** – лат. *Cornelius* – лат. *corneus* „рогов, твърд“; **Crass (Crace, Craise, Craze)** – лат. *crassus* „дебел, тлъст, тучен“; **Crisp (Crispe, Chrisp, Cripps, Crips, Chrippes)** – лат. *crispus* „къдрав, с къдрава коса“; **Crispin (Chrispin, Crepin, Crippen, Crippin)** – *Crispinus* е римска фамилия < лат. *crispus* „къдрав“; **Debell (Deeble)** – лат. *dēbilis* „слаб, немощен“;

Firmin (Firman, Furman) – от старофр. *Firmin* < лат. *Firminus*, умалително от лат. *firmus* „твърд, силен“; **Florence** – лат. *Florentius*, *Florentia* < лат. *florens* „цъфтящ, цветущ“; **Gross (Grose, Groos, Gros, Le Gros)** – лат. *grossus* „дебел, плътен; голям, дебел“; **Hussey (Hussy, Husey, Hosey)** – лат. *hosatus* „обут с ботуши“; **Iddon (Iddins)** – вероятно от старонорв. *Idunn*, *Iduna* (f), от *iðja* „правя, върша“ и *unna* „обичам“, латинизираната му форма е *Idonea* (f) „подходящ, удобен“; **Juvenal** – лат. *Iuvenalis* „юношески, младежки“; **Magnus (Magnusson, Manus, McManus)** – лат. *magnus* „голям, велик“; **Maurice (Morrice, Morris, Morriss, Fitzmaurice)** – лат. *Mauritius* „мавърски, тъмен, смугъл“ < *Maurus* „мавър“; **Meager (Meagers, Meagher, Megar)** – лат. *tacer* „слаб, мършав“; **Moor (Moore, Moores, Moors, More, Mores)** – лат. *Maurus*, „мавър“ или „мургав като мавър“; **Offer (Orfeur)** – сред-

новец. лат. *aufrisium* < лат. *auri phrygium* „извезан със злато“; **Parfait** (**Parfett, Parfit, Parfltt, Perfitt, Parfect, Perfect**) – от средновец. англ. *perfit, parfit* < старофр. *parfeit, parfit* < лат. *perfectus* „съвършен“; **Paul** (**Paule, Paull, Pawle, Pole, Poles, Poll, Polle, Pool, Poole, Powell, Powle, Powles**) – лат. *paulus* „малък“; **Sisley (Sicely)** – лат. *Caecilia*, женска форма на *Caecilius*, от *caecus* „сляп“; **Turtill** – лат. *tortus* „извит, прегърбен“.

3. Образувани от атрибутивна синтагма: **Charlemayn** (**Charlemayne, Charlman**) – лат. *Carolus Magnus* „Карл Велики“; **Pettifer** (**Pettifor, Pettyfar, Pettyfer, Petifer, Pettafor, Pettefar, Pettefer, Pettipher, Pettiver, Pettiford, Pottiphar, Puddepha, Puddifer**) – *Pedesferri* < лат. *pedes ferri* „крака от желязо“, останалите са от старофр. *pedefer*, т.е. *pied de fer* „желязна стъпка“.

4. Имена с нееднозначна етимология: **Cayzer** (**Kayser, Kayzer, Keyser, Keysor, Keyzor**) – лат. *Caesar* – фамилно име на *gens Iulia* и лат. *caesariatus*, – „космат“; **Cecil (Saycell)** – лат. *Caecilius* – римско родово име и *caecitas* „слепота“; **Julian (Julians, Julien, Jullens, Jullion, Jullings)** – в средновековния английски език *Julian* е както женско, така и мъжко име. Възможен произход от гръцки – *ιουλος* (*ioulos*) „с пухеста/мъхеста брада“.

5. Имена с латински корен в състава си, навлезли в английски чрез посредничеството на друг език: **Fidler (Fiddler, Vidler)** – старофр. *vis de leui* „лицето на вълка“ < старофр. *vis*, [лат. *visus*] „лице“ и старофр. *leui* [лат. *lupus*], вълк.

6. Гръцки по произход имена, навлезли в английски чрез посредничеството на латински: **Ambrose (Ambrus)** – лат. *Ambrosius* < гр. *ἀμβρόσιος* „божествен, безсмъртен; благоуханен“; **Andrew (Andrewes, Andrews, Andros, Andrus)** – от гр. *Ἀνδρέας*, от *ἀνδρεῖος* „мъжествен“, латинизирано *Andraeus, Andreus* > фр. *Andrieu*, англ. *Andrew*;

Baseley (Basley, Bazeley, Bazley, Basil, Bassil, Bassill, Bazell, Bazelle) – лат. *Basilica* (f) от *Basilus*, гр. *βασιλείος* „кралски, царски, величествен“. Английската форма е *Basil* или *Bassilly*, рядко *Basilis*.

В почти всички държави и почти на всеки етап от цивилизацията хората са били отличавани един от друг въз основа на своите физически качества или външни особености. Английската антропонимна система е богата на примери от този тип и общите изводи са валидни и за този малък дял от нея, а именно фамилните имена с латински произход. В ексцерпирания материал преобладават фамилните имена, свързани с цвят на кожата и косата, следвани от физическата сила и ръстовите особености. Запазени са варианти на пет римски родови

имена – *Caesar, Crispinus, Iulius, Cornelius* и *Caecilius*. Повече от половината от разглежданите фамилни имена имат за изходен апелатив прилагателно име, като има баланс между тези с положителна и тези с отрицателна конотация.

**Индекс на английските фамилни имена
с латински корен в състава си, мотивирани
от физически признаци**

1. ***Albe (Aube)*** – лат. *albus* „бял, светъл“. Използван и като женско име: *Alba*;
2. ***Albin (Albinson, Aubin, Obin)*** – лат. *Albinus* < *albus* „бял“ или римското родово име *Albinus*;
3. ***Ambrose (Ambrus)*** – лат. *Ambrosius* < гр. ἀμβρόσιος „божествен, безсмъртен; благоуханен“;
4. ***Andrew (Andrewes, Andrews, Andros, Andrus)*** – от гр. Ἀνδρέας, от ἀνδρεῖος „мъжествен“, латинизирано *Andraeus, Andreus* > фр. *Andrieu*, англ. *Andrew*;
5. ***Argent (Hargent, Largent)*** – лат. *argentum* „сребро“, вероятно за някого със сребристосива коса;
6. ***Baseley (Basley, Bazeley, Bazley, Basil, Bassil, Bassill, Bazell, Bazelle)*** – лат. *Basilia* (f) от *Basilus*, гр. βασιλείος „кралски, царски, величествен“. Английската форма е *Basil* или *Bassilly*, рядко *Basilis*;
7. ***Bell*** – лат. *bellus* „красив, хубав, мил“;
8. ***Blunt (Blount)*** – лат. *blondus* „светъл, русокос“;
9. ***Cayzer (Kayser, Kayzer, Keyser, Keysor, Keyzor)*** – лат. *Caesar* – фамилно име на *gens Iulia* и лат. *caesariatus* – „космат“;
10. ***Cecil (Saycell)*** – лат. *Caecilius* – римско родово име и *caecitas* „слепота“;
11. ***Chaff (Chaffe, Chave, Caff, Cave, Kave)*** – лат. *calvus* „плешив“;
12. ***Charlemayn (Charlemaune, Charlman)*** – лат. *Carolus Magnus* „Карл Велики“;
13. ***Cheever (Cheevers, Chevers, Chivers)*** – лат. *capra* „коза“, вероятно набляга на подвижност, пъргавост;
14. ***Clarkin (Clerkin)*** – *Clare-kin*, умалително от лат. *Clare* < лат. *Clara* „ясен, светъл“, използвано в мъжка и женска форма, дължащо популярността си на *St. Clare* от Асизи;
15. ***Clare*** – лат. *Clara* „ясен, светъл“, женско име, дължащо популярността си на *St. Clare* от Асизи;

16. **Claret (Clarett)** – *Clar-et, Clar-ot*, умалителни от лат. *Clara* „ясен, светъл“;
17. **Claringbold (Claringbould, Claringbild, Clarabut)** – комбинация от лат. *clarus* „светъл, ясен, известен“ и старогерм. *bald* „смел“;
18. **Cornelius** – лат. *Cornelius* – лат. *corneus* „рогов, твърд“, римско родово име, като английско име се появява след XVI в.;
19. **Crass (Crace, Craise, Craze)** – лат. *crassus* „дебел, тлъст, тучен“;
20. **Crisp (Crispe, Chrisp, Cripps, Crips, Chrippes)** – лат. *crispus* „къдрав, с къдрава коса“. *Crisp* може да е съкратено от *Crispin*;
21. **Crispin (Chrispin, Crepin, Crippen, Crippin)** – *Crispinus* е римска фамилия < лат. *crispus* „къдрав“ и име на светеца – закрилник на обушарите (*Crispin*);
22. **Debell (Deeble)** – лат. *dēbilis* „слаб, немощен“;
23. **Fidler (Fiddler, Vidler)** – старогр. *vis de leui* „лицето на вълка“ < старофр. *vis* [лат. *visus*] „лице“ и старофр. *leui* [лат. *lupus*] „вълк“;
24. **Firmin (Firman, Furman)** – от старофр. *Firmin* < лат. *Firminus*, умалително от лат. *firmus* „твърд, силен“;
25. **Florence** – лат. *Florentius, Florentia* < лат. *florens* „цъфтящ, цветущ“;
26. **Gross (Grose, Groos, Gros, Le Gros)** – лат. *grossus* „дебел, плътен; голям, дебел“, понякога използвано като лично име;
27. **Hussey (Hussy, Husey, Hosey)** – лат. *hosatus* „обут с ботуши“ (1); През XVI в. формата придобива вида *hussie*. Фамилното име да не се свързва със съвременната дума *hussy* (лека жена, проститутка);
28. **Iddon (Iddins)** – Вероятно от старонорв. *Idunn, Iðuna (f)*, от *iðja* „правя, върша“ и *inna* „обичам“. Латинизираната му форма е *Idonea (f)* „подходящ, удобен“;
29. **Julian (Julians, Julien, Jullens, Jullion, Jullings)** – в средновековния английски език *Julian* е както женско, така и мъжко име. Формите *Julianus (m)* < *Iulius* – римско родово име, и *Juliana (f)* са имена на светци и са широко разпространени. Женското име се среща и като *Gillian*. Възможен произход от гръцки – *ιουλος (ioulos)* „с пухеста/мъхеста брада“;
30. **Juvenal** – лат. *Iuvenalis* „юношески, младежки“;
31. **Katerin** – лат. *Katerina*, свързано с името на св. вмчца Екатерина от Александрия. Името е със спорна етимология, в раннохристиянско време се налага тълкуването му от гръцки *καθαρος* „чист“;
32. **Lucian** – лат. *Lucianus (m), Luciana (f)* „принадлежащ на *Lucius*“ < *lux* „светлина“;

33. **Magnus (Magnusson, Manus, McManus)** – лат. *magnus* „голям, велик“. Име на няколко скандинавски крале, на Шетландските острови се запазва като *Manson*, а в Шотландия – *McManus*;
34. **Maurice (Morrice, Morris, Morriss, Fitzmaurice)** – лат. *Mauritius* „мавърски, тъмен, смугъл“ < *Maurus* „мавър“. *Maurice* е книжовната форма, а *Morice* – разговорната. *Morris* може да бъде и прякор;
35. **Meager (Meagers, Meagher, Megar)** – лат. *tacer* „слаб, мършав“;
36. **Moor (Moore, Moores, Moors, More, Mores)** – лат. *Maurus*, „мавър“ или „мургав като мавър“. През VI в. има и светец с това име;
37. **Offer (Orfeur)** – средновеков. лат. *aufrisium* < лат. *auri phrygium* „извезан със злато“;
38. **Parfait (Parfett, Parfit, Parfltt, Perfitt, Perfect, Perfect)** – от средновеков. англ. *perfit, parfit* < старофр. *parfeit, parfit* < лат. *perfectus* „съвършен“. Най-често срещаните форми са *Parfit(i)* и *Parfett*;
39. **Paul (Paule, Paull, Pawle, Pole, Poles, Poll, Polle, Pool, Poole, Powell, Powle, Powles)** – лат. *paulus* „малък“. Умерено разпространено име с множество варианти и производни, като формите с всекидневна употреба са *Pole* или *Poul*;
40. **Pettifer (Pettifor, Pettyfar, Pettyfer, Petifer, Pettafor, Pettefar, Pettefer, Pettipher, Pettiver, Pettiford, Pottiphar, Puddepha, Puddifer) Pedesferri** < лат. *pedes ferri* „крака от желязо“, останалите са от старофр. *pedefer*, т.е. *pied de fer* „желязна стъпка“;
41. **Peverall (Peverell, Peyerill, Peperel, Pepperall, Pepperell, Pepperwell, Pepprell)** – лат. *Piperellus*, умалително от старофр. *pevre* и лат. *pipper* „пипер“, използвано като лично име за хора, дребни на ръст или с избухлив нрав;
42. **Pike (Pyke, Pick, Lepick)** – лат. *picus* „кълвач“ или староангл. *pike* „щука, риба“ > рибар или продавач на риба;
43. **Sisley (Sicely)** – лат. *Caecilia*, женска форма на *Caecilius*, от *caecus* „сляп“. Мъченицата *St. Cecilia* била покровителка на музикантите. В Англия придобива популярност формата *Cecely / Sisley*, с галювните форми *Siss, Sissel, Sisselot* и *Sissot*;
44. **Turtill** – староангл. *turtel, turtle* „гургулица“ или лат. *tortus* „извит, прегърбен“. Широко използвано, а съвременната му форма се дължи на асимилацията на *kl* в *tl*;
45. **Ursell (Ursel)**, умалително от лат. *ursus* „мечка“.

ЛИТЕРАТУРА

Войнов 1999: Войнов, М., Ал. Милев. *Латинско-български речник*. София: „Планета 3“, 1999.

Интернет 1: Английские имена 25.09. 2011, <<http://www.kurufin.narod.ru/html/english.html>>

Речник 2005: *Oxford Dictionary of Surnames*. 3 edition. Reaney P. H., R. M. Wilson (eds). Oxford, OUP, 2005.

Surnames 2011: English surnames 18.09. 2011, <<http://surnames.behindthename.com/names/usage/english>>

**ХИПОКОРИСТИЧНИТЕ КОРЕНИ ОТВОРЕНА СРИЧКА,
ПОЛУЧЕНИ ОТ ХЪРВАТСКИТЕ СЛОЖНИ МЪЖКИ ЛИЧНИ
ИМЕНА, И ТЕХНИТЕ ДЕРИВАТИ**

Иван Чобанов
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**HYPOCORISTIC ROOTS OPEN SYLLABLE, ORIGINATING
FROM COMPLEX MALE PROPER NAMES,
AND THEIR DERIVATIVES**

Ivan Chobanov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Compound personal names are put under reduction during the process of their everyday use. Those hypocoristic stems are obtained by ignoring the morpheme limits, existing in the basic form of the name, and represent a complex of sounds, ending in a vowel. That process of reduction can be observed within the limits of the two components of the dibasic name and is linked to its complete disintegration, for example: **BO-** (*Bogomil, Bogomir*), **BRA-** (*Branimir, Branislav, Bratimil, Bratislav*), **RA-** (*Radomir, Radoslav*).

Key words: Croatian compound masculine personal name, hypocoristic stem, reduction

Повечето езиковеди, работили върху проблемите на славянската антропонимия, са единодушни, че нейна основа представляват „сложните имена, които най-вероятно са и най-старата категория“ (Милевски 1969: 198; срв. също: Ташицки 1926, Свобода 1964). Композицията е особено разпространен начин на образуване на лични имена в славянските езици. От гледна точка на строежа сложните имена се състоят от два корена, най-често именни и глаголни, всеки от които представлява самостоятелна дума. В хърватските сложни имена се срещат определено количество лексикални елементи, повтарящи се в най-различни комбинации. В сравнение с останалите славянски езици в

българската и хърватската антропонимична система има най-голям брой сложни лични имена, част от които се срещат и до ден днешен.

Тенденцията да се съкращават звуковите комплекси на личните имена е много стара, разпространена и позната във всички индоевропейски езици, като в най-голяма степен се отнася за сложните имена. Неслучайно процесът на съкращаване на дългите имена се отнася към категорията на ономастичните универсалии (Суперанска 1969: 121).

Своите наблюдения осъществяваме върху съкратените форми от хърватските мъжки сложни лични имена, чийто корен е отворена сричка и са ексцерпирани от речника на хърватските лични имена на Мате Шимундич (1988).

Обект на настоящото изследване са хърватските лични имена, получени от съкратените корени по пътя на допълнителна деривация. По този начин се образуват нови десетки лични имена, които функционират и се използват и като паспортни.

Когато двусъставното име бъде подложено на съкращаване, то може да бъде „дадено непосредствено или пък опосредствено във форма, вече разширена от хипокористичен суфикс“ (Курилович 1968: 176). Съкратените форми Йежи Курилович определя като „хипокористични корени“.

Хипокористичният корен, равен на затворена сричка, се получава по пътя на съкращаване на един от корените на двусъставните имена със спазване на морфемната граница. Към него се прибавя хипокористичен формант. Така получените производни от композитите се състоят от две морфема (*Branimir* > *Brano*, *Vladimir* > *Vlado*, *Radoslav*: *Rado* и др) и две срички (*Bra-no*, *Vla-do*, *Ra-do* и др), първата от които е ударена. В процеса на тяхната всекидневна употреба те са се подлагали на по-нататъшно съкращаване, при което първата ударена сричка се запазва, а неударената втора отпада. Хипокористичните корени са получени без оглед на морфемната граница и представляват само комплекс от звукове, най-често завършващи на гласна. Съкращаването на сложното име води до неговата пълна дезинтеграция. Звуковият комплекс „се издига до ранг на морфема тогава, когато към него се прибавя суфикс, означаващ морфологичната граница“ (Курилович 1968: 177). В тези случаи той вижда неморфологична мутация на името, свързана с прибавянето на хипокористичен формант.

Моделът на редуциране на сложните хърватски лични имена без спазване на правилата на морфемната сегментация е изключително

продуктивен, в резултат на което в езика се образуват стотици хипокористични имена.

I. Хипокористичните корени отворена сричка, получени със спазване на сричковата и без спазване на морфемната граница, например:

A) Славянски корен + славянски корен:

BA – (< Bajislav): *Ba-ca, Ba-co, Ba-c-ko; Ba-ča, Ba-čo, Ba-č-ko; Ba-ća, Ba-ćo, Ba-ć-ko; BE – (< Belimir, Belomir, Belislav, Beloslav; Berigoj, Berimir, Berisav, Berislav, Berivoj: *Be-ca, Be-co; Be-ja, Be-jo, Be-j-ko; Be-ka, Be-ko, Be-k-an, Be-k-ica; Be-lja, Be-ljo, Be-lj-an; BO – (< Bogimir, Bogomir, Bogislav, Bogodar, Bogoljub, Bogomil, Bogorad, Bogosav, Bogoslav, Bogovid, Bogovoj, Bogumil, Bogumir; Bogoboj, Bojimir, Bojomir, Bojisav, Bojosav, Bojislav, Bojoslav; Boleslav; Boljemir, Boljeslav; Boribor, Borimir, Borisav, Borislav, Borivoj, Borivoje, Božidar, Božimir, Božislav, Boživoj, Nebodar, Nebomir, Neboslav): *Bo-ca, Bo-ce, Bo-co, Bo-c-an, Bo-c-ko; Bo-ča, Bo-če, Bo-čo; Bo-ća, Bo-ći, Bo-ćo, Bo-ć-aj-ko, Bo-ć-an, Bo-ć-ina, Bo-ć-ko; Bo-da, Bo-do, Bo-d-an, Bo-d-in; Bo-ja, Bo-je, Bo-jo, Bo-j-an, Bo-j-ča, Bo-j-če, Bo-j-čo, Bo-j-ček, Bo-j-č-eta, Bo-j-ica, Bo-j-in, Bo-j-ko, Bo-j-k-an; Bo-ka, Bo-ke, Bo-ki, Bo-ko, Bo-k-an, Bo-k-če, Bo-k-ša, Bo-k-šan, Bo-k-ula, Bo-k-ulo; Bo-la, Bo-le, Bo-lo, Bo-l-ko; Bo-na, Bo-ne, Bo-no, Bo-n-ko; Bo-nja, Bo-njo; Bo-ta, Bo-to; Bo-za; BRA- (< Braslav; Brajislav (Brajo < Bratislav, Bratimir); Branibor, Branimir, Branisav, Branislav, Branivoj; Bratibor, Bratimil, Bratimir, Bratisav, Bratislav, Brativoj, Brativoje, Bratoljub, Bratomil, Bratomir, Bratosav, Bratoslav): *Bra-ca, Bra-co, Bra-c-an, Bra-c-ija, Bra-c-ika, Bra-c-ka, Bra-c-ko; Bra-ča, Bra-čo, Bra-č-ko; Bra-ća, Bra-ćo, Bra-ć-ica, Bra-ć-ko; Bra-ja, Bra-jo, Bra-j-ča, Bra-j-če, Bra-j-en, Bra-j-an, Bra-j-ica, Bra-j-ka, Bra-j-ko, Bra-j-ak, Bra-j-uš-ko; Bra-le; Bra-na, Bra-ne, Bra-no, Bra-n-ča, Bra-n-če, Bra-n-ko; Bra-ša, Bra-šo; BU – (< Bubimir; Budimil, Budimir, Budisav, Budislav, Budivoj; Bulimir (Bula < Budimil, Budimir, Budislav, Budivoj); Bunislav): *Bu-ca, Bu-co, Bu-c-ko; Bu-ča, Bu-čo, Bu-ć-ko; Bu-dža; Bu-đa; Bu-ki; Bu-la, Bu-le, Bu-lo, Bu-l-ko; Bu-na, Bu-ne, Bu-no, Bu-n-ko; Bu-nja; CI – (< Cioslav): *Ci-ja, Ci-jo; Ci-ka, Ci-ko; CVE – (< Cvetimir, Cvetislav, Cvetomir, Cvetoslav, Cvetozar): *Cve-ja, Cve-jo, Cve-j-an; Cve-le; CVI – (< Cvitimir, Cvitislav, Cvitomir, Cvitoslav): *Cvi-ja, Cvi-j-an; ČA – (< Časlav): *Ča-ja, Ča-jo, Ča-j-ko; Ča-le, Ča-lo; Ča-na, Ča-ne, Ča-no, Ča-n-ko; ČE – (< Česlav; Čedodrag, Čedomil, Čedomilj, Čedomir, Čedoslav): *Če-ja, Če-jo; Če-ko, Če-le, Če-lo, Če-l-ko; Če-to; ĆE – (< Ćetimir, Ćetomir, Ćetislav, Ćetoslav, Ćetozar): *Će-ća, Će-ćo; Će-ko; Će-le, Će-lo; DA – (< Damir, Daslav;***********

Dabiživ; Dalibor, Dalimil; Danislav; Darislav, Darivoj, Darivoje, Darosav, Daroslav): Da-ca, Da-c-an, Da-c-ina; Da-ča, Da-čo, Da-č-ko; Da-ća, Da-ćo, Da-ć-an, Da-ć-ko; Da-da, Da-de, Da-di, Da-do; Da-ja, Da-jo, Da-j-an, Da-j-ica, Da-j-ka, Da-j-ko, Da-j-ša; Da-ka, Da-ko, Da-k-an, Da-k-ica; Da-ta, Da-te, Da-to; **DE** – (< **Deslav; Desimir, Desislav, Desivoj**): De-ca; De-ča, De-čo, De-č-an; De-ća, De-ćo, De-ć-an; De-ja, De-jo, De-j-an, De-j-ča, De-j-če, De-j-čo, De-j-ica, De-j-ko; De-ka, De-ki, De-ko, De-k-an, De-k-ica; De-la, De-li. De-lo, De-l-ko; De-na, De-ne, De-ni, De-no, Den-ča, Den-če, De-n-ko; De-nja, De-njo; De-ša, De-šo, De-š-an, De-š-ko; **DI** – (< **Dikomir, Dikosav, Dikoslav**): Di-ca, Di-c-ko; Di-da, Di-do; Di-la, Di-le, Di-l-ko; **DO** – (< **Domagoj, Domamir, Domaslav, Domogoj, Domoljub, Domoslav; Radomir, Radosav, Radoslav; Sladoljub; Stadomir**): Do-ca, Do-co; Do-ča, Do-če, Do-čo; Do-da, Do-de, Do-do, Do-d-an; Do-ja, Do-jo, Do-j-ko; Do-ka, Do-ko; Do-le; Do-n-ko; Do-ša, Do-šo, Do-š-ko; **DRA** – (< **Dragimir, Dragislav, Dragivoj, Dragivoje, Dragobran, Dragobrat, Dragoljub, Dragomil, Dragomir, Dragorad, Dragosav, Dragoslav, Dragovit; Dražimir, Dražislav**): Dra-ja, Dra-jo, Dra-j-če, Dra-j-ka, Dra-j-ko; Dra-le; **GO** – (< **Godimir, Godislav, Godomir, Godoslav; Gojimir, Gojmir, Gojisav, Gojislav, Gonimir; Goremil, Gorimir, Gorislav, Goroljub, Listogoran**): Go-ca, Go-ce, Go-co; Go-ča, Go-če; Go-ća, Go-će, Go-ćo; Go-ka, Go-ke, Go-ki, Go-ko; Go-la, Go-le, Go-lo; Go-lja; Go-na, Go-ne, Go-no (срвн.: Gon-a < Gonimir); Go-ša, Go-še; **GRA** – (< **Gradibor, Gradimir, Gradomir, Gradisav, Gradislav, Gradoslav, Gradivoj, Gradivoje; Granislav**): Gra-ca, Gra-ce, Gra-co; Gra-ća; Gra-ja, Gra-jo; Gra-le; Gra-ša, Gra-šo; **JA** – (< **Jaromir, Jarosav, Jaroslav**): Ja-go, Ja-g-eta, Ja-g-ić, Ja-g-oš, Ja-g-ro; **JE** – (< **Jerimir, Jerislav, Jerivoj, Jeromir, Jeroslav, Jerovoj**): Je-ka, Je-ko; Je-ša, Je-šo, Je-š-ko; **JU** – (< **Jugomir, Jugoslav**): Ju-ca, Ju-co, Ju-c-ko; Ju-ja, Ju-jo; **KA** – (< **Kazimir; Kažimir**): Ka-ja, Ka-jo, Ka-j-ča, Ka-j-če, Ka-j-čo, Ka-j-ica, Ka-j-ko, Ka-j-le, Ka-j-lo; Ka-la, Ka-le, Ka-lo, Ka-l-ča, Ka-l-če, Ka-l-čo; **KRA** – (< **Krajimir, Krajislav; Kranisav, Kranislav; Krasimir**): Kra-ca, Kra-co; **LA** – (< **Ladimir < V-ladimir, Ladislav < V-ladislav; Lastimir < V-lastimir; Lavomil, Lavoslav**): La-ca, La-ce, La-ci, La-co, La-c-ek, La-c-ika, La-c-ka, La-c-ko; La-la, La-le, La-lo, La-l-ko; La-ta, La-te, La-to, La-t-ko; **LE** – (< **Lepomir, Leposav**): Le-ca, Le-co; Le-lo, Le-l-ko; Le-ša, Le-šo, Le-š-ko; **LJU** – (< **Ljubimir, Ljubomir, Ljubisav, Ljubosav, Ljubislav, Ljuboslav, Ljubivoj, Ljubovoje, Ljubobran, Ljubomil, Ljuborad; Ljudevit; Ljutimir, Ljutomir, Ljutoslav, Ljutovid**): Lju-ca, Lju-co; Lju-ja, Lju-ji, Lju-jo, Lju-j-ica, Lju-j-ko; Lju-ša, Lju-šo; **MA** – (< **Malimir, Malomir; Manislav; Marislav**): Ma-ca, Ma-co, Ma-c-an; Ma-ka,

Ma-ke, Ma-ki, Ma-k-ica; Ma-na, Ma-ne, Ma-no; Ma-n-ka (срвн.: *Manislav: Man-o*); *Ma-šo, Ma-š-an; MI* – (< *Miobor, Miodar, Miodrag, Mioljub, Miomil, Miomilj, Miomir, Miosav, Mioslav; Jarmilo, Milibor, Milobor, Milodan, Milidar, Milodar, Milidrag, Milodrag, Milogled, Milimir, Milomir, Miloljub, Miomil, Milorad, Milotjeh, Milovid, Milovuk, Milostislav; Milimir, Milomir, Mirodar, Mirogoj, Miroljub*): *Mi-ca, Mi-co, Mi-c-an, Mi-c-ko; Mi-ča, Mi-če, Mi-čo, Mi-č-an, Mi-č-ko; Mi-ća, Mi-će, Mi-ćo, Mi-ć-an, Mi-ć-un, Mi-ć-ka, Mi-ć-ke, Mi-ć-ko, Mi-ć-uka; Mi-da, Mi-do, Mi-d-an, Mi-dža, Mi-džo, Mi-dž-an; Mi-ga, Mi-gi, Mi-go, Mi-g-oje; Mi-ja, Mi-jo, Mi-j-an, Mi-j-at, Mi-j-uka, Mi-j-un, Mi-j-uš, Mi-j-uš-ko; Mi-ka, Mi-ke, Mi-ki, Mi-ko, Mi-k-an, Mi-k-ec, Mi-k-ica, Mi-k-ić, Mi-k-eš, Mi-k-eša, Mi-k-iša, Mi-k-oš, Mi-k-ša, Mi-k-š-ić, Mi-k-eta, Mi-k-ez, Mi-k-ez-an; Mi-na, Mi-no, Mi-n-ga, Mi-n-ica, Mi-n-ić, Mi-n-ica, Mi-n-ika, Mi-n-ka, Mi-n-ko; Mi-nja, Mi-njo; Mi-ša, Mi-še, Mi-šo, Mi-š-aj-ko, Mi-š-ak, Mi-š-an, Mi-š-ek, Mi-š-ica, Mi-š-ić, Mi-š-ka, Mi-š-ko, Mi-š-k-ec, Mi-š-k-ica, Mi-š-k-ina, Mi-š-elja, Mi-š-ina, Mi-š-eta, Mi-š-ota, Mi-š-uka, Mi-š-ula, Mi-š-ur, Mi-š-ura, Mi-š-ur-ica; Mi-ta, Mi-te, Mi-to, Mi-t-an, Mi-t-an-ko, Mi-t-ica, Mi-t-ić, Mit-ka, Mi-t-ke, Mi-t-ko; Mi-ma, Mi-me, Mi-mo, Mi-m-an, Mi-m-ica, Mi-m-ić, Mi-m-ika, Mi-m-ko; MLA* – (< *Mladimir, Mladomir; Mladoljub*): *Mla-đa, Mla-đe, Mla-đo; MO* – (< *Mojimir, Mojislav*): *Mo-ca, Mo-co; Mo-ča; Mo-la, Mo-le; Mo-sa, Mo-s-ko; Mo-ša, Mo-šo, Mo-š-ica; MU* – (< *Mutimir*): *Mu-ša, Mu-še, Mu-šo, Mu-š-an, Mu-š-ika; NA* – (< *Nadimir, Nadomir, Nadislav, Nadoslav; Nanislav; Nane, Nano* < *Najdan, Najden*): *Na-ca, Na-ce, Na-co, Na-c-ko; Na-ća, Na-će, Na-ć-ko; NE* – (< *Nebodar, Nebomir, Neboslav; Nedimir, Nedislav; Neda, Nede, Nedo* < *Nedeljko, Nediljko, Nedjeljko*); *Negimir, Negomir, Negislav, Negoslav, Negosav*): *Ne-ca, Ne-ce, Ne-co, Ne-c-ika, Ne-c-ko; Ne-ja, Ne-jo, Ne-j-ko; Ne-la, Ne-le, Ne-lo, Ne-l-ko; Ne-ša, Ne-šo, Ne-š-ko; Ne-ža, Ne-žo; NI* – (*Ninosav, Ninoslav; Stanimir, Stanisav, Stanislav*): *Ni-ca, Ni-ce, Ni-co, Ni-c-ko; Ni-ča, Ni-če, Ni-čo, Ni-č-ko; Ni-ća, Ni-ćo, Ni-ć-an, Ni-ć-ko; Ni-la, Ni-le, Ni-lo, Ni-l-ko; Ni-na, Ni-ne, Ni-no, Ni-n-ko; Ni-sa; Ni-ša, Ni-še, Ni-šo, Ni-š-ko; NO* – (< *Inosav, Inoslav* < *Ninosav, Ninoslav*); *Nosimir; Novimir, Novomir*): *No-ca, No-ce, No-co; No-ja, No-jo, No-j-ko; No-ka, No-ki, No-ko; No-le; No-na, No-ne, No-ni, No-no, No-n-ko; No-ša, No-šo; NJE* – (< *Njegomir, Njegosav, Njegoslav*): *Nje-ša, Nje-še, Nje-šo, Nje-š-ka, Nje-š-ko; PA* – (< *Pačemil*): *Pa-ka, Pa-ko; PRE* – (< *Predimir, Predisav, Predislav, Predivoj; Predrag, Premil, Premislav, Prerad, Preslav, Previslav*): *Pre-le; Pre-ša, Pre-šo; PRI* – (< *Pribisav, Pribislav; Primislav; Privisav, Privislav*): *Pri-ja, Pri-jo, Pri-j-an; RA* – (< *Radimil, Radimir, Radomir, Radisav, Radosav, Radislav, Radoslav, Radivoj,*

Radivoje, Radoljub; **Ranisav, Ranislav** < Hranislav; **Ratibor, Ratobor, Ratimil, Ratomil, Ratimir, Ratomir, Ratislav, Ratoslav, Rativoj, Rativoje**: Ra-ca, Ra-co, Ra-c-an, Ra-c-ke, Ra-c-ko; Ra-ča, Ra-če, Ra-čo; Ra-ća; Ra-ja, Ra-je, Ra-jo, Ra-j-ak, Ra-j-ca, Ra-j-ča, Ra-j-če, Ra-j-čo, Ra-j-četa, Ra-j-ica, Ra-j-ič, Ra-j-ič-ko, Ra-j-ka, Ra-j-ko, Ra-j-kan, Ra-j-k-ić, Ra-j-ilo, Ra-j-in, Ra-j-iša, Ra-j-n-ika; Ra-j-so, Ra-j-s-an; Ra-ka, Ra-ke, Ra-ko, Ra-k-ica; Ra-la, Ra-le, Ra-l-eta, Ra-l-ko; Ra-lja; Ra-n-če; Ra-ša, Ra-šo, Ra-š-ko, Ra-š-un; **RO** – (< **Rodimir, Rodoljub, Rodomil**): Ro-ć-ko; Ro-đa, Ro-đo; Ro-ka, Ro-ki, Ro-ko, Ro-k-ica, Ro-k-ina; Ro-le; Ro-ša, Ro-šo, Ro-š-ko; **RU** – (< **Rudimir; Rusimir, Rusomir**): Ru-ja, Ru-jo, Ru-j-an, Ru-j-ka, Ru-j-ko; Ru-le; **SLA** – (< **Sladoljub; Slavimir, Slavomir, Slavislav, Slavoslav, Slavodar, Slavoljub, Slavomil**): Sla-ć-ko; Sla-đa, Sla-đe, Sla-đo, Sla-đ-an; Sla-jo; **SPA** – (< **Spasimir**): Spa-ja, Spa-jo; Spa-le; **SRE** – (< **Sretimir, Sretomir, Sretislav, Sretoslav, Sretomil**): Sre-ća, Sre-če, Sre-čo, Sre-ć-ko; Sre-ja, Sre-jo; Sre-le; **STA** – (< **Staislav; Stadomir; Stado** < Stanimir, Stanislav; Stanimir, Stanomir, Stanisav, Stanislav): Sta-ča, Sta-če; Sra-ća, Sta-ćo; Sta-da, Sta-de, Sta-do, Sta-d-oja, Sta-d-oje; Sta-ja, Sta-jo, Sta-j-ko; Sta-ka, Sta-ko; Sta-le, Sta-l-eta; Sta-ša, Sta-šo, Sta-š-ka, Sta-š-ko; **STO** – (< **Stojimil, Stojimir, Stojisav, Stojislav**): Sto-ka, Sto-ko, Sto-k-an; Sto-la, Sto-le; Sto-ša, Sto-šo; **STRA** – (< **Stradimir, Stradomir; Strahimir, Strahomir; Strašimir; Stratimir, Ratomir, Stratislav, Stratoslav; Stražimir**): Stra-ja, Stra-jo, Stra-j-in, Stra-j-ko; Stra-le; Stra-ša, Stra-šo, Stra-š-ka, Stra-š-ko; **STRE** – (< **Stremil; Strezimir, Strezivoj**): Stre-ja, Stre-jo, Stre-j-ko; **SVE** – (< **Svebor, Svedar, Svedrag, Svemil, Svemir, Sverad, Sveslav, Svevlad; Svetibor, Svetimir, Svetomir, Svetisav, Svetislav, Svetoslav, Svetogor, Svetolik, Svetoljub, Svetomil, Svetovid, Svetozar**): Sve-ca; Sve-ja; Sve-le; **TA** – (< **Tatimir, Tatomir**): Ta-ca, Ta-ce, Ta-co; Ta-ća, Ta-ćo; Ta-ja, Ta-jo, Ta-j-ka, Ta-j-ko; Ta-ka, Ta-ke, Ta-ko; Ta-la, Ta-le, Ta-l-ko; Ta-ša, Ta-še, Ta-šo, Ta-š-an, Ta-š-ko; **TE** – (< **Tešimir**): Te-ca; Te-ko; Te-ša, Te-šo, Te-š-an, Te-š-ica; Te-š-ko; **TI** – (< **Tihomil, Tihomir, Tihorad, Tihoraj, Tihosav, Tihoslav**); **Tijomil, Tijomir, Tijosav, Tijoslav; TIJ** – < **TIH** – ; **Tikomir** < Tihomir); **Tiomil, Tiomir, Tiosav, Tioslav; TIO** – < **TIHO** – : Ti-ća, Ti-čo, Ti-č-an, Ti-č-ko; Ti-ća, Ti-ćo, Ti-ć-ko; Ti-ja, Ti-jo, Ti-j-an; Ti-ko, Ti-k-an, Ti-k-ica; Ti-le; Ti-ta, Ti-to; Ti-ša, Ti-šo, Ti-š-an, Ti-š-ka, Ti-š-ko; Ti-sa, Ti-so; Ti-o-ka; **TO** – (< **Tomilj** < **Tomimilj, Tomir** < Tomimir; Tolimir, Tolislav; Tomislav; Svetolik, Svetoljub, Svetoslav, Svetogor, Svetomil, Svetovid, Svetozar): To-ca; To-ća, To-če, To-čo; To-ća, To-će, To-ćo, To-ć-ko; To-ja, To-jo, To-j-ko; To-ka, To-ko, To-la, To-le; (< **Sve-tolj-ub**): Tolj-a; To-na, To-ne, To-ni, To-no, To-n-ća, To-n-či, To-n-čo, To-n-č-ek, To-n-č-ić, To-n-č-ka; To-n-ći; To-n-da, To-n-ica, To-n-

ić, To-n-ka, To-n-ko; To-ša, To-še, To-šo, To-š-ica, To-š-ko; To-za; TU – (< Tugomir, Tugoslav): Tu-ća; Tu-ja, Tu-j-ka; Tu-la; Tu-ša, Tu-š-ka; VE – (< Većeslav; Vekomil, Vekomir, Vekoslav; Velemir, Velibor, Velimir, Velisav, Velislav; Veljimir; Verislav, Veroslav, Veroljub): Ve-ca, Ve-ce, Ve-co, Ve-c-an, Ve-c-ko; Ve-ća, Ve-čo, Ve-ć-an (срвн.: Većeslav: Već-a, Već-ka); Ve-dža, Ve-džo, Ve-dž-an; Ve-na, Ve-ne, Ve-no, Ve-n-ka, Ve-n-ko (срвн.: Venceslav, Venčeslav, Venčeslav: Ven-a, Ven-e, Ven-o, Ven-ko); Ve-ja, Ve-jo, Ve-j-ko; Ve-ka, Ve-ko, Ve-k-ica (срвн.: Vekomir, Vekoslav: Vek-a, Vek-o, Vek-ica); Ve-sa, Ve-se, Ve-so, Ve-s-an, Ve-s-ka, Ve-s-ko; Ve-ša, Ve-šo, Ve-š-ko; VI – (< Vislav < Viteslav, Vitoslav); Vidomir, Vidosav, Vidoslav; Vijaslav; Višeslav; Viteslav, Vitoslav, Vitomil, Vitomir): Vi-ca, Vi-ci, Vi-co, Vi-c-an, Vi-c-ko; Vi-ća; Vi-ća, Vi-čo, Vi-ć-an, Vi-ć-ka, Vi-ć-ko; Vi-ka, Vi-ke, Vi-ki, Vi-ko; VLA – (< Vladimil, Vladimir, Vladomir, Vladislav, Vladivoj, Vladivoje; Vlasisav < Vlajislav; Vlajislav): Vla-ća, Vla-čo, Vla-ć-ko; Vla-da, Vla-de, Vla-do, Vla-d-ica, Vla-d-ić, Vla-t-ka, Vla-t-ko (срвн.: Vladimir, Vladislav, Vladivoj: Vlad-a, Vlad-e, Vlad-o, Vlad-an, Vlad-ek, Vlad-ica, Vlad-ić); Vla-đa, Vla-đo; Vla-ja, Vla-jo, Vla-j-ča, Vla-j-če, Vla-j-iša, Vla-j-ka, Vla-j-ko; Vla-ka, Vla-ko; Vla-š-če, Vla-š-ka, Vla-š-ko; VO – (< Voisav, Voislav; < Vojisav, Vojislav; Borivoje, Brativoje, Darivoje, Dobrivoje, Dobrovoje, Dragivoje, Gradivoje, Hranivoje, Ljubovoje, Ostrivoje, Radivoje, Rastivoje, Rativoje, Vladivoje, Vojidrag, Vojimil, Vojimir, Vojisav, Vojislav, Zlativoje, Volislav): Vo-ca, Vo-co; Vo-ka, Vo-ke, Vo-ki, Vo-ko, Vo-k-ana, Vo-k-ica; Vo-ša; VU – (< Vukobrat, Vukodrag, Vukomil, Vukomir, Vukosav, Vukoslav; Vulislav; Vula, Vule, Vulo < Vuk): Vu-ca, Vu-ce, Vu-co; Vu-ća, Vu-čo, Vu-č-eta, Vu-č-ko, Vu-č-ić, Vu-č-in, Vu-č-ina, Vu-č-inja, Vu-č-ko, Vu-čur; Vu-ja, Vu-jo, Vu-j-ak, Vu-j-an, Vu-j-ica, Vu-j-ka, Vu-j-ko, Vu-j-k-an; Vu-la, Vu-le, Vu-lo, Vu-l-ac, Vu-l-an, Vu-l-ić, Vu-l-ko, Vu-l-k-an; Vu-ša, Vu-šo; ZDRA – (< Zdravoljub, Zdravomir): Zdra-le; ZLA – (< Zlatibor, Zlatimil, Zlatomil, Zlatimir, Zlatomir, Zlatislav, Zlatoslav, Zlativoj, Zlativoje, Zlatoljub): Zla-ja, Zla-jo; ZO – (< Zorimir, Zoromir, Zorisav, Zorislav, Zoroslav, Zorivoj): Zo-ća, Zo-čo; Zo-ka, Zo-ke, Zo-ki, Zo-ko; ŽI – (< Žitomir; Živodar, Živodrag, Živoljub, Živomir, Živorad, Živosav, Živislav, Živoslav): Ži-ca, Ži-ci; Ži-ća, Ži-čo; Ži-ga; Ži-ja, Ži-jo; Ži-ka, Ži-ki, Ži-ko, Ži-k-ac, Ži-k-an, Ži-k-ica, Ži-k-ić; Ži-la, Ži-le, Ži-lo.

Б) Чужд корен + славянски корен:

DE – (< Delibor, Delimir, Delivoj, Delivoje): De-ca; De-ja, De-jo, De-j-an, De-j-ko; De-ka, De-ko, De-k-ica; De-ša, De-šo, De-š-an, De-š-ko;
ĐE – (< Đeroslav; Đera, Đero < Đenadij, Đerasim): Đe-ka, Đe-ki, Đe-ko;
ĐU – (< Đurisav, Đurislav; Đuro < Đurad, Đurđije): Đu-ka, Đu-ke, Đu-

ko, Du-k-an, Du-k-ica; GA – (< Gajimir, Gajislav): *Ga-ca, Ga-ča; JA* – (< Jagomir; Jakomir, Jakoslav; Jaka, Jako < Jakob, Jakov; Janislav): *Ja-ca, Ja-ce, Ja-co; Ja-go, Ja-g-oš; Ja-g-ro; Ja-g-eta, Ja-g-ić; JE* – (< Jelisav, Jelislav; Jele < Jelen, Jelisej, Jelisij): *Je-ka, Je-ko; JO* – (< Jovimir, Jovomir, Jovislav, Jovoslav; Jova, Jove, Jovo < Jovan): *Jo-ca, Jo-co, Jo-c-an, Jo-c-ka, Jo-c-ko, Jo-c-k-an; Jo-ja, Jo-j-o, Jo-j-ka, Jo-j-ko; Jo-le, Jo-lo; JU* – (< Jurimir, Jurislav): *Ju-ca, Ju-co, Ju-c-ko; MI* – (< Mihoslav; < Mihael, Mihail, Mihajlo; Mikosav, Mikoslav; Mik- < Mihael, Mihail, Mihajlo; Mito < Dimitrij): *Mi-ca, Mi-co, Mi-c-an, Mi-c-ko; Mi-ča, Mi-če, Mi-čo; Mi-č-an, Mi-č-ko; Mi-ća, Mi-će, Mi-će, Mi-čo, Mi-ć-an, Mi-ć-ka, Mi-ć-ko; Mi-dža, Mi-džo, Mi-dž-an; Mi-ga, Mi-gi, Mi-go, Mi-g-oje; Mi-ja, Mi-jo, Mi-j-an; Mi-ka, Mi-ki, Mi-ko, Mi-k-ac, Mi-k-an, Mi-k-ec, Mi-k-ica, Mi-k-ša, Mi-k-š-ić; Mi-la, Mi-le, Mi-lo, Mi-l-an, Mi-l-ka, Mi-l-ko* (срвн.: *Mil-a*); *Mi-nja, Mi-njo; Mi-ša, Mi-še, Mi-šo, Mi-š-an, Mi-š-ek, Mi-š-ica, Mi-š-ič, Mi-š-ka, Mi-š-ko, Mi-š-k-ec; Mi-ta, Mi-te, Mito, Mi-t-an, Mi-t-an-ko, Mi-t-ke, Mi-t-ko; NI* – (< Nikosav, Nikoslav, Nikovoj; Nika, Nike, Niki, Niko < Nikodem, Nikodim, Nikola; Nikodimir; Nikod < Nikodim, Nikidem): *Ni-na, Ni-ne, Ni-no, Ni-n-ča, Ni-n-če, Ni-n-či, Ni-n-čo, Ni-n-ica, Ni-n-ka, Ni-n-ko; PE* – (< Perislav, Peroslav, Perivoj, Perivoje): *Pe-ca, Pe-ce, Pe-co; Pe-ća, Pe-će, Pe-čo, Pe-ć-an, Pe-ć-ika; Pe-da; Pe-đa; Pe-ja, Pe-je, Pe-jo, Pe-j-ka, Pe-j-ko; Pe-ka, Pe-ko; Pe-ša, Pe-še, Pe-šo, Pe-š-ica, Pe-š-ka, Pe-š-ko; Pe-š-k-an; STRA* – (< Stracimir; Strac < Stracin): *Stra-ja, Stra-j-in; Stra-j-ko; TA* – (< Tadimir, Tadamir; Tada, Tade, Tado < Tadej, Tadija; Tašimir, Tašislav; Taša, Taše, Tašo < Tadej, Tanasije): *Ta-ca, Ta-ce, Ta-co.*

Преобладаващата част от хипокористиките (68), от които 55 са от композити със славянски корени и 13 са с един от корените от чужд произход, са образувани от първата сричка на първия компонент. Значително по-малко са образуваните от начална сричка и от сричка в средисловие – 7, а от сричка в краесловие няма нито една. Финалната сричка от втория елемент на сложното име не участва в образуването на хипокористични форми и по тази причина нулевата флексия не може да се използва в качеството на хипокористичен формант.

От начална сричка са получени следните хипокористични корени:

А) Славянски корен + славянски корен: **BA** – (< Ba-jislav); **BE** – (< Be-limir); **BRA** – (< Bra-nibor); **BU** – (< Bu-dimil); **CI** – (< Ci-oslav); **CVE** – (< Cve-timir); **CVI** – (< Cvi-timir); **ČA** – (< Ča-slav); **ČE** – (< Če-slav); **ĆE** – (< Će-timir); **DA** – (< Da-nislav); **DE** – (< De-simir); **DI** – (< Di-komir); **DRA** – (< Dra-gimir); **GRA** – (< Gra-dibor); **JA** – (< Ja-

romir); **JE** – (< *Je-rimir*); **JU** – (< *Ju-gomir*); **KA** – (< *Ka-zimir*); **KRA** – (< *Kra-jimir*); **LA** – (< *La-dimir* < *V-ladimir*); **LE** – (< *Le-pomir*); **LJU** – (< *Lju-bimir*); **MA** – (< *Ma-limir*); **MI** – (< *Mi-obor*); **MLA** – (< *Mla-dimir*); **MO** – (< *Mo-jimir*); **MU** – (< *Mu-timir*); **NA** – (< *Na-dimir*); **NE** – (< *Ne-bodar*); **NJE** – (< *Nje-gomir*); **PA** – (< *Pa-čemil*); **PRE** – (< *Pre-dimir*); **PRI** – (< *Pri-bisav*); **RA** – (< *Ra-dimil*); **RO** – (< *Ro-dimir*); **RU** – (< *Ru-dimir*); **SLA** – (< *Sla-doljub*); **SPA** – (< *Spa-simir*); **SRE** – (< *Sre-timir*); **STA** – (< *Sta-islav*); **STO** – (< *Sto-jimil*); **STRA** – (< *Stra-dimir*); **STRE** – (< *Stre-mil*); **SVE** – (< *Sve-bor*); **TA** – (< *Ta-timir*); **TE** – (< *Te-šimir*); **TI** – (< *Ti-homil*); **TU** – (< *Tu-gomir*); **VE** – (< *Ve-ćeslav*); **VI** – (< *Vi-domir*); **VLA** – (< *Vla-dimil*); **VU** – (< *Vu-kobrat*); **ZDRA** – (< *Zdra-voljub*); **ZLA** – (< *Zla-tibor*); **ZO** – (< *Zo-rimir*); **ŽI** – (< *Ži-tomir*);

Б) Чужд корен + славянски корен: **DE** – (< *De-libor*); **ĐE** – (< *Đe-roslav*); **ĐU** – (< *Đu-risav*); **GA** – (< *Ga-jimir*); **JA** – (< *Ja-gomir*); **JE** – (< *Je-lisav, Jevtimir*); **JO** – (< *Jo-vimir*); **JU** – (< *Ju-rimir*); **MI** – (< *Mi-hoslav*); **NI** – (< *Ni-kosav*); **PE** – (< *Pe-risav*); **STRA** – (< *Stra-cimir*); **TA** – (< *Ta-dimir*).

От начална сричка и от сричка в средисловие:

А) Славянски корен + славянски корен: **BO** – (< *Bo-gomir, Ne-bo-dar*); **DO** – (< *Do-magoj, Ra-do-mir*); **DRA** – (< *Dra-gimir*); **GO** – (< *Go-dimir, Listo-go-ran*); **NI** – (< *Ni-nosav, Sta-ni-mir*); **NO** – (< *I-no-sav, Inoslav < No-simir*); **TO** – (< *To-mislav, Sve-to-lik*); **VO** – (< *Vo-jislav, Zlati-vo-je*).

II. Хипокористични корени, получени без спазване на морфемната и сричковата граница.

В посочените по-долу примери хипокористичният корен отворена сричка се получава чрез отпадането на финалната съгласна от първия или втория елемент на сложното име.

Редица от горепосочените хипокористични корени отворена сричка могат да бъдат получени и от един от компонентите на сложното лично име или от част от него, представляващ затворена сричка, с отпадане на последния консонант по схемата:

А) **CCCVC** – : **CCCV** – : **STRA** – (< *Strajmir*).

Б) **CCVC** – : **CCV** – : **BRA** – (< *Dragobran, Ljubobran, Srbobran; Dragobrat, Vukobrat*); **DRA** – (< *Čedodrag, Dragmil, Milidrag, Milodrag, Miodrag, Svedrag, Vojdrag, Vojdrag, Vukdrag, Vukodrag, Živodrag*); **GRO** – (< *Grozdimir, Grozdomir, Grozdislav, Grozdoljub, Grozdoslav*); *Gro-la, Gro-le*; **SLA** – (< *Bajislav, Belislav, Beloslav, Berislav, Bilislav, Biloslav, Blagoslav, Bogislav, Bogoslav, Bojislav, Bojoslav, Boleslav, Boljeslav, Borislav, Božislav, Brajislav, Branislav, Braslav, Budislav,*

Bunislav, Cioslav, Crnislav, Crnoslav, Cvetislav, Cvetoslav, Cvitislav, Cvitoslav, Cvjetislav, Cvjetoslav, Časlav, Častislav, Čedoslav, Česlav, Danislav, Darislav, Daroslav, Desislav, Deslav, Dikoslav, Djedoslav, Dobrislav, Dobroslav, Domaslav, Domoslav, Dragislav, Dražislav, Drenislav, Držislav, Godislav, Godoslav, Gojislav, Gojislav, Gordislav, Gorislav, Gostislav, Gradislav, Gradoslav, Granislav, Grozdislav, Grozdoslav, Hodislav, Hotislav, Hrabrislav, Hrabroslav, Hranislav, Hrvoslav, Inoslav, Istislav, Jaroslav, Jekoslav, Jerislav, Jeroslav, Jugoslav, Krajislav, Kranislav, Krenislav, Ladislav, Lavoslav, Ljubislav, Ljuboslav, Ljutoslav, Manislav, Marislav, Milostislav, Mioslav, Mirislav, Miroslav, Mislav, Mojislav, Mojslav, Mudroslav, Nadislav, Nadoslav, Nanislav, Neboslav, Nedislav, Negislav, Negoslav, Ninoslav, Njegoslav, Ognjeslav, Orislav, Oroslav, Ozrislav, Pravislav, Pravoslav, Predislav, Pribislav, Primislav, Prvislav, Prvoslav, Radislav, Radoslav, Rastislav, Ratislav, Ratoslav, Restislav, Sebislav, Sedeslav, Sinislav, Srbislav, Srboslav, Sretislav, Sretoslav, Stanislav, Stojislav, Srtatislav, Stratoslav, Strojislav, Suncoslav, Svanislav, Sveslav, Svetislav, Svetoslav, Svjetislav, Svjetoslav, Tihoslav, Tijoslav, Tioslav, Tolislav, Tomislav, Tugoslav, Tvorislav, Tvrdislav, Vatroslav, Vazmoslav, Večeslav, Vekoslav, Velislav, Venceslav, Vencislav, Venčeslav, Venčeslav, Verislav, Veroslav, Vidoslav, Vijaslav, Viteslav, Vitoslav, Vječeslav, Vjekoslav, Vjenceslav, Vjencislav, Vjenčeslav, Venčeslav, Vjerislav, Vjeroslav, Vladislav, Vlajislav, Voislav, Vojislav, Vojnoslav, Volislav, Vratislav, Vukoslav, Vulislav, Zdeslav, Zlatislav, Zlatoslav, Zorislav, Zoroslav, Zrinislav, Zrinoslav, Zvonimir, Želislav, Živislav, Živoslav); **SRE** – (< **Srebróljub**); **STO** – (< **Stojmir**); **VLA** – (< **Duševlad, Dušovlad, Svevlad, Vlastimil, Vlastimir**); **KRA** – (< **Kraljmir**); **KRI** – (< **Kristivoj, Kristoljub, Kristovoj**): Kri-le, Kri-l-an.

B) **CVC** – : **CV** – : **BO** – (< **Bogdan, Branibor, Bratibor, Dalibor, Gradibor, Milibor, Milobor, Miobor, Ratibor, Ratobor, Stribor, Svebor, Svetibor, Velibor, Zlatibor**); **BU** – (< **Budmil, Budmir**); **ČA** – (< **Dobročas; Častimir, Častislav**); **DA** – (< **Dajmir; Bogdan, Milodan; Blagodar, Bogodar, Božidar, Krasnodar, Milidar, Milodar, Miodar, Mirodar, Nebodar, Slavodar, Svedar, Živodar**); **DO** – (< **Dobrimir, Dobromir, Dobrisav, Dobrislav, Dobrivoj, Dobrivoje, Dobročas, Dobrorad, Dobrosav, Dobroslav, Dobrovit, Dobrovoy, Dobrovoje**); **GO** – (< **Berigoj, Domagoj, Domogoj, Gojmir, Mirogoj; Svetogor; Gordislav; Gostimir, Gostislav**); **LI** – (< **Svetolik**): Li-ča, Li-če, Li-čo; **LJU** – (< **Blagoljub, Bogoljub, Bratoljub, Domoljub, Dragoljub, Goroljub, Grozdoljub, Miloljub, Mioljub, Miroljub, Mladoljub, Pravdoljub, Pravaljub, Prvoljub, Radoljub, Ratoljub, Rodoljub, Sladoljub, Slavoljub,**

Srboljub, Srebroljub, Svetoljub, Veroljub, Vjeroljub, Zdravoljub, Zlatoljub, Živoljub); **MI** – (< *Bogomil, Bogumil, Budimil, Budmil, Čedomil, Dalimil, Dragmil, Dragomil, Goremil, Lavomil, Ljubomil, Pačemil, Pravomil, Radimil, Ratimil, Ratomil, Rodomil, Slavomil, Srbomil, Sretomil, Stojimil, Stremil, Svemil, Svetomil, Tihomil, Tijomil, Tikomil, Vekomil, Vitomil, Vjekomil, Vlastimil, Vojmil, Vojmil, Vojnomil, Vukomil, Zlatimil, Zlatomil; Čedomilj, Miomilj, Tomilj; Belimir, Belomir, Berimir, Bjelimir, Bjelomir, Bilimir, Bilomir, Blagomir, Blažimir, Bogimir, Bogomir, Bogumir, Bojimir, Bojomir, Boljemir, Borimir, Božimir, Branimir, Brzimir, Bubimir, Budimir, Budmir, Cvetimir, Cvetomir, Cvitimir, Cvitomir, Cvjetimir, Cvjetomir, Častimir, Čedomir, Čestimir, Dajmir, Damir, Desimir, Dikomir, Dobrimir, Dobromir, Domamir, Dragimir, Dragomir, Držimir, Dušimir, Godimir, Godomir, Gojimir, Gojmir, Gonimir, Gorimir, Gostimir, Gradimir, Gradomir, Grozdimir, Grozdomir, Hodimir, Hotimir, Hrabrimir, Hrabromir, Hranimir, Hrastimir, Hrastomir, Jaromir, Jerimir, Jeromir, Jezdimir, Jugomir, Kazimir, Kažimir, Klonimir, Krajimir, Krasimir, Krasnomir, Krešimir, Ladimir, Lastimir, Lepomir, Ljubimir, Ljubomir, Ljutimir, Ljutomir, Malimir, Malomir, Mladimir, Mladomir, Moimir, Mojimir, Mojmir, Mutimir, Nadimir, Nadomir, Nebomir, Nedimir, Negimir, Negomir, Nosimir, Novimir, Novomir, Njegomir, Ognjemir, Pravdimir, Pravdomir, Pravomir, Predimir, Prvimir, Prvomir, Radimir, Radomir, Rajmir, Rastimir, Ratimir, Ratomir, Resimir, Rodimir, Rudimir, Rusimir, Rusomir, Rusmir, Selimir, Skorimir, Skoromir, Slavimir, Slavomir, Srbimir, Srbomir, Sretimir, Sretomir, Stadomir, Stanimir, Stanomir, Stojimir, Stojmir, Stradimir, Stradomir, Strahimir, Strahomir, Strajimir, Strašimir, Stratimir, Stratomir, Stražimir, Strezimir, Strojimir, Suncomir, Svanimir, Svemir, Svetimir, Svetomir, Tatimir, Tatomir, Tešimir, Tihomir, Tijomir, Tikomir, Tiomir, Tješimir, Tolimir, Tomir, Toplomir, Trajomir, Trpimir, Tugomir, Tvorimir, Vatromir, Vekomir, Velemir, Velimir, Veljimir, Vidomir, Vitomir, Vladomir, Vladomir, Vlastimir, Vojimir, Vojmir, Vojnomir, Vratimir, Vukmir, Vukomir, Zdravomir, Zlatimir, Zlatomir, Zorimir, Zoromir, Zvonimir, Želimir, Želmir, Žitomir, Živomir; **Mislav**); **MI** – (< *Petromil; Alismir, Bosimir, Delimir, Edimir, Filimir, Gajimir, Jagomir, Jakomir, Jevtimir, Joksimir, Jovimir, Jovomir, Jurimir, Kraljmir, Krstimir, Krstomir, Krunimir, Krunomir, Lukomir, Nikodimir, Pavlimir, Rikimir, Rozmir, Rozomir, Savomir, Stevomir, Srtacimir, Tadimir, Tadamir, Tašimir, Titomir*); **MO** – (< *Mojmir, Mojslav*); **MU** – (< *Mudroslav*); **RA** – (< *Bogorad, Dobrorad, Dragorad, Ljuborad, Milorad, Radgost, Slavorad, Sverad, Tihorad, Živorad; Rajmir, Tihoraj; Rastimir, Rastisav, Rastislav, Rastivoj, Rastivoje*); **SA** – (<*

Bogosav, Borisav, Branisav, Budisav, Darosav, Daslav, Dikosav, Dobrisav, Dobrosav, Dragosav, Gojisav, Gojsav, Gradisav, Hranisav, Inosav, Jarosav, Kranisav, Leposav, Ljubisav, Ljubosav, Miosav, Mirisav, Mirosav, Negosav, Ninosav, Njegosav, Ognjesav, Predisav, Pribisav, Prvosav, Radisav, Radosav, Rastisav, Srbosav, Stanisav, Stojisav, Svetisav, Tankosav, Tihosav, Tijosav, Tiosav, Velisav, Vidosav, Vlavisav, Voisav, Vojisav, Vukosav, Zorisav, Želisav, Živosav): Sa-ka, Sa-ko; Sa-ša, Sa-š-ica, Sa-š-ka, Sa-š-ko, Sa-š-k-ica; TA – (< **Tankosav**); TE – (< **Vojteh**); VE – (< **Venceslav, Vencislav; Venčeslav; Venčeslav**; (срвн.: *Venceslav, Venčeslav, Venčeslav*: Ven-a, Ven-e, Ven-o, Ven-ko); VI – (< **Vislav < Viteslav, Vitoslav**); Bogovid, Ljutovid, Milovid, Svetovid); VO – (< **Berivoj, Bogovoj, Boživoj, Borivoj, Branivoj, Brativoj, Budivoj, Darivoj, Desivoj, Dobrivoj, Dobrovoj, Dragivoj, Dragivoje, Gradivoj, Hodivoj, Hranivoj, Jerivoj, Jerovoj, Krsivoj, Ljubivoj, Ostrivoj, Predivoj, Radivoj, Rastivoj, Rastivoje, Rativoj, Strezivoj, Tješivoj, Vladivoj, Vojdrag, Vojmil, Vojmir, Vojteh, Vojtjeh, Zlativoj, Zorivoj; Vojnomil, Vojnomir, Vojnoslav**); VU – (< **Milovuk, Vukdrag, Vukmir**); ZA – (< **Svetozar**): Za-ka, Za-ki, Za-ko; Za-le; ŽI – (< **Dabiživ**); JO – (< **Joksimir; Joksa < Joksim**); PE – (< **Petrislav, Petroslav, Petromil, Petruslav**). Хипокористичните корени SA – и ZA – са получени само по този модел и затова привеждаме тук дериватите, образувани от тях: SA – (< **Branisav**): Sa-ka, Sa-ko; Sa-ša, Sa-š-ica, Sa-š-ka, Sa-š-ko, Sa-š-k-ica; ZA – (< **Svetozar**): Za-ka, Za-ki, Za-ko; Za-le.

Г) CVCC – : CV – (**GO** – (< **Radgost, Radigost, Radogost**)).

Освен представените по-горе отворени срички, участващи в хипокористичната деривация като мотивираща ядрена морфема, срещаме и други самостоятелни хипокористични корени, също представляващи отворена сричка, получени в резултат на изпадане на един от консонантите в състава им (от началото или средата), от които се образуват нови хипокористики. Формирането на хипокористичния корен се осъществява по модела: CCV – : CV – (**BA** – < **Bla-godar, Branimir**); CCCV – : CV – (**DA** – < **Zdra-voljub**); CCCV – : CCV – (**STA** – < **Strahimir**).

Съкращаването се наблюдава в срички, които са получени от основната форма на името със спазване на сричковата граница. Получените в резултат на хипокористичната деривация производни (мотивирани от съкратените сложни лични имена) се състоят от две отворени срички – хипокористичният корен е отворена сричка и формантът, съдържащ консонант в състава си, също е отворена сричка (*La-ca, La-ce, La-ci, La-co; La-da, La-de, La-do*, срв. също: **VLAD** – : **LAD** – :

Lad-a, Lad-e, Lad-o); *La-ja, La-jo; La-ka, La-ke, La-ko, La-to*), но не всички деривати от II степен (съставени от хипокористичен корен и два хипокористични форманта) са трисрични, например: *Va-t-an, Va-tić, Va-t-ke, Va-t-ko*.

Хипокористични корени:

– От композити, образувани от домашни апелативи:

BA – (< **BLA** – < **BLAG** – (*Blagodar, Blagoljub, Blagomir*); **BRA** – < **BRAT** – , **BRAN** – (*Branimir, Bratislav*): *Va-ca, Va-co, Va-c-ko; Va-ča, V-čo, Va-č-ko; Va-ća, Va-čo, Va-ć-ko; Va-dža; Va-đa, Va-đo; Va-ja, Va-jo, Va-j-če, Va-j-č-eta, Va-j-ica, Va-j-ić, Va-j-ko; Va-ka, Va-ko, Va-k-an, Va-k-ica; Va-la, Va-le, Va-lo; Va-lja; Va-n-ø, Va-na, Va-ne, Va-ni, Va-no, Va-n-ić, Va-n-ko; Va-ta, Va-te, Va-to, Va-t-an, Va-t-ica, Va-t-ić, Va-t-ke, Va-t-ko; CE – (< **CVE** – < **CVET** – (*Cvetimir, Cvetislav*): *Ce-ja, Ce-ka, Ce-ko, Ce-k-an; Ce-na, Ce-ne, Ce-no, Ce-n-ko; DA – (< **DRA** – < **DRAG** – (*Dragomir, Dragoslav*); < **ZDRA** – < **ZDRAV** – (*Zdravoljub, Zdravomir*): *Da-ca; Da-ča, Da-čo, Da-č-ko; Dada, Da-de, Da-di, Da-do; Da-ga, Da-ge, Da-go; (срвн.: DAG – < **DRAG** – (*Dragomir, Dragoslav*): *Dag-a, Dag-e, Dag-o*); *Da-ja, Da-jo, Da-j-ica, Da-j-ka, Da-j-ko; Da-le; Da-ša, Da-šo, Da-š-ko; Da-ka, Da-ko, Da-k-an, Da-k-ica; GA – (< **GRA** – < **GRAD** – (*Gradimir, Gradislav*): *Ga-le; GO – (< **GRO** – < **GROZD** – (*Grozdimir, Grozdislav*): *Go-ca, Go-ce, Go-co; Go-la, Go-le, Go-lo; I – (< **ŽI** – < **ŽIV** – (*Živomir, Živorad*): *I-ka, I-ko, I-k-ača, I-k-ica; LA – (< **SLA** – < **SLAV** – (*Slavoljub, Slavomir*); < **ZLA** – < **ZLAT** – (*Zlatimir, Zlativoj*); < **VLA** – < **VLAD** – (*Vladimir, Vladislav*): *La-ca, La-ce, La-ci, La-co, La-c-ek, La-c-ka, La-c-ko; La-da, La-de, La-do, La-d-an; (срвн.: VLAD – : **LAD** – : *Lad-a, Lad-e, Lad-o*); *La-ja, La-jo; La-ka, La-ke, La-ko, La-k-an, La-k-ica, La-k-ić; La-to, La-t-ko; PA – (< **SPA** – < **SPAS** – (*Spasimir*): *Pa-ja, Pa-jo, Pa-j-ko; Pa-lo; PE – (< **PRE** – < **PRED** – (*Predimir, Pridislav*): *Pe-ca, Pe-ce, Pe-co, Pe-c-ija; Pe-ća, Pe-će, Pe-čo, Pe-ć-an, Pe-ć-ica; Pe-da, Pe-d-ika; Pe-đa; Pe-ga, Pe-gi, Pe-go; Pe-ka, Pe-ke, Pe-ko, Pe-k-an, Pe-k-ica; Pe-le, Pe-l-ko; Pe-lja, Pe-ljo; Pe-na, Pe-no, Pe-n-do; Pe-ša, Pe-še, Pe-šo, Pe-š-ica, Pe-š-ka, Pe-š-ko, Pe-š-k-an; Pe-ža, Pe-že, Pe-žo; RA – (< **BRA** – < **BRAN** – (*Branimir, Branivoj*), **BRAT** – (*Bratimir, Brativoj*): *Ra-ja, Ra-jo, Ra-j-če, Ra-j-četa, Ra-j-ica, Ra-j-ka, Ra-j-ko, Ra-j-k-an; SA – (< **STA** – < **STAN** – (*Stanimir, Stanislav*); **SLA** – < **SLAV** – (*Slavomir, Slavoljub*): *Sa-ća, Sa-čo, Sa-ć-an; Sa-ša, Sa-š-ica; Sa-š-ka, Sa-š-ko, Sa-š-k-ica; STA – (< **STRA** – < **STRAH** – (*Strahimir, Strajimir*): *Sta-ša, Sta-še, Sta-š-ko; TA – (< **STA** – < **STAN** – (*Stanimir, Stanislav*): *Ta-ca, Ta-ce, Ta-co; Ta-la, Ta-le, Ta-l-ko; Ta-ne; TO – (< **STO** – < **STOJ** – (*Stojimir, Stojislav*): *To-ca, To-co; To-ja, To-jo, To-j-ko; To-****************

ka, To-ko; To-le; To-ša, To-še, To-šo, To-š-an, To-š-ica, To-š-ka, To-š-ko; VA – (< VLA – < VLAD – (Vladimir, Vladislav), VLAST – (Vlastimir): Va-ca, Va-ce, Va-ci, Va-co, Va-c-ek, Va-c-ko; Va-ka, Va-ki, Va-ko, Va-k-an; Va-nja, Va-nj-ica; VE – (< SVE – < SVET – (Svetomir, Svetoslav): Ve-ga, Ve-go; ZA – (< ZDRA – < ZDRAV – (Zdravoljub, Zdravomir): Za-le.

– От композити, съдържащи в състава си чужди лични имена:

KI – (< **KRI** – < **KRIST** – (Kristoljub): *Ki-ca; Ki-će, Ki-čo; Ki-ka, Ki-ke, Ki-ko, Ki-k-an; Ki-nja, Ki-njo; Ki-to, Ki-t-an.*

От една сричка се получават два хипокористични корена, от които по пътя на допълнителната деривация се образуват нови хипокористични, като понякога техният брой не е еднакъв и са употребени различни хипокористични форманти, например: **BA** – (**BRA** – < **BRAT** – , **BRAN** – (**Bra-nimir, Bra-tislav**): *Va-ca, Va-co, Va-c-ko; Va-ča, Va-čo, Va-č-ko; Va-ća, Va-ćo, Va-ć-ko; Va-dža; Va-đa, Va-đo; Va-ja, Va-jo, Va-j-če, Va-j-č-eta, Va-j-ica, Va-j-ić, Va-j-ko; Va-ka, Va-ko, Va-k-an, Va-k-ica; Va-la, Va-le, Va-lo; Va-lja; Va-n-ø, Va-na, Va-ne, Va-ni, Va-no, Va-n-ić, Va-n-ko; Va-ta, Va-te, Va-to, Va-t-an, Va-t-ica, Va-t-ić, Va-t-ke, Va-t-ko; BRA – (< **Bra-tibor, Bra-nimir**): *Bra-ca, Bra-co, Bra-c-an, Bra-c-ija, Bra-c-ika, Bra-c-ka, Bra-c-ko; Bra-ča, Bra-čo, Bra-č-ko; Bra-ća, Bra-ćo, Bra-ć-ica, Bra-ć-ko; Bra-ja, Bra-jo, Bra-j-ča, Bra-j-če, Bra-j-en, Bra-j-an, Bra-j-ica, Bra-j-ka, Bra-j-ko, Bra-j-ak, Bra-j-uš-ko; Bra-le; Bra-na, Bra-ne, Bra-no, Bra-n-ča, Bra-n-če, Bra-n-ko (срвн. също: Bran-imil: *Bran-a, Bran-e, Bran-o*); *Bra-ša, Bra-šo.***

Както се вижда от горепосочените примери, от срички на различни сложни мъжки хърватски лични имена се получава един и същ хипокористичен корен: **DA** – (< **DRA** < *Dragoljub, Dragomir*); **ZDRA** – (< *Zdravoljub*); **LA** – (< **VLA** – < *Vladimir, Vladislav*.; **SLA** – < *Miroslav, Slavomir*); **SA** – (< **SLA** – < *Slavislav, Slavomir*: < **STA** – < *Stanimir, Stanislav*), а от една сричка се получават два хипокористични корена: **LA** – (< **SLA** – < *Miroslav, Slavomir*); **SA** – (< **SLA** – < *Slavislav, Slavomir*).

Моделите, по които се образуват хипокористичните корени, представляващи отворена сричка, от други корени отворена сричка, са следните:

а) Отпада първата съгласна от трифонемната сричка (**CCV** – : **CV** – : **LA** – (< **VLA** – < *Vladimir, Vladislav* и др.; **SLA** – < *Miroslav, Slavomir*); **PA** – (< **SPA** – < *Spasimir*); **RA** – (< **BRA** – < *Branimir*); **TA** – (< **STA** – < *Stanimir, Stanislav*); **TO** – (< **STO** – < *Stojimir, Stojislav*);

б) Отпада втората съгласна от трифонемната сричка (CCV –: CV –): **BA** – (< **BRA** – (*Branimir*); **DA** – (< **DRA** – (*Dragoljub, Dragomir*); **GA** – (< **GRA** – (*Gradimir, Gradislav*); **GO** – (< **GRO** – (*Grozdimir, Grozdislav*); **KA** – (< **KRA** – (*Krajimir, Krasimir*); **PE** – (< **PRE** – (*Predrag, Premil*); **SA** – (< **SLA** – (*Slavislav, Slavomir*; < **STA** – (*Stanimir, Stanislav*); **VA** – (< **VLA** – (*Vladimir, Vladislav*); **ZA** – (< **ZLA** – (*Zlatibor*);

Разгледаните примери илюстрират твърдението, че при съкращаването на сложните лични имена се наблюдава тяхната пълна дезинтеграция, получават се по няколко хипокористични корена, от които се образуват множество хипокористики. Има композити, от една от сричките на които се образуват десетки производни, които се употребяват и като паспортни.

ЛИТЕРАТУРА

- Гъркович 1977:** Грковић, М. *Речник личних имена код Срба*. Београд: „Вук Караџић“, 1977.
- Курилович 1968:** Kuryłowicz, J. *O niektórych właściwościach imion skróconych*. // *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, Wrocław: Polska Akademia Nauk, 1968, 176 – 181.
- Малец 1982:** Malec M. *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 1982.
- Милевски 1969:** Milewski, T. *Indoeuropejskie imiona osobowe*. Wrocław, 1969.
- Мирославска 1971:** Мирославская, А. Н. Особенности словообразовательной структуры русских календарных имен. // *Ономастика Поволжья*. Горький, вып. 2. 1971, 47 – 51.
- Реформатски 1967:** Реформатский, А. *Введение в языковедение*. Москва: „Просвещение“, 1967.
- Свобода 1964:** Svoboda, J. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha, 1964.
- Стеванович 1970:** Стевановић, М. *Савремени српскохрватски језик, I. Увод, фонетика, морфологија: граматички системи и књижевнојезична норма*. Београд: „Научна Книга“, 1970.
- Суперанска 1969:** Суперанская, А. *Структура имени собственного. Фонология и морфология*. Москва: „Наука“, 1969.
- Ташицки 1925:** Taszycki, W. *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1925.
- Чобанов 2008а:** Чобанов, И. За кратките форми от сръбските сложни мъжки лични имена, представляващи затворена сричка. // *Славистика III*, Сбор-

ник, посветен на XIV международен славистичен конгрес в Охрид, 10 – 17 септември 2008. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2008, 126 – 138.

Чобанов 2008б: Чобанов, И. Антропонимичната хипокористична деривация от съкратените едноосновни сръбски женски лични имена. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Филология. Пловдив: УИ „П. Хилендарски“, 2008, том 46, кн. I, Сб. А, 398 – 410.

Чобанов 2009а: Чобанов, И. За кратките форми от сръбските сложни женски лични имена, представляващи затворена сричка. // *Српски језик у употреби*. Крагујевац, 2009, 81 – 89.

Чобанов 2009б: Чобанов, И. За хипокористичните форми, деривати от съкратените едноосновни сръбски мъжки лични имена. // *Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Людмил Спасов*, том II, Велико Търново: „Фабер“, 2009, 13 – 34.

Чобанов 2010а: Чобанов, И. За сръбските и българските вокални хипокористични форманти, участващи в производни от мъжки лични имена. // *Лезички систем и употреба језика*. Књига 1, Крагујевац, 2010, 197 – 210.

Чобанов 2010б: Чобанов, И. За хърватските мъжки лични имена, деривати от съкратени композити. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Филология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010, том 48, кн. 1, сб. А, 511 – 526.

Чобанов 2011а: Чобанов, И. Съкращаване на сложните хърватски лични имена със запазване на морфемната граница. // *Юбилеен сборник*, Филиал „Любен Каравелов“ – Кърджали, „Традиции и приемственост“, том II. Езикознание и педагогика, В. Търново: Фабер, 2011, 37 – 61.

Чобанов 2011б: Чобанов, И. За хърватските женски лични имена, деривати от съкратени композити. // *„Следите на словото“* (сборник в чест на 60-годишния юбилей на проф. дфн Диана Иванова). Пловдив: Контекст, 2011, 423 – 436.

Чорич 1982: Ћорић, Б. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1982.

Шимундич 1988: Šimundić, M. *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988.

ЗА СРЪБСКИТЕ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА С ЛАТИНСКИ КОРЕН В СЪСТАВА СИ

Гергана Петкова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON SERBIAN FEMALE PROPER NAMES WITH A LATIN ROOT IN THEIR STRUCTURE

Gergana Petkova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The research object of the present text is feminine Serbian personal names of Latin origin. The main aim of the article is to present a complete list of these names to be presented, including all their variants. According to their origin they are divided into several major groups. It is worth mentioning the initial meaning of the anthroponym, if that is possible.

All the Serbian examples are selected from „*Речник личних имена код Срба*“ („*Dictionary of Serbian Personal Names*“) by *Милица Грковић (Miliza Grkovich)*.

Key words: feminine Serbian personal name, Latin origin, canonized names

Своите наблюдения осъществяваме върху 76 женски лични имена и техните варианти, ексцерпирани от „*Речник личних имена код Срба*“ от Милица Гъркович (Милица Грковић).

Най-голям е броят на латинските лични имена, навлезли в сръбския език заедно с приемането на християнството. Това са имена на светици, канонизирани от църквата. Те се срещат в антропонимичните системи и на другите европейски езици, в това число и на славянските.

Имената от латински произход разпределяме в няколко групи според изходния апелатив, от който са образувани, и според техния произход и път на асимилация от сръбската антропонимна система.

I. Имена с латински корен в състава си, образувани от апелативи

1. Образувани от съществително име

A. От съществително собствено име:

- a. антропоним: **Агна** (< гр. Ἀγνή); **Агрипина** (< лат. Agrippina (< Agrippa) < от гр. Ἀγριππίνη); **Адријана** (< Адријан < Hadrianus); **Антонина** (< гр. Ἀντωνίνα < лат. Antoninus); **Аранка** (< унг. Aranka < Aurelia); **Валентина** (< Валентин < Valentinus); **Валерија** (< Валерије < Valerius); **Веселина** (< Веселин < лат. Hilarius < гр. Ἠλαρίων); **Вероника** (< Veronica < гр. Βερονίκη); **Геновева** (< келт. Genoveva); **Гордијана** (< Гордијан < Gordianus); **Грацијана** (< Gratianus); **Доминика** (< Dominicus); **Емилија** (< Aemilius); **Игњатија** (< Игњатије < гр. Ἰγνάτιος < лат. Ignatius); **Јулија** (< Iulia < Iulius); **Јулијана** (< Јулијан < Iulianus); **Јулиа** (< Јулија); **Климентина** (< Climentinus); **Константинка** (< Константин(+ка) < гр. Κωνσταντίος < лат. Constantinus); **Корнелија** (< Корнелије < гр. Κορνήλιος < лат. Cornelius); **Костадина** (< Костадин < гр. Κωνσταντίος < лат. Constantinus); **Кристина** (< Кристијан < Christianus); **Ливија** (< Ливије < Livius); **Лукана** (< Лукан < гр. Λουκιανός < лат. Lucianus); **Лукијана** (< Лукијан < гр. Λουκιανός < лат. Lucianus); **Максима** (< Максим < гр. Μάξιμος < лат. Maximus); **Марина** (< гр. Μαρίνα < лат. Marina); **Марјана** (< Марјан < Marianus); **Мартина** (< Мартин < Martinus); **Меланија** (< Melania < гр. Μελανία); **Миранда** (< ит. Miranda); **Оливера** (< Оливер); **Паула** (< Павле < гр. Παῦλος < лат. Paulus); **Паулина** (< Paulinus); **Петромила** (< Петра или от Petronilla); **Романа** (< Роман < Romanus); **Руфина** (< Руфин < Rufinus); **Северина** (< Север(+ине) < Severus); **Силва, Силвана, Силвија** (< ит. Silvana или от Silvia); **Срђана** (< Срђан < гр. Σέργιος < лат. Sergius); **Татјана** (< Tatianus); **Тројана** (< Тројан < рум. Traian < лат. Traianus); **Фругина** (< Фруг(+ина) < гр. Φράγγος < лат. Francus); **Херака** (< Херак); **Цецилија** (< Caecilius); **Челестина** (< Coelestinus)

В зависимост от особеностите на изходните антропоними, използвани като база за образуването на посочените по-горе сръбски женски лични имена, в рамките на разглежданата група могат да бъдат обособени и следните подгрупи.

Име, образувано:

1. Директно от латинско женско лично име: **Јулија** (< *Iulia*), **Јулијана** (< *Iuliana*), **Јулита**¹ (< *Iulitta*), **Силва** (**Силвана**, **Силвија**) (< *Silva* (*Silvana*, *Silvia*)) (4 примера); От латинско женско лично име: **Петромила**² (< *Petronilla*) (1 пример);
2. От латинско женско лично име, което от своя страна произлиза от гръцки апелатив: **Меланија** (< *Melania* < гр. *Μελανία*) (1 пример);
3. От латинско женско лично име, вариант на гръцко име: **Вероника** (*Veronica* < гр. *Βερονίκη*) (1 пример);
4. От латинско женско лично име, вариант на келтско име: **Геновева** (< *Genoveva*) (1 пример);
5. От гръцко женско лично име: **Агна** (< гр. *Ἄγνη*) (1 пример);
6. От гръцко женско лично име, вариант на латинско: **Антонина** (< гр. *Ἀντωνίνα* < лат. *Antoninus*), **Марина** (< гр. *Μαρίνα* < лат. *Marina*) (2 примера);
7. От унгарско женско лично име от латински произход: **Аранка** (< унг. *Aranka* < *Aurelia*) (1 пример);
8. От италианско женско лично име от латински произход: **Миранда** (< *Miranda*), **Силва** (**Силвана**, **Силвија**) (< *Silva* (*Silvana*, *Silvia*)) (2 примера);
9. Директно от латинско мъжко име³: **Грацијана** (< *Gratianus*, късно лат. име), **Доминика** (< *Dominicus*, късно лат. име), **Емилија** (< *Aemilius*, римско родово име), **Климентина** (< *Climentinus*, римски когномен), **Паулина** (< *Paulinus*, римско родово име), **Петромила** (< *Petronillus*, римско родово име), **Татјана** (< *Tatianus*, римски когномен), **Цецилија** (< *Caecilius*, римско родово име), **Челестина** (< *Coelestinus*, късно лат. име) (9 примера);
10. От латинско мъжко име, което от своя страна произлиза от гръцки апелатив: **Агрипина** (< *Agrippina*) (1 пример);
11. От сръбско мъжко лично име от латински произход: **Адријана** (< Адријан < *Hadrianus*), **Валентина** (< Валентин < *Valentinus*), **Валерија** (< Валерије < *Valerius*), **Винка** (<

¹ Особеността конкретно при този пример е, че е умалителна форма на друго женско латинско име, а останалите са женски варианти на латински мъжки имена.

² Тук срещаме случай, при който антропонимът е с народна етимология (Гъркович 1977).

³ Латинското мъжко име може да бъде лично, родово и когномен (вид прякорно име). Имената на светците възникват в един по-късен етап и са образувани от апелативи, свързани с християнството и християнските добродетели.

- Винко* < *Vincentius*), *Гордијана* (< *Гордијан* < *Gordianus*), *Кристина* (< *Кристијан* < *Christianus*), *Ливија* (< *Ливије* < *Livius*), *Марјана* (< *Марјан* < *Marianus*), *Мартина* (< *Мартин* < *Martinus*), *Оливера* (< *Оливер*), *Романа* (< *Роман* < *Romanus*), *Руфина* (< *Руфин* < *Rufinus*), *Северина* (< *Север(+ине)* < *Severus*) (13 примера);
12. *От срџбско мџско лично име, изведено от латински вариант на грџко мџско име: Веселина* (< *Веселин* < лат. *Hilarius* < гр. *Ἠλαρίων*) (1 пример);
  13. *От срџбско мџско лично име, изведено от латинско мџско име, произлизащо от грџки апелатив: Херака* (< *Херак*) (1 пример);
  14. *От срџбско мџско лично име, което от своя страна е изведено от грџки вариант на латинско мџско име: Игњатија* (< *Игњатије* < гр. *Ἰγνάτιος* < лат. *Ignatius*), *Константинка* (< *Константин(+ка)* < гр. *Κωνσταντίος* < лат. *Constantinus*), *Корнелија* (< *Корнелије* < гр. *Κορνήλιος* < лат. *Cornelius*), *Костадина* (< *Костадин* < гр. *Κωνσταντίος* < лат. *Constantinus*), *Лукана* (< *Лукан* < гр. *Λουκιανός* < лат. *Lucianus*), *Лукијана* (< *Лукијан* < гр. *Λουκιανός* < лат. *Lucianus*), *Максима* (< *Максим* < гр. *Μάξιμος* < лат. *Maximus*), *Паула* (< *Павле* < гр. *Παῦλος* < лат. *Paulus*), *Срђана* (< *Срђан* < гр. *Σέργιος* < лат. *Sergius*), *Фругина* (< *Фруг(+ина)* < гр. *Φράγγος* < лат. *Francus*) (10 примера);
  15. *От срџбско мџско лично име, което от своя страна е изведено от румънски вариант на латинско мџско име: Тројана* (< *Тројан* < рум. *Traian* < лат. *Traianus*) (1 пример).

Както може да се види от изложената класификация, най-голям е броят на срџбските женски лични имена от латински произход, изведени от срџбски мџски лични имена с латински произход.

б. теоним (име на езическо божество): *Аурора* (< *Aurora*); *Викторија* (< *Victoria*); *Грација* (< *Gratia*); *Дијана* (< *Diana*); *Летиција* (< *Laetitia*); *Лукина* (< *Lucina*); *Маја* (< лат. *Maia* < гр. *Μαία*); *Флора* (< *Flora*).

в. хидроним: *Дрина*.

Б. От съществително нарицателно име: *Силва* (*Силвана*, *Силвија*) (< лат. *silva* – „гора“); *Агна* (< лат. *agnus* – „агне“); *Априлка* (< лат. *aprilis* – „април“); *Виолета* (< лат. *viola* – „теменуга“); *Лилијана* (< лат. *lilium* – „лилия“); *Ловорка* (< лат. *laureus* – „лаврово дърво, лавър“); *Луна* (< лат. *luna* – „лу-

- на“); **Мадона** (< лат. *Madonna* – „госпожа“); **Матрона** (< лат. *matrona* – „уважавана жена“); **Наталија** (< лат. *Natalis* < от лат. *dies natalis Domini* – „денят, в който Христос е роден“); **Регина** (< лат. *regina* – „царица“); **Роза** (< лат. *rosa* – „роза“); **Русалија** (< лат. *rosalia* – „ден на розата“).
2. **Образувани от прилагателно име:** **Алба** (< *alba* – „бяла“); **Клара** (< *clara* – „ясна, светла“); **Луција** (< *lucia* – „светла, ясна“).
3. **Образувани от атрибутивна синтаagma:** **Вероника** (1. (при етимология от гр. произход) < V + N „носеца победа“, 2. (при етимология от лат. произход) Adj. + N *vera icon* – „истински образ“).
4. **Имена с повече от една етимология:** **Вероника** – 1. от *Veronica* < гр. *Βερονίκη*, което буквално означава „носеца победа“ (Гъркович 1977), 2. от лат. *vera icon* – „истински образ“ (Гъркович 1977); **Маја** (< лат. *Maia* < гр. *Μαία*) – 1. от името на богиня от гръцката митология, най-голямата от Плеядите (неясно значение) (Гъркович 1977), 2. латинизирана форма на гр. *Μαρία* от еврит (Гъркович 1977), 3. от лат. *maia* – „по-голяма“, което по-късно става име на римската богиня на пролетта (Гъркович 1977); **Петромила** – 1. сложно име, образувано вероятно от името **Петра** и славянския корен *мил* (Гъркович 1977), 2. от лат. *Petronilla*, образувано от римското родово име *Petronius* (което от своя страна произлиза от лат. *retro* – „недодялън човек, дръвник“ (Гъркович 1977, Илчев 1969); **Силва, Силвана, Силвија** – 1. от лат. *silva* – „гора“ (Гъркович 1977, Илчев 1969), 2. от ит. име *Silvana*, образувано от латинското мъжко име *Silvanus*, римски бог на гората и планинските извори (Гъркович 1977, Илчев 1969, Петровски 1966), 3. от *Silvia*, име от римската митология (Гъркович 1977, Петровски 1966); **Винка** – 1. женско лично име, образувано от мъжкото лично име **Винко** (Гъркович 1977, <www.kurufin.narod.ru>), 2. от **Вин(а)+ка** (Гъркович 1977); **Ловорка** – 1. от лат. *laurus* – „лаврово дърво, лавър“ (Гъркович 1977), 2. превод на ит. име **Laura** (Гъркович 1977); **Марјана** – 1. женско лично име, образувано от мъжкото лично име **Марјан** (Гъркович 1977, Петровски 1966), 2. комбинация от **Мария** и **Ана** (Гъркович 1977, Петровски 1966); **Северина** – 1. от мъжкото име **Север(+ине)** (Гъркович 1977, Илчев

1969, Петровски 1966), 2. от френското женско име *Sévérine* (Гъркович 1977).

Нееднозначната етимология се дължи предимно на влиянието на друг чужд език върху сръбското женско име от латински произход. Това влияние при почти всеки от примерите е възприето заедно с асимилирането на антропонима в сръбската антропонимична система от латинската. При **Петромила** и **Винка** колебанието в етимологията се развива на местна почва под влияние на сръбския език. Това често се случва при имената от чужд произход, чието значение не е ясно за обикновените хора.

5. **Буквален превод на латинско име:** *Божихна* (от лат. *Natalia*); *Ватрица* (от лат. *Ignatia*); *Веселина* (от гр. *Παρία*); *Звезда* (от лат. *Stella*); *Ловорка* (от ит. *Laura*); *Маслинка* (от лат. *Oliva*).

Буквалният превод може да бъде директно на латинското женско име (*Божихна* < *Natalia*) или на апелатива, от който е образувано женското сръбско име (*Ватрица* < *ignis* – „огън“, *Веселина* < *ἡλάρος* – „весел“, *Звезда* < *stella* – „звезда“, *Ловорка* < *laurus* – „лавър, лаврово дърво“, *Маслинка* < *oliva* – „маслина“). В конкретния случай изходните апелативи са: 1. Съществително нарицателно име (*Ватрица*, *Звезда*, *Ловорка*, *Маслинка*) и 2. Прилагателно име (*Веселина*). Апелативът може да е зает директно от латински (*Ватрица*, *Звезда*, *Маслинка*) или да е преминал чрез посредничеството на друг чужд език – гръцки (*Веселина* < *Παρία*) и италиански (*Ловорка* < *Laura*).

Така едно латинско име може да има две форми в сръбски – едната транслитерирана (*Наталија*), а другата – буквален превод (*Божихна*).

Важно е да се отбележи също така, че в рамките на сръбската антропонимна система женските лични имена от латински произход образуват варианти. Това се дължи на ортографичните особености на сръбския език и съществуващите в него принципи за транслитерация на чужди по произход имена.

- II. **Латински имена, образувани от гръцки по произход апелативи:** *Агрипина* (< *ἀγριος* – „див“ + *ἵππος* – „кон“; *Меланија* (< *μέλαινα* – „черна, тъмна“); *Херака* (< *ἥρωας* – „герой“, букв. „намиращ се под покровителството на Хера“)
- III. **Имена с латински корен в състава си, навлезли в сръбски чрез посредничеството на друг език**

1. **Чрез посредничеството на гръцки:** *Антонина* (< *Αντωνίνα*); *Игњатија* (< *Ιγνατία*); *Константинка* (< *Κωνσταντίνα*); *Корнелија* (< *Κορνήλια*); *Костадина* (< *Κωνσταντία*); *Лукана* (< *Λουκιανα*); *Лукијана* (< *Λουκιανα*); *Максима* (< *Μάξιμα*); *Марина* (< *Μαρίνα*); *Паула* (< *Παῦλα*); *Срђана* (< *Σέργια*); *Фругина* (< *Φράγγα*).
2. **Чрез посредничеството на италиански:** *Силва* (< *Silva*), *Силвана* (< *Silvana*), *Силвија* (< *Silvia*); *Миранда* (< *Miranda*).
3. **Чрез посредничеството на румънски:** *Тројана* (< *Traiana*).
4. **Чрез посредничеството на унгарски:** *Аранка* (< *Aranka*).

IV. Чужди по произход имена, навлезли в србски чрез посредничеството на латински

1. **Имена от гръцки произход:** *Агна* (< *Ἀγνή*); *Веселина* (< *Γλαρία*); *Вероника* (< *Βερονίκη*); *Маја* (< *Μαία*).
2. **Имена от келтски произход:** *Геновева* (< *Genoveva*).

Според семантиката на изходния апелатив могат да бъдат обособени следните групи от антропоними:

1. **С пожелателен характер:** *Вероника*, *Викторија*, *Виолета*, *Грација*, *Дрина*, *Звезда*, *Летиција*, *Лилијана*, *Маслинка*, *Матрона*, *Регина*, *Роза*, *Русалија*, *Флора*;
2. **Със защитен характер:** *Меланија*;
3. **Свързани с християнството и християнските добродетели:** *Агна*, *Божийна*, *Клара*, *Лукина*, *Луција*, *Мадона*, *Наталија*;
4. **Свързани с външния вид:** *Алба*, *Геновева*, *Миранда*.

От всички горепосочени србски женски лични имена, произхождащи от латински език, канонизирани са следните:

1. **Име на католическа светица:** *Адријана*; *Викторија*; *Виолета*; *Геновева*; *Грација*; *Дијана*; *Клара*; *Климентина*; *Корнелија*; *Летиција*; *Максима*; *Регина*; *Роза*; *Романа*; *Русалија*; *Силва*, *Силвана*, *Силвија*; *Флора*; *Фругина*.
2. **Име на светица, канонизирана и от Католическата, и от Православната църква:** *Агна*; *Агрипина*; *Антонија*; *Антонина*; *Валентина*; *Валерија*; *Вероника*; *Доминика*; *Емилија*; *Игњатија*; *Јулија*, *Јула*; *Јулијана*; *Јулита*; *Јустина*; *Кристина*; *Лукина*; *Луција*; *Марина*; *Марјана*; *Мартина*; *Маслинка*; *Матрона*; *Меланија*; *Наталија*; *Паула*; *Петромила*; *Руфина*; *Татјана*; *Цецилија*.

От изложените наблюдения можем да направим следните изводи:

Най-голям е броят на сръбските лични имена от латински произход, образувани от апелативи, от които най-продуктивни са съществителните собствени имена и в частност – антропонимите. Най-малък е броят на имената, изведени от атрибутивна синтаagma.

При проследяване на пътищата, по които латинските женски имена навлизат в сръбската антропонимна система, прави впечатление, че най-много са имената, асимилирани в нея с помощта на друг чужд език и по-специално – гръцкия. Най-малък е броят на сръбските женски имена, изведени от латински антропоними, образувани от гръцки по произход апелативи.

От гледна точка на семантиката на мотивиращия името апелатив прави впечатление, че най-многобройни са антропонимите с пожелателен характер, а най-малко тези със защитен характер.

Индекс на сръбските женски лични имена с латински корен в състава си:

Агна (Јагна, Јагња) – 1. от гр. *Ἀγνή* (<*αγνή*) със значение „чиста, непорочна“, 2. от лат. *agnus* – „агне“; име на католическа и православна светица (Гъркович 1977);

Агрипина (Графина) – образувано от римското родово име *Agrippina* (<*Agrippa*) < от гр. *Ἀγριππίνη*) с неясно значение; име на католическа и православна светица;

Адријана (Андријана, Андрина, Јадранка) – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Адријан* < *Hadrianus*, което произхожда от името на град *Hadria* (Адрия)⁴; име на католическа светица;

Алба (Албина, Аливера) – от лат. *alba* – „бяла“;

Антонина (Антонија, Антоника) – от гръцкото календарно име *Ἀντωνίνα* < лат. *Antoninus*, име на римски император < *Antonius*, римско родово име с неясно значение⁵; име на католическа и православна светица;

Априлка – от лат. *aprilis* – „април“;

Аранка – от унг. име *Aranka*, образувано от латинското име *Aurelia* със значение „латна“;

Аурора (< *Aurora*) – от лат. *aurora* – „зора, утро“, богинята на зората в римската митология;

Божийна – превод на латинското име *Natalia*;

Валентина – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Валентин* < *Valentinus*, образувано от лат. *valens* – „силен, здрав“; име на католическа и православна светица;

---

⁴ Името на града произхожда от хидронима *Адриатическо море* – (Гъркович 1977).

⁵ Името е от етруски произход.

- Валерија** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Валерије* < *Valerius*, образувано от лат. *valeo* – „бъди жив, здрав“; име на католическа и православна светица;
- Ватрица** – изведено от *vamp(a)+ица*⁶;
- Вероника** – 1. от *Veronica* < гр. *Βερονίκη*, което буквално означава „носеца победа“, 2. от лат. *vera icon* – „истински образ“; име на египетска царица и на католическа и православна светица;
- Веселина (Веселинка)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Веселин* < лат. *Hilarius* със значение „весел“, превод на гръцкото име *Ήλιριον*;
- Викторија (< Victoria)** – от лат. *victoria* – „победа“, богинята на победата в римската митология; име на католическа светица;
- Винка** – 1. женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Винко* < *Vincentius*, образувано от *vinco* – „побеждавам“, 2. от *Вин(а)+ка* (Гъркович 1977);
- Виолета (Виолетка)** – от лат. *viola* – „теменуга“; име на католическа светица;
- Геновева** – от *Genoveva*, име от келтски произход, образувано от *gen* – „лице“ и *gwelf* – „бял“; име на католическа светица;
- Гордијана (Гордана, Горданка)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Гордијан* < *Gordianus*, римско родово име, образувано от името на митичния цар Гордий, а в сръбски се асоциира с *горд* – „горд“;
- Грација (< Gratia)** – от лат. *gratia* – „грация; красота“, богинята на красотата в римската митология; име на католическа светица;
- Грацијана** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Gratianus*, което е образувано от лат. „*gratus*“ – „благоволение; грация, изящност“;
- Дијана (Дијанка) (< Diana)** – богинята на лова в римската митология, име, образувано от индоевропейски корен със значение „божествен, небесен“; име на католическа светица;
- Доминика** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Dominicus*, образувано от лат. *dominicus* – „божи“; име на католическа и православна светица;
- Дрина (Дринка, Дринослава, Дрињака)** – от името на река *Дрин* (лат. *Drinus*) взето за лично име;
- Емилија (Емилија, Емилијана, Емила, Емилка, Емиља)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Aemilius* < *Aemilius*, римско родово име, образувано от лат. *aemulus* – „съперник, конкурент“; име на католическа и православна светица;

⁶ Счита се за изведено от преводната форма на латинското име *Ignatius* (Гъркович 1977).

- Звезда (Звездана, Звезданка, Звездобранка, Звијезда, Звјездана)** – превод на лат. *stella* – „звезда“;
- Игњатија** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Игњатије* < гр. *Ἰγνάτιος* < лат. *Ignatius*⁷; име на католическа и православна светица;
- Јулија (Јулијана, Јула, Ђулија, Ђулијана, Ђулијанка, Јуја, Јулка, Јулкана, Лилијана, Лула, Лулка, Улијана, Уљана)** – от *Iulia*, женско римско име, образувано от мъжкото име *Iulius*, образувано от гр. *ιοῦλος* – „с пухкава брада“ или от името на бог *Юпитер*⁸; име на католическа и православна светица;
- Јулијана (Јулијанка, Ђулијана, Ђулијанка, Улијана, Уљана)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Јулијан* < *Iulianus* със значение „юлиев“; име на католическа и православна светица;
- Јулита (Улита)** – умалителна форма на *Јулија*; име на католическа и православна светица;
- Јустина (Ђустина, Устина)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Јустин* < *Iustinus* от лат. *iustus* – „праведен“; име на католическа и православна светица;
- Клара** – от лат. *clara* – „ясна, светла“; име на католическа светица;
- Климентина** – женска форма на римския когномен *Clementinus*, образувано от *Clemens* (< *clemens* – „милосърден“); име на католическа светица;
- Константинка** – изведено от мъжкото име *Константин(+ка)* < гр. *Κωνσταντῖος* < лат. *Constantinus*, образувано от лат. *constans* – „постоянен“;
- Корнелија** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Корнелије* < гр. *Κορνήλιος* < лат. *Cornelius*, име на стар римски род, което от своя страна вероятно е образувано от лат. *cornu* – „рог“; име на католическа светица;
- Костадина (Костадинка)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Костадин* < гр. *Κωνσταντῖος* < лат. *Constantinus*, образувано от лат. *constans* – „постоянен“;
- Кристина (Христина, Кристина, Крстина)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Кристијан* < *Christianus*, образувано от лат. *christianus* – „християнин“;
- Летиција (< *Laetitia*)** – от лат. *laetitia* – „радост, веселие“, персонализация на радостта в римската митология; име на католическа светица;

---

⁷ Произхожда от римското фамилно име *Egnatius*, което е с етруски произход, но с неясно значение. По-късно то бива асоциирано с лат. *ignis* – „огън“.

⁸ Името на бог *Юпитер* е съставено вероятно от индоевропейските думи за „бог“ и „баща“.

- Ливија** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Ливије* < *Livius*, римско родово име, образувано от глагола *liveo* – „завиждам“ или от *lividus* – „циничен, завистлив“;
- Лилијана (Лиља, Лиљана, Љиљанка, Лиљка)** – от лат. *lilium* – „лилия“;
- Лукина (Лукиња)** (< *Lucina*) – богинята на раждането в римската митология, чието име първоначално се е смятало, че произлиза от *lucis* – „горичка“, а по-късно се асоциира с *lux* – „светлина“;
- Лукана** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Лукан* < гр. *Λουκιανός* < лат. *Lucianus*;
- Лукијана** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Лукијан* < гр. *Λουκιανός* < лат. *Lucianus*⁹;
- Луна (Луне)** – от лат. *luna* – „луна“;
- Луција (Луцијана)** – от лат. *lucia* – „светла, ясна“; име на римокатолическа светица;
- Мадона** – от лат. *madonna* – „госпожа“, епитет, използван за **Богородица**;
- Маја** (< лат. *Maia* < гр. *Μαία*) – 1. от името на богиня от гръцката митология, най-голямата от Плеядите (неясно значение), 2. латинизирана форма на гр. *Μαρία* от иврит, 3. от лат. *maia* – „по-голяма“, което по-късно става име на римската богиня на пролетта;
- Максима (Максијана, Максмија, Максимијана)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Максим* < гр. *Μάξιμος* < лат. *Maximus* със значение „най-голям, най-велик“; име на католическа светица;
- Марина (Маринка)** – от гр. *Μαρίνα* < лат. *Marina* със значение „морска“, име на християнска светица;
- Марјана (Маријана, Марјанка)** – 1. женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Марјан* < *Marianus*; римско фамилно име, произлизащо от *Marius* < *Mars* < *mas* – „мъжки“; 2. комбинация от *Мария* и *Ана*; канонизирано (Гъркович 1977; Петровски 1966).;
- Мартина (Мартинка)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Мартин* < *Martinus* със значение „този, който е посветен на бог Марс¹⁰“ (Гъркович 1977);
- Маслинка** – превод на латинското име *Olivia*, образувано от лат. *oliva* – „маслина“;
- Матрона** – от лат. *matrona* – „уважавана жена“; име на християнска светица;
- Меланија** – от латинското име *Melania*, образувано от гр. *μελαινα* – „черна, тъмна“; име на католическа и православна светица;
- Миранда** – от итал. име *Miranda* < лат. *mirandus* – „удивителен, чудесен“;

⁹ Името *Lucianus* е образувано от *Lucius*, което произлиза от лат. *lux* – „светлина“.

¹⁰ Името е образувано от *Martis*, форма за *Gen. sg.* на *Mars*, а наименованието на божеството вероятно произлиза от *mas* – „мъжки“.

- Наталија (Наташа)** – от лат. *Natalis* < от лат. *dies natalis Domini* – „денят, в който Христос е роден“. Обикновено така се кръщават деца, родени на този ден; име на католическа и православна светица;
- Оливера (Оливерица)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Оливер*, образувано от лат. *olivifer* – „онзи, който носи/държи/дава маслини“;
- Паула (Павленија, Павлија)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име < гр. *Παῦλος* < лат. *Paulus*; римско фамилно име със значение „мальък“; име на католическа и православна светица;
- Паулина (Паулинка)** – от римското родово име *Paulinus*, образувано от *Paulus*;
- Петромила** – 1. сложно име, образувано вероятно от името *Петра* и славянския корен *мил*; 2. от лат. *Petronilla*, образувано от римското родово име *Petronius* (което от своя страна произлиза от лат. *petro* – „недодялан човек, дръвник“) (Гъркович 1977; Илчев 1969); име на католическа и православна светица (Гъркович 1977);
- Регина** – от лат. *regina* – „царица“; име на католическа светица;
- Роза** – от лат. *rosa* – „роза“; име на католическа светица;
- Русалија (Руселија, Руселина)** – от лат. *rosalia* – „ден на розата“; име на католическа светица;
- Романа (Романија, Романица)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Роман* < *Romanus* от лат. *Romanus* – „римлянин“; име на католическа светица;
- Руфина (Рувина, Руђина)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Руфин* < *Rufinus*; римско родово име, образувано от *rufus* – „златножълт; червенокос“; име на католическа и православна светица;
- Северина (Северинка, Северка)** – 1. от мъжкото име *Север* (+*ине*) < *Severus*, образувано от лат. *severus* – „суров, жесток“ (Гъркович 1977; Илчев 1969; Петровски 1966); 2. от френското женско име *Séverine* (Гъркович 1977);
- Силва, Силвана, Силвија** – 1. от лат. *silva* – „гора“ (Гъркович 1977; Илчев 1969) 2. от италианското име *Silvana*, образувано от латинското мъжко име *Silvanus*, римски бог на гората и планинските извори (Гъркович 1977; Илчев 1969; Петровски 1966); 3. от *Silvia* – име от римската митология (Гъркович 1977; Петровски 1966); име на католическа светица (Гъркович 1977);
- Срђана (Срђанка)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Срђан* < гр. *Σέργιος* < лат. *Sergius*, римско фамилно име от етруски произход със значение „слуга“;
- Татјана** – женско лично име, образувано от мъжкото римско име *Tatianus*, със значение „принадлежащ на Таций“, образувано от мъжкото лично име *Tatius*; име на католическа и православна светица;

- Тројана (Трајанка, Тројанка)** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Тројан* < рум. *Traian* < лат. *Traianus*, име на римски цар¹¹; според народната етимология е от глагола „*трая си, търпя*“, образувано като защитно име;
- Флора (<Flora)** – богинята на цветята в римската митология, чието име е образувано от лат. *flos* – „цвете“; име на католическа светица;
- Фругина (Вругиња, Пругиња, Фругиња)** – изведено от мъжкото име *Фруг(+ина)* < гр. *Φράγυρος* < лат. *Francus* със значение „човек от германско племе, населявало Франция“; име на католическа светица;
- Херака** – женско лично име, образувано от мъжкото лично име *Херак* < лат. *heros* < гр. *ἥρως* – „герой“;
- Цецилија** – изведено от римското родово име *Caecilius*, което от своя страна е образувано от лат. *caecus* – „сляп“; име на католическа и православна светица;
- Челестина** – женски лично име, образувано от латинското мъжко име *Coelestinus*, изведено от лат. *coelestis* – „небесен“.

ЛИТЕРАТУРА

- Войнов 1990:** Войнов, М., Ал. Милев, *Латинско-български речник*. София: „Наука и изкуство“, 1990.
- Гъркович 1977:** Гркович, М. *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић, 1977.
- Илчев 1969:** Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилните имена у българите*. София: Издателство на БАН, 1969.
- Петкова 2011:** Петкова, Г. За сръбските мъжки лични имена с латински корен в състава си. // *Српски језик, књижевност, уметност, књ. I. Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2011, 435 – 444.
- Петровски 1966:** Петровский, Н. А. *Словарь русских личных имен*. Москва: Советская энциклопедия, 1966, <www.kurufin.narod.ru>.

¹¹ Значението на името е неизвестно (Гъркович 1977).

**A COGNITIVE APPROACH TO EPISTEMIC MARKERS
OF LOGICAL NECESSITY, PROBABILITY,
AND PREDICTABILITY IN ENGLISH AND BULGARIAN.
SIMILARITY AND VARIATION OF USAGE IN DAN BROWN’S
„ANGELS AND DEMONS“ AND ITS TRANSLATION
INTO BULGARIAN**

Vesselina Koynakova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The object of study in the present paper is epistemic modality, expressed through paradigms of modal verbs, modal adverbs, modal predicative adjectives, and mental state predicates. The linguistic units are analysed from Cognitive-Pragmatic Perspective both in English and Bulgarian. The corpus of examples is based on Dan Brown’s „Angels and Demons“ and the Bulgarian translation by Krum Buchvarov, 2003. The aim is not to discuss the merits or the drawbacks of the translation, but rather to discuss the epistemic patterns, establishing similarities or variations in the usage of the epistemic markers.

Key words: epistemic, modality, conceptualizer, mental spaces

Epistemic Modality and the linguistic means of expressing it have been in the focus of study of quite a number of scholars representing various linguistic fields. Actually, I have been working in the area for some time, and I believe that each of these has contributed to the present-day awareness and language competence of epistemic meanings and expressions. For the needs of the present analysis I have used the Cognitive Epistemic Model, developed by Ronald Langacker in his work „Foundations of Cognitive Grammar“ and Gilles Fauconnier’s Theory of Mental Spaces. Langacker’s Model accounts for the analysis of the modal auxiliaries, whereas the other epistemic units fit into Fauconnier’s Model of Mental Spaces. I have applied the models to Bulgarian language and established that the epistemic markers in Bulgarian can be subjected to similar analysis, which is not surprising as speakers of different languages share common cognitive abilities. On the other hand, the epistemic patterns in both languages are not completely identical, which gives possibilities for

a comparative study of the corpus of examples taken from Dan Brown's „Angels and Demons“ and the translation into Bulgarian.

1. Theoretical Background

English has a rich paradigm of modal auxiliaries and semi-modal auxiliaries that denote the meanings of logical necessity, probability, and predictability. Langacker's Elaborated Epistemic Model (Langacker 1991: 244) reflects his idea of grounding predication and epistemic distance. According to him modal verbs serve as grounding elements and „place the designated process in the region of irreality and... can be described as contrasting with one another because they situate the process at varying distances from the speaker's position at immediate known reality.“ (Langacker 1991: 246) Hence his model shows how our cognitive abilities to interact with the physical world around us can be used for mental constructs that can serve as basis for judging epistemic distances and achieving better linguistic competence of the modal meanings. In our everyday life we are constantly faced with the necessity to judge physical distances, an ability that we can easily transfer into language when we have to evaluate the likelihood of an event's occurrence. The more certain we are about it, the closer the epistemic distance is and vice versa. The speaker or the conceptualizer stands at a particular point in the current reality from which he or she assesses the situation, categorising it not only as real or potential but also judging the respective degrees of likelihood. I have adopted Langacker's approach and have devised simplified models, based on his, to illustrate the epistemic distance of the modal meanings and the distribution of the modal auxiliaries.

1.1. Logical Necessity

The meaning of logical necessity is linguistically expressed by the modal verbs *must*, *have to*, *should* and *ought to*. *Must* is the most prominent member, indicating the highest degree of likelihood, placing the event „very close to known reality -the speaker has deduced that accepting it as real seems warranted, though he has not yet taken that step.“ (Langacker 1991: 246) *Should* and *ought to* occupy the periphery, but we should mind that even so „the distal form *should* expresses greater likelihood (lesser epistemic distance) than the zero form *may*“ (Langacker 1991: 247), which indicates the highest degree of probability.

Logical Necessity

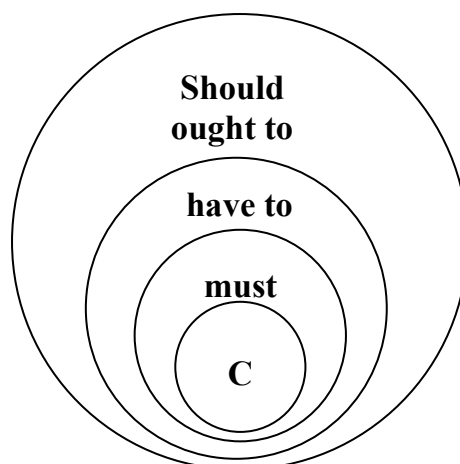

Fig. 1. Simplified Model – Base Forms

1.2. Probability / Possibility

The semantic meaning of probability/ possibility is linguistically expressed through the modal verbs *may*, *can*, *could* and *might*. They occupy an area further than that of logical necessity; *may* being the most prominent member, „implies only that the speaker regards the situation as compatible with what he knows“ (Langacker 1991: 246) *May* indicates the highest degree of probability and „situates the designated process in the realm of potential reality“. (Langacker 1991: 278) *Might* indicates the least degree of likelihood and the strongest degree of doubt as regards the potentiality of the situation.

Example: They *may have seen* it and not noticed. (D. Brown)

Using *may* the speaker implies that it is very likely so. If *may* is substituted for *might*, then the implication is that he or she strongly doubts what he or she is saying. *Can* ranks second to *may* as it indicates „theoretical possibility“ (Leech 1989: 81)

Example: This signal *can only be coming* from the inside or we would not be receiving it. (D. Brown) The speaker implies that it is theoretically possible to be the case.

Could indicates lesser degree of likelihood than *can* and stronger than *might*.

Example: Like any technology- fire, gunpowder, the combustion engine-in the wrong hands, antimatter *could be deadly*. (D. Brown) The speaker is somewhat dubious about the situation.

When used to refer to a past situation *could have done* locates the event at a greater epistemic distance than *might* as it indicates unfulfilled activity.

Example: Mortati, many believed, *could have been* Pope in his younger days had he not been so broad-minded. (Dan Brown) Actually, it didn't happen though it was possible for him to become Pope.

As far as negation is concerned *can* and *could* are predominant markers and also serve as substitutes for *must* as it doesn't occur in negations in its epistemic meaning.

Example: He had enemies here at CERN, you know that, but it *couldn't have had* anything to do with antimatter.

Example: „Illuminati,“ he stammered his heart pounding. It *can't be*...

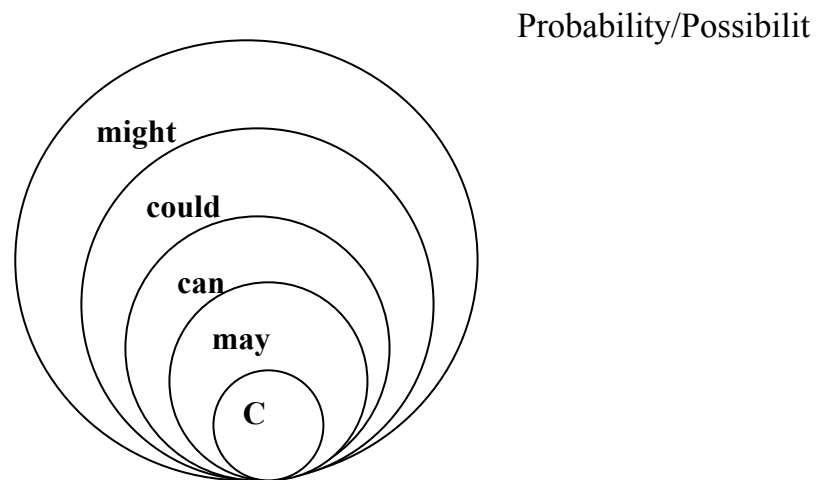

Fig. 2. Simplified Model – Base Forms

1.3. Predictability

The semantic meaning of predictability is linguistically expressed by the modal verbs *will* and *would*. In their present time reference *will* overlaps with *must*, whereas *would* indicates lesser degree of certainty.

Example: „This *must be* a lie!“ one of the cardinals yelled. (Dan Brown) Were we to substitute *must* for *will*, we would definitely end up with the same degree of certainty implied whereas *would* conveys a certain degree of doubt.

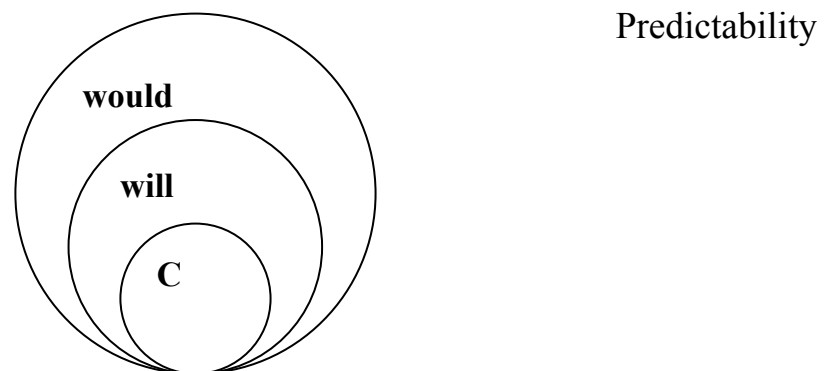

Fig. 3. Simplified Model – Base Forms

With past – time reference *would have done* locates the event further than *could have done as* it denotes hypothetical past situation.

Example: „Leonardo Vetra,“ Kohler said, „*would have been* fifty-eight next week.“

1.4. The Bulgarian Epistemic Markers *трябва да...*, *ще да...*, and *може да ...*

The lexical conclusive modifiers *трябва да*, and *ще да...*, (*trjabva da.. and shte da..*) “are peripheral to the grameme Conclusive Mood in the functional-semantic category of Subjective Modality.“ (Kutsarov 1989 : 104) They are the closest in meaning and function to the English modals expressing logical necessity and predictability. We should have in mind, though, that *ще да (shte da)* is rarely used at present and has become almost obsolete. *Може да.. (mozhe da)* indicates lesser degree of likelihood and parallels the English modal verbs indicating probability.

Example: – Ама той *трябва да е дошъл* след нас? (S. Minkov) (Ama toj trjabva da e doshul sled nas?) The speaker is quite sure that it is the case. The same effect can be achieved if we substitute *трябва да.. (trjabva da..)* for *ще да..(shte da)*, whereas *може да.. (mozhe da)* implies the speaker’s uncertainty about the situation.

Example: (He *must have arrived* after we did. / He *may have arrived* after we did.)

Although the set of the Bulgarian epistemic markers is rather limited as compared to the English ones, they manifest identical characteristics and usage, which makes me believe that they can be analysed through Langacker’s Cognitive Model thus determining the epistemic distance of each one.

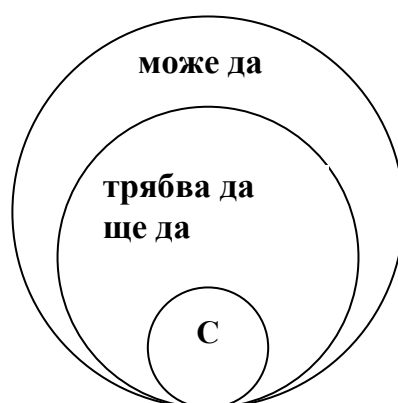

Fig. 4. Simplified Model – Base Forms

1.5. The Bulgarian Conclusive Mood

The Bulgarian Conclusive Mood does not have an identical corresponding marker in English. Actually it is rich in evidential and non-evidential forms and indicates „subjective modality“. „The grameme Conclusive expresses an activity, perceived and experienced by the speaker through deduction and supposition on the grounds of certain facts.“ (Kutsarov 1989: 105)

Example: Ако е съобщил след срещата, значи, той се е бил вече разделил с Любо.

(Kutsarov: B. Rainov) (Ако е suobshtil sled sreshtata, znachi, toj se e bil veche razdelil s Ljubo.) (If he *had announced* that after the meeting he *must have parted* with Ljubo.)

It becomes obvious from the example that an English speaker will use on such occasions a construction with a modal auxiliary expressing logical necessity or with a modal adverb denoting certainty- (...he had *certainly* parted with Ljubo.)

1.6. Modal Sentence Adverbs, Mental State Predicates, and Modal Predicative Adjectives as Space Builders of Mental Spaces.

Another approach primarily concerned with constructing meaning in discourse and mental representations of physical space is that of Gilles Fauconnier. He has worked upon the theory of Mental Spaces, which are „constructed and modified as thought and discourse unfolds and are connected to each other by various kinds of mappings.“ (Geeraerts, Guyckens 2007: 352) According to Fauconnier, mental spaces are built by conceptual domains we already know about. The building units are the elements, nouns and pronouns, which provide access to their counterparts in the next space. Each space is set up by space-builders that can vary from prepositional phrases to embedded clauses. For the needs of the present study I will focus on a special type of space builders that set up the mental space of probability and logical necessity, linguistically expressed by modal sentence adverbs, mental state predicates, and modal predicative adjectives. In this respect the latter epistemic markers function as the modal auxiliaries do when they denote epistemic modal meanings.

Example: *Perhaps* I failed to mention that Leonardo Vetra was anything but an ordinary scientist. (D. Brown) (modal advverb)

Example: *It is probable that* the missing cardinals were taken in one of these areas. (D. Brown) (modal predicative adjective)

Example: I *suppose* Galileo could have created some sort of mathematical code that went unnoticed by the clergy. (D. Brown) (mental state predicate)

Each marker locates the event into the area of irreality and denotes a particular degree of likelihood as regards its occurrence. The conceptualizer perceives the situation as potential within the limits of the context and his or her prior experience and knowledge of the world.

Now I shall analyse the example with the modal adverb.
Perhaps I failed to mention that Leonardo Vetra was anything but an ordinary scientist. (D. Brown)

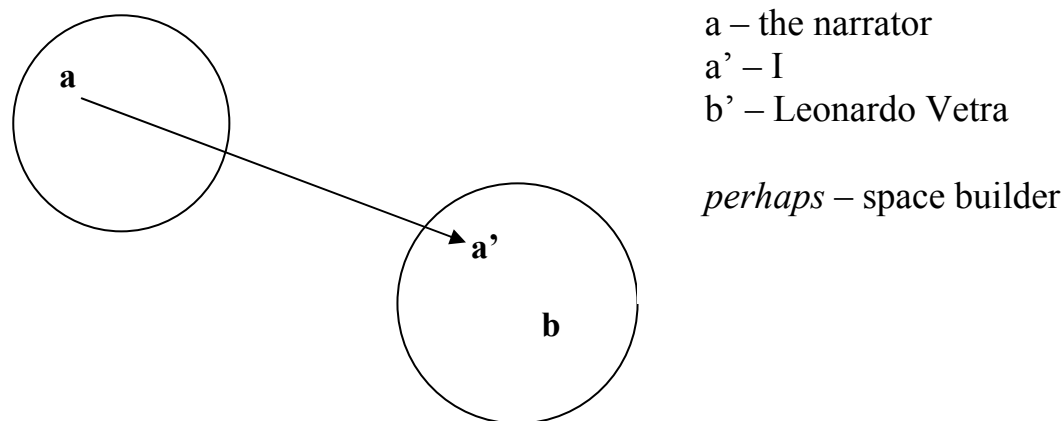

Fig .5. Mental Space Model – Based on Fauconnier's

The narrator is introduced earlier in the discourse as the element *a* in a mental space whose frame is not under discussion. It gives access to the next mental space through its counterpart -the element *a'* (*I*) and a new element *b* (Leonardo Vetra) is introduced. The space builder – *perhaps* (modal adverb, which denotes a slight uncertainty about the proposition) sets up the mental space of probability. The framework is one of evaluating and judging the probability of the narrator's failure in mentioning the outstanding skills of Leonardo Vetra.

Similar mental spaces can be set up by modal predicative adjectives and mental state predicates. The epistemic mental space accounts for constructing meaning in discourse, but does not differentiate among the various degrees of likelihood implied by the epistemic markers outlined above. Once the epistemic mental space is set up, the conceptualizer assigns a particular degree of certainty to the event's occurrence relying on his or her judgment and experience of the situation. This process is facilitated by the findings of Descriptive Linguistics, which has provided us with detailed characterization of usage and scales of certainty for each marker.

The Bulgarian modal sentence adverbs and mental state predicates function in the same way as their English counterparts and can be regarded as space builders of epistemic mental spaces. They are considered peripheral to the grameme Conclusive Mood and are categorised as regards the degrees of certainty implied by them.

Example: *Може би не трябваше да го вижда повече. Може би в София щеше да го забрави.* (D. Dimov)

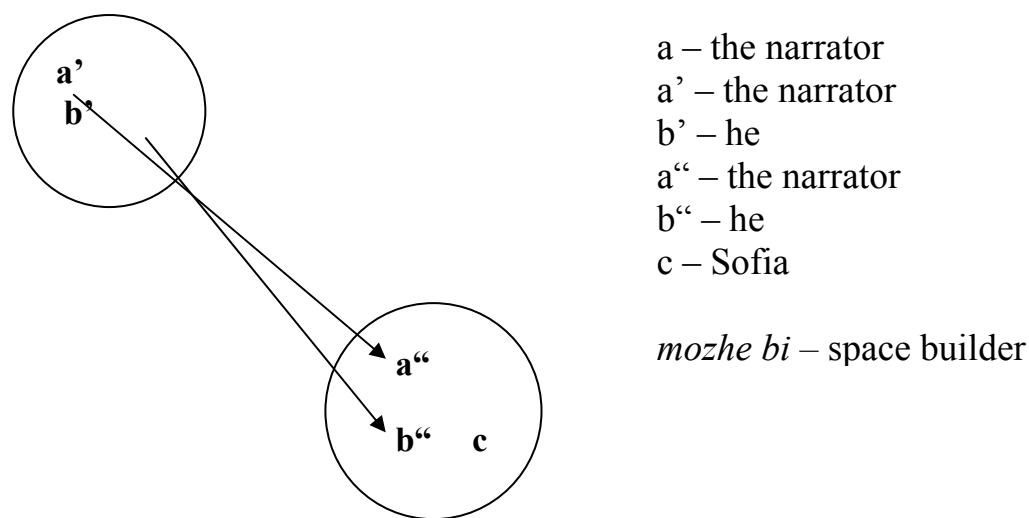

Fig. 6. Mental Space Model – Based on Fauconnier's

The frame of discourse is one of judgment of the potentiality of the event's occurrence. The space builder *mozhe bi* sets up the mental spaces of probability. Access is provided by the narrator *a*, who is implicitly understood and the man the talk is about – *b*. Those elements provide access to the first mental space in the diagram as *a'* and *b'*. In their turn the latter provide access to the second mental space as *a''* and *b''*. The narrator assesses the possibility of different scenarios and tentatively uses an adverb that denotes a degree of doubt and uncertainty.

(*Mozhe bi ne trjabvashe da go vzhda poveche. Mozhe bi v Sofija shteshe da go zabravi.*)

(May be she shouldn't see him any more. May be in Sofia she would forget about him.)

Example: *Предполагам, че това е същата кола, с която е пътувал Тороманов!* (D. Dimov)

(*Predpolagam, che tova e sushtata kola, s kojato e putuval Toromanov!*)

(I guess the car is the same one by which Toromanov had travelled!)

The mental state predicate (*предполагам*) sets up the epistemic mental space of probability and denotes supposition about the situation.

The modal predicative adjectives in impersonal constructions do not have an identical counterpart in Bulgarian. If we consider the following example from English and the possible options in Bulgarian, we can easily note the difference in pattern usage of the epistemic units.

Example: It is probable that she is at home now. (mine)
(Вероятно тя сега си е вкъщи/ Вероятно е тя сега да си е вкъщи.)
(Verojatno tja sega si e vkushti/ Verojatno e tja sega da si e vkushti.)

A modal sentence adverb is used in the first sentence. In the second sentence we have an impersonal construction with a linguistic unit that is predicatively used but definitely cannot be categorised as an adjective. Actually I tend to support Stanju Georgiev's claim that it is a separate word class that he calls „predicative“. (Georgiev 1983: 41) And indeed, although the forms of the two markers are identical, the syntactic patterns are different which gives grounds for such a conclusion.

Having established the epistemic expressions in English and Bulgarian and the similarities and differences in the respective patterns, I shall now move on to the corpus itself.

2. Corpus Survey

The corpus of examples is taken from Dan Brown's „Angels and Demons“ and its translation into Bulgarian by Krum Buchvarov, 2003. My aim was not to discuss the merits or the drawbacks of the translation but rather to compare the epistemic expression units in both works and investigate the similarities or the differences in their usage from Descriptive-Pragmatic Perspective.

2.1. Modal Verbs

The meaning of logical necessity is expressed by the modal auxiliary *must*. There is not a single instance of *have to*, whereas *should* and *ought to* are used to indicate necessity rather than logical necessity. Most probably it is due to their peripheral location in the semantic field, which makes them more prominent in their deontic usage, particularly in past-time reference. The Bulgarian text demonstrates the usage of all the epistemic markers, including instances of conclusive mood. Actually, the conclusive modifier is predominant, as it is the closest to *must* in characteristics and usage.

Example 1: „Why did you wait so long, Vittoria? You and your father *should have told* me about this discovery immediately.“

– Защо толкова дълго чакахте, Витория? С баща си *трябваше веднага да ми съобщите* за това откритие. (deontic use)
(– Zashoto tolkova dulgo chakahte, Vitorija? S bashta si trjabvashe vednaga da mi suobshtite za tova otkritie.)

Example 2: Langdon's first impression was that *he must be dreaming*. The vehicle looked as airworthy as a Buick.

Отначало Лангдън *си помисли*, че сънува. Машината изглеждаше стабилна като буик.

(*mental state predicate*)

(Otnachalo Langdon si pomisli, che sunuva. Mashinata izglezhdashe stabilna kao buik.)

Example 3: The director *must be* in one helluva of a hurry to see you. He doesn't usually send the big boy.

Директорът *сигурно* адски бърза да ви види. Обикновено не праща това приятелче.

(*modal adverb*)

(Direktorut sigurno adski burza da vi vidi. Obiknoveno ne prashta tova prijatelche.)

Example 4: „Must be one hell of a lab,“ Langdon thought.

(„Трябва да е страхотна лаборатория“ – помисли си Лангдън.)
(*conclusive modifier*)

(„Trjabva da e strahotna laboratorija“ – pomisli si Langdon.)

Example 5: „The camera isn't here,“ the voice said. „I can see where it was mounted, though. Somebody *must have removed* it.“

– Камерата я няма – съобщи гласът. – Обаче виждам къде е била монтирана. Някой *я е свалил*. (*conclusive mood*)

(Kamerata ja njama – suobshti glasut. – Obache vizhdam kude e bila montirana. Njakoј ja e svalil.)

Example 6: Langdon's eyes met the director's. „Police. You sent me a fax of a homicide. You *must have called* the police.“

Погледите им се срещнаха. – Полицията. Вие ми пратихте факс с убит човек. *Трябва да сте съобщили* на полицията. (*conclusive modifier*)

(Pogledite im se sreshtnaha. – Policijata. Vie mi pratihte faks s ubit chovek. Trjabva da ste suobshtili na policijata.)

Example 7: „The technology. Antimatter technology *must be worth* a mint.

Maybe someone stole the specimen to do analysis R and D.“

– Технологията. Тя *трябва да струва* луди пари. Някой може да е откраднал образеца, за да го анализира. (*conclusive modifier*)

(– Tehnologijata. Tja trjabva da struva ludi pari. Njakoј mozhe da e otkradnal obrazeca, za da go analizira.)

May and *might* are the prevailing markers in the meaning of probability / possibility. *Can* and *could* are rarely used in positive sentences, but widely used in negative ones. In negations the markers in Bulgarian are mainly modal adverbs. *May* is predominantly translated with the semi-modal (*mozhe da*), whereas *might* with modal adverbs. We can expect that as *may* is the most prominent member in the set and implies the strongest degree of probability it is translated primarily with the closest marker in Bulgarian in characterisation and usage- the semi modal (*mozhe da*)

Example 8: „No. The Illuminati *may have believed* in the abolition of Christianity, but they wielded their power through political and financial means, not through terrorists acts.“

– Да. Те *може да са вярвали* в унищожаването на християнството, но са осъществявали влиянието си с политически и финансови средства, а не с терористични актове. (*semi-modal*)

(– Da. Te *mozhe da sa vjarvali v unishtozhavaneto na hristijanstvoto, no sa osushtestvjavali vlijanieto si s politicheski i finansovi sredstva, a ne s teroristichni aktove.*)

Example 9: The church *may not be burning* scientists at the stake anymore, but if you think they've released their reign over science, ask yourself why half the schools in your country are not allowed to teach evolution.

Църквата *може вече да не гори* учените на клада, но ако смятате, че е оттеглила властта си над науката, запитайте се защо в половината училища във вашата страна е забранено да се преподава еволюционната теория.(*semi-modal*)

(Curkvata *mozhe veche da ne gori uchenite na klada, no ako smjatate, che e otteglila vlastta si nad naukata, zapitajte se zashto v polovinata uchilishta vuv vashata strana e zabraneno da se prepodava evoljucionnata teorija.*)

Example 10: Cardinal Mortati was starting to fear it *might be* a long evening after all.

He had no idea.

Мортати се опасяваше, че в крайна сметка *може би* им предстои дълга нощ. Той си нямаше и представа колко дълга. (*modal adverb*)

(Mortati se opasjavashe, che v krajna smetka *mozhe bi im predstoi dulga nosht. Toj si njamashe i predstava kolko dulga.*)

Example 11: Moreover, the concentration of lights at the coast was a stark reminder that even far out at sea an explosion *might have* devastating effects.

Нещо повече, светлините по крайбрежието му припомниха, че дори в открито море експлозията *може да* има опустошителни последици. (*semi-modal*)

(Neshto poveche, svetlinite po krajbrezhieto mu pripomniha, che dori v otkrito more eksplozijata mozhe da ima opustoshitelni posledici.)

Example 12: „Illuminati,“ he stammered, his heart pounding. It *can't be...*“

– И... люминати – заекна ученият. Сърцето му биеше бясно. - *Невъзможно...*

(*modal adverb*)

(– I... ljuminati – zaekna ucheniJat. Surceto mu bieshe bjasno. - Nevuzmozhno...)

Example 13: „It *can't be* more than a yard in diameter.“

– Диаметърът му *едва ли е* повече от метър. (*modal adverb*)

(– Diameturut mu edva li e poveche ot metur.)

Example 14: This signal *can only be coming* from the inside or we would not be receiving it.

Сигналят *може да идва* единствено отвътре, иначе нямаше да го приемаме. (*semi-modal*)

(Signalut mozhe da idva edinstveno otvutre, inache njamashе da go priemame.)

Example 15: This crime *could be* anything-maybe even another CERN employee who found out about Mr. Vetra's breakthrough and thought the project was too dangerous to continue.

Това престъпление *може да е* всякакво – може дори друг служител на ЦЕРН да е узнал за откритието на господин Ветра и да е решил, че проектът е прекалено опасен.

(*semi-modal*)

(Tova prestuplenie mozhe da e vsjakakvo – mozhe dori drug sluzhitel na CERN da e uznał za otkritieto na gospodin Vetra i da e reshil, che proektut e prekaleno opasen.)

Will and *would* are sometimes difficult to be definitely categorised as expressing predictability. Most often they denote future prognosis instead of present predictability.

Example 16: „A formal investigation,“ Kohler said, his voice firm, „*will take place*. However, it *will most certainly involve* a search of Vetra's lab, a space he and his daughter hold most private.“

– *Ще се проведе* официално следствие – твърдо отвърна Кьолер. – Това обаче със *сигурност ще изисква* претърсване на лабораторията на Ветра, място, което беше светая светих за двамата с дъщеря му.

(– Shte se provede oficialno sledstvie – tvurdo otvurna Kyoler. – Tova obache sus sigurnost shte iziskva pretursvane na laboratorijata na Vetra, mjesto, koeto beshe svetaja svetih za dvamata s dushterja mu.)

Example 17: Service was an honor. Someday he would be granted his ultimate reward. (future prediction in the past)

Службата бе чест за него. Някой ден *щеше да бъде* възнаграден. (Sluzhbata be chest za nego. Njakoј den shteshe da bude vuznagraden.)

2.2. Modal Adverbs

Modal adverbs are invariably translated with the same markers in Bulgarian. Both sets of modal adverbs in English and Bulgarian are quite comparable and can be matched perfectly.

Example 18: He was *probably* bored out of his mind, waiting all night to record his live ten-second video spot. He would *most likely* be grateful for a break in the monotony.

Сигурно беше вбесен, че цяла нощ ще чака, за да направи десетсекундния си видеорепортаж на живо. *Най-вероятно* щеше да е благодарен за нарушаването на еднообразието. (*modal adverb*)

(Sigurno beshe vbesen, che cjala nosht shte chaka, za da napravi desetsekundnija si videoreportazh na zhivo. Naj-verojatno shteshe da e blagodaren za narushavaneto na ednoobraziето.)

Example 19: The killer wondered how Janus could possibly handle such a staggering task. The man *obviously* had connections on the inside. The brotherhood's dominion seemed limitless.

Чудеше се как ще го постигне Янус. *Явно* имаше вътрешни връзки. Властта на братството изглеждаше безгранична. (*modal adverb*)

(Chudeshe se kak shte go postigne Janus. Javno imashe vutreshni vruzki. Vlastta na bratstvoto izglezhdashe bezgranichna.)

2.3. Mental State Predicates.

Mental State Predicates are the prevailing markers in the Bulgarian text. There are few instances such as example 22, which illustrates uses of modal adverbs for mental state predicates.

Example 20: „I *guess* lawyers haven't evolved much over the centuries.“

– Предполагам, че адвокатите не са еволюирали много през вековете. (*mental state predicate*)

(– Predpolagam, che advokatite ne sa evoljuirali mnogo prez vekovete.)

Example 21: „I *don't suppose* physicists are natural born hackers?“

– Предполагам, че физиците не си падат хакери по рождение, нали? (*mental state predicate*)

(Predpolagam, che fizicite ne si padat hakeri po rozhdenie, nali?)

Example 22: „I *suppose* Galileo *could have created* some sort of mathematical code that went unnoticed by the clergy.“

– Сигурно Галилей е създал някакъв математически шифър, който е останал незабелязан от духовенството. (*modal adverb*)

2.4. Modal Predicative Adjectives

There is just one example with modal predicative adjective in the book.

Example 23: *It is probable that* the missing cardinals were taken in one of these areas.

И *най-вероятно* са били отвлечени оттам. (*modal adverb*)

(I naj-verojatno sa bili otvlecheni ottam.)

As Bulgarian doesn't have such a marker, the translator has used an alternative marker-a modal adverb.

Conclusion

Having explored the corpus, I have come to the conclusion that *must* enjoys the full paradigm of epistemic expressions in Bulgarian, whereas mental state predicates and modal adverbs are almost invariably translated by their Bulgarian counterparts. In general, the prevailing epistemic unit in Bulgarian seems to be the modal adverb whose paradigm is actually the richest one. Still, it has become obvious that we can rely not only on corresponding forms but also on alternative patterns to achieve the intended meaning. Moreover, being aware of all the markers and their usage, we can extend the investigation to translation studies and come up with a successful translation strategy.

WORKS CITED

- Geeraerts and Guyckens 2007:** Fauconnier, G. *Mental Spaces* – Chapter 14. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Ed. D.Geeraerts and H.Guyckens. Oxford: Oxford University Press, 2007 .
- Georgiev 1983:** Георгиев, С. *Морфология на съвременния български език*. Наука и изкуство, София, 1983.
- Langacker 1991:** Langacker, R.W. *Foundations of Cognitive Grammar- Descriptive Applications*. Stanford: Stanford University Press, 1991.
- Leech 1989:** Leech, G. *The Meaning and the English Verb*. Longman Group UK Limited, 1989.
- Kutsarov 1989:** Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език*: Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1989.

**НЕОЛОГИЗМИ, ОБРАЗУВАНИ ОТ НАЗВАНИЯ
НА ТЪРГОВСКИ МАРКИ
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК)**

Гинка Бакърджиева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Карлов университет, Прага

**NEOLOGISMS FORMED FROM NAMES OF TRADEMARKS
(BASED ON RESEARCH MATERIAL FROM BULGARIAN
LANGUAGE)**

Ginka Bakardzhieva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv, Charles University Prague

The study offers an analysis of some of the most popular trademarks, which, in the last two decades, have become generic terms representing certain categories of products and services. The language material is excerpted from three dictionaries of the new words in Bulgarian language (1999, 2001, 2010) as well as from Internet sources. The conclusions related to the group of neologisms investigated confirm the tendency towards internationalization of the lexis and language economy and show the dynamic processes in the lexis, which result from changes both in the public and in the personal space.

Key words: neologism, trade mark, appellation, dynamic processes

Социално-икономическите промени и процесите на глобализация, които протичат в българското общество след 1989 г., неминуемо намират своето отражение и в езика – особено отчетливо рефлексират върху неговия лексикален фонд с интензивното навлизане на неологизми. Гарантираните „четири свободи на движение“ (на стоки, лица, услуги и капитал) в рамките на Европейския съюз и отварянето на пазарите, размахът на информационните технологии и комуникациите съществено промениха през изминалите двайсетина години не само начина ни на живот, но и начина, по който говорим за него. Тенденцията към интернационализация на лексиката се превръща в социо-

лингвистичен феномен, фокусиращ динамичните процеси както в публичното, така и в личното пространство. Поради това и посоките, в които се проследяват нейните проявления, са различни (вж. напр. Гутшмит 1998: 99, Лотко 2009: 219).

В настоящото изследване наблюденията ще се съсредоточат върху неологизмите¹, образувани от названия на търговски марки. Интересът към тази специфична група хремотоними² е провокиран от факта, че макар и да са юридически защитени като обекти на интелектуална собственост³, в речевата практика редица от марковите имена постепенно загубват индивидуализиращата си функция и се употребяват като родови названия на цяла категория продукти или услуги, т.е. налице е процес на апелативизация⁴.

Присъща черта на марковите имена е, че са неологизми, възникнали от необходимостта да бъде назован нов продукт или услуга. Подобна констатация предполага да бъдат разгледани начините за тяхното образуване и усвояването им в речевата практика. Наблюденията върху езиковия материал се базират върху ексцерпция от „Речник на новите думи в съвременния български език“ (РНДСБЕ 1999), „Речник на новите думи и значения в българския език“ (РНДЗБЕ 2001), „Речник на новите думи в българския език“ (РНДБЕ 2010). Речевата упот-

---

¹ Под *неологизми* разбираме „думи или отделни значения на познати думи, а също така – сложни названия или устойчиви изрази с цялостно, понякога преосмислено (фразеологично) значение, които се появяват в езиковата практика през определен период и за известно време се възприемат от носителите на езика като нови, необичайни“ (РНДБЕ 2010: 5).

² Според определението на А. Ховоркова (1988: 69) *хремотонимът* е „номинативна единица за означаване на артефакт“. Тъй като се отнасят не към индивидуален, а към сериен обект, повечето изследователи обособяват *названията на търговски марки* в самостоятелна група (Суперанска 2009: 194 – 196; ТМОИ 2009: 29-30), означават ги като *серионими* (EŠĀ 2002: 173 – 174) или *прагматоними* (Кнапова 1989: 27 – 34).

³ Правната рамка и основните изисквания за регистрация на дадено название като търговска марка са представени в предходно изследване (Бакърджиева 2009: 197 – 211). В него са посочени и причините, поради които дадена марка се превръща в родово (генерично) название, както и мерките от страна на притежателите ѝ, за да се противопоставят на този процес.

⁴ За целите на настоящото изследване под *апелативизация* ще разбираме „непосредствен, без афиксация, преход на собственото име в нарицателно“ (Журавльов, Варбот 2007). В славянското езикознание се срещат и терминологични означения като: *деонимизация*, *деонимизиран апелатив*, *депроприализация* (срв. напр.: EŠĀ 2002: 43, 347; Šrámek 1999: 55 – 57, Суперанска 2009: 115, ТМОИ 2009: 42).

реба на марковите имена се проследява в интернет издания, форуми и блогове, откъдето са извлечени съответните примери. Енциклопедичната информация, имаща отношение към произхода на названията, е почерпана предимно от „Уикипедия“ (по-нататък WIKI).

I. Начини за образуване на марковите имена

Марковото име, подобно на термините, се създава целенасочено, като предварително добре обмислен акт. За разлика от тях обаче при избора му се оказват решаващи редица прагматични фактори: тип продукт, предназначение, потребител, реклама, разпространение, правни норми и др. От съществено значение е да се отчете информативният потенциал на наименованието, способността му да постига незабавна асоциация с продуктовата категория и едновременно с това да насочва потребителя към производствения произход, т.е. да бъде отличително. В тази връзка името играе ключова роля за успешния маркетинг на продукта.

С оглед на прагматичните фактори **мотивацията** при избора може да бъде: *семантична, словообразователна, звукова* (Ховоркова 1988: 71). Докато при названията със семантична мотивация потребителят би могъл да се ориентира (ако владее съответния чужд език) какво е целял производителят, то названията със звукова или словообразователна мотивация са по-трудни за дешифриране. Неяснотата на търговското име обаче не е пречка да бъде наложен продуктът на пазара – решаваща роля за популяризирането му има рекламата. За възприемането на названието в една чуждоезична среда е от съществено значение как звучи, какви усещания и представи поражда. Запазването на определени зависимости е желателно, тъй като те насочват потребителя към определена група продукти и съответния производител (срв. по-долу продуктите на „Сони“: *pressman, watchman, scoopman, discman, talkman*, или на „Епъл“: *iPod, iPhone, iPad*).

Тъй като техниките за разработване на маркови имена са доста разнообразни, тук ще набележим само някои от тях с оглед на най-популярните названия, навлезли в българския език през последните двадесетина години. Ще бъде представен произходът на търговското име и речниковата му дефиниция. Наред с това ще бъдат приведени примери, илюстриращи употребата му като съществително нарицателно.

1. Метафоричен пренос

1.1. Думи (изрази), чието значение подсказва някакво качество или функция на продукта.

ВИАГРА (Pfizer) от *санскр.* viāghra ‘тигър’ през *англ.* Viagra (WIKI).

Лекарствен препарат за лечение на еректилна дисфункция и за стимулиране на половата потентност при мъжете (РНДБЕ 2010).

*Черногорски предприемачи свариха билкова **виагра** (Хоремаг 2011)⁵. ... винаги когато идват, не пропускат да си купят бонбони лакта и боза, която смятат за **виагра** (Дарик 2011)⁶.*

ДЖЕТ СКИ съкр. ДЖЕТ (Kawasaki Heavy Industries) от *англ.* jet ski, *букв.* ‘реактивни ски’.

Воден мотор, каран от един или двама души в изправено или седнало (при двама) положение, който се задвижва от реактивна водна струя, изтласкваща го напред (РНДБЕ 2010).

Водните мотори, или както сме свикнали да ги наричаме – „джетове“, от лято на лято стават все по-мощни, бързи и луксозни (Милионер 2008)⁷.

ПАМПЕРС (Procter & Gamble) от *англ.* pamper ‘угаждам, глезя’.

1. Вид плътни бебешки гащички от попиващ материал за еднократна употреба, които се прикрепват чрез лепенки в долната част на тялото вместо пелена. 2. Подобни по вид, материал и предназначение гащи за възрастни хора (РНДБЕ 2010).

*Кажете какви **памперси** купувате. Аз купувах до 3-ия месец Либеро. После един-два пъти пробвахме на Молфикс, но не ми харесаха... (Моето бебе 2008)⁸. Гол мъж по **памперс** втрещи Пазарджик (Монитор 2011)⁹.*

1.2. Думи (изрази), които привидно нямат връзка с продукта, за който се използват.

БЛУТУТ (Bluetooth SIG, Inc) от *дат.* Blåtand през *англ.* Bluetooth, *букв.* ‘син зъб’.

---

⁵ Хоремаг, 17.02.2011 <<http://www.horemag.bg/show.php?storyid=1045700>> 20.08.2011.

⁶ Дарик, 14.07.2011 <http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=747740&audio_id=-86160> 20.08.2011.

⁷ Милионер, 04.07.2008 <<http://www.millionaire.bg/article.jsf?flashCategoryId=-3&articleId=1245>> 20.08.2011.

⁸ Моето бебе, 12.11.2008 <<http://www.moetobebe.net/novforumm/index.php?topic=-3314.0>> 27.08.2011.

⁹ Монитор, 27.01.2011 <<http://www.monitor.bg/article?id=277743>> 27.08.2011.

Наименованието е вдъхновено от историческата фигура Харалд Синия зъб – крал на Дания и Норвегия от края на X в., известен с това, че успял да обедини воюващите племена. По подобен начин технологията Bluetooth е предназначена да „обедини“ (да направи съвместими) различни устройства (WIKI). Названието е регистрирана ТМ и това изрично се указва в информационните листовки за клиента (вж. напр. Нокия¹⁰). За широкия потребител обаче неговата мотивация остава скрита.

1. Технология за автоматично безжично свързване в мрежа и пренос на данни между компютри и други устройства (принтери, мобилни телефони, цифрови фотоапарати и пр.) чрез късообхватна радиочестота. 2. Устройство, чрез което се осъществява такова автоматично свързване и пренос на данни (РЧНБЕ 2010).

*Предлагам слушалката, която не е с кабел, а с **блутут**, много по-добро е качеството на звука и е много по удобна и безопасна (На пазар 2009)¹¹.*

2. Метонимичен пренос

2.1. Пренос на името на собственика или основателя на фирмата върху продукта.

В приведените по-долу примери се наблюдава т.нар. трансонимизация: атропоним → фирмено наименование → название на продукта, което на свой ред започва да се употребява като съществително нарицателно, т.е. апелативизацията е последната функционална трансформация на името.

Jacuzzi Inc. → ДЖАКУЗИ

Фирмата е създадена през 1915 г. в САЩ от 7 брата италианци; първоначално е насочена към производството на летателни апарати и хидравлични устройства. През 1958 г. Рой Джакузи получава лиценз за изобретената хидромасажна вана (WIKI).

Вана, оборудвана със специални дюзи и устройство за въртеливо движение на водата, която се използва за воден масаж на тялото и релаксация (РНДБЕ 2010).

*Дайте съвет как да си направя **джакузи** в двора (Направи сам 2007)¹². Духа силен вятър, а „тихият бял Дунав“ се е разпенил и прилича повече на кипящо **джакузи** (Труд 2011)¹³.*

¹⁰ Нокия – Правна информация за продукта, 2007 <<http://www.nokia.bg/find-products/all-phones/nokia-e61i/specifications>> 27.08.2011.

¹¹ На пазар, 01.11.2009 <<http://www.napazar.net/микро-слушалка-за-преписване-с-блутут-20832adv.html>> 27.08.2011.

Dräger (Drägerwerk AG & Co. KGaA) → ДРЕГЕР

Фирмата е създадена през 1889 г. в германския град Любек и е наречена на един от основателите Хайнрих Дрегер (WIKI).

Устройство за измерване съдържанието на алкохол в кръвта (РНДБЕ 2010).

*Тестват нов **дрегер** за алкохол, първият проверен – пиян* (Дарик 2010)¹⁴. *На машиниста е направен тест с **дрегер** и е установено, че не е употребил алкохол* (Новинар 2011)¹⁵.

2.2. Пренос на фирменото име върху продукта

Ytong (част от Xella International GmbH) → ИТОНГ

Названието е контаминация от *швед.* **Y**xhults ånghärdade gasbet**ong** ‘газобетон от Иксхулт’ (WIKI).

Газобетонни блокчета, които се използват като строителен материал (РНДБЕ 2010).

*Итонг или червени тухли... Ако е зидано читаво, **итонг** е ОК и не се налага да изолираш допълнително. Заложил на **интонга**, ама и на майсторите, които ще ти правят зидарията* (Имоти 2008)¹⁶.

Fibran → ФИБРАН

Името на гръцката фирма „Фибран“, която има дъщерна фирма в България, се пренася и върху продукта – става нарицателно за екструдирани пенополистирен (XPS), подобно на **стиропор** (продукт на BASF) за експандиран пенополистирен (EPS) (WIKI).

Вид изкуствен топлоизолационен материал (РНДБЕ 2010).

*Заради високата температура на въздуха и складираните в задната част на базата PVC тръби, топлоизолационни плоскости, **фибран** и стиропор, огънат се разпрострял за минути* (Дарик 2007)¹⁷.

3. Контаминация – названието на продукта е резултат от свързване на фрагменти от думи, чието обединяване невинаги се подчинява на строго определени абревиални модели.

АЙПОД (Apple) от *англ.* **i**nternet + **Pod** ‘капсула’

За произхода на названието има различни предположения, сред които се налага мнението, че компонентът **pod** ‘капсула’ е заимстван

---

¹² Направи сам, 06.08.2007 <<http://napravisam.bg/forum/viewtopic.php?t=5840>> 20.08.2011.

¹³ Труд, 03.07.2011 <<http://m.trud.bg/Article.aspx?Id=950625>> 20.08.2011.

¹⁴ Дарик, 21.04.2010 <http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=516328> 20.08.2011.

¹⁵ Новинар, 08.06.2011 <<http://novinarug.com/news/?p=9479>> 27.08.2011.

¹⁶ Имоти, 27.08.2008 <<http://forum.imoti.net/read.php?17,86301,page=5>> 20.08.2011.

¹⁷ Дарик, 27.06.2007 <http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=157656> 27.08.2011.

от филма „2001: Космическа одисея“ на режисьора Стенли Кубрик¹⁸. Абревиалният елемент *i-* от *интернет* е присъщ за названията и на други продукти на компютърната компания „Епъл“: *iPhone* (айфон) *iPad* (айпад).

Портативен мултимедиен плейър (РНДБЕ 2010).

Китайски производител въвежда новата технологична възможност (един телефон с две SIM-карти)... Апаратите са от типа „айпод“ и дават възможност за директно управление на менюто през близо 3-инчовия екран (Профит 2007)¹⁹.

АЙСИКЮ (Digital Sky Technologies) от *англ.* **ISQ**, произнасяно като I Seek You ‘аз те търся’

1. Система за писмена комуникация в интернет чрез размяна на кратки съобщения в реално време. 2. Индивидуален потребителски номер, чрез който се извършва комуникацията в тази система (РНДБЕ 2010).

Колко жалко, че доброто старо айсикю загуби войната със скайп, и то само за някакви си 2 – 3 години (Едно 2011)²⁰.

ВЕЛКРО (Velcro) от *фр.* **velours** ‘кадифе’ + **crochet** ‘кукичка’

Изобретението е разработено от шведския инженер Жорж дьо Местрал и е патентовано през 1955 г. Названието на изделията става название и на компанията Velcro (САЩ) и е регистрирано като търговска марка в над 150 страни (WIKI).

Средство за закопчаване на дрехи, обувки и др., състоящо се от две ленти, едната с мъхеста, другата – с грапава повърхност, които при притискане една към друга прилепват плътно (РНДЗБЕ 2001).

Джобове с капак и затваряне с велкро. Папка тип хармоника с велкро (Плесио 2011)²¹.

ГОРЕТЕКС (W. L. Gore & Associates) от *англ.* **Gore-tex** (по името на изобретателите В. Л. Гор, Р. В. Гор и Р. Тейлър)

Пореста синтетична материя, използвана при направата на спортни якета, обувки, ръкавици и др., която е водонепроницаема отвън, ветроустойчива и не запарва (РНДБЕ 2010).

¹⁸ Срв. 24.01.2011 <<http://www.lingvaflavor.com/ipod>>; 17.03.2010 <<http://www.languagemonitor.com/high-tech-buzzwords/most-confusing-high-tech-buzzwords-of-the-decade-2000-2009/>> 20.08.2011.

¹⁹ Профит, 18.04.2007 <<http://www.profit.bg/news.php?cid=1&id=2912>> 20.08.2011.

²⁰ Едно, 11.04.2011 <<http://edno23.com/view/post:1350419>> 20.11.2011.

²¹ Плесио, 2011 <<http://www.plesio.bg/search.html?keyword=%u0432%u0435%u043B%u043A%u0440%u043E>> 27.08.2011.

Когато фирмата Gore пусна и на пазара мембраната с име горетекс, това беше събитие. [...] Облеклата от двупластов горетекс намират много добър прием сред алпинистите, ветроходците и байкърите (Карп 2009)²².

СКАЙП (собственост на Microsoft от май 2011) от *англ.* Skype (sky peer-to-peer > skype > skype) (WIKI)

1. Софтуер за осъществяване на писмена или гласова комуникация в реално време чрез интернет. 2. Система за осъществяване на писмена или гласова комуникация в реално време чрез интернет с помощта на този софтуер (РНДБЕ 2010).

Освен с изпит по *скайп* в университет ще се влиза и с „Каунтър страйк“ 2 (Новинар 2010)²³.

ТАМАГОЧИ (Bandai) от *яп.* tamago ‘яйце’ + *англ.* watch ‘часовник’ (WIKI)

Детска електронна играчка – малък уред с екранче, с изобразено на него животинче – вид домашен любимец, за което чрез команди трябва да се полагат грижи, за да не умре (РНДБЕ 2010).

За 2010 г. по света са продадени над 76 милиона *тамагочитата*. Привързването към играчката е станало толкова популярно, че на нея е кръстен научен термин: „*Тамагочи ефект*“ (Тийн 2011)²⁴.

УОКМЕН (Sony Corporation) от *англ.* walk ‘ходя’ + man ‘човек’

По аналогичен начин са създадени наименованията и на редица други продукти на „Сони“, срв.: *pressman, watchman, scoorman, discman, talkman, PlayStation*. Апелативизирани в български са **дискмен** (малко портативно устройство за слушане на компактдискове) и **плейстейшън** (вид конзола за видеоигри) (РНДБЕ 2010).

Преносим касетофон, захранван с батерии, със слушалки за самостоятелно и дискретно слушане при ходене и пътуване (РНДБЕ 2010).

Компютърен уокмен освежава паметта (Сера 2002)²⁵.

ФОТОШОП (Adobe Systems Inc.) от *англ.* photo + shop ‘фотомагазин, фотоателие’

---

²² Карп, 03.11.2009 <<http://www.carpbg.com/forum/viewtopic.php?p=267752&sid=-3a3dc8db9bf61969da7a5d2cfc437fb3>> 27.08.2011.

²³ Новинар, 17.08.2010 <http://novinar.bg/news/osven-s-izpit-po-skajp-v-universitet-shte-se-vliza-i-s-kauntar-strajk-2_MzM1MDs5.html> 20.08.2011.

²⁴ Тийн, 01.04.2011 <<http://www.teenviewsofia.com/article/3028/Djastin-Biibar-Tamagochi->> 20.08.2011.

²⁵ Сера, 26.07.2002 <<http://www.segabg.com/online/new/articlenew.asp?issueid=-643&sectionid=5&id=00017>> 27.08.2011.

Компютърна програма за обработване на дигитални снимки (РНДБЕ 2010).

*Няколко световноизвестни звезди ... приеха да позират „голи“ – без грим и **фотошоп** – за списание „Elle“ (Дарик 2009)²⁶.*

Посочените начини за образуване на маркови имена, от които са възникнали апелативи, са продуктивни в различна степен и често се комбинират помежду си (вж. примерите). Наред с редица други причини преходът на търговската марка в апелатив е възможен и поради факта, че семантичната и/или словообразователната мотивация на названието невинаги е ясна за потребителите, поради което се възприема като означение за чужда реалия или най-общо като някаква иновация. Преобладаващата част от тези названия е преминала към класа на нарицателните имена още преди появата на съответните продукти на българския пазар: *уокмен*, *дискмен* (Sony), *джет* (Kawasaki Heavy Industries), *джакузи* (Jacuzzi). При други процесът на апелативизация се осъществява в системата на приемащия език: *фибран* (Fibran).

От гледна точка на типологията на неологичните единици апелативизираните названия на търговски марки могат да бъдат отнесени към семантичните неологизми (неосемантизмите), възникнали въз основа на метонимичен пренос (Рангелова 2005: 168). Необходимо е обаче да уточним, че в езиковата практика се срещат употреби, свидетелстващи за различна степен на преосмисляне на разглежданите проприални единици. За активно протичащите процеси би могло да се съди не само по контекста на употреба, но и по разколебаното изписване на названието, срв. напр.:

*...И **Photoshop** създаде жената... Безспорно тя е божествена. Но ако вместо кал Господ имаше **фотошоп**, също щеше да си свърши работата перфектно (Тема 2007)²⁷; ... дискутират разпалено дали физическите данни на кандидатката не са подобрени с **Фотшоп** (Дарик 2010)²⁸.*

*Ние препоръчваме най-вече блокчета за зидария **YTONG**, тъй като те са универсален материал за изпълнение на фасадни и вът-*

²⁶ Дарик, 10.04.2009 <http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=346817> 20.08.2011.

²⁷ Тема, 19-25.03.2007 <<http://www.temanews.com/index.php?p=tema&iid=108&aid=-3250>> 20.08.2011.

²⁸ Дарик, 12.11.2010 <http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=618637> 20.08.2011.

решни стени... (АлпиПан 2010)²⁹; Те демонстрираха професионални умения в четири дисциплини: преградни стени, зидария **ИТОНГ**, фаянсови облицовки и спирт ефекти. (Дарик 2011)³⁰; Иззидах с **итонг** стените. Искам да наредя един ред **итонг** под тавана... Бихте ли ми дали съвет, как да закрепя тухлите? (Направи сам 2006)³¹.

Прави впечатление, че докато при по-старите апелативизирани названия преобладават мотивиращи основи от старогръцки или латински (*линолеум, ескалатор, целофан, термос, ксерокс*), новонавлезлите са предимно от английски (*уокмен, блутут, айпод, фотошоп*). Потвърждава се наблюдението на К. Гутшмит, направено във връзка с тенденцията към интернационализация в лексиката и словообразуването в славянските езици, а именно: „през последните десетилетия все повече чисто английски думи се превръщат в интернационализми“ (Гутшмит 1998: 99).

Следващата открояваща се особеност е, че значителен превес сред неологизмите в разглежданата група имат названията от областта на компютърните технологии и комуникациите (*айсикю, скайп, фейсбук, айфон, айпад*), които стават емблематични за т.нар. интернет поколение. В ежедневната реч навлизат и названия за нови материали и продукти от областта на текстилната индустрия и модата (*велкро, горетекс, кевлар, флизелин*); строителството (*итонг, фибран, теракол*); забавленията (наред с *лего, барби, фрисби, уокмен* също *тамагочи, плейстейшън, джет*), които свидетелстват за съществени промени в начина на живот.

II. Адаптация и интеграция на названието в системата на българския език

Навлизайки в българска езикова среда, названията на чуждестранните търговски марки следват изговора в страната, откъдето произхождат, евент. страната посредник. Писменото им предаване се осъществява чрез транскрипция³² с графичните знаци на българската аз-

---

²⁹ АлпиПан (Ремонтни дейности), 2010 <<http://remonti.alpipan.bg/index.php?cat=-3>> 27.08.2011.

³⁰ Дарик, 21.02.2011 <http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=672320> 27.08.2011.

³¹ Направи сам, 28.10.2006 <<http://napravisam.bg/forum/viewtopic.php?t=1982>> 27.08.2011.

³² Въпросът за транскрипцията на имената при над 30 езика е разгледан подробно в ИГЧИБЕ 1974, някои от основните правила са изведени и в НПРБЕ 2002: 64 – 74.

бука (кирилица), като стремежът е да се отрази максимално точно про-
изношението на името в изходния език, без обаче това да противоречи
на фонетичните особености на българския език. В случай че в състава
на чуждата лексема има звукове, които липсват или не са присъщи за
българския изговор и правопис, те се предават с най-близките им по
звучене фонемни, съотв. графемни. В резултат на това не е изключено да
се появят дублети – както по отношение на звуковата, така и на гра-
фичната форма (*Bluetooth* – *блутут* и *блутуут*; *Gore-tex* – *горетекс*,
горатекс (РНДБЕ 2010). Не може да остане незабелязан и фактът, че
все по-често се срещат изписани с латиница. Съгласно с правописната
норма названията на търговските марки се изписват с главна буква и се
ограждат в кавички (НПРБЕ 2002: 36, 96). Непоследователното прила-
гане на това правило обаче невинаги означава ниска правописна гра-
мотност или небрежност, а може да свидетелства (както беше посочено
по-горе), че названието е в процес на апелативизиране, срв. напр.:
*Системата за интернет общуване и телефония Skype блокира за ня-
колко часа през последното денонощие* (БТВ 2010)³³. *Най-популярната
програма за интернет разговори в целия свят – „Скайп“, се срива в
сряда вечерта и продължава да е недостъпна за някои потребители.
Това изнерви милиони хора, които трескаво търсеха информация за-
що „скайп“-ът им не работи* (Медиапул 2010)³⁴. *Сменят кметница,
ръководила по скайп* (Актуално 2011)³⁵.

Апелативизираните маркови названия се изписват с малка буква
и се приспособяват към категориите, присъщи за съществителните
нарицателни имена в българския език:

- ориентират се към един от трите граматични рода: *скайп*,
блутут, *фотошоп*, *джет* м.р.; *виагра* ж.р.; *велкро*, *джакузи*,
тамагочи, *айсикю* ср.р.;
- броимите съществителни имат форма за множествено число:
Как да изберем памперси? (Па-па 2009)³⁶. *Нова онлайн игра
за тамагочита* (Сага 2008)³⁷. *Джетове нарушители ще бъ-*

³³ БТВ, 22.12.2010 <http://www.btv.bg/news/nauka-tehnologii/story/893555500-Skype_se_sriva.html 21.01.2011> 20.08.2011.

³⁴ Медиапул, 23.12.2010 <<http://www.mediapool.bg/show/?storyid=174115>>
20.08.2011.

³⁵ Актуално, 12.01.2011 <http://last.actualno.com/news_331540.html> 20.08.2011.

³⁶ Па-па, 07.02.2009 <http://papa-bebe.com/kak_da_izberem_pampersi.html>
20.08.2011.

³⁷ Сага, 26.11.2008 <<http://news.sagabg.net/nova-onlajn-igra-za-tamagochita.html>>
20.08.2011.

дат спирани дистанционно от брега (Медиапул 2010)³⁸. Я кажи още нещо за естествените **виагри** (Сибир 2008)³⁹;

- апелативите от м. р. имат бройни форми: *Целта да бъдат продадени 10 млн. айфона в Северна Америка до края на годината може и да не бъде постигната* (РНДБЕ 2010). *Два скайпа на един компютър при Skype 4.0* (Скайп 2008)⁴⁰;
- членуват се: *Те използват айсикютото, за да изтезават бедната ви душа* (Ехо 2007)⁴¹. *Уокменът си отива. Sony реши да пенсионира пионера на преносимата аудиотехника – уокмена* (Мениджър 2010)⁴². *Малините заместват виаграта, ягодите предпазват сърцето* (Дарик 2010)⁴³.

Доказателство за **интегрирането** (Онхайзер 2003: 317 – 338, Попова 2003: 141 – 148) на названието в системата на езика е, че може да служи като основа за словообразователни деривати (глаголи, отглаголни съществителни, умалителни съществителни, прилагателни), напр.: **фотошоп** – **фотошопна**, гл. св.в. – **фотошопвам**, гл. несв.в. – **фотошопване**, отглаг. ср.р.; **дрегер** – **дрегерче**, умал. ср.р. – **дрегеров**, прил.; **джет** – **джетче**, умал. ср.р. и др. Производното прилагателно влиза в конкуренция с десубстантивирания първи компонент в ролята на атрибут в номинативни съчетания⁴⁴, срв. напр.: **дрегер апарат** – **дрегеров апарат**; **горетекс артикули** – **горетексови артикули**, което би могло да се разглежда и като проявление на т.нар. балансираща тенденция (*υποϋνάσισις tendence* – Мартинцова 2003: 17). Възникват и разговорни варианти: **скайп** м.р. – **скайпи(то)** ср.р.; **фейсбук** м.р. – съкр. **фейс(а)** м.р.

Значителна роля за приспособяването на названието към системата има и стремежът към езикова икономия, тъй като се избягват описателните словосъчетания, срв. напр.: **фибран** = топлоизолационен материал / екструдирани пенополистирен (XPS), **джакузи** = хидромасажна вана, **итонг** = газобетонни блокчета и др.

³⁸ Медиапул, 18.06.2010 <<http://mediapool.bg/show/?storyid=166730>> 20.08.2011.

³⁹ Сибир, 17.05.2008 <<http://ww.sibir.bg/index.php?page=displayTopic&id=2560&tid=-26512&sort=asc>> 20.08.2011.

⁴⁰ Скайп, 07.08.2008 <<http://skypeblog.eu/2008/08/skype-40.html>> 27.08.2011.

⁴¹ Ехо, 06.11.2007 <<http://www.exooo.com/viewtopic1.php?t=2815>> 26.08.2011.

⁴² Мениджър, 26.10.2010 <<http://www.manager.bg/uokmenat-si-otiva>> 26.08.2011.

⁴³ Дарик, 26.10.2010 <http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=608446> 26.08.2011.

⁴⁴ Дискусията около въпроса дали това са свободни атрибутивно-номинативни съчетания, или композити, все още не намира еднозначен отговор (вж. напр. Онхайзер 2003: 330 – 335; Аврамова 2003: 163 – 166).

За интегрирането на неологизма свидетелства не само словообразователната му активност, но и развиването на полисемия. Вследствие на метонимичен пренос някои от названията развиват допълнителни значения – част от тях са узуални и са отразени в речниците (вж. по-горе в т. I. значенията на *блутут*, *айсикю*, *скайп*). Въз основа на метафоричен пренос в разговорната реч и в масмедииите възникват оказионализми (схващани в широк смисъл, вж. Бузасиова, Мартинцова 2003: 262 – 265), при които доминира експресивно-оценъчната функция, напр.:

барби ‘момиче или жена, чийто вид наподобява известната кукла’: *Барбита и принцове в битка за евровота* (Стандарт 2009)⁴⁵;

тамагочи 1. ‘нещо, което изисква специални грижи’: *Съхраняването на цифровите снимки е тамагочи във фотографията* (Новинар 2010)⁴⁶; 2. ‘малко дете, дребосък’: – *Да цъкнем едно тенис на маса? – ОК, давай да разгоним тамагочитата от масата.* (Неолог 2006)⁴⁷.

фотошоп ‘нещо, което не е истинско, а е резултат на обработка (ретуш, монтаж, грим); фалшификат’: *С фотошоп ти вземат къщата* (Труд 2011)⁴⁸.

От функционална и комуникативна гледна точка названията на търговските марки от чужд произход⁴⁹ могат да се разглеждат като *контактови неологизми* – „вътрешно диференциран набор от единици с различна комуникативна и системна релевантност (в едни случаи прекрачват рамките на националния език, а в други – остават в сферата на ограничена социална и/или териториална общност)“ (Мартинцова, Рангелова 1996: 198). Процесът на апелативизация на дадено марково име може да протича паралелно в няколко езика, в резултат на което лексемата придобива характер на интернационализъм. Това би могло да се обясни с „водещата роля на един език източник (анг-

⁴⁵ Стандарт, 03.06.2009 <<http://new.standartnews.com/bg/article.php?d=2009-06-03&article=280275>> 20.08.2011.

⁴⁶ Новинар, 24.05.2010 <http://www.novinar.net/news/ivo-hadzhimishev-sahraniavaneto--na-tcifrovite-snimki-e-tamagochi-vav-fotografiiata_MzI3NjsyNQ=.html> 20.08.2011.

⁴⁷ Неолог, 04.05.2006 <<http://www.neolog.bg/log.php?s=0&l=%D2>> 20.08.2011.

⁴⁸ Труд, 12.01.2011 <<http://www.trud.bg/Article.asp?ArticleId=739283>> 20.08.2011.

⁴⁹ Примерите за родни търговски марки, наложили се като синоним на категория продукти, са сравнително малко. Широка популярност през 90-те години придобива названието *стен* (*стенче*) ‘разтворима прахообразна напитка’ (“Кенди“ ООД), което по свидетелството на мениджърите се употребява като нарицателно в Сърбия и Македония (Регал, 26.02.2009 <www.regal.bg/show.php?storyid=-682145> 20.08.2011).

лийски), както и с променената езикова политика (напр. намалената роля на пуризма)“ (Онхайзер 2003: 334). Допускаме, че едно съпоставително изследване върху речниковия състав на славянските езици би потвърдило предположението за тяхното сближаване в разглежданата област. Динамичните пазарни отношения предопределят и динамиката в набора от апелативизирани маркови имена, използвани в даден език. Наред с редица други лингвистични и екстралингвистични предпоставки несъмнено влияние върху тези процеси оказва и законът за езикова икономия, тъй като описателните означения се оказват нискоефективни.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2003:** Аврамова, Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.* София, 2003.
- Бакърджиева 2009:** Бакърджиева, Г. Апелативизация на търговската марка – рискът на известността. // *Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“.* Пловдив: УИ „П. Хилендарски“, т. 47, кн. 1, сб. Б, 2009, 197 – 211.
- Бузасиова, Мартинцова 2003:** Buzássyová, K., O. Martincová, Neuzuální slovo tvorba v západoslovanských jazycích. // *Komparacja współczesnych języków słowiańskich I. Slowotwórstwo. Nominacja.* Red. nauk. I. Ohnheiser. Opole, 2003, 262 – 275.
- Гутшмит 1998:** Gutschmidt, K. Понятието тенденция в Пражката лингвистична школа и неговото значение за синхронното изучаване на славянските езици. // *Slavica Pragensia ad tempora nostra.* Odr. red. H. Gladková, VI. Kříž. Praha, 1998, 97 – 102.
- ЕРЧ 2002:** *Encyklopedický slovník češtiny.* Praha: Ed. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, 2002.
- Журавльов, Варбот 2007:** Журавлев А. Ф., Ж. Ж. Варбот. *Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии.* 2007.
- <http://etymolog.ruslang.ru/doc/etymology_terms.pdf> 20.08.2011.
- ИТЧИБЕ 1974:** *Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език.* Съст. Л. Андрейчин, М. Вългенов. София, 1974.
- Кнапова 1988:** Knappová, M. Funkční a jazykově kulturní aspekty pragmatonym. // *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe. (Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“, Ústí n. Labem 21.-22.6.1988).* Eds. Rudolf Šrámek, Ludvík Kuba. Brno: Onomastická komise ČSAV, 1989, 27 – 34.
- Лотко 2009:** Lotko E. *Srovnávací a bohemistické studie.* Olomouc, 2009.

- Мартинцова, Рангелова 1996:** Мартинцова О., А. Рангелова Към проблематиката на контактовете неологизми. // *Проблеми на социолингвистиката V. Езикът и социалните контакти*. Съст. М. Виденов, А. Ангелов, К. Алексова, П. Сотиров. София, 1996, 197 – 200.
- Мартинцова 2003:** Martincová, O. Internacionalizace a vyrovnávací tendence. // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Usp. Z. Tichá, A. Rangelova. Praha, 2003, 17 – 22.
- НПРБЕ 2002:** *Нов правописен речник на българския език*. Отг. ред. В. Станков. София: Хейзъл, 2002.
- Онхайзер 2003:** Ohnheizer, I. Системно-структурные тенденции. // *Komparacja współczesnych języków słowiańskich I. Słowotwórstwo. Nominacja*. Opole: Red. nauk. I. Ohnheiser, 2003, 317 – 338.
- Попова 2003:** Попова М. Термините „адаптация“ и „интеграция“ при интернационалните заемки. // *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Usp. Z. Tichá, A. Rangelova. Praha: ÚJČ AVČR, 2003, 141 – 148.
- Рангелова 2005:** Rangelova, A. Neosémantizmy a neosémantizační procesy. // *Neologizmy v dnešní češtině*. Red. O. Martincová, A. Rangelova, J. Světlá. Praha, 2005, 159 – 179.
- Суперанска 2009:** Суперанская А. В. *Общая теория имени собственного*. Москва: Изд. 3-ое, 2009.
- ТМОИ 2009:** *Теория и методика ономастических исследований*. Отг. ред. А. П. Непокупный. Москва: Изд. 3-ое, 2009.
- Ховоркова 1988:** Novorková, A. Vlastní jména a apelativizované názvy výrobků v češtině. // *Naše řeč*, 71, 1988, 68 – 75.
- Шрадек 1999:** Šrádek R. *Úvod do obecné onomastiky*. Praha, 1999.

ИЗТОЧНИЦИ

- РНДБЕ 2010:** *Речник на новите думи в българския език*. Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска. София, 2010.
- РНДЗБЕ 2001:** *Речник на новите думи и значения в българския език*. Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска. София, 2001.
- РНДСБЕ 1999:** *Речник на новите думи в съвременния български език*. В. Бонджолова, А. Петкова. Велико Търново, 1999.
- ОАР 2007:** *Oxford English Dictionary*. Oxford University Press. 2007
<<http://oxforddictionaries.com/page/oxfordenglishdictionary>> 20.08.2011.
- WIKI:** *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. <<http://www.wikipedia.org/>>
(вж. също съответните езикови версии към препратки: Adobe Photoshop, Bluetooth, Dräger, Gore-tex, ICQ, iPod, Kores, Jacuzzi, Jet Ski, Pampers, Polystyrene, Skype, Tamagotchi, Tixo, Ytong, Velcro, Viagra, Walkman).

МЕЖДУМЕТИЯ ОТ ЧУЖД ПРОИЗХОД В БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Катерина Томова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

INTERJECTIONS OF FOREIGN ORIGIN IN BULGARIAN AND IN CZECH

Katerina Tomova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article shows an attempt to research, in a comparative manner, the small numbered but extremely diverse group of interjections of foreign origin in the Bulgarian and Czech languages. The article offers qualifications on the grounds of origin, level of adaptation and way of adoption.

Key words: interjection, adoption, foreign word

През последното десетилетие елементите на езиковата периферия предизвикват все по-голям интерес и се превръщат в обект на изследване на различни лингвистични дисциплини – от класическата граматика до паралингвистиката, психолингвистиката, етнолингвистиката, лингвопрагматиката и др. В това отношение междуметието не представлява изключение. От първите опити на античните граматика да го опишат като част на речта до неотдавна то бе пренасяно на „остатъчен принцип“ (Шаронов 2004: 660), negliжирано и смятано за „заварено дете“ (Ницолова 2008: 275). Дори самият термин **междуметие** (от лат. *interjectiones* – поставена между другите думи, т.е. междина дума) индикира уникалните му характеристики.

„Междуметието е неизменяема дума, с която се изразява непосредствено чувство (емоция) или емоционално-волева подбуда“ (ГСБЕ 1983: 467). За разлика от всички останали думи като езикова категория то не притежава називна функция, **изразява** емоционално-експресивни, инстинктивни или осъзнати реакции или **възпроизвежда** реални звукови явления с различен произход. Особеното му лексич-

кално значение е обусловено от пълната или частична, но само при някои видове междуметия, липса на понятийност.

Лексикално-семантичните особености на междуметията са една от вероятните причини за тяхната многоизразност. Характерни най-вече за разговорната реч, междуметията реализират конкретното си значение с помощта на паралингвистични средства – интонация, жестове, мимики и др.

Във фонетично отношение някои от междуметията, главно първичните, могат да бъдат образувани от звукове извън фонемния състав на езика, от емфатично удължени звукове или целите форми могат да бъдат удвоявани и утроявани.

В синтактичен план междуметията не влизат в състава на изречението и като странични думи проявяват независимост по отношение на останалите му части. Същевременно обаче притежават способност да изпълняват функция на самостоятелно изречение с рудиментарна структура, т.е. представляват своеобразен изреченски еквивалент.

Обект на проучване в настоящия текст са българските и чешките междуметия от чужд произход. Ще се опитаме да проследим процесите и начините, по които двата езика приемат и адаптират чуждата лексема, да посочим езиците източници, да предложим класификация на подобни междуметия и да потърсим степента на съпоставимост на явленията в българската и чешката езикова среда.

По отношение на чуждите думи в езиковедската наука в България и в Чехия са налице главно терминологични разлики. В българската лексикология се прави разлика между чуждици и заемки с оглед на необходимостта от присъствие или липсата на такова на дадена дума. Както е известно, за заемките в повечето случаи не съществува синоним с домашен произход, докато чуждиците могат да бъдат заместени с домашна дума. Без да навлизаме в подробности, ще споменем, че периодично в резултат на различни исторически и обществено-политически обстоятелства и в двата социума се появява страх от чуждоезикова инвазия, който кулминира в ожесточена борба за „чистота“ на езика. Заклеймяването на определена дума от чужд произход като излишна и ненужна, т.е. класифицирането ѝ като чуждица, ни се струва твърде крайно. Узусът и здравият езиков усет на всеки народ са естествените фактори, които или напълно адаптират дадена лексема, или я изтласкват в периферията и я елиминират.

Въпреки проявите на фундаментален пуризм до края на 30-те години на миналия век в това отношение чешките езиковеди са по-толерантни. „Чуждите думи не само че обогатяват речниковия запас и

ни дават възможност за избор между два еднакви или стилистично различни варианта, но често означават фактите от действителността по-точно или пък направо ги назовават¹ (Слезаква 2006). Термините, с които се идентифицират езиковите лексикални елементи от чужд произход, са лексикална заемка (*lexikální výpůjčka/přejímka*) или заета дума (*přejaté slovo*). Фр. Данеш, разширявайки въведения от немския изследовател В. Мозер термин ксенизъм (*xenizmus*), го използва като синоним на заемка и го аргументира като „резултат от междуезикова интерференция, обусловена в повечето случаи от контактите между хората, езиците и културите“ (ЕРЧЕ 2002: 554). Онова, което за българските лексиколози е заемка, чешките учени обикновено наричат интернационализъм – лексема от чужд произход, идентична поне в три езика, два от които не са родствени. Напр. *радио*, *телефон*, а сред междуметията – *браво* – бълг., *bravo* – чеш.ез., *bravo* – англ., *bravo* – исп., *bravo* – тур.

От една страна, броят на елементите от чужд произход в класа на междуметията е сравнително малък, а от друга, се отличават с изключително разнообразие „по произход, време на заемане, сфера на употреба, семантична, стилистична и прагматична натовареност – резултат от междуезикови и межкултурни контакти и взаимодействия“ (Петрова 2011: 406). Ще се опитаме да класифицираме междуметията с оглед на няколко фактора.

1. КЛАСИФИКАЦИЯ ПО ПРОИЗХОД

1. Класически езици – латински, старогръцки, староеврейски. Първите междуметия от чужд произход и в българския, и в чешкия преминават директно от лексикалния състав точно на тези езици, а на по-късен етап чрез редица западноевропейски езици като езици посредници.

Най-старите заемки са от сферата на вероизповеданието и богослужението:

амин (евр.) – *Така да бъде! Да стане!*; *алелуя* (от евр. през лат.) – *Хвалете бога!*; *анатема* (гр.) – *Бъди проклет!*; *осанна* – *Спаси! Помогни! Слава!* – *amen, hosana, anátéma, aleluja* (чеш.). Вероятно поради древността си тези междуметия често влизат в състава на устойчиви словосъчетания и фразеологизми. Напр. *dělat nad někým amen* – *смятам някого за отписан*.

---

¹ Преводът мой, К. Т.

В резултат на семантични предпоставки и прагматична мотивираност част от навлязлата латинска лексика в чешкия език се трансформира и започва да функционира в речта обикновено като многоизразни емоционално-експресивни междуметия.

Jémine е съкращение от *Jesu Domine* (бълг. *Боже Господу*). (Съществува и версия на народната етимологията. Някои го извеждат от *gemini* – *близнаци* по възгласа на баба акушерка, останала силно учудена от раждането на близнаци. Това обяснение обаче ни се струва крайно неправдоподобно.) *Jémináčku* вероятно е деминутивна форма, а *jéminkote* е получено чрез контаминация с немския израз *mein Gott* – *боже мой*.

Kristus – pro Krista Pána, Kriste Pane, pro pět ran Kristových, pro Kristovy rány (бълг. *За бога! Исусе Христче!*). *Krucifix* (бълг. „разпятие“) – Като междуметие със семантика „*По дяволите!; Дявол да го вземе!; Боже господу!*“ търпи различни евфемистични промени: *kruci, krucinál, krucipísek, krutibrko* и др.

Sakra с множество табуирани форми – *sakramente, sakryš, safra, sakrafolt, sakra, cákryš* и др., е образувано от *sakramentum*, първ. *Светото тайнство или звателен надеж – (Ваше) Светейшество* (бълг. *По дяволите! Дявол да го вземе!*). *Krleš* (гр.) – съкратена славянизирани разговорна форма на *Kyrie eleison* (*Господи помилуй!*), (бълг. *Боже!, Божичко!, Боже Господу!* и др.)

2. Западноевропейски езици – френски, английски, немски, италиански и др. Налага се уговорката, че част от тези междуметия са с латински или гръцки произход, но навлизат в българския, респ. в чешкия именно чрез западноевропейските езици.

В периода на оформяне на националния речеви етикет, а по-късно в резултат на различни модни влияния и двата езика заемат редица етикетни междуметия.

- *Ало!* – *halo!* (чеш.) – от англ. *hallo, hello*, първоначално използвано като израз за подканване на ловни кучета при гонки. В чешкия език навлиза през немски според рубриката „Drobnosti“ на сп. „Naše řeč“ 3, бр. 8. 1924 г.;
- *Чао!* – *čau!* – от ит. *Ciao!*, образувано от *sciave* „роб“;
- *Мерси!* от френския глагол *mersir* „благодаря“;
- *Пардон!* – *pardon* (чеш.) от *pardoner* (фр.) „прощавам“;
- *Адио!* – от френското „сбогом“ – *adieu/adié* (чеш.);
- *Ахой!* – в английски език първоначално поздрав между моряци (бълг. *Здравей!, Здрасти! Чао!*). Всъщност поздравът е из-

ползван от кръстоносците още по време на първите им походи и е образуван от латинския израз *Ad honorem Jesu* (В прослава на Иисус);

- *Čus!* – пряка заемка от немски *tschuss*, използвана в езика на младежите като неформален поздрав (бълг. Здравей!, Здравсти!, Чао!).
- *Servus!* – архаизиран поздрав от латински произход с първоначално значение „слуга, роб“, навлязъл през немски; в съвременния чешки език *no servus!* изразява неприятна изненада, учудване или недоволство (бълг. *Ново двајсе! Хубава работа!*)

Социо- и психолингвистичен интерес представлява фактът, че междуметният израз „боже (мой)“ на език, различен от чешкия, от една страна, се използва като евфемизирано проклятие (*по дяволите! Дявол да го вземе!*), но от друга, вероятно в резултат на многовековното християнско табу „Не споменавай напразно името Господне“ се подлага допълнително на различни звукови промени. Напр. *morbleu* (*morblé*), *parbleu* (*parblé*), *mordi(j)e*, *mordyjé* от фр. *mon Dieu* (*Боже мой*) – бълг. *По дяволите! Дявол да го вземе!*; *hergot* от нем. *Herr Gott* (*Боже Господи*) – бълг. *По дяволите!* и табуирани форми *heršvec*, *hernajs*. Към същата функционално-семантична група се включва и междуметието от унгарски произход *herdek* (*ördok* – дявол), уподобено на *hergot*.

От италиански език навлизат междуметия, част от които са сходни по отношение на форма, семантика и функции:

- *Браво* (*брависимо*) от ит. прилагателно *bravo* – отличен, чудесен – *bravo* (*bravissimo*) – чеш.;
- *Баста* от глагола *bastare* – стигам, достатъчен съм, чеш. (a) *basta* (*fidli*, *frydek*);
- В българския език обаче са налице италиански заемки – междуметия, които не можем да открием в чешкия;
- *Бис* – от лат. „две, два пъти“ (чеш. *Ještě jednou!*, *Opakovat!*);
- *Варда* – от императивната форма на глагола *guardare* „гледам“ (чеш. *Pozor!*);
- *Вира* – в езика на пристанищните работници команда със значение „вдигай, нагоре“ от глагола *virare* „обръщам“ в повелително наклонение;
- *Майна* – команда „спускай, надолу“ при товарене и разтоварване на кораби от *attmainare* „свивам (платна); свалям (знаме)“;

- *Ресто* – днес архаизирано междуметие, изразяващо отказ, отрицание, възражение, от глагола *restare* – *оставам*.

Немският език като официален за Австро-Унгарската империя, част от която са били Чехия и Моравия, оказва най-силно влияние върху чешкия език на всички равнища, напр. на прагматично ниво започва да се използва като учтива формата за 3 л., ед. или мн.ч., но през XIX век под влияние на френския език се възстановява употребата на 2 л., мн.ч. Групата на германизмите в чешкия език като цяло е с най-висок процент спрямо останалите лексеми от чужд произход и обхваща на практика целия стилистичен спектър, тъй като немският език е бил не само основен език източник, но и главен език посредник. Освен споменатите вече немски заемки бихме могли да посочим още много други:

- *halt!* – от немската императивна форма *halt* (*стой!*) – бълг. *стой!*, *спри!*;
- *kuš!* – 1. *млък! трай си! шим!*; 2. *куш, легни* (за куче) през нем. *kusch* от фр. глагол *coucher* „лежа“. Въпреки че междуметията са неизменяеми думи, вероятно под влияние на вторични междуметия, образувани от повелителни форми на домашни глаголи, се наблюдава процес на добавяне на флексия *-te* и към междуметия заемки, напр. *kušte!*;
- *laryfáry* от нем. *larifari*, означаващо безсмислено говорене – бълг. *дрън-дрън; дрън-дрън ярина*.
- *marš(-te)!* – през нем. *marsch* от фр. глагол *marsher* „крача“. И българската заемка *марш!*, подобно на чешката, е развила две значения: 1. команда за маршировка – *ходом марш!* 2. нареждане за напускане – *марш оттук!*
- От нем. *mord* „убийство“ обикновено като част от словосъчетания *mord hadry*, *mord(set)sakra*, които изразяват яд, гняв или учудване – бълг. *по дяволите!*, *дявол да го вземе!*, се образуват хибридни в етимологичен план лексеми (нем.+чеш.+лат.).
- Чешките етимолози извеждат произхода на междуметията *hura* от немския глагол *hurren* „движа се бързо“, докато в българския език *ура* е заемка от тюркски произход през руски.

3. Други езици

Въвеждаме тази подгрупа главно заради българския език, спрямо който турският е изпълнявал идентична на немския функция в чешка езикова среда. Многовековният фактически билингвизъм, в

който е бил принуден да съществува българинът, а впоследствие и териториалната близост на езиковите общности обуславят изобилието от турцизми, част от които са с арабско-персийски произход, и перманентното им присъствие в съвременната езикова ситуация. „В неофициалните сфери на общуване започва лексикална интерференция между двата езика, а по-късно и трайно установяване на елементи от по-престижния, прагматично доминиращ език – турския, в лексикалната система на българския език“ (Тишева, Хауге 2002: 15). Изключително красноречив е фактът (уникален – в чешки не открихме подобна лексема!) на заемане на първични междуметия *vah*, *vay* – *вах*, по често с редуциране на гласна *a* – *въх*, *въъ*; *вай* (*въй*, *въъ*), които обикновено са ярки носители на национална специфика, напр. рус. *ой!*, *ай!*; ит. *eh!*, *tah!*, *toh!*. Повечето от междуметията турцизми запазват изходната си семантика и функционалната си употреба – *аман*, *аферим*, *ашколсун*, *мерхаба* (*мераба*, *мараба*), *разгеле*, *сакън*, *хайде* (*хай*, *ай*, *айде*), *ядец*, *язък*. Единствено при „аман“ е налице известно стесняване в семантично отношение, тъй като на български междуметията не може да изразява одобрение или изненада.

4. Съвременни заемки от английски език

С помощта на американската филмова индустрия, телевизионните реклами, компютърните игри, музиката и комиксите, за които са дори типичен жанров елемент, интензивно навлизат междуметия като:

- *Oops!* – *онс!*, *унс!*; чеш. *ups*;
- *Wow* – *уау!*; чеш. *Wau*, *vau*, *uau*;
- *Yes* – *йес!*; чеш. *yes*;
- *Sorry* – *сопи!*; чеш. *sory*;
- *Bay-bay* – *бай!*, *бай-бай!*; чеш. *bay-bay*;
- *o.k.* – *окей*; чеш. *oukej*;
- *o yeah* – *о ъе!*; чеш. *ou yeah*;
- *blah-blah* – *бла-бла* (-бла); чеш. *bla-bla*, *blah-blah*.

В писмен вид най-често се появяват в периодичния печат, а в разговорната реч са характерни за езика на младите хора. Едно по-подробно изследване на прагматиката, начините на превод и колокации на тези най-нови междуметия би предложило допълнителен аспект и конкретизирало влиянието на английския върху съвременния български и чешки език.

II. КЛАСИФИКАЦИЯ ПО СТЕПЕН НА АДАПТИРАНЕ

В процеса на заемане, както е известно, винаги активен фактор е езикът приемник, а не езикът източник. Чуждият елемент бива подлаган на адаптиране и приспособяван към фонетичната, граматичната и правописната система на езика, в резултат на което „заживява собствен живот“ в новата езикова среда, натоварван често с допълнителни конотации. Това обяснява факта, че при превод на езика, от който е заета чуждата лексема, нерядко вече не може да бъде машинално заменена с „оригинала“.

С оглед на степента на адаптиране на междуметията от чужд произход се оформят две основни групи:

А. Напълно интегрирани – често носителите на езика дори нямат усещане за чуждост, напр. бълг. – *ура, ядец*; чеш. – *jo* (нем.), *fakt* (лат.).

Б. Частично интегрирани – *йес, бла-бла-бла; yes, blah-blah-blah/bla-bla-bla*.

Обикновено българският език адаптира заемката с оглед на нейното произношение, а не на правописната ѝ форма, т.е. приема я в транскрибираня, а не в транслитерирания ѝ вид, напр. *стон, bravo*, респ. на чеш. *stop, bravo*. „По-сложно е положението при думите, зети от езици, при които има голямо разминаване между изговора и изписването на думата. Точно такъв е английският език и независимо от споменатия принцип на възприемане на чуждите думи, много често се срещат противоречия или колебания при представянето на думата в българския език“ (Зидарова 2007: 56). Например при заемане на лексемата *o.k.* (всъщност съкращение от израза *all correct*) българският език транслитерира първата част на думата, а втората я транскрибира – *окей*. Междуметието *oops!* пък се появява и като *онс!*, и като *унс!*.

В чешкия език адаптирането главно на английските заемки също минава през няколко етапа. Ф. Данеш прави следния преглед на възможните комбинации между правопис и произношение (Данеш 2002: 32):

- английски правопис и английско произношение – *bay-bay*;
- чешки правопис и английско произношение – *oukej*;
- английски/чешки правопис и английско произношение – *o.k./oukej*;
- английски правопис и чешко произношение съгласно с правописа – *bingo*;
- чешки правопис и чешко произношение – не открихме сред междуметията подобен пример.

III. КЛАСИФИКАЦИЯ ПО НАЧИН НА ЗАЕМАНЕ

В рамките на тази класификация различаваме на първо място лексеми, заети директно като междуметия, т.е. езикът приемник ги разпознава и включва в класа на междуметията, напр. *чао, бис, уви*, на чеш. – при *halo, hurá, pardon*. Причината вероятно е, че основната част от тези думи функционират като междуметия и в изходния език.

Вторият тип обхваща чужди лексеми – други части на речта, които впоследствие развиват междуметна употреба и които бихме могли да характеризираме като вторични междуметни заемки. Например *супер* навлиза в българския и в чешкия език първоначално като представка в различни латински заемки със семантика „най-“, „свърх-“. Покъсно се отделя и започва да се използва като неизменяемо прилагателно, после като наречие, което развива междуметна употреба (*супер!* – чеш. *super!/supr!*). На подобен процес на „междуметизация“ е подложена чешката лексема от латински произход *prima*, заета като съществително име за означаване на: 1. *първи гимназиален клас* 2. *основен тон, първа струна*. След това се появяват омоними: *prima*, прил. – отличен, превъзходен, и *prima*, нар. – *отлично, чудесно*.

Понякога по различни причини, въпреки че заемат една и съща дума, в единия от езиците приемници тя не успява да развие междуметна употреба. Например *ехо* (от гр. през лат. през нем.) в чешкия език функционира само като същ. „1. *книж.* ехо, отзвук, ек, отглас 2. *разг.* предупреждение, известие, знак; *dát někomu echo* – предупрежда, известя някого“ (ЧБР 2002: 202) или като част от сложни думи със значение „звук“ – *echograf*. На български освен идентичните употреби лексемата се използва и като многоизразно междуметие: „б. ео и ехо – *межд.* обикновено удължено – възглас, вик на излетници, туристи за израз на добро, бодро настроение, като поздрав или установяване на връзка помежду си“ (БТР 1994: 219).

В резултат на направеното проучване на малобройната, но изключително разнородна група на зетите междуметия в българския и чешкия език се оформят следните заключения:

1. И в двата езика обогатяването на лексикалния фонд чрез заемане на елементи от чужд произход не изключва междуметията въпреки периферната им позиция в системата на езика. Дори в количествено отношение е налице съответствие – броят на регистрираните от нас зети български и чешки междуметия е по около 50-60 единици.

2. С оглед на класификацията на междуметия установихме, че по правило се заемат вторични междуметия, т.е. образувани от пълнозначни думи. Изключение правят тур. *вах, вай* с последващи про-

мени *въх*, *въй*, *въ* и съвремените английски лексеми – *уау*, *унс*, *о йе*. Най-многобройни са контактовите междуметия, главно формули от речевия етикет и изрази от областта на спорта. Сред емоционално-експресивните междуметия заемките са сравнително малко вероятни поради психолингвистични фактори – индивидът донякъде инстинктивно избира да изрази емоцията си с домашна лексема. Ядрото от оноματοпеи се състои от много стар конвенциализиран лексикален пласт, който трудно би допуснал заемки. Единствено *клик* (*щрак!*), което спорадично се появява в някои български реклами като междуметие, прави изключение. Въпреки това звуко- и образоподражанията, образувани от съкратени глаголни форми, т.нар. глаголни междуметия, предполагат потенциална възможност за образуване на междуметия от чужд произход.

3. Във връзка с обективни културно-исторически, геополитически и икономически фактори и в изследваните езикови ситуации се очертава по един основен език източник, в миналото турски за българския език, респ. немски за чешкия, а днес английски и за двата езика.

4. Процесът на адаптиране на чуждите лексеми е отворен и динамичен, преминава през сходни етапи, като крайната цел е една и съща – максимално одомашняване и натурализиране на междуметията, а при невъзможност поради различни причини – елиминиране от речниковия състав.

5. Съществуват два аспекта на езикова компетентност по отношение на междуметията заемки. Първият – в рамките на родния език – е свързан с умението или „неумението на хората да си служат с чуждите думи. Както и с всяка друга лексикална единица, така и с чуждата дума трябва да се отнасяме с необходимата речева култура. [...] Домашна или чужда, всяка дума трябва да е преди всичко уместно употребена“ (Зидарова 2007: 59). Вторият аспект се проявява при чуждоезиковото обучение – „от една страна, използването на междуметия е характерно за високи нива на владене на чужд език. От друга страна, адекватното използване на междуметия компенсират недостига на знаменателни думи на ранни етапи на овладяване на езика“ (Петрова 2011: 406).

Изучаването на българските и чешките междуметия, в това число и на заетите, в съпоставителен план би допринесло за разрешаването на някои спорни не само теоретични, но и с оглед на практиката, моменти: кое е междуметие и кое – не, как да бъдат фиксирани в речниците, как да бъдат преведени от един език на друг, как да бъдат усвоявани в рамките на чуждоезиковото обучение, какви са функции-

те им като прагматични маркери и др. Всяко проучване на лексеми от чужд произход, вкл. и на междуметия, допринася за анализа на конкретни междуезикови и междукултурни връзки и изяснява механизмите за удовлетворяване на все по-специфичните и диференцирани комуникативни потребности в съвременния свят.

ЛИТЕРАТУРА

- БТР 1994:** *Български тълковен речник*. Изд. IV. София: Наука и изкуство, 1994.
- ГСБЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Изд. на БАН, 1983.
- Данеш 2002:** Daneš, F. Xenizmy v dnešní češtině. // *Čeština univerzálnita a specifika*. Praha: 2002, 29 – 35.
- ЕРЧЕ 2002:** *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Lidové noviny, 2002.
- Зидарова 2007:** Зидарова, В. Отново за чуждите думи в съвременния български книжовен език. // *Научни трудове на Филологическия факултет*, том 45, кн.1. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007, 51 – 59.
- Краус, ред. 2006:** Krause, J. *Nový akademický slovník cizích slov*. Pod ved. J. Krause. Praha: Academia, 2006.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. Междуметията – заварените деца на граматиката. // *В търсене на смисъла и инварианта*. Под ред. на Я. Бъчваров. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008, 275 – 285.
- Петрова 2011:** Петрова, Кр. Междуметия заемки в българския и руския език. // *Езикът и социалният опит. Проблеми на социолингвистиката* X. В. Търново: Знак 94, 2011, 400 – 407.
- Рейзек 2001:** Rejzek, J. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda 2001.
- Слезакова 2006:** Slezáková, M. Wow! To ‘sem teda nečekala! Oops! To ‘sem nechtěla! O cizích slovech, ale nejen o nich. // *Naše řeč 2.ročník 89*, 2006. 20.10.2011 <<http://nase-rec.ujc.cas.cz>>.
- Тишева, Хауге 2002:** Тишева, Й., Р. Хауге. Заемане на прагматични частици. // *Билингвизъм и диглосия. Проблеми на социолингвистиката VII*. София, 2002, 10 – 17.
- ЧБР 2002:** *Чешко-български речник. Т. I – II*. София: Труд§Прозорец, 2002.
- Шаронов 2004:** Шаронов, А. Назад к междуметиям. // *Компютърна лингвистика и интелектуални технологии*. Москва: Наука, 2004, 660 – 666.

**ФОРМИ ЗА УЧТИВОСТ ПРИ ОБРЪЩЕНИЯ
В РЕЧЕВИЯ ЕТИКЕТ НА СЪВРЕМЕННИТЕ
БЪЛГАРИ И ПОЛЯЦИ**

Лилия Кънчева-Иванова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**POLITE FORMS OF ADDRESS IN THE ORAL ETIQUETTE
OF MODERN BULGARIAN AND POLISH PEOPLE**

Lilia Kancheva-Ivanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article presents similarities and differences in the use of forms of address in Bulgarian and Polish. The cultural and the historical development of the speakers of these two languages has led to essential differences, and similarities in some cases and in certain speech situations. The analysis outlines the major linguistic issues arising from the use of forms *ty//pan, pani, państwo* in Polish and their equivalent forms *mu//Vue* in Bulgarian, as well the situations in the everyday communication to which they correspond.

Key words: forms of address, speech situations

Въпросът за използването на определени форми при обръщения в интерсубектното общуване на съвременните българи и поляци е свързан с редица особености и би следвало да е обект на детайлно проучване. В тази статия опитът ни е да направим наблюдения относно най-честите случаи, в които трябва да се избере определена форма, за да се избегне т. нар. *faux pas*, или нетактичност в комуникацията, като се правят и някои бележки относно граматичната страна на въпроса.

Формите за учтивост са неизменна част от общуването ни. Те представляват езиков израз на характерните за дадено общество модели на поведение. Обръщенията са елемент от една по-обща конвенционална система, наречена *речев етикет*. Понятието речев етикет обединява правилата и нормите на учтивостта, типични за речта, общоприети и утвърдени в едно или друго общество и определящи да-

ден модел на поведение в интерсубектното общуване (Формановска 1989; Пантелеева 1994; Ожуг 2001). Най-голямата група, която създава условностите в учтивостта, е даден народ. Нормите, които регулират вежливото поведение, са възникнали вследствие на опита на много поколения, като именно чрез тях членовете на общността са осигурявали мирното си съжителство, учили са се как да избягват конфликтите и да влияят на това, комуникацията помежду им да протича по най-добрия начин. Общественоприетият модел на вежливост, реализиран най-вече чрез учтивите форми, според К. Ожуг се опира на няколко главни положения. Основният принцип, от който могат да се извеждат други, е запазване на автономността, достойнството и значимостта на всеки човек като личност (Ожуг 2001: 76 – 77). Най-съществената задача на учтивите формули пък е преди всичко да улесняват комуникацията, като създават атмосфера, способстваща доброто разбирателство. Ако трябва да се обобщи обемът на понятието учтивост, то може да се определи по следния начин: учтивостта е система от правила и норми за успешното функциониране, координиране и избягване на конфликти в обществото, която се базира на засвидетелстване на уважение към събеседника, ненамеса в личното му пространство и в същото време демонстриране на добронамереност и приятелско отношение (Славова 2003).

Едновременно с това речевият етикет, въпреки че би следвало да отговаря на тези общочовешки правила, има своя национална специфика. Съзнанието за собствения (личен или за дадена страна) модел на учтивост е свързано с естествената склонност на човешкия мозък да прави умозаклучения по аналогия – след като у нас се говори и се прави така и определени думи или поведение се възприемат като израз на учтивост, значи така би трябвало да е така и при другите хора. Това обаче невинаги отговаря на действителността, тъй като речевият етикет на всеки народ е отражение на неговото историческо и културно наследство. В същото време е много трудно да се превъзмогне този тип стереотипно мислене и да се приеме, че културните норми за всяка езикова общност са различни и се ситуират на плоскостта на подсъзнанието.

За поляците например е характерно, че в повечето свои прояви – и вербални, и невербални, оказват специално внимание на жената. Това поведение има своите исторически предпостави и се свързва със следните асоциации: рицарят и дамата на неговото сърце; жената като закрилница на домашното огнище; жената, която култивира в дома патриотичните традиции (нерядко осмивани в последните години); романтична любов. В същото време феминистките движения в Полша

през XIX и първата половина на XX в., които пропагандират за равни права на жените, а и промените след 1989 г. водят до преосмисляне на полския модел на учтивост. И въпреки това се смята, че на полската жена се полага по-специално отношение, отколкото, да речем, на немската или американската жена (вж. Марцяник 2007: 23). Причината за промените в разбирането на учтивостта е, че етикетната система не е постоянна константа, тя се изменя заедно с политическите и историческите условия. В България развитието на речевия етикет се дели най-общо на три етапа: 1) годините на Възраждането, когато се формират нормите за поведение, 2) след Освобождението, когато България се домогва до културно приобщаване към Европа и речевият етикет регистрира тези прояви, 3) след 9.IX.1944 г., когато се сменя политическият строй и това налага промени и в нормите на общуване и 4) след 10.XI.1989 г., когато отново с новите политически, икономически и културни условия се променят и етикетните формули (по въпроса за етапите на развитие на българския речев етикет вж. Стефанова 1992; Георгиева 1991). В изследванията за полския речев етикет се говори най-общо за два етапа – преди 1989 и след 1989 г., като в рамките на първия етап могат да се открият също периоди, свързани с налагането на норми, провокирани от смяната на политическия строй, на които обаче полският език се подчинява в много по-малка степен, отколкото българският (Ожуг 2001; Марцяник 2007).

С оглед на факта, че условията около употребата на формите за обръщение в речевия етикет на българите и поляците са сложни и се променят твърде динамично (за кратки исторически периоди), тези изследвания според нас трябва да се подновяват приблизително на всеки 10 – 20 години. Например статията на М. Бугайски за учтивите форми в българския език и техните полски съответствия, публикувана през 1983 г. (вж. Бугайски 1983), много скоро след това става почти напълно неактуална. По същия начин някои заключения относно употребата на формите „ти“ и „Вие“ в медиите, които прави Н. Сиракова-Сметс през 1992 г. (вж. Сиракова-Сметс 1992), вече също не отговарят изцяло на действителността.

В тази статия ще обърнем внимание на най-често използваните форми за обръщение в езика на съвременните българи и поляци, като акцентираме на приликите и разликите при употребата им.

1. Отношения на „ти“ / „ty“ – „вие“ / „wy“.

Формално това са отношения, при които в българския език комуникантите се обръщат един към друг на *ти* и 2. л. ед. ч. на глагола

или *вие* и 2. л. мн. ч. на глагола (при множественост). За полския език условията са същите с местоименията *ty*, *wy*.

Взаимните отношения на *ти* се определят като симетрична учтивост, характерна за общества, където социалната дистанция и статусните различия са пренебрежимо малки или пък не им се отдава съществена роля (Славова 2003). Според М. Марцяник изборът *ти* или *Вие* (изследователката съответно говори за полските форми „*ty*“ – „*pan*, *pani*“) „означава възможност за прекрачване в личното пространство на партньора в общуването или определя границата, до която разговарящите могат само да се доближат“ (Марцяник 2007: 36). Общото правило и за българския, и за полския език при използване на *ти*-формите е, че симетричните отношения на „*ти*“ са провокирани преди всичко от усещането за *прагматична равнопоставеност*. Полската изследователка коментира, че бидейки на *ти* с някого, може да го попита за лични въпроси, например каква кола кара, на колко години е майка му, къде планира да прекара Нова година и други подобни въпроси, като в същото време самата тя може да сподели подобна информация. За авторката минаването на *ти* е вид двустранно съгласие за прекрачване на личното пространство на събеседника (пак там: 36). Според М. Виденов за употребата на определено глаголно лице и число при обръщенията, освен отсъствието или наличието на признака „множественост“, са релевантни и няколко социални признака, които са налице при акта на комуникацията, напр. *социална дистанция* (служебна, образователна, възрастова), *уважителност* (почтителност), *непознатост – познатост* (Виденов 1980: 99). Разбира се, не трябва да се пренебрегва въпросът, че освен особеностите, заложи в културата на всеки народ, изборът на форма за обръщение е също така индивидуален, субективен и зависи от възпитанието, образованието, социалния произход, жизнения опит, настроението и други странични фактори (по въпроса вж. Сиракова-Сметс 1992).

Българската речева ситуация показва, че в последните години третият признак (непознатост – познатост) нерядко отстъпва от позициите си. Масово се наблюдава употребата на обръщението *ти* в общуването между клиенти и лица от обслужващия сектор (в магазини, ресторанти, обществен транспорт, а дори и в официални държавни учреждения), като по-често инициативата идва от страна на клиента, но нерядко се наблюдава и обратната асиметрична ситуация – лице от обслужващия сектор да говори на клиент на *ти*, а самият клиент да запазва учтивата форма. В полския език това е изключително рядко срещана ситуация – приема се за грубо и недопустимо обръщението *ти* към непознат човек,

независимо от социалния му статус. Докато в българския език употребата на учтиви форми в такива случаи е норма, която се спазва в зависимост от субективни фактори като възпитание, образование и такт, то в полския език е норма, която твърде рядко се прекрачва.

Като правило и в двата езика се говори на *ти* на деца, приблизително до навършване на пълнолетие. Учителите обикновено се обръщат към учениците на *ти* + *лично име*, самите ученици помежду си също се обръщат на *ти*, както и студентите. Преподавателите от висшите учебни заведения като правило би трябвало да се обръщат към студентите си на *Вие* евентуално съчетано с лично име (за тези комбинации вж. по-долу), а в Полша е норма преподавателят да се обръща към студентите с учтивите форми *pan*, *pani*. Според К. Цанков се счита за неправилно преподавателят да се обръща към студенти на *ти*, което може да се схване от тях като пренебрежение, неуважение или демонстрация на превъзходство (Цанков 1988: 56). Българските студентите помежду си се обръщат също на *ти*. Това важи и за децата и младежите.

При колеги или хора, при които действа признакът за *социална дистанция* (*служебна, образователна, възрастова*), преминаването на *ти* и в двата езика по правило зависи от предложението на комуниканта с по-висок социален статус или от по-възрастния.

В България в днешно време членовете на едно семейство (разбирано в широк смисъл) разговарят помежду си на *ти*. За Възраждането е било характерно, че в писмата децата се обръщат към родителите си, използвайки *Вие*-форми. По-специфична е ситуацията в полския език, където по принцип също важи това правило, но с някои ограничения. При по-възрастни членове на семейството или пък към членове, към които трябва и по вербален път да се демонстрира уважение, нерядко се използва съответното обръщение, напр. *tata*, *ciocia*, *wujek*, съчетано с глагол в 3. л. ед. ч. (напр. *Czy tata wie o tym?*), когато говорим на лицето, а не за него. Това зависи до голяма степен от традициите в семейството и от честотата на контактите с близките (повече по тези въпроси вж. Марцяник 2007: 37 – 38).

Най-общо би могло да се каже, че *ти*-формите могат да се употребяват в случаите, когато отпадат едновременно и трите социални признака: *социална дистанция, уважителност, непознатост*. Във всички други случаи *ти*-формите би следвало да бъдат използвани след дадено позволение от страна на комуниканта с по-висок социален статус или възраст. В Полша се приема за редно предложението за общуване на *ти* да дойде или от комуниканта с по-висок ранг и по-голяма възраст, или

от дамата, с което се демонстрира споменатото вече по-специално отношение към женския пол¹ (вж. Марцяник 2007: 43).

2. Отношение на *Вие* – *pan*, *pani*.

По правило формата *Вие* в българския език се съчетава с глагол в сегашно време 2 л. мн. ч. (*Вие казахте*), с минало деятелно причастие на *-л* в множествено число (често допускана грешка, особено в медиите, е употреба на причастията в единствено число) (*Вие сте писали*, а не *Вие сте писал*, *-а*), страдателни причастия на *-н*, *-т* в единствено число (*Вие сте попитан*) (повече за формалната страна на въпроса вж. напр. Андрейчин 1973, Пашов 1980).

За *Вие*-формите Л. Андрейчин отбелязва следното: „В съвременните европейски езици преобладава употребата на форми за множествено число вместо единствено при личните местоимения и при глаголите за изразяване на учтивост при обръщение, т.е. във второ лице. Така е и в съвременния български език, напр. *Вие сте ме търсили* вм. *Ти си ме търсил*; *Защо чакате?* вм. *Защо чакаш?*“ (Андрейчин 1973: 145). Изследователят изтъква също така, че произходът на тези форми за учтивост е следният: „От времето на Константин Велики (началото на IV в.) римските императори започнали, за да подчертаят своето величие, да се изразяват в множествено лице за себе си при издаване на заповеди, т.е. „ние заповядваме“ вм. „аз заповядвам“. Това породило практиката да се употребява мн. ч. за израз на учтивост и при обръщение към тях, т.е. „вие заповядахте“ вм. „ти заповяда“. По-късно формите за мн. ч. станали средства за обръщение и към други високопоставени лица. Постепенно тази практика се разширявала все повече и слизала все по-надолу в обществените среди, докато в Късното средновековие обхванала речта на всички среди в повечето западни страни“ (Андрейчин 1973: 145 – 146). Поради историческата съдба на България разпространението на тези форми в езика се е забавило и „се е появило в говора на някои градски среди, а оттам и в нашия книжовен език през първата половина на миналия век (т.е. XIX век – бел. моя) под влияние на практиката в други съседни и славянски езици...“ (пак там: 146).

По-различна е обаче ситуацията в полския език, където на българските местоименни форми *Вие*, *Вас* и т.н. във функционално отношение отговарят *pan*, *pani*, *państwo*, които се свързват с формите на

---

¹ По етикетните правила в България това условие също важи, но в ежедневно общуване все по-малко се спазва.

глагола съответно по следния начин: *pan, pani* + 3 л. ед. ч., *państwo* (*panie, panowie*) + 3 л. мн. ч., напр. *Czego się pan napije?*; *Pani już tam była?*; *Państwo widzieli to przedstawienie?*. В стари времена тези обръщения са били използвани само от шляхтата², но с течение на времето употребата им се е разширила и са започнали да се употребяват и по отношение на останалите граждани. По време на комунистическия режим в Полша е бил направен опит да бъдат наложени *vue*-формите по руски модел с аргумента, че в Полша „вече няма панове“ (т.е. феодални господари с благороднически произход). За поляците обаче тази форма е звучала студено, безлично и неучтиво, тъй като акцентът от уважението към индивида се прехвърля към колективното *Vue*. Според А. Вежбицка формите *pan, pani* дължат своя „личен“ характер на това, че са в единствено число и подчертават различията в пола, докато при *Vue*-формите тези разлики се губят. Според изследователката полските принципи за учтивост подчертават уважението към индивида като независима личност. Колективната и безродова аура на *Vue*-формите влиза в конфликт с тази традиция и това е попречило за разпространението ѝ в езика (вж. Вежбицка 1999: 56 – 73).

Вече бяха споменати признаците, според които основно се избират учтивите форми *Vue // pan, pani, państwo*: социална дистанция, уважителност, непознатост. М. Марцяник смята, че формите с *pan, pani* в сравнение с отношенията на *ти* подчертават, че комуникантите имат ярко изразено лично пространство, до което взаимно не се допускат. Този тип отношения полската изследователка определя като асиметрични, което означава, че партньорите в разговора се различават по професионална или обществена йерархия, йерархия в престижа или в конкретната речева ситуация имат различен прагматичен ранг (Марцяник 2007: 44).

В официални ситуации трябва да бъде разпозната ролята на лицето, което е по-висшестоящо, и ролята на лицето, което е по-ниско в йерархията, като по-важният комуникант има право на по-голяма фамилиарност, отколкото комуникантът с по-ниско положение.

За най-неутрална и в същото време универсална адресативна форма в полския език се смята *proszę pana, proszę pani*. Тези обръщения обаче може да се окажат недостатъчни в среди, където е приета употребата на професионални или функционални титли. Например в професионалните среди, които се характеризират с неколкостепенна йерархия, като войската, съда, висшите училища, държавната адми-

² Благородническо съсловие в стара Полша.

нистрация, дипломацията, парламента и др., формите за обръщение освен думите *pan, pani* би следвало да съдържат и съответната титла (напр. *panie ministrze, panie ambasadorze, panie pułkowniku, pani profesor, panie rektorze* и др.). На тези средства за титулуване няма да се спираме специално в това изследване.

Като част от отношението на *Wie* може да се разглеждат и обръщенията *gospodin, gospoжа, gospoжица* в българския език. Те се употребяват или самостоятелно, когато не познаваме лично адресата, напр. *Господине, бихте ли се отдръпнали?*, или в комбинация с фамилно име, напр. *Господин Иванов, търсят Ви по телефона*. В полския език комбинацията от *pan, pani* + *фамилия* се допуска само в две ситуации: първо, когато се призовава някой измежду група хора, да речем, обръщение на преподавател към студент по време на лекции: *Panie Nowak, proszę o wyjaśnienie różnicy między samogłoską a półsamogłoską*. Подчертава се, че в същото време тези форми не са особено елегантни, но удобни за конкретната ситуация, където има възможност да се объркат хората. Второ, използват се от жителите на по-малки местности, в които всички се познават и чрез споменаване на фамилията на адресата се отличава самият човек като неин носител (вж. Марцяник 2007: 46). М. Марцяник споменава също, че в Източна Полша на територията на селата, в която е живяла бившата шляхта, обръщението към адресата с използване на фамилия и до днес сигнализира по-високо обществено положение. Като цяло обаче във всички други ситуации тези адресативни форми са неуместни, като употребата им подсказва за неопитността на адресанта или неполския му произход, и би следвало да се заместят от самостоятелно употребени *pan, pani* (пак там: 46 – 47).

В същото време, когато говорим за трети лица, е необходима употребата на съчетанието от *pan, pani, państwo* и фамилно име, тъй като използването единствено на фамилия се приема като неподходящо, напр.: *Widziałam nowego psa Kowalskiej*, докато по-правилно е: *Widziałam nowego psa pani Kowalskiej* (Марцяник 2007: 47).

В българския език формата *gospoжица* се употребява значително по-често, отколкото в полския език, където независимо от семейния статус обръщението към всички жени е *pani*. *Panna* се използва в редки случаи, когато информацията, заложенa в това обръщение, е съществена за речевата ситуация. Напоследък в медиите започна да се води дискусия има ли право на съществуване в ежедневието обръщението *gospoжица* в българския език, тъй като се надигнаха гласове, че употребата му е форма на дискриминация по брачен признак. Резул-

татите от проведена по телевизията анкета бяха разнопосочни. Докато едни се съгласяваха, че е неуместно да се подчертава, че една дама е неомъжена, други изразиха недоволство от факта, че обръщението *госпожа* предизвиква асоциации с по-зряла възраст. Само времето ще покаже дали предложението всички жени да станат „госпожи“ ще получи гражданственост и в България, както между другото съвсем скоро се случи във Франция, където от административните документи отпадна определението *госпожица*.

3. Опити за създаване на отношения между *ти* и *Вие – ty и pan, pani*.

М. Марцяник сравнява отношенията между комуникантите в речевия акт със ситуация от извънезиковата действителност, в която двама души стоят от двете страни на един праг. Разговорът през прага, независимо кой от коя страна на прага е застанал, дава на адресата и адресанта значително по-малко възможности, отколкото, ако двамата се намират на територия, която не е поделена от нищо, т.е. територия без бариери в общуването (Марцяник 2007: 47). Полската изследователка смята, че медийното общуване, в което често адресантът се обръща към адресата на *ти* (напр. характерното за полската телевизия и радио *Zostańcie z nami!*)³, оказва влияние и върху непосредствените контакти между хората. Така според нея възникват опитите да се намери трети вид отношение – между *ty* и *pan, pani*. Това отношение в полския език се реализира чрез формите *pani* + *малко име* (напр. *pani Ewo*) (Марцяник 2007: 47). И тъй като в определени случаи обръщението *pan, pani* са твърде официални, а употребата само на лично име в полския език е твърде фамилиарна и говори за много близки отношения между комуникантите, формите, съчетаващи обръщението *pan, pani* и *лично име*, се явяват една златна среда. Използват се най-вече на работното място, но не се приемат добре, когато се употребяват към хора, с които не се познаваме достатъчно добре, особено ако са по-възрастни от адресанта. За българския език комбинацията *господин, госпожа* + лично име като цяло е нетипична (напр. *господин Христо, госпожа Мария*) и относително рядко срещана. Струва ни се, че употребата ѝ може да внесе дори и известен ироничен нюанс.

³ Изразяването на учтивост в множествено число в подобни случаи не стои като проблем в българския език, докато на полски „*Zostańcie z nami!*“ предполага, че говорим на адресатите на *ти*, то на български „*Останете с нас!*“ може да предполага и двата вида общуване.

За българския език се приема за естествено при общуване, когато говорещите се познават, да се обръщат по име един към друг, а когато се обръщаме към някого на *Вие*, то обикновено се свързва с фамилно име. Л. Андрейчин обаче обръща внимание, че „в колегиални и организационни среди се среща често да си говорят на *ти* и на фамилно име, напр. *Ти, Стефанов, имаш нова задача; Стефанов, приготви ли доклада?*“. Така се изразява една степен на сближаване между хората, която няма характер на лично приятелство“ (Андрейчин 1973: 147 – 148). Според него обаче „има случаи, когато може да се каже: *Вие, Стефане, елате тук!, Мария, пригответе ли доклада?*“, т.е. може да се употреби обръщение *Вие* и лично име. По този начин се изразява известно внимание към лицето в рамките на официални в основата си отношения или по-малка близост в личните отношения“ (пак там: 147 – 148). Според нас е дискуссионен въпросът доколко първият начин на обръщение (фамилия + *ти* и форма на глагола в ед.ч.) изразява взаимно сближение между хората, тъй като, от една страна, този тип общуване предполага известна асиметрия между комуникантите, а от друга страна, не е напълно неутрален в конотативно отношение.

И в българския, и в полския език като несполучлив опит за изграждане на отношения, средни между *ти* – *Вие*, *ty* – *pan*, *pani*, се откриват контаминирани форми, съдържащи едновременно характеристики и на двата вида общуване.

В полския език такива са формите *pani* + лично име + 2 л. ед. ч. на глагола, напр. *Pani Beatko, masz może rozmienić?* М. Марцяник обръща внимание, че такива конструкции може да се чуят най-вече на работното място, където служителите се познават нерядко от много години, но дистанцията на годините или положението е пречка за преминаването на *ти*. Както учтивата, така и правоговорната норма смятат тези конструкции за неправилни (Марцяник 2007: 50).

Друг подобен случай в полския език представляват съчетанията с лично име и синтактична конструкция, характерна за уважителното общуване, напр. *Tomku, może pan jeszcze zatrzymać tę książkę*. Така обикновено се обръщат по-възрастни лица към по-млади или примерно преподаватели към студенти, докторанти, асистенти и др. (Марцяник 2007: 50). Тази форма свидетелства за симпатия и сърдечно отношение на адресанта към адресата и се приема положително. Обръщения от този тип се приемат от учтивата и правоговорната норма (Марцяник 2007: 50). Като евентуални функционални съответствия на тези полски форми за българския език може да се приемат обръщени-

ята с лично име и *Вие*-форма (напр. *Стефане, пригответе ли доклада?*) (вж. по-горе).

В българския език като нарушаване на системността се приемат обръщенията на *господин, госпожа* и глагол във 2 л. ед. ч., напр. *На мен ли говориш бе, господине? Госпожо, ще излиза ли?* Омаловажаването на официалния характер в такива случаи се приема като грубо отношение (вж. Георгиева 1991: 474). С подобна конотация в полския език са обръщенията *pan, pani*, съчетани с 2 л. ед. ч. на глагола, които са представлявали норма в края на XIX век, но в съвременния полски език се възприемат като израз на неучтивост, излишна фамилиарност и се смятат за неправилни, напр. *Przestań pani opowiadać bajki; Wyjdź pani stąd; Weź pan tę gazetę; Wysiadasz pan czy nie?* (по въпроса вж. Бралчик 2001).

Друг подобен случай в полския език, с който обаче можем да се срещнем значително по-често, особено в разговорната реч, е съчетаването на обръщенията *państwo, panie, panowie* с форма на глагола във 2. л. мн. ч. вместо в 3. л. мн. ч., напр. *Poczekajcie panie jeszcze 5 minut; Pozwólcie panowie, że przedstawię referenta; Usłyszeliście państwo prognozę pogody na najbliższy tydzień.* Според Й. Бралчик форми от този тип не са граматически неправилни, а огромното им разпространение, особено в разговорната реч, е причината да се приемат от обществото, въпреки че самият изследовател отрича да ги употребява (Бралчик 2001: 24). Независимо от честата им употреба, като препоръчително се приема обръщенията *państwo, panie, panowie* да се съчетават с глагол в 3. л. мн. ч.

И въпреки че направените наблюдения показват по-висока степен на церемониалност при поляците, отколкото при българите, полските изследователи смятат, че речевият етикет на съвременните поляци значително се е опростил, като много от учтивите формули днес излизат от употреба и функционират главно сред представителите на по-старото и средното поколение. Като някои от основните причини за това състояние се изтъкват: демократизацията на обществото и отдръпването от традициите; стремежът към опростяване на междуличностните отношения; лансирането на модела, в който всички наши прояви (вербални и невербални) трябва да се характеризират с бързина и ефективност; влиянието на средствата за масова комуникация, които пропагандират скъсяване на дистанцията между комуникантите (особено актуалните предавания от типа токшоу); като вид демократизация от младото поколение се възприемат и налаганите от амери-

канските филми и програми модели на поведение (вж. Марцяник 2007; Ожуг 2001).

С пълно основание би могло да се каже, че същите тенденции формират и моделите на речевия етикет на българското общество, и особено на по-младите хора.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1973: Андрейчин, Л. *Езикови тревоги*. София, 1973.

Бралчик 2001: Bralczyk, J. *Mówi się. Porady językowe profesora Bralczyka*. Warszawa, 2001.

Бугайски 1983: Bugajski, M. Niektóre formuły grzecznościowe w języku bułgarskim i polskie ich odpowiedniki. // *Język polski*, LXIII 1 – 2, 1983, 26 – 33.

Вежбицка 1999: Wierzbicka, A. *Język – umysł – kultura*. Warszawa, 1999.

Виденов 1980: Виденов, М. Социални параметри на средствата за езиков контакт. // *Език и литература*, XXXV, 1980, № 2, 97 – 111.

Георгиева 1991: Георгиева, Ел. За употребата на местоименията *ти* и *Вие* като форми на обръщение в интерсубектно общуване. // *Български език*, 5, 1991, 471 – 477.

Марцяник 2007: Marcjanik, M. *Grzeczność w komunikacji językowej*. Warszawa, 2007.

Ожуг 2001: Ożóg, K. *Polszczyzna przelomu XX i XXI wieku*. Rzeszów, 2001.

Пантелеева 1994: Пантелеева, Хр. *Граматика на вежливата реч*. София, 1994.

Пашов 1980: Пашов, П. Книжовноезикови норми в процес на устройство. // *Проблеми на езиковата култура*. София, 1980, 36 – 47.

Сиракова-Сметс 1992: Сиракова-Сметс, Н. Местоименните форми за обръщение „ти“ и „Вие“ в речевия етикет на съвременните българи и холандци. // *Съпоставително езикознание*, 4, 1992, 11 – 18.

Славова 2003: Славова, Е. Форми на учтивост в българското публично пространство. // *Balkans' 21*, vol. 3, 2003, 20.09.2011, http://www.balkans21.org/2003_3/slavova.html.

Стефанова 1992: Стефанова, М. Етапи на развитие на българския речеви етикет. // *Български език*, 1, 1992, 54 – 57.

Формановска 1989: Формановская, Н. И. *Речевой этикет и культура общения*. Москва, 1989.

Цанков 1988: Цанков, К. *Речев етикет*. София, 1988.

**ЕЗИКЪТ –
(НЕ)ОСТАРЯВАЩАТА ВСЕЛЕНА**

ПУРИЗМЪТ КАТО ФЕНОМЕН В ЕЗИКОВАТА СИТУАЦИЯ

Надка Николова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

PURISM AS A PHENOMENON IN THE LINGUISTIC SITUATION

Nadka Nikolova

Shumen University Bishop Konstantin Preslavski

The subject of the article is purism which presents in most of the cases an obligatory element of the linguistic situation of every European literary language. The research discusses the following subtitles: the essence of purism; indicators and manifestations; its phases; factors that caused its appearance (national, historical aesthetic); types of purism (conservative and innovative); evaluation of its forms, etc.

Key words: linguistic situation, purism, literary language, functions of the literary language

В книжовноезиковата история на много европейски народи вследствие на различни езиково-исторически фактори и обстоятелства се наблюдава явлението, наречено пуризм. Пуризм се формира главно от епохата на барока¹ и с различна интензивност се проявява десетилетия наред след това – дори и в наши дни, като навсякъде има различен облик, сила, специфичен характер и резултати. Историята на езиковия пуризм има отношение към много особености на книжовния език: към допълване на коментара за характера на книжовноезиковите процеси, към доизясняване ролята на автора в езиковото строителство, към изясняване степента на авторитарност в нормоутвърждаващата и нормополагащата дейност на филолозите, към критериите, взети предвид при нормализацията и кодификацията на книжовните езици, към въпроса за

---

¹ В някои славянски книжовни езици за пуризм се говори далеч преди периода на образуване на нация – например в чешкия език пуристични прояви се наблюдават още при превода на *Orthografie* и *Výklad na Destero* от Ян Хус (XV в.) (Хавранек 1936: 37; Цуржин 1985: 35).

отношението към традицията и комуникативната функция на езика и т.н. Мотивация за интереса ми към темата за пуризма прозира и от написаното от Г. Нещименко: „Особена острота и значимост проблемът за пуризма придобива в екстремални периоди от живота на етноса, към чието число се отнася и епохата на национално възраждане, и сегашната епоха на глобализация“ (Нещименко 2005: 4).

* * *

Терминът *пуризм* произлиза от латинския език, в който *purus* означава 'чист'. Пуризмът е не само езиково явление – той се среща напр. като стил в изкуството, архитектурата, дизайна, кулинарията или като стремеж към чистота на нравите в етиката. В най-древните гръко-латински литературни извори под пуризм се разбира усилието за създаване на чистота на стила. *Езиковият пуризм* се появява в регистъра именно на търсенето на езикова чистота, разбираана във времето по начини, представени от различни варианти. В науката пуризмът се приема за обект на външната лингвистика.

В литературните източници липсва единно и еднозначно становище как да бъде определен езиковият пуризм. В том трети на „Речник на българския книжовен език“ (1957) напр. под *пуризм* ще прочетем: „Стремеж към очистване на езика от чужди думи и изрази и заменянето им с думи, образувани със средствата на родния език“. В „Речник на чуждите думи в българския език“ (2001) пък е написано „Борба за очистване на езика от чужди думи и изрази“. Някои го определят като „идея за прочистване на езика от чужди думи“ (напр. Кювлиева-Мишайкова 1997: 216). За други² той е „целенасочена дейност за системно прочистване на езика от заети думи“, реализираща се като теория и като дейност, която понякога е с реалистична основа и умерени прояви, а друг път е крайна и без практически резултати. В същата речникова статия пуризмът като „организиран отпор на чуждите елементи в езика“ е оценен от гледище на съвременната теория за езикова политика като „отживяло явление“, но в същото време и като „необходима и полезна дейност, ако не е прекален и краен, тъй като влиянието на чуждите езици също има значение за обогатяването на даден език“. „Пуризмът в българския език – пише в заключение авторката Кювлиева-Мишайкова – може да се определи като умерен“.

---

² Според авторите на Терминологичен речник по хуманитарни науки. С.: Наука и изкуство, 2007 (М. Попова, Б. Попов, Ек. Петкова, Кр. Симеонова, А. Христова) и по-точно по мнението на Кристияна Симеонова.

Все около представата за чистота пуризмът се представя и като вид езикова екология. Напоследък се припомня схващането на Ян Боуден де Куртене (1929), когото И. Онхайзер смята за предтеча на еколингвистиката, че пуризмът е характерен за езиците на малките народи и е свързан с езиковата ксенофобия. Така пуризмът, интерпретиран в орбитата на еколингвистиката, се определя като рефлексия на сложна езикова ситуация (Онхайзер 2003: 19). Несъмнено е, че той е част от езиковата политика на дадена езикова общност в моменти, в които идеята за единство, сплотеност и сила на общността (формиране на нация, обединение в момент на опасност и под.) става сублимна. Това предполага известна войнственост на пуризма, която действително не му е чужда. Мислен в светлината на езиковото насилие, за пуризма се говори с метафори от лексико-семантичното поле на военното дело и политиката: агресия, агресор, атака, война, борба, защита, заплаха, инвазия, опазване, опасност, отпор, охрана, противодействие, самосъхранение, съпротива и др. под. Самият термин пуризм е роден въз основа на метазезикова метафора – езикът е същност с битие и история и може да взаимодейства с природата (Георгиев 2006). Като такъв той може да се замърси, да се „отрови“ и досущ като живите организми може да застраши съществуването си. Действията, които трябва да се предприемат, следователно са ориентирани към неговото почистване – сиреч към екологията.

Пуризмът има и своите чисто психологически обяснения, илюстрирани много добре в публикацията на Б. Георгиев. В нея той се свързва с различния социален произход, познавателен опит и образователен ценз на носителите на един език, с потребността им от разширяване на собствената езикова компетенция. Авторът смята, че днес пуризмът в България е породен от патриархалното мислене, което се противопоставя на глобализацията и културно-техническия космополитизъм на постмодерното време. Възникването и актуалността му обаче според мен несъмнено се свързва с процеси, обратни на космополитизма, а именно с национализма, който за някои европейски народи е актуален през XX в., дори и в наши дни (напр. в Чехия, Словакия, Унгария, Македония, Хърватия, Турция и другаде).

Нагласата за чистота в езика е в много висока степен отношение на неговите носители, което не е рационално. Върху двата вида отношения – рационалното и нерационалното – обръща внимание през 60-те г. Фр. Данеш, определяйки инструменталното и етичното отношение като рационални, а афективното и обичайното като нерационални. Именно обичайното отношение – една оценка, „определена от традици-

ите, от стремежа към спазването на традиционната норма, от нежеланието или даже съпротивата към промени, от стремежа към „защитата“ му, изолирането му и предпазване от сливане с друг език“ (по Гладкова 2009: 78) – е психологическата нагласа за негативизма спрямо чуждите елементи, които нарушават дълговременното удобно статукво.

Коментирайки езиковата лоялност, американският лингвист У. Вайнрайх смята, че тя е породена от осмислянето на представата, че родният език се нуждае от защита като същност, противопоставена на друг език или формация, които заемат високо положение в скалата от ценности на едно общество. При възникване на опасност то се стреми да съхрани заплашения език (Вайнрайх 1979: 166). Понякога езиковата лоялност може даже да се използва за целите на политическата агресия. Най-новата история на Европа изобилства с опити насила да се наложат езици върху населението на различни страни (напр. немския в Полша по време на Втората световна война). Като реакция на интерференцията общността превръща стандартния вариант на езика в символ и общо дело. Езиковата лоялност става принцип, чието специфично съдържание се изменя в различните случаи, като обединява и сплотява групата към съзнателна и открита съпротива срещу измененията или на функциите на даден език – като следствие на смяната му, или в структурата и речника му – като следствие на интерференцията. „Такива явления като пуризма, стандартизацията на езика, езиковата лоялност и свързаните с нея средства за защита представляват в областта на социолингвистиката важни проблеми, изискващи специално изучаване, без оглед на това, че дескриптивната лингвистика по понятни причини ги е смятала за несъществени“ (пак там, с. 167). Корените на езиковата лоялност са естествено заложили у носителите на езика. Неизбежното емоционално (афективно) отношение към родния език като към език, усвоен в детството, става причина да се оценяват като неприемливи каквито и да било изменения в него. Тази естествена тенденция се проявява различно у хората с различен темперамент. Освен това лоялността може да приема различни форми в зависимост от другите социолингвистични фактори, действащи в една или друга контактна ситуация. У. Вайнрайх напомня, че още Е. Сепир³ смята, че езиците могат да функционират като символи на групите. Особено пък в ситуацията на езиков контакт групата по-лесно осъзнава своеобразието на своя език. Именно в такива условия чистият или стандартен език става символ на цялата група. Езиковата

---

³ В Language. – In: Encyclopedia of the Social Sciences. IX, 155-169, reprinted in: Selected Writings. Berkeley – Los Angeles, 1949, 7 – 32.

лоялност възниква в ситуациите на езиков контакт, така както на етническите граници възниква национализмът. Тя се развива по-скоро там, където чувството за превъзходство не намира реализация. Някои „по-реалистични“ представители на обективно подчинената група могат да се опитат да подобрят статуса си, като се присъединят към доминиращата група. Такова „предателство“ неизменно извиква сред по-устойчивите представители на подчинената група негодувание, което влече след себе си затвърдяване на чувството за езикова лоялност. Когато някое съобщество в родния език се разцепи в ситуация на езиков контакт по признака „по-голяма или по-малка езикова лоялност към собствения си език“, то по-лоялната му част обикновено започва да изразява съжаление към самата себе си⁴ и да увещава понелоялните лица. Може да се стигне дори до повече или по-малко успешно съживяване на полумъртви езици⁵ (пак там, с. 169). В отговор на езиковата интерференция езиковата лоялност обикновено се изразява в концентриране на усилията върху стандартизацията на езика, която става интелектуална болест, и така в някои езици „пуризмът е ако не основен, то много важен фактор в най-новата история на някои езици – чешки и румънски например“ (пак там, с. 170).

В литературата, посветена на частни или по-глобални прояви на пуризма, може да се срещне твърдението, че пуризмът е *доктрина*, подчинена на идеята езикът да се изчисти от чужди елементи. Сама по себе си доктрината е учение, което се ръководи от система от научни възгледи и принципи. Основните етапи от живота на едно учение обикновено протичат по идентичен начин – възникване, начално демонстриране пред научната общност, развитие, загуба на актуалност, отмиране. За време на възникване на доктрината по традиция се приема публикуването на програмен текст. В него авторът представя и обосновава своите идеи пред научната общност, предлага ѝ наименование и т.н.

Изследването на която и да е свободна човешка дейност или на нейните резултати, евентуално на теорията, с която тази дейност се занимава, рано или късно стига до необходимостта да се направи разлика между две тенденции. От една страна, това е тенденцията да се улови пълната скала от системности и методи, които се проявяват в тази дейност; в този случай резултатът е описание или *теория* на изу-

⁴ Израз на национално самосъжаление е например синдромът за тежката национална съдба, развит в историята на чешкия книжовен език.

⁵ Не може да не се направят асоциации с програмата на представителите на Черковнославянската школа в България.

чаваната дейност. От друга страна, това е тенденцията да се насочи от целия спектър от възможности върху само една и да я представи като упътване, с което изучаваната дейност трябва да се управлява; резултат от изпълнението на втората тенденция е програмата, *доктрината*, която определя протичането на тези дейности. Образно може да се каже, че теорията се държи на разстояние от изследваната дейност, докато доктрината повече или по-малко е съставна част на тази дейност, движи се „между нейните течения“. Такова е отношението между военната теория и приетата военна доктрина, между политологията и конкретната политическа програма, между общата теория на изкуството и програмната естетика на дадено художествено, литературно, музикално и т.н. направление. В същия смисъл в социолингвистиката се говори за *теоретичността*, както и за *доктриналността* на идеите за езикова практика (Стари 1995: 116 – 117).

Необходимо е следователно при проучване на съответната дейност да се различават три гравитационни полета: (1) изучаваната дейност, респективно нейният резултат; (2) доктрината, регулираща тази дейност; (3) теорията, която изучава и систематизира спектъра от възможности, чрез които дейността може да се управлява. В областта на литературата съществува терминологична триада, която често влиза в корелация с триадата от приведените гравитационни полета. Има се предвид триадата литературно дело (творба), литературна критика и литературна теория. Езиковата практика и нейното изучаване е със сигурност една от човешките дейности, към която съществено се отнася така начертаната от З. Стари (пак там) трихотомия. Затова и многобройните пуристични действия на организираното движение, насочени към отделни езикови единици, е причината да се смята, че пуризмът е в много по-висока степен *езикова критика*, т.е. доктрина, отколкото теория (Стари 1995: 119 – 121). Пуризмът, смята З. Стари, е прекомерно потопен в езиковите явления, с които борави, за да може теоретично да поеме тези явления. Пак според него това потапяне в конкретните чистачески актове пречи да се създаде дистанцията, необходима за теоретичното обмисляне и кристализиране на доктрината пуризм. В този смисъл – именно приемайки пуризма за доктрина, трябва да го разбираме като *основата за известна пуристична практика, за чистаческа дейност*, която да я мотивира. По аналогия в такъв случай за пуризма тук ще се говори като за *езикова практика (езикови прояви)* и *езикова критика*.

Да се смята пуризмът за доктрина, следователно е резонно, ако той се облече в съответната програма с поставени задачи и цели. В

някои езикови ситуации в Европа – в миналото или днес – пуризмът действително е представен с избистрени основи и принципи, залегнали в програмите на централизиранни научни институции или авторитетни учени. В други обаче той възниква далеч преди самата лингвистика да е поставила въпроса за езиковата чистота като научен проблем. Стремешт към чистота откъм чуждоезиково влияние често е сложен върху широка социална платформа без ясно очертани идейни носители. В този смисъл пуризмът е *движение, нагласа, инициатива, концепция, вярване, убеденост, избирателна езикова стратегия и/или практика*. Обикновено се смята, че когато борбата за чист език приеме формата на *организирано движение*, то прераства в пуризм.

Възникнал или не първоначално в обществото като нагласа, пуризмът се споделя от филолози, които в крайна сметка – опирайки се на собствения си авторитет или този на институцията, която представляват, – издават препоръки и предлагат заместници на отделни думи (тъй като в повърхнинната си проява пуризмът се осъзнава най-често като борба за лексикална чистота). Така пуризмът получава прескриптивен характер и става проява на авторитарна интервенция, на намеса в езика – разбира се, с добри намерения. Ала често, въпреки добрите намерения на пуристите, обществото и учените встрани от движението невинаги гледат на това манипулиране с добро око – те го приемат като насилие, като ненужно, нелепо вмешателство в езика. Така пуризмът се оценява с положителен или отрицателен знак често без да бъде изрично формулиран – по-скоро е изразен чрез контекста на различни метаезикови текстове⁶.

* * *

Обикновено пуризмът засяга езиковата практика на основата на *национален, исторически и естетически критерий*.

Във връзка с националния критерий пуризмът може да се окаже и като вид *езиков протекционизъм* – избирателно и съзнателно опазване и защита на един език от друг. Трябва да бъде отбелязано, че не е задължително езикът, обект на пуристични намеси, да е подложен на асимилиране, на брутална глотофагия от другия език. Причината е по-скоро социално-политическа – етническо напрежение и/или

⁶ Със заглавия от типа на „Преодоляване на пуризма...“, „Борбата против чуждите думи...“, „За чист български език“, с констатации за сравнително малко използвани чужди думи в езиковата практика на даден автор или наличието/липсата на пуристични увлечения и под., съдържащи известни конотации.

конфликти, национални движения за независимост, движения за национално обединение или движения, имащи за цел патриотична прослава на нацията в исторически значими периоди. Предефинирането на властовите съотношения, промяната в социалния ред водят до сътресения и в езиковото съзнание, което преосмисля участието и мястото на домашната и чуждата езикова материя. Създаденото напрежение между закриляния и чуждия (нерядко доминиращ) език често е резултат от принудителен билингвизъм. Тогава пуризмът се проявява в две фази. Първичният пуризм е характерен, когато носителите на закриляния език се стремят да съхранят езика си; вторичният пуризм – следващата фаза – развива рефлекторна съпротива на езика въобще към чуждите елементи. В моменти на застрашеност (идеологическа, духовна, политическа и пр.) отбранителната реакция на нацията намира и езиков израз, което представлява политизация на проблема за езика. Всъщност пуризмът не е езиков акт – той е политическа санкция, насочена към езиковата практика; той е отношение към промяна на *външната норма*, към това, което разграничава родната от неродната (чуждата, другата) езикова структура. Общата охрана включва охрана и на езика. Чистият език става белег на чистата нация, която е именно такава, а не друга, защото има *свой собствен* език. Тя трябва да се разграничи от другата/ите, да се представи пред света и по този начин актуализира две от социалните функции на книжовния език в особените времена на национална идентификация⁷: диференциращата и репрезентативната. Пуризмът, казано по още един начин, е материализация на тенденцията⁸ към автохтонизация или национализация.

Известно е, че езикът е най-силният белег на национална идентичност и в значими исторически моменти езиковата общност засилва символните му функции без оглед на това, че нарушава комуникативните. Пуризмът е продукт на национално-политическите борби на един народ (или нация) в сферата на езика, „по-скоро социално явление, избрало за проявата си най-удобния обект – езика. За него е типичен абсолютният превес на социално оценъчни принципи над функционалната оценка на комуникативната изгода“ (Гладкова, Ликоманова 2002: 354). Когато етносите (в конфликт) проявяват непоносимост към характеристиките на чуждия, другия или към някои елементи на идентичността му, езикът става един от изразителите на отно-

---

⁷ Тази актуализация може да настъпи в различни исторически периоди: в предмодерното, модерното и постмодерното време.

⁸ По-подробно за книжовноезиковите тенденции вж. у К. Гутшмит (1998: 98 – 99).

шението им. Атitudът към етничния език става твърде чувствителен и избирателно патриотичен. В такива моменти обществото приема промените в езика, причинени от чуждо влияние, като деградация, като заплаха за изконността му – най-често от страна на (потенциален) завоевател. По правило той е съсед или доминиращ в културно, политическо и икономическо отношение народ. Културната му инвазия, намираща ярко афиширане в езика, се приема за агресия, на която трябва да се отвърне с адекватно на силата ѝ противодействие, и така лингвистичният пуризм става своеобразен рефлекс на културна самозащита. Многото заемки, „еклектизмът“⁹ на варианти – често естествен продукт на езиковото развитие, се приемат за накърняване на здравия национален дух под въздействието на другия, чуждия. Реакцията към тях се изразява в редица предписания и препоръки и те стават част от официалната езикова политика. В този смисъл пуризмът може да има консервативен характер.

Пуризмът обаче може да бъде новаторски и този негов характер се проявява обикновено когато се формира нов езиков стандарт. Самата норма, задържаща кодифицирането на иновациите от узуса, от някои съвременни лингвисти се смята за езиков пуризм, който не е насочен към чуждите езикови елементи, а към собствените нови (Горбачевич 1971: 8). Преразглеждането на системата, структурата и речника на етничния език, направил качествена стъпка в развитието си, неизменно води до „почистване“, до избирателност, при която сравнението с престижен по-стар вариант на езика или въобще с класическите езици служи за издигането му до онзи абстрактен и култов идеал, призван да обслужи едно ново общество. Логиката, яснотата или граматиката на класическите езици в тези случаи често стават образци, на които следва да се подражава. В търсене на езиковата автентичност, затлачена от чуждоезикови или от „развалени, изопачени“ елементи, пуристите – понякога включващи в дейността си и (квази)религиозен фундаментализъм, търсят изконни източници, с които да ги заменят: поизструпани от прахта на времето старинни езикови форми (т.нар. архаични иновации), модели, деривационен и словесен материал от маргинални на книжовния език домашни формации или стари литературни източници, неологизми. Въобще в историята на книжовните езици се наблюдава зависимост между състоянието на книжовния език и пуристичните прояви и движения. Колкото по-стабилни са позициите му, толкова по-търпимо се отнася обществото

⁹ Определен още като креолизация на речника (вж. Георгиев 2006).

към иновациите, и обратното: ако книжовният език се намира в застрашено положение, се заостря вниманието към иновациите (вж. Нешчименко 2005: 4). Факторите, довели до този вид пуризм, са вече предимно вътрешни – за разлика от пуризма, основан на националния критерий, до който водят предимно външни фактори. Наред с тясната обвързаност на пуристичните движения с етническата самоидентификация, неимоверно нарасналите комуникативни нужди на предмодерното общество изискват оптимално насищане с необходими средства, много от които са заемки. Но тези два аспекта в историята на етноса варират и особено в малочислените етноси или в тези с още неукрепнала държавност потребността от самосъхранение на етноезичната идентификация е особено голяма (пак там). И в двата случая обаче се стига до един и същи модел на езиково поведение – положително отношение на носителите на езика към домашните езикови средства и отрицателното отношение към чуждите. Успоредно с това се пристъпва към замяната им с приемлив от тази гледна точка материал.

Няма език, имунизиран срещу чуждия елемент. Борбата за езикова чистота по правило е по-изявена във фазата на формиране на новия стандарт и по-слаба във фазата на по-нататъшното му усъвършенстване и обогатяване с нови, вкл. и с чужди средства. В зависимост от това донякъде, наред с другите фактори, е и политиката на отваряне или затваряне към чуждите езици (и все пак зависи кои и какви). Страхът или липсата на страх от разрушителното въздействие на чуждия език върху домашния управлява общественото мнение.

Пуризмът, основан на естетическия критерий, обикновено се свързва с образците, които предлага „добрият автор“. В процеса на формиране на един книжовен език (наблюдава се при незастрашените книжовни езици като френския и руския например) е възможно да се издигнат престижни образци – т.нар. добър тон на висшето общество или творбите на добри автори. Тази теза е развита от учените от Пражката лингвистична школа, която в един от аспектите на дейността си идва да замени чешкия пуризм с доктрината за висока езикова култура¹⁰, критикувана от З. Стари като теория, която отново е ориентирана към пуристичните устои на чешката лингвистика. Според този

---

¹⁰ Представата за високата езикова култура в публикуваните през 1929 година Тезиси на Пражкия лингвистичен кръжок е най-общо следната: *грижата за чистотата на езика намира своето отражение в културата на езика, но всеки преувеличен пуризм вреди на истинската култура на книжовния език независимо от това, какъв е този пуризм: с логически, с исторически или с национални тенденции.*

критерий са важни три признака: езикът да бъде чист, а оттам и красив, и да предава най-точно и изразно духа на езика, следователно на народа. Този критерий води до т.нар. ноетичен пуризм¹¹. Погледнато по-глобално, пуризмът е дейност, която изисква своята публика. В крайна сметка той е културен продукт, който се създава за някакъв потребител. Ако потребителят не го квалифицира за достатъчно необходим или приемлив и от естетична гледна точка, или ако не е дорасъл за него, или ако няма къде да го приложи, той е обречен.

Пуризмът, разбиран като организирано движение за съзнателно въздействие върху общественото мнение с цел очистване на книжовния език от елементи от чужд произход, е „понятие с историческо и бързо променящо се съдържание, затова и анализът му е сложен и тежък“ (Босак 1986: 61). Причините за възникването му са както екстралингвистични, така и иманентни, породени от типологията на езиковите системи¹². Неговото пораждане и интерпретацията му в различни езикови общества може да бъде обяснена най-вече със спецификата на една или друга езикова ситуация, с конкретни обществени и исторически зависимости. Въобще пуризмът е вид намеса в езиковия развой, манипулация, която е с добри намерения, но е плод на авторитарност и насилие, формиращи в общественото съзнание съобразяване с позволеното и непозволеното в езика, с т.нар. правилно и неправилно в употребата на езиковите средства. Така пуризмът се оказва придружаваща доктрина във формирането на множество съвременни европейски книжовни езици, в които въздействието му се засилва в моменти на застрашеност и отслабва в някакъв момент от стабилизацията и развитието им. В този смисъл връзката между историята на народа и историята на книжовния език, която, макар и понякога оспорвана (вж. Гилин 1991: 34 – 37), винаги е била изтъквана, се подразбира от само себе си. В движенията за езикова чистота обаче тя може да определя до такава степен самата книжовноезикова история, че да прогнозира развитието на езика и реакцията на обществото спрямо протичащи в момента книжовноезикови процеси.

¹¹ Ноетичен – ‘интелектуален, духовен; отвлечен, абстрактен’. На този аспект от пуристичните прояви обърна внимание в своя лекция проф. Х. Гладкова пред научната общност на ШУ „Еп. Константин Преславски“ през академичната 2001 – 2002 г.

¹² Подробно за типологията на езиковите системи вж. Н. Б. Мечковска (Мечковска 2001).

ЛИТЕРАТУРА

- Босак 1986:** Bosák, J. Spoločenské a lingvistické zdroje purizmu. // *Jazyková politika a jazyková kultúra*. Bratislava, 1986, 61 – 68.
- Георгиев 2006:** Георгиев, Б. Езикът, на който говорим за битието на езика. // Електронно списание LiterNet, 28.05.2006, № 5 (78) (прочетен на 12.01.2012).
- Гилян 1991:** Gyllin, R. *The Genesis of the Modern Bulgarian Literary Language*. Uppsala, 1991.
- Гладкова 2009:** Гладкова, Х. Кодификацията на българския книжовен език – структурно-езиков или социолингвистичен процес? // *Отговорността пред езика. Книга 3*. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2009, 74 – 86.
- Гладкова, Ликоманова 2002:** Гладкова, Х., И. Ликоманова. *Языковая ситуация: истоки и перспективы (болгарско-чешские параллели)*. Прага, 2002.
- Горбачевич 1971:** Горбачевич, К. С. *Изменение норм русского литературного языка*. Ленинград, 1971.
- Гутшмит 1998:** Gutschmidt, K. Понятието тенденция в Пражката лингвистична школа и неговото значение за синхронното изучаване на славянските езици. // *Slavica Pragensia ad tempora nostra. Konference ke 150. výročí založení stolice slovanské filologie na Karlově univerzitě*. Praha: Euroslavica, 1998, 97 – 102.
- Нещчименко 2005:** Нещчименко, Г. П. Проблема пуризма как предмет лингвистических дискуссий. // *Пуристические тенденции в истории славянских литературных языков. Сборник тезисов*. Москва, РАН, 2005, 3 – 5.
- Кювлиева-Мишайкова 1997:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Българското речниково дело през Възраждането*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1997.
- Онхайзер 2003:** Ohnheizer, I. Эколингвистика и тенденции развития современных славянских языков. // *Języki słowiań w perspektywie ekolingwistycznej*. Opole, 2003, 9 – 34.
- Стари 1995:** Starý, Z. *Ve jménu funkce a intervence*. Praha, 1995.
- Хавранек 1936:** Havránek, B. Vývoj spisovného azyka českého. // *Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha, 1936, 1 – 144.
- Цуржин 1985:** Cuřin, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha, 1985.

**БЪЛГАРСКИТЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ИДЕИ
НА СТРАНИЦИТЕ НА ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ ПРЕДГОВОР.
СЛАВЯНСКИ РАКУРСИ¹**

Мария Мицкова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**BULGARIAN PHILOLOGICAL IDEAS ON THE PAGES OF THE
BULGARIAN REVIVAL-PERIOD FOREWORD.
SLAVONIC ASPECTS**

Maria Mitskova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The present text reveals one aspect of the international context of Bulgarian cultural development during the National Revival – the role of the cultural dialogue between Bulgarians and the rest of the Slavic world. It analyzes Bulgarian linguistic thoughts from the 19th century represented in the prefaces from a period of 50 years (from the 2nd to the 7th decade) in an attempt to prove the importance of the Slavic prism as a cultural mediator in the process of accepting and adopting new contemporary ideas.

Key words: Bulgarian revival period, of Bulgarian linguistic thoughts development, Slavic Romanticism, Slavic Enlightenment, European cultural models, intercultural dialogue

Зараждането и развитието на модернизационните процеси през Възраждането е неизменно свързано с приобщаването на българите към европейските културни модели и концепти. Пътищата на това приобщаване понякога са обиколни, а европейското огледало често се оказва криво, но именно съизмерването с другия донася смяна на акцентите и

---

¹ Докладът е част от проекта „Българската националноезикова политика и концепции за езиково и литературно наследство в условията на европейска интерграция и глобализация“ (с научен ръководител проф. дфн Диана Иванова), финансиран от фонд „Научни изследвания и мобилни проекти“ (сесия 2011 г. – 2012 г.) към ПУ „Паисий Хилендарски“.

приоритетите, ревизии на настоящето, оглеждане в миналото, визии за бъдещето, спомага за излизане от капсулирането, довело до нарушена представа за света поради отсъствието на комуникация (Поппетров 2006: 177). В същността си процесът се характеризира с постепенното и постъпателно във времето разширяване на хоризонта – от микрокосмоса на махалата през вписването в балканските параметри на явленията и взаимодействията до цялостната им европейска перспектива. В този аспект славянският ракурс е неделима част от идентификационната, културната и езиковата визия на Българското възраждане. За разлика от другите места, до които трябва да пропътува, за да ги открие, славянската орбита представлява по-скоро обръщане към себе си и самовглеждане, преоткриване и осъзнаване на принадлежност.

Амбицията да се „възроди“ славянската древност се оказва стремеж за опознаването ѝ и за приобщаването към нейните ценности, предоставяйки стратегии за общуване със световната култура от една друга гледна точка. Националната ни култура се нуждае от легитимиране пред света в едно време, в което тя е в процес на отделяне и обособяване при разпадането на мултикултурната общност на Османската империя (Аретов 1995: 13). По пътя на търсене на националното ни самоопределение и самочувствие през Възраждането обявяването на принадлежността ни към голямата културна общност на славяните легитимира нас, *славяно-българите* (както ни нарича Кипиловски в едно от своите обявления (Кипиловски 1836; Книга за книгите 2004: 430 – 432), не само пред света, а преди всичко пред самите себе си.

Затова никак не е случайно, че във филологическите разбирания на книжовниците от началните три десетилетия на XIX в., отразени в техните предисловия, неизменно присъства славянската гледна точка. Ангажиран с традицията, този ракурс е натоварен да носи бремето и отговорността на историята, в негово лице българските езикови строители от деветнайсетото столетие виждат едно от решенията в процеса на търсене на модели и пътища за конструиране на книжовния език. Именно ритуализираното отношение към собствената история предопределя стремежа да се въвлекат в ново единство всички, които говорят български или смятат себе си за българи (Гладкова/Ликоманова 2002: 200), което става особено актуално след 40-те години с навлизането на романтическите идеи за езика, обвързан с погледа към езиковата древност, към фолклора като възплъщение на вечната и неизменна природа на народа, с афинитета към търсене на Хердеровия „дух на нацията“.

За книжовници като П. Сапунов, Неофит Бозвели, Ем. Васкидович, Хр. Павлович и Р. Попович дефинирането, че именно *славяно-български* е езикът, на който създават произведенията си, е акт, който възплаща търсенето на опора в книжовната традиция и традицията на православието в лицето на навлезлия чрез руски и отчасти сръбски издания черковнославянски език, с чийто модел те да равняват идеите си за обработен език с богата речникова система. Черковнославянският език, придобил функции на език на официалната грамотност, език на славянското просвещение от нов, неканоничен тип, навлиза като писмен език и в книжовната практика на грамотното население (Иванова 2010: 23).

В такъв аспект именно *славено-български* е определението, което, наред с принадлежността към голямото славянско семейство, най-ясно дефинира идеята от този период за нуждата от книжовен език на народна основа с участието на традиционни книжовни елементи – идея, която се подкрепя и от архаизаторите, и от новаторите на книжовния български език, основната разлика в концепциите между които се оказва не толерирането/нетолерирането на традиционни елементи като градиво на книжовния език, а различната степен, в която допускат намесата им. В предисловията на не един български автор, като започнем от Ан. Кипиловски (1825 г.), преминем през Неофит Рилски (1835 г.), К. Фотинов (1843 г.) или Хр. Павлович (1845 г.), лингвистичните визии, поставени под една или друга форма в тази парадигма, градуират от простата идентификация с останалия славянски свят до модели за конструиране на книжовния език с активното участие на черковнославянския език.

От своя страна, проникването на философията и научните идеи на Просвещението и на Романтизма се осъществява благодарение и на посредничеството на славянската призма. Тя се превръща в един от медиаторните канали, през които промените преминават и се превеждат или адаптират на адекватния за българската модерност език. Завършили своето образование в славянските университети, българските възрожденци възприемат европейските модели, пречупени през славянската гледна точка. Адаптирането и прилагането на тези модели не само на базата на общоевропейския опит, но и на славянския – като съществена, близка и разбираема за нас част от него – дава тласък на родните процеси на обнова и духовно възраждане. Равняването с братските славяни наред с равняването с просветените народи е ключовият механизъм за апелиране към напредък. За В. Априлов именно славянската перспектива на развитие е многообещаващата и подходящата за

нас: *От тази книга русите ще узнаят за стремежа на българите към образование, заявява той, а българите ще последват примера на другите свои братя, толкова похвалния пример и толкова примамливото за тях бъдеще*² (Априлов 1841; Леков 1992: 87). Другите Славяни, както ги нарича Раковски в предговора на „Ключ към Българскаго языка“ от 1858 г., са примерът, от чийто прогрес възрожденските книжовници изпитват особена гордост, и именно този напредък в техните визии е модел за следване по пътя към духовна обнова.

Един от катализаторите на този процес е нарасналият през втората четвърт на XIX в. интерес на славистите към старобългарския и новобългарския език. Нещо повече – в славистичната наука старобългарската проблематика заема основно място – чрез нея се утвърждава като отделна дисциплина славянското езикознание (сравнителната граматика на славянските езици) (Иванова 1994: 62). Както споменава Б. Йоцов, зародилото се общославянско движение, което обхваща научния, обществен и литературния живот, подхранва живи симпатии към славянството и в този смисъл полага основите на онзи славистичен романтизъм, свързан дълбоко с националното възраждане на славянските народи (Йоцов 1992: 17). Идването на Ю. Венелин през 1830 – 1931 г. в България, желанието на Шафарик да посети Македония и пътуването на В. Григорович из Европейска Турция през 1845 г. подчертават този стремеж на славистиката да се домогне на юг (пак там).

Този засилен научен интерес поставя нови акценти в славянския дискурс на Българското възраждане. Благодарение на него процесът на самовглеждане и вписване в общия славянски контекст се доразвива до усещане за гордост и нужда от самоизява. За второто поколение български писатели и книжовници като В. Априлов, Н. Палаузов, М. Кифалов, Г. Бусилин, получили образованието си на Запад или в университетите на Русия, водени от желанието да представят на научната общност българите, българската душевност и българския език „изотвътре“, от гледната точка на самите нас като носители и строители на собственото си бъдеще, в своите предисловия задължително обвързват целите на книжовните си трудове с посочената задача. *Целта на съчинението*, коментира В. Априлов в предисловието към своята „Денница на новобългарското образование“, *е да покаже началото и развитието на отново възникващата новобългарска образованост и да запознае русите с онова от славянските племена, което още в*

---

² Примерите се дават с осъвременен правопис.

древността е било в най-близко родство с тях и което сега, казано общо, толкова малко им е известно (Априлов 1841; Леков 1992: 86).

Научните идеи на славянския романтизъм, свързани със сравнително-историческия метод на реконструкция на езиковите факти от миналото, а също и „откриването“ на старобългарския език както за научната славистична общност, така и за самите българи предоставят нови насоки при конструирането на националноезиковата програма на Възраждането. За българските книжовници от втората и третата четвърт на XIX в. старобългарският език се оказва един от инструментите на самоутвърждаване и самоопределение. По този повод в предговора на своята „Писменица на славянския език“ от 1847 г. Ив. Момчилев заявява: *Този език е едничко и най-драгоценно наше съкровище, което е останало нам в наследство от прадедите ни и което е твърде притребно сега на нашата млада книжнина. От него ний немами друга по-свята старина, която да би придавала на нашата народност толика тежест: защото той, колкото е почтен и драгоцenen нам като език на прадедите ни по своята древност, толкова повече, защото от началото си е бил и днес е църковен език на доста славянски племена* (Момчилев 1847; Леков 1992: 123). Старобългарският език се осъзнава като една от най-ценните придобивки, с които да се докаже принадлежността към останалия просветен свят. Реконструирането на точно това славянско минало, в което водещата културна и духовна роля се отрежда на българите, репрезентира част от процеса на смяна на стереотипите на мислене. Наред с това във филологическите разбирания от този период се съдържа и идеята за търсенето на езиковите корени, за съзнаването на историята и приемствеността на българския език през времето. Затова поддържането на връзката с миналото обуславя по-силното патриотично отношение към родната книжовна традиция, чиято роля не е пренебрегвана в нито една възрожденска концепция за езика (История 1989: 94).

Писателите от разглеждания период въвличат в дискусията за пътищата и начините за създаване и развитие на книжовния език и правопис и старобългарския език. В някои от лингвистичните концепции от това време се надигат гласове именно той да е коректив и пример при изработването на правилата и нормите на съвременния книжовен език. *Това някога ма подсети*, пише Г. Бусилин в предговора си от 1844 г., *да сторя Български буквар, съгласен с естественото наше произношение, основанное на древните [старобългарските по-горе – бел. моя М. М.] ръкописи наших праотцов, а не каквото досега що нашите деца учат ся да четат по руски букваре и тем гу-*

бат своето природно произношение в словата, писани по рускому изречению (Бусилин 1844; Леков 1992: 97). С. Радулов, също руски възпитаник, в чийто предговор от 1853 г. тезите и доказателствата по отношение на езиковите въпроси са основани на авторитетните за времето си граматика на Г. П. Перевлевский и на Давидов, си задава въпроса: *По примера на нашите прадеди не е ли по-добре, с приятието на старобългарското правописание, да приемем за основание в писменний наш език едно наречие, което е по-согласно с старобългарското? А докле ся не съгласим в това, ще бъдем разногласни и в правописанието* (Радулов 1853; Леков 1992: 156).

В процеса на сравнение и догонване на просветените и напредналите славянски народи и приспособяването на техния пример неизменно се откроява образът на Русия. Славянското съзнание неразделно се свързва с въпроса за славянската култура, в която голям дял се пада на руската (Йоцов 1992: 43). Руското влияние, започнало от 30-те години на XIX в., е многопластово и многопосочно – от една страна, то е продукт на руските имперски интереси на Балканите, но от друга, е естественият резултат от близостта във вярата и езика, от съзнанието за принадлежността на българи и руси към славянството (Вачкова 2008: 198). Както твърди Н. Аретов, русофилският вариант несъмнено доминира през Възраждането и въпреки че в центъра му стои една съзнателно пропагандирана идеология, връзките с Русия обективно транслират към българите универсални общоевропейски ценности. Според него целенасочено излъчваните от Русия културни импулси са свързани не само със славянството, но и с православието – ето защо българите виждат в Москва естествения център на славянската общност (Аретов 1995: 53). В разбиранията от втората четвърт на XIX в. Русия е тази, която помага за духовното развитие и политическия и социален напредък, защото е искрено заинтересована от българските проблеми и отдадена на решаването им за разлика от останалите европейски народи, които не са направили нищо през последните пет века: *По свидетелство мудрейших писателей, в разная места в Европа не возмогаша предупредити толико в пят сот год, елиго предупреди Руссия в пятдесяат год* (Пиперов 1845; Леков 1992: 107).

Българските писатели, преводачи и общественици възплъщават русофилските си виждания в лингвистичните си идеи, концепции и платформи. Неофит Рилски например в прословутото си Филологическо предуведомление от 1835 г., защитавайки присъствието на буквите **ы**, **и ъ** и **ь** в състава на азбуката, както и *оксиите*, извежда доказателствата си от състоянието на проблема в славянските книжовни

езици: *А и самите руси и серби, които са по-напред почнали да изправят езика си, не са ги изключили до днес. Но след това добавя с категорична увереност и вяра в руския авторитет: Ако би тия букви совсем безполезни в езика, русите требоваше по-напред да ги изфърлят* (Рилски 1835; Леков 1992: 38). През 40-те години М. Кифалов също се води от престижа на Русия, руската наука и руския напредък в доводите си: *И от кой друг по-богат източник или житница ний, беднии сега, требува да си заемнем това, кое познаваме за добро, как не исперва от праядове славяне, а и после от единороднии наши росияне?... Всякий человек (каквото и тоя българин) споряд своя сила е должен да даде свой талант в общество, ...сиреч един да помогне с наука, колкото знае (доде добием и ний свои Ломоносовци, Карамзиновци, Венелиновци и проч.)* (Кифалов 1842; Леков 1992: 88 – 89).

Руският пример и руският авторитет са въввлечени като доказателство при решаването на не един езиков проблем, какъвто е частният въпрос за въвеждането и използването на гражданската кирилска азбука. В предисловието към превода на Венелиновата книга „Заради возрождения новой болгарской словесности или науки“ М. Кифалов коментира нуждата от гражданската азбука по следния начин: *Освен това видим, че не само нашии просвещени дядови славяне, но и учений свят всякога народа варди в писании по-много или по-мало едно общо наречие. ...Се по тая причина различнаго говорения простонародния, преводител не е употребил церковний печат, ..., но гражданский, по примеру и просвещеннаго мира европейцев, а най-паче едноплеменников наших росиянов, богатих нине славянских синов!* (Кифалов 1845; Леков 1992: 88). Петнайсет години по-късно това виждане не се е променило, но към него се е добавил още един ракурс. С присъщия си авторитет, подплатен от доброто му образование, начетеност и информираност по лингвистични и обществени въпроси, Л. Каравелов категорично заявява: *Не намираме никакво рационално основание за употреба на църковнославянски печат: напротив – в гражданския печат, общоприет във Великобритания, в Украйна, в Сърбия и в България, виждаме най-ново средство за сближението на славянските народи* (Каравелов 1861; Леков 1992: 223). За него гражданската азбука е инструмент в духовното обединение на славянските народи и тъй като е възприета в страни като Великобритания (както той я нарича), притежава нужния престиж, за да приеме ролята на една от новите версии в идеята за общославянско единство.

Както е известно, идеята за общославянско единство е една от водещите идеи в конструирането и развитието на славянското съзна-

ние в България през Възраждането. Но през третата четвърт на XIX в., и особено след Кримската война и обнародването на Хатихумаюма през 1856 г., който дава надежди за напредък и промяна, тази идея търпи ново развитие, в което се добавят няколко нови акцента. В предисловия от този период звучат гласовете на славянската взаимност и съпричастност към съдбата на другите славяни. На първо място в славянското огледало от този период българите съпреживяват и подкрепят *сърбите, нашите с равна съдба братя* (Касабов 1860; Леков 1992: 209). За И. Касабов *сърбите, с които сме имали некогда равна съдбина и струва ми са, че е най-сходно на нашата взаимна и обща бъдещност ревностно желание, за да ся упознаваме по възможност по-близу – всеки знае съседът си за най-близний с това по-много, когато му е сродник. Ми сме съседи и сродници, кои имаме еднакви бъдущности и равни околности ни окръжват* (Касабов 1860; Леков 1992: 209). Именно съдбата и освобождението на този съседен за нас славянски народ предоставя пример и оптимизъм за бъдещата съдба и на българите. По подобен начин може да се анализира и реакцията срещу подетата по това време у нас католическа и протестантска пропаганда. В периода на засилен църковнонационален подем този проблем е от изключително значение, тъй като се възприема като удар срещу изконно българското, срещу традициите и вярата. Примерът на другите славяни е привлечен в защита на православието. По този повод К. Миладинов специално превежда книгата „Православните църковни братства в Югоизточна Русия“, а в предговора ѝ споделя: *И така, несчастните православни в Югозападна Русия испитаха под страшни мъчения горкото явление от унията, коя со железно и огън опустваше се, що пред себе нахождаше! Но от друго принуждиха православните да се сблизят повеке меѓу себе, за да может твърдо да противостоят на опасното гонение, кое беше се дигнало против них. Така те составиха братства, кои подкрепляваха, защищаваха православието, во едно време и народността.* Наред със съпричастност към съдбата на „несчастните православни братя“ подобни изказвания вербализират съзнанието на книжовниците от това време за православието като една от съставните части на нашата собствена национална идентичност.

Втората и най-вече третата четвърт на XIX в. полагат научните основи на българската славистика. На страниците на възрожденските предговори са споменати имената на десетки чужди автори, обсъдени са адекватно техните книги и твърдения по отношение както на развитието на лингвистичната наука и славистиката, така и по отношение на конкретните проблеми на българския език, неговото развитие и

неговата история. Ако в предговорите от 20-те и 30-те години, чиито автори в голямата си част са духовни лица или гръцки възпитаници, често се срещат имената на елинските философи, творци и мислители, то за следващите десетилетия научните авторитети са европейски езиковеди и слависти. С харизматичната личност на Ю. Венелин и романтичното му преклонение пред българите, българската старина и българския фолклор е свързана цяла една страница от историята на българската филологическа мисъл през Възраждането. Неговото име често се споменава в предговорите на Васил Априлов, Михаил Кифалов, Анастас Кипиловски от 40-те години на XIX век. За научните основи, върху които започва да се полага родната лингвистична мисъл, както и за ръста на тогавашното филологическо познание са особено впечатляващи позоваванията на Р. Жинзифов – в предговора на своята „Новобългарска сбирка“ от 1863 г. той споменава имената на Добровски, Шафарик, Ханка, Шлецер, Майнерт, Дамбек, Салацкий, Свобода, Мусин-Пушкин, Шишков, Болтин, Востоков, Калайдович, Карамзин. Постиженията на европейската славистика се превръщат в сигурната база, върху която българските книжовници да градят собствените си концепции и теории. Показателен пример за това явление е Г. С. Раковски. В предговора към „Ключ българскаго языка“ от 1858 г. той споделя: *И от того додох в здравомисленото заключение, чи нашето старо битие тамо (в санскритския език – бел. моя М. М.) трябва да го ищим с сичко, чи досегашните Европейски учени, изследователи на сравнителното любословие и на языкоизпитанието никак нашето име Българин и нашии Български язык не са приямнили да съпричисляват в това изкуство* (Раковски 1859; Род и език 2007: 303). Наред с напредъка и развитието на родната лингвистична мисъл подобни твърдения репрезентират зародилия се процес на търсене и еманципация на българската национална самобитност. Явно е, както доказва Б. Йоцов, че националната индивидуализация, черпейки сила от създалата се славянска традиция, се налага като жив, ускорен процес. Най-характерните изразители на това време, когато на запад още владее движението на млада Европа, Петър Берон, Г. С. Раковски и П. Р. Славейков, закърмени със славянска култура, в жива връзка със славянския романтизъм, мислейки, чувстввайки и действайки от славянско становище, стават ревниви бранители на българската национална индивидуалност (Йоцов 1992: 28).

През третата четвърт на XIX век вече се появяват езикословци, строители и радатели на българския език, които в книжовноезиковата си дейност стъпват съвсем определено, дори професионално, върху

постиженията на европейската филологическа наука (проф. М. Дринов, В. Д. Стоянов, Н. Първанов, Т. Икономов и др. – Вачкова 2008: 159). Отразявайки това развитие, предисловните лингвистични спорове се превръщат в научни дискусии, подплатени с научни факти и доказателства, каквито са например „бележките“ на Н. Първанов от 1868 г. върху граматиката на новобългарския език на Ив. Момчилов.

Славянският ракурс в културните процеси на Възраждането е един от характерните знаци на българската модерност. Той се активизира с успехите на славистичната наука в началото и през целия XIX в., зараждането и осъществяването на общославянската идея, култа към делото на Кирил и Методий, общославянското възраждане в Чехия, Полша, Сърбия и другаде по славянските земи (Вачкова 2008: 195). Като идентификационен фактор легитимира принадлежността на българите към останалия славянски свят и гордостта от тази принадлежност, отреждайки им дължимото място в европейската културна история. В същото време играе важна роля в реализирането на българската национална програма, подпомагайки приобщаването на възрожденското ни общество към европейските обществени, културни и образователни модели.

ЛИТЕРАТУРА

- Аретов 1995:** Аретов, Л. *Българското възраждане и Европа*. София: Кралица Маб, 1995.
- Вачкова 2008:** Вачкова, К. *Типологична характеристика на българския книжовен език (Възрожденски период)*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2008.
- Гладкова/Ликоманова 2002:** Гладкова, Г., И. Ликоманова. *Языковая ситуация: истоки и перспективы (болгарско – чешские параллели)*. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2002.
- Иванова 1994:** Иванова, Д. *Българският периодичен печат (върху материали от списание „Читалище“ 1870 – 1875)*. Пловдив: Макрос 2000, 1994.
- Иванова 2008:** Иванова, Д. *Недописани страници към историята на българския книжовен език. Учебно помагало. Ч. 1. Славистични ракурси*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2008.
- Иванова 2010:** Иванова, Д. По въпроса за приемствеността в разволя на българския книжовен език. // Велчева, Б., Иванова, Д. *И от зазоряването тръгва денят... (Изследвания върху приемствеността в разволя на българския книжовен език)*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. София: БАН, 1989.

- Йоцов 1992:** Йоцов, Б. *Славянството и Европа*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Книга за книгите 2004:** *Книга за книгите*. Съставители Лидия Василева, Митко Лачев, Надя Данова, Росица Кирилова, Румяна Радкова. София, 2004.
- Леков 1992:** Леков, Д. *Родолюбивий и благоразумний народе българский. Възрожденски преговори. Книга първа 1806 – 1865*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Поппетров 2006:** Поппетров, Н. Българското възраждане: бележки към един (не)възможен дебат. // *Българският XIX век. Други прочити*. Съставител и научен редактор Д. Мишкова. София: РИВА, 2006, 165 – 181.
- Род и език 2007:** *За българския род и език. Възрожденските книжовници за българския книжовен език*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007.

**ЧУЖДИТЕ КНИЖОВНОЕЗИКОВИ МОДЕЛИ
НА СТРАНИЦИТЕ НА „ЦАРИГРАДСКИ ВЕСТНИК“ (1848 – 1862)**

Таня Бучкова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**FOREIGN LITERARY-LANGUAGE MODELS ON THE PAGES
OF „TSARIGRADSKI VESTNIK“ (1848 – 1862)**

Tanya Buchkova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The text is focused on the problems of the literary language in the newspaper „Tzarigradski vestnik“ during the National revival in the third quarter of the 19th century. Those decades are characterized by several things: accelerated construction of the literary language system, construction of a modern education system and the fight for an independent church. The newspaper during the years of its existence reflects the multicolored cultural and social life of the Bulgarian population. It poses important questions about the structure and function of the language, and the place of the foreign language in the development of Bulgarian literary language.

Key words: literary language, foreign language, National revival, newspaper, function of the language

„Цариградски вестник“ започва своя живот под редакторството на един колоритен възрожденец българин и европейец – Иван Богоров¹. Той прави това, което малцина издатели и редактори успяват тогава. Създава информационен вестник с ясна концепция и съдържание, с голяма популярност и дълъг живот, който да отговаря на нуждите на грамотните българи (предимно търговци, учители, занаятчии и

---

¹ Настоящото изследване се осъществява в рамките на проект „Българската национальноезикова политика и концепции за езиково и литературно наследство в условията на европейска интеграция и глобализация“ (с научен ръководител проф. дфн Диана Иванова) и с финансовата подкрепа на фонд „Научни изследвания и мобилни проекти“ към поделение „Научна и приложна дейност“ при Пловдивския университет.

духовници) по онова време. Планира и финансовото обезпечаване на вестника с платени обяви. Следващият редактор и собственик – Александър Екзарх – не изменя съществено информационната и умерена линия на вестника, но относно църковния въпрос не се бои да публикува остри коментари (Михайлов 1994). Тодор Бурмов е редактор само на един брой. Той е руски възпитаник (завършва Киевската семинария), публицист, учител и общественик, участник в борбата за независима църква. След това Александър Екзарх отново поема своите задължения. Вестникът се разпространява в Браила, Букурещ, Галац, Одеса, Москва, Търново, Габрово, Свищов, Сливен, Казанлък, Калюфер, Шумен, Пловдив, Одрин и др. и се радва на много читатели и слушатели (Боршуков 1976; Начов 1921, 1925).

Петнадесет години са изключително дълъг живот за некомерсиално печатно издание в условията на социална, политическа, икономическа и духовна репресия. Вестникът не би могъл да просъществува толкова време без своите доброволни сътрудници и спомоществователи. Сътрудниците са учители, редактори на други печатни издания, общественици, учени, преводачи и писатели, търговци, занаятчии, ученици и др. Различното им социално положение носи различен колорит на техните дописки и статии, а това обогатява съдържанието на вестника и помага за по-пълното изграждане на информационната му платформа. Срещаме имената на П. Р. Славейков, Д. Чинтулов, С. Изворски, Т. Хрулев, Й. Хаджиконстантинов-Джинот, Ем. Васкидович, Н. Геров, В. Друмев, Н. Михайловски, Б. Петков и др. Те изпращат новини за българското образование и училищно дело; материали от българската и чуждата история, литература (стихове, пътеписи и др.); преводи, фолклорни материали, спорят и публикуват факти и мнения по езиковите и правописните въпроси, църковната борба и униатското движение. Отпечатват се „вонкашни новини“ от цяла Европа: Франция, Австрия, Испания, Италия, Германия, Англия, Гърция, от всички балкански области и Русия, Америка, Китай, Индия, Йерусалим и др. Поместват се и „ватрешни новини“ от Цариград и различните градове на империята с акцент върху българските селища. В подлистника обикновено присъстват преводни литературни произведения: „Чудесиите на Робинсона Крусо“ на Д. Дефо, „Индийска хижа“ и „Павел и Виргиния“ на Бернарден дьо Сен Пиер, „Кавказки пленници“ от Ксавие дьо Местр, „Памела оженена“ от Карло Голдони, „Арабски повести“ и др., а също и различни полезни четива: „Примери на разни писма“, „Пословици или притчи народни“ (събрани от П. Р. Славейков), „Митология“, „Нравоучителна испанска повест“, „История Иродотова“ и др.

Рубриката „Народно просвещение“ представя в началото педагогически текстове за подобряване на възпитанието и обучението на ученици и учители („Советования към наставниците на първоначалните училища“, 11.11.1850, № 9), а в рубриката „Болгарски“ се съдържат новини от българските земи с акцент върху образованието, българските училища, новите книги и учебници. Поставят се въпроси за българския език и правопис, водят се филологически дебати и се отразява борбата срещу елинизаторската политика. Има стихове, подписани и неподписани от автори, сведения за произхода и историческото минало на българите и др. В тази рубрика сътрудничат и ученици от Скопското училище, препечатват се материали от чужди вестници („Босфорски телеграф“, „Амалтия“ и др.). В рубриката „Болгарска писменост“ се поставят актуалните въпроси за баланса или дисбаланса между традиционния правопис и „естественото правописание“, водят се спорове за употребата на някои буквени знаци и определителния член. Информационните рубрики „Български вести“ и „Болгария“ съдържат кратки новини от градове и села (Иванова 1998: 44 – 53).

Османската столица е привлекателно място за търговия, обучение или просто изкарване на прехраната. Тя е гъсто населен, многоезичен град, в който българската колония съществува при сложни социални, културни и религиозни условия, които несъмнено повлияват на езиковата ситуация. Николски подчертава, че езиковата ситуация не е статично явление, а процес, който се разделя на отделни моментни състояния и зависи от обществените процеси и езиковата политика (Николски 1967: 125). Езиковата ситуация, в която се намират цариградските българи, е в пряка връзка със социалната и може да се определи като *екзогlossen* (налице е съвкупност от формациите на повече от един език: български, турски, гръцки и др.) и *небалансирана* (формациите са неравностойни по социален престиж, а оттам и по функция) (Швейцер-Николски 1978: 103). Повечето българи в Цариград не участват в книжовноезиковите процеси, защото са неграмотни или малограмотни. Те са разпръснати в големия град и не общуват интензивно помежду си. Представителите на интелигенцията използват гъвкав и сложен комуникативен модел поради нестабилната икономическа и социална ситуация, в която се намират. Чуждоезиковата среда и липсата на собствено административно управление повлияват на книжовноезиковите процеси и усилват желанието за съхраняване на родния език и култура (Иванова 1994: 11 – 12).

„Цариградски вестник“ има демократична и толерантна езикова политика и това позволява на реформаторския дух да се настани трай-

но на страниците му. Обговорени са *всички* важни езикови проблеми и са представени варианти за разрешаването им. Книжовният език е културен продукт. Българските интелектуалци осъзнават това и търсенията им не се капсулират единствено в българското езиково пространство. Те се обръщат към чужди, но и близки езици – сръбски, гръцки, френски и др. Може да се каже, че е естествено да потърсят чуждите образци и модели, с които самите те са добре запознати. В данните, посочени от Н. Генчев, за броя интелектуалци, които владеят чужди езици, проследяваме, че най-разпространен е френският език, след него гръцкият, руският, турският и древните езици, а по-малко се говорят немски и английски (Генчев 1991: 241 – 242). Интелигенцията в Цариград не прави изключение, но относно турския език трябва да се има предвид, че градът е столицата на Османската империя и турският е необходим за ежедневна комуникация и работа. Следователно много повече българи говорят турски там, отколкото на други места в Империята. Логично е да се заключи, че най-използваните чужди езици от българите в османската столица след турския са гръцкият, френският и руският. Малцина от интелектуалците, които работят в Цариград, са получили образование в Русия (Т. Бурмов, Партений Зографски, Милан Миланов, Георги Тишев, Васил Попович и др.). Повечето са обучавани на френски или гръцки език (не непременно в учебно заведение извън границите на Империята, защото в доста цариградски училища, а и в други населени места се учи или преподава на френски и гръцки). Познаването на чуждото езиково богатство и книжовни модели подтикват към търсения и решения относно жизненоважния въпрос за книжовния ни език. Утвърждаването на определен езиков стандарт има историческо значение, то е белег на национално самосъзнание и става почти винаги в присъствието на опозиция, която го ускорява. По българските земи нашият език се развива в противоборство с елинистичните тенденции, налагани от гръцкото духовенство.

Много цариградски българи, книжовници и духовници владеят отлично гръцки език: К. Фотинов, Г. Раковски, В. Априлов, Гр. Пърличев, Д. и К. Миладинови, Н. Геров, Ем. Васкидович и много други. Отпорът срещу елинизаторската политика на страниците на „Цариградски вестник“ не е насочен срещу самия гръцки език. Познаването му се счита за необходимо и във вестника се обявяват множество подписки за издаване на речници, граматика и съчинения на старогръцки автори, превеждат се различни книги от гръцки език. Голяма част от българите си служат безпроблемно и не насилва с гръцкия език – особено в сферата на търговията или битовата комуникация

(Николова 2006: 108). Гръцкият е привлекателен не само заради социалния си престиж, но и заради неоспоримите литературни и философски образци, които са сътворени на него, а това предполага обработеност и изящество на езика и българите го признават дори когато защитават собствения си език: „Не отричаме се ние как мнозина от Българите знаят и Еллинский язык“ (21.03.1853, № 144), „Но ще ни кажат пак, че Греческият язык бил обработен и красив, Българският некрасив и необработен. Аз ще ги питам кой язык в началото е бил красив и за все изражение способен“ (08.03.1852, № 77). Познаването на гръцкия език не е достатъчно за книжовника, който желае да почерпи от богатството на чуждия език в полза на българското книжовноезиково строителство: „Да прощават, думам, ученолюбивите Г-да: защото къде са у нас известните поети на Русия? Къде са прочутите французи и немските автори...? Мисля за тука във България нарядко да има някой от нашите соотечественици, които да знаят поне да прочитат техните списания: защото нарядко ще се намери във употребление (даже и по школите) някой от европейските язици освен гръцкия“ (21.11.1853, № 148). Познаването на чуждата поезия и литература, които са доказали своята стойност, е необходим етап от подготовката на човека, който желае да гради и усъвършенства родния си език. Добри Войников в „Сборник с разни съчинения“ от 1860 г. представя под христоматийна форма образци от френската литература и в предговора призовава читателите да изучават родния си език (12.03.1860, № 474). Сборникът има достатъчно спомоществователи, което говори, че положителното отношение на читателите (книжовници, учители, общественици) към френския език и произведенията на Русо, Волтер, Шатобриан и Ламартин не е белег за чуждопоклонство в техните търсения по въпросите за българския книжовен език, а допълва правилното им виждане по този проблем.

Огромно е мястото на Шафариковите трудове („Разцвет на славянската литература в България“ от 1847 г. и „За произхода и родината на глаголизма“ от 1858 г.) в историята на Българското възраждане и в историята на българския книжовен език. Текстовете и идеите на Шафарик въздействат върху нашите просветители, общественици и изследователи на българския език. Българинът никога не е стоял далеч от славянството и не е учудващо, че някои книжовници се обръщат към славянските корени на нашия произход и език. „Особено за нас Българи то е важно, що нашите западни братя заедно със славянската азбука приемат и правопис близък до наша стародавна Славянщина и наша българщина...“ (29.08.1853, № 136). Алекси Шипоглу, учител

от Самоков, излага подробно собствените си виждания за българския език и граматика: „Българската граматика трябва да бъде средоточие на българският език...и да бъдат думите гладки и равни, а не всяка дума залепена със кратак юсь... Не е ли по-добре да говориме вси еднакво и да немаме различни наименования на вещите; ...и млекто, въ което сме се воспитали е Славянско и езико щото говориме... треба да уравниме всичката България един въ равновесие език въ когото и юношите лесно да успяват“ (29.12.1856, № 309). Това така желано езиково „равновесие“ е трудно постижимо все още, защото няма „равновесие“ на мненията и предложенията на отделните книжовници. Това може да се види и в отношението им към сръбската езикова и правописна реформа.

Н. Палаузов не одобрява фонетичния правопис, прокаран от В. Караджич: „Г. Добровича употребява ново правописание, основано на това негово предполагање: „Пиши както произносяш и произносяй както пишеш.“ ...ще попитам, на що ни е това кога имаме своя азбука на коя до нине пишат Българе... и коя е освещена от вековете и сродила ся е съ славянският език? На що да употребяваме безгласните букви ъ и ѣ за гласни между буквите на думите...“. Вук Караджич също не е пощаден: „Вук Стефанович умодрил ся е и, за да върази звука я встави в Русски алфавит пет нови знаци... разуме се да придобие слава на „преобразователя“. Джинот обаче се застъпва за сръбския правописен модел: „У мене се находят не само български рукописей, но и сербски. Па и в едните, и в другите следующите букви се находят: ъ, ѣ, е, іе. Но ще попитам: защо серблите трите букви не ги употребливат? Защо ний, новородени български книжници, ги употребяваме? Серблите како учени и искусноизпитатели на учебността, и како най-любезни един друг, и дружественни и согласни в науките, единоразно и благочинно преобратили ъ, і, о, у, и, ѣ, у, я и си украшават сродствено и сладкоречиво езика, който е ближен с българский“ (19.04.1852, № 82). Джинот настоява за демократичен правопис и европейски, реформаторски поглед към езиковия проблем и образованието: „И ми донелиже не са родиме с Европейски устава и примери и руководители, неможеме да будеме благоприятни ученици Болгарски...“ (03.05.1852, № 84). „За да подражаваме на Славянското *хотя* и *добро* не ще можем изведнъж, но постепенно с успех на езика“ – заявява А. Гранитски в брой № 81 от 07.01.1850 г. Позициите им са логични и издържани в духа на противоборството между етимологичната и народната основа в структурирането на правописната система и книжовния език.

Образованите българи все повече насочват вниманието си към европейските демократични ценности и това не намалява техния патриотизъм, а тъкмо обратното. Те не се определят като безгласни поданици на Османската империя, а като славяни, християни и европейци, но преди всичко българи и затова разрешаването на езиковия проблем е толкова важно: „Кое е по свято на един народ освен езика му и не престава ли той да се нарича народ когато го изгуби?“ (14.01.1850, № 82). Лингвоцентризмът на Възраждането е напълно оправдан и темата за езика се превръща в централна на страниците на „Цариградски вестник“, защото неговите редактори и сътрудници не могат да останат встрани от процесите на възраждане на българската идентичност и суверенитет. Уникалното в езиковата политика на вестника е, че при всичките условности на сложната езикова ситуация и резки граници между слоевете на българското общество, което в никой случай не преполога стабилност, тя остава стабилна, последователна, но гъвкава и напълно адекватна на протичащите езикови и социални промени. Чуждите книжовноезикови модели в „Цариградски вестник“ не са много и са по-скоро пестеливо представени, защото те имат само насочваща и подпомагаща функция, а фокусът е родният език и неговото бъдеще. На страниците на вестника се вижда толерантност и почит към традицията и готовност, дори нетърпение за реформи. Не просто езикови реформи заради новото време, а узрялата позиция на авторитетно печатно издание, което има доказано влияние и доказан потенциал да съдейства за решаване на книжовноезиковия въпрос.

ЛИТЕРАТУРА

- Боршуков 1976:** Боршуков, Г. *История на българската журналистика. 1844 – 1877; 1878-1885; 2 доп.изд.* София: Наука и изкуство, 1976.
- Генчев 1991:** Генчев, Н. *Българска възрожденска интелигенция.* София, 1991.
- Иванова 1994:** Иванова, Д. *Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането.* Пловдив: Макрос, 1994.
- Иванова 1998:** Иванова, Д. *Езиковите въпроси на страниците на „Цариградски вестник“.* Пловдив: Макрос, 1998.
- Михайлов 1994:** Михайлов, К. „Цариградски вестник“ и случаят Александър Екзарх. // *Печат и литература.* Под ред. на Д. Леков, София: Издателство на БАН, 1994, 173 – 179.
- Начов 1921:** Начов, Н. *Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 г., Сборник на БАН, 1921, № 15.*

Начов 1925: Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г., *Сборник на БАН*, 1925, № 19.

Николова 2006: Николова, Н. *Билингвизмът в българските земи 15. – 19. в.* Шумен, 2006.

Николски 1967: Николски Л. Б. Изучение языковой ситуации как прикладная языковая дисциплина. // *Сборник статей семидесятипятилетию академика Н. И. Конрада*. Под. ред. М. Б. Храпченко, Москва: Наука, 1967, 125 – 127.

Швейцер, Николски 1978: Швейцер, А. Д., Л. Б. Никольски. *Введение в социолингвистику*. Москва, 1978.

КЪМ НЕОПИСАНАТА ДИАЛЕКТНА ЛЕКСИКА НА ЮГОИЗТОЧНИТЕ ГОВОРИ

Христина Тончева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON THE ISSUE OF THE UNINVESTIGATED DIALECT LEXIS OF SOUTH-EAST SPEECHES

Hristina Toncheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

In this paper there is scientific information about some undescribed dialect lexis from South-Eastern Bulgaria, collected by the author herself as a result of personal research. This lexis cannot be found in lexicographic reference books or the Archives for the Bulgarian dialect dictionary.

Key words: historical linguistics, dialect

През последните десетилетия в Секцията за българска диалектология при Института за български език към БАН, София, продължава работата в двете основни направления: изготвянето на томовете на Българския диалектен атлас и съставянето на Историческия речник на българския език. Според мащабния замисъл на неговите инициатори речникът би трябвало да обхване цялото словно богатство на българския език във всичките проявления на българската народна реч във и извън пределите на държавата ни. Според предварителния план материалите за този речник са събирани в два последователни етапа: през първия са ексцерпирани лексикални форми от ръкописни и печатни източници, а през втория е систематизирана лексиката на голям брой селища от всички краища на българската езикова територия.

В редица диалектоложки проучвания продължава традицията на монографичните описания на отделни териториални говори, към които се прилагат сравнително малки речници на по-особените диалектни думи, които не са регистрирани в книжовната норма (напр. поредицата „Българска диалектология. Проучвания и материали“). В ня-

кои класически трудове по *българска диалектология* лексикалната характеристика изобщо не е застъпена (напр. Милетич 1903).

Много български учени диалектолози нееднократно са предупреждавали, че описанието на лексикалното богатство на българските говори е наложителна задача, понеже голям брой диалектни форми прекратяват своя исторически живот и е необходимо да бъдат съхранени за науката (напр. Стойков 1962: 10). Същото предупреждение откриваме и в предговора на Тодор Стойчев към изданието от него *Родопски речник* (Стойчев 1965: 119). Не можем да се съгласим безрезервно с написаното там твърдение, че книжовният ни език бързо измествал диалектите. Специално в Родопската област, която е един от най-архаичните диалектни ареали, и до днес се пазят множество старинни лексеми, при това съхранили старобългарските си семантични нюанси.

Проучването на старобългарското градиво в съвременните български диалекти е започнато навремето от проф. Беньо Цонев. Този въпрос е извънредно обемен и включва най-различни аспекти на изследване. Една от най-актуалните задачи на българската лексикология е изработването на обобщаващ труд, който да анализира подробно старобългарското лексикално наследство в днешната говорима реч. Една сериозна заявка в тази насока представляват двете книги на Мария Мъжлекова (Мъжлекова 1990, Мъжлекова 1994).

Когато се проучва речниковото богатство на българските териториални говори, изпъкват най-вече признаците, характеризиращи лексикалния им състав. Материалът, събран от Мъжлекова, се отличава от книжовните думи във формално и семантично отношение. Всяка дума е определена като диалектна въз основа на един от двата определящи (релевантни) признака: първо, отсъствие на думата в лексикалната система на книжовния език, и второ, различие в нейното значение в сравнение със съответната книжовна дума. Разбира се, тези признаци не трябва да се абсолютизират, защото, ако диалектизмите притежават и други особености (фонетични, морфологични и пр.), те съпътстват основните.

В светлината на подобни изследвания необходимостта от посочването на връзката между старобългарското и новобългарското лексикално богатство е наложителна, защото през последните години зачестяват опитите на чуждестранни слависти да представят старобългарската лексика за „старославянска“, за „източна“ или „западна“. Непрекъснато се появяват публикации, в които се поставя под съмнение българската етническа принадлежност на Кирило-Методиевия

език, при това – съвсем преднамерено. Именно солидни лексикални съпоставителни изследвания биха попречили на разпространението на подобни ненаучни тези.

Описанието на лексикалните данни от непосредствените и косвените източници за изучаване на старобългарската лексика трябва да бъде комбинирано с отчитането на всички по-късни семантични наслоявания, които са се породили през историческия живот на диалектизмите. Паралелно с тези процеси трябва да бъдат съпоставяни данните от други езици, които са посредничали при заемането на един голям лексикален пласт в основата на днешния говорим език.

Авторката на настоящата статия е твърдо убедена в общоизвестния и многократно подчертаван в българската диалектоложка наука факт, че описанието на цялостния лексикален фонд на съвременните диалекти все още е незавършена изследователска задача.

Въпреки многобройните теренни проучвания и публикации върху редица диалектни системи и наличието на обемни монографии върху отделни говори, днес все още живеят лексикални форми, които не са отразени в съответните речници и диалектоложки архиви. Диалектоложкият архив в Института за български език при БАН (нататък: Арх БДР) е събиран от различни източници – публикации, лични архиви, дипломни работи, теренни проучвания.

Най-представителният лексикографски справочник на българските диалекти – Българският етимологичен речник (нататък: БЕР), продължава да излиза, но прави впечатление, че доста от картотекираните в Секцията за българска диалектология лексикални форми не са включени в досега отпечатаните томове. Това налага допълнителното издаване на речниковите единици в т. нар. „апендикси“, какъвто замисъл имаше да се осъществи към първия том, но така и до днес подобна добавка не се е появила. Причините за това вероятно са комплексни, но като прибавим към тях и факта, че в картотеката липсват и множество диалектни думи, които естествено също няма да намерят полагаемото им място в този речник, ситуацията се усложнява. Затова събирането и картотекирането на всички диалектни думи наистина е приоритетна задача, при това тя трябва да е приключила преди издаването на последните томове на БЕР, защото в противен случай този речник ще се окаже непълен.

В настоящата статия са представени редица неописани досега в диалектоложката наука лексеми, които битуват в ареала на югоизточните рупско-родопски и тракийски говори. Те са ексцерпирани в резултат на лични проучвания на авторката, като информаторите са

предимно млади хора, пожелали анонимност. Изнесените диалектни думи не са регистрирани с посоченото значение нито в БЕР, нито в Арх БДР.

I. РОДОПСКА ЛЕКСИКА

Ала̀бир ‘може би’ (с. Боровина, Ардинско). Думата е с турски произход, срв. тур. *olabilir* ‘може да стане, става, бива’, като в началната сричка е отразено едно характерно родопско фонетично явление – акавизъм (Стойков 1993: 131).

Ду̀елка ‘лъжа’ (гр. Чепеларе). В Арх БДР е отбелязана глаголна форма *ду̀е* ‘духа’, вероятно съществителното име е производно от нея – ‘нещо раздуто, раздухано, недостоверно’.

Ерк̀ек ‘оп̀ерен човек, със самочувствие’ (гр. Чепеларе). Думата със сигурност се родее с турските заемки *erkek* ‘момче, мъж’ и *erkeç* ‘козел, пръч’ (Гюмюрджина, Славейно и др.).

Исцик̀на̀чи – ‘застудя силно’ (гр. Чепеларе). В родопските говори е регистрирана форма *исцѝк̀нам*, но с друго значение – ‘изпищявам’ (Стойчев 1970: 175).

Й̀арешник ‘момиче в пубертета’ (с. Орехово, Смолянско). Очевидно тази диалектна форма е производна от стб. *я̀ръз* ‘избухлив, гневлив’. В Арх БДР е регистрирано *ѐрешник* в значение ‘буйна непригладена коса’ (Кулско, Видинско). В БЕР е отразена форма *й̀ера̀в*, *ѐрав* ‘чорлав, рошав’ в град Трън (БЕР II, 100), срв. още стб. *я̀ръливъз* ‘избухлив, гневлив’. За сравнение може да бъде приведен и глаголът *й̀ѐря се* ‘бунтувам се, вълнувам се’, с прегласена гласна от *я̀ря се*, от стб. *я̀рити са* ‘гневя се, сърдя се’; същата коренна морфема имаме и в *я̀рост* (БЕР II, 101). Съвсем вероятно е да е настъпило пренаслагване на семантичните нюанси, които описват външния вид и характера на момичетата в определената възраст, върху назоваването на самите субекти.

К̀ърчопни ‘търкол̀и, пребор̀и’ (с. Югово, Асеновградско). Сродно с прасл.* *к̀гъсь* ‘спазма, гърч’, стинд. *kruiçati* ‘кривя се, сгъвам се’ (БЕР III, 222). Същата коренна морфема съдържа и глаголът *к̀ърчу̀вам*, *заок̀ърчу̀вам* ‘извивам нещо; заобикалям, избягвам при ходене’ (Видинско – БЕР III, 224).

Марму̀л’ам ‘въргалям някого’ (с. Орехово, Смолянско). В родопските диалекти се срещат сродни съществителни имена като: *марму̀р*, *марму̀рин* ‘човек, който вдига голям шум’ (Стойчев 1965: 204) и *м̀мар* ‘врява’ (Стойчев 1983: 321). Те са свързани доста оче-

видно с регистрираното значение на глаголната форма. В БЕР са посочени облици *мармàр* и *мармàрин* със същото значение, регистрирани в Смолянско, Асеновградско, Ардинско, а също и *мармàре* 'група от хора, която вдига врява; дърдорковци' (III, 670). Сродни с тур. диал. *marmar* 'плач с крясъци'.

Мутрѝца 'къща с четири стаи' (с. Драгиново, Велинградско). В Родопите *му̀та* е 'кокошарник' (Стойчев 1970: 188). В Арх БДР *мутрѝца* е регистрирана в значение 'студен, неприказлив човек' (Кюстендилско).

Оцѝдам са 'кръшкам' (с. Орехово, Смолянско); в Родопския речник е описана форма *отцѝ̀де* 'отсам' (Стойчев 1970: 194). В редица диалекти се среща наречната форма *оцѝ̀тре* в значение 'от сутринта, отзарана'.

Пишѝда 'котка' (с. Югово, Асеновградско). Вероятно този облик е произведен от звукоподражателното междуметие за повикване на котка **нѝс-*, обикновено с повторение *нѝс-нѝс-нѝс* (изговаря се с изявителна мелодика). Разпространено и в сръбски, албански, новогръцки (БЕР V, 257). Подобен тип словообразуване се среща в родопските диалекти, напр: *пишѝ̀ло* от *писѝ̀ло* (Стойчев 1965: 236).

Полифѝрда 'припрян човек' (с. Орехово, Смолянско). В родопските говори *фѝ̀рда* е 'отпадък от тютюн' (Стойчев 1983: 346).

Пу̀пам са 'бавя се' (с. Орехово, Смолянско). Вероятно произхожда от *пѝ̀п, пу̀п* 'пѝп, корем', с рефлекс У на мястото на стара носовка, срв. пѝпѝ. В БЕР са регистрирани глаголни форми *пу̀пим се* 'ходя с изпъчен корем' и *пу̀павѝ̀ем* 'преставам да раста, оставам малък' (и двете са записани в Софийско, V, 854). В родопските диалекти има *пу̀пкам* 'удрям, тупам, бия' (Стойчев 1965: 254), но подобно значение не е регистрирано.

Фчетѝ̀рснувам 'вкопчвам се здраво в нещо' (с. Орехово, Смолянско). Глаголът *фчѝ̀пвам* със сходна семантика 'хващам някого за гушата' има и близък фонетичен облик до посочения (Стойчев 1965: 293).

II. ЛЕКСИКА ОТ ТРАКИЙСКИТЕ ГОВОРИ

Бидѝ̀нче 'плетено елече' (с. Студена, Хасковско). Вероятна кръстоска от свършената и несвършената форма на спомагателния глагол *съм* – *бѝ̀да* и *бивам*, от стб. *вѝ̀ти, вѝ̀вати*, в западни и югозападни диалекти се срещат резултати от такова кръстосване, напр. *бѝ̀дем, бѝ̀дам* 'бѝда'. Съответните производни са *небѝ̀дник* 'несретник, непрокопсаник' (Дебърско), *небѝ̀дница* 'жена, която да не

я бъде, да се махне, да се погуби' (Прилеп – БЕР I, 46). В нашия случай най-вероятно се наблюдава пожелателно словообразуване за носещия въпросното плетено елече.

Елеврèк 'бяла риба, сладководен хищник' (с. Бисер, Харманлийско). Тя е известна още като *смадòк*, *сùлка* (от турското *sulu* 'воден'), *àкбалък* (от турски – буквално означава 'бяла риба'), *Stizostedion lucioperca*. За съжаление нито едно от тези три толкова популярни названия на описваната риба не са отразени в БЕР. Лексемата етимологически е сродна с *лаврàк* 'вид морска дребна риба', от нгр. *λαβράκι* със същото значение, което е умалително от стгр. *λάβραξ* 'риба *Labrax lupus* или *Sebastes marinus*', производно от *λάβρος*, което има и значения 'рязък, стремителен, пъргав' (БЕР III, 267). Жителите на селото твърдят, че *елеврекът* е сладководна риба, а месото ѝ е по-вкусно от това на лаврака.

Изтемел 'àсвам 'натръшквам се от болест, за животни' (записана в Хисаря при случайно подслушан разговор). Вероятно производна от *темèл* 'основа на сграда, дебело дърво, на което процепът на воденица е положен и вглавен; праг; подпорка; каменна основа и др. под.' От нгр. *ѳемéли*, кат. *ѳемéλιον*, гр. *ѳемéλιος* 'основа'. Освен това възможно е да имаме и турско посредничество при заемането на тази дума, срв. тур. *temel* 'основа, основен' (БЕР VII, 927 – 928). В БЕР е посочена и производна форма *темелясан* 'изяден', регистрирана в Благоевградско, за която се предполага, че е с вероятно изходно значение 'унищожен' и в такъв случай причастна форма от *темелясвам 'правя (да стигне) до основи' > 'събарям, разрушавам' > 'унищожавам', производно с наставка *-ясвам* от *темел*, подобно на образуването на *плененясвам*, *буренясвам* (БЕР VII, 929).

Ирищè 'речно водорасло' (с. Бисер, Харманлийско). В БЕР *èрище* е описано в друго значение 'много ситна трахана' (Прилеп), а в Арх БДР този облик е регистриран в значение 'резаници за супа от тесто' (също Прилеп). Очевидно е, че регистрираният облик на тази лексема си кореспондира с турската лексикална форма *erişte* 'основа', но е получил допълнителен семантичен нюанс.

Кàраба 'панаир' (с. Бисер, Харманлийско). Неясно.

Кир'àл' 'малко помещение за багаж' (с. Кирилово, Ямболско (?)). В родопските диалекти има *кùра* 'наем за жилище' (Златоград), което се родее със съответната турска заемка *kira* 'наем'. В посоченото значение и в този словообразователен вид лексемата не е регистрирана.

Лàхна бьскась 'вид ястие – прясно зеле с овнешко' (Свиленградско). Първата съставка на ястието, разбира се, е отдавна известна в

диалектоложките проучвания. Втората съставка може да бъде изведена от тур. *baskı* 'предмет (дъска, греда и др.) за притискане', производна от глагола *basmak* 'притискам, печатам', срв. диал. *б̀аскам*, *б̀асна* 'удрям със сечиво, сека'. В БЕР са дадени две предположения за тази глаголна форма: или от начално *б̀скам*, *б̀льскам* 'удрям, бутам', или от турското *basmak* (БЕР I, 35). Вероятно втората съставка се отнася до спецификата на приготвянето на описваното ястие.

Пансè 'теменужка' (Свиленградско, Хасковско). Единствените паралели, които могат да се открият, са с английската дума *ransy* 'трицветна теменуга, *Viola color*'.

Пòдг'а 'престилка' (с. Студена, Хасковско).

Стр̀умка 'сито за пресяване на брашно' (с. Бисер, Харманлийско). За сравнение може да бъде приведена старобългарската дума *строуѣ* (Супрасълски сборник), от прасл. * *strujā*, 'нещо течащо, което се струи', същата коренна морфема откриваме в хидронима Стримон, днешна Струма. По неясни причини и тази лексема не е включена в последния (седми) том на БЕР, който излезе от печат през 2010 г.

В заключение може накратко да се обобщи следното.

В днешните югоизточни говори (родопски и тракийски) продължават своя исторически живот редица лексикални диалектизми, които трябва да заемат своето заслужено място в историческите речници на българския език. От изнесените диалектни лексеми (предимно съществителни имена и глаголни форми) можем да отбележим такива със старобългарски коренни морфеме, като *бидèнче*, *й̀арешник*, *к̀ърчопни*, *п̀унам са*, *стр̀умка*. Голяма част от новоописаните диалектизми са заети чрез чуждоезиково посредничество, най-вече на турски и гръцки, напр. *ала̀бир*, *елеврèк*, *изтемел'̀асвам*, *кир'̀ал'*, *ка̀раба*, *ла̀хна б̀скась*.

ЛИТЕРАТУРА

Арх БДР: *Архив за Български диалектен речник* в Института за български език, БАН, София.

БЕР: *Български етимологичен речник*. Под редакцията на Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов и др. Т. I – VII. София: Изд. на БАН, 1971 – 2010.

Милетич 1903: Милетич, Л. *Източните български говори*. София, 1903.

Мъжлекова 1990: Мъжлекова, М. *Речник на старобългарски думи в днешните български говори*. София: Изд. на БАН, 1990.

- Мъжлекова 1994:** Мъжлекова, М. *Единството на старобългарския език на лексикално равнище*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1994.
- Стойков 1962:** Стойков, Ст. *Българската диалектология по нов път. // Българска диалектология. Проучвания и материали*. Книга I. София: Изд. на БАН, 1962, 3 – 11.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София: Изд. на БАН, 1993.
- Стойчев 1965:** Стойчев, Т. *Родопски речник. // Българска диалектология. Проучвания и материали*. Книга II. София: Изд. на БАН, 1965, 119 – 314.
- Стойчев 1970:** Стойчев, Т. *Родопски речник. // Българска диалектология. Проучвания и материали*. Книга V. София: Изд. на БАН, 1970, 152 – 221.
- Стойчев 1983:** Стойчев, Т. *Родопски речник. // Родопски сборник*. Т. V. Изд. на БАН. 1983, 287 – 353.

**ВОКАЛНАТА СИСТЕМА В ГОВОРА НА СЕЛО ПРИПЕК
КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ЗА БЪЛГАРСКАТА
ДИАЛЕКТНА И ИСТОРИЧЕСКА ФОНЕТИКА**

Мирослав Михайлов
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE VOCAL SYSTEM IN THE SPEECH OF THE VILLAGE
OF PRIPEK AS A CHALLENGE TO THE BULGARIAN DIALECT
AND HISTORICAL PHONETICS**

Miroslav Mihailov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The vowel system of Pripek village shows a significant contrast in comparison with the dialects of the surrounding villages in the Zlatograd region. Since the dialect of Pripek registers instability and contradiction in the replacement of the Old Bulgarian vowels, these typological characteristics of this dialect turn out to be a challenge for Bulgarian dialectical and historical phonetics.

In this paper we examine some other previous statements and present our point of view about the development processes, which led to the contemporary status.

В тази статия представяме вокалната система в говора на село Припек, Джебелско. Говорът на това родопско село е типичен представител на диалектите в Източните Родопи. Има същата фонологична система както говора в Златоград. Във фонетичната система на припекския диалект в множество лексеми се осъществява един особен преход на *ѐ* към *й*. Тази особеност откроява вокалната система в говора на Припек от другите източни родопски диалекти. Именно на нея отделяме по-голямо внимание.

Село Припек е единственото с българоезично население в община Джебел. Днес има малко над 900 жители. През епохата на Османската империя с. Припек (Гюнели) е част от Деридерска кааза (Златоград), Гюмюрджински санджак (Комотини), Одрински вилает.

След Освобождението през 1912 г. село Припек е под административното управление на гр. Златоград.

През петдесетте години на миналия век село Припек бива присъединено към Маданска околия. За припекчани пътуването до Мадан е неудобно и те прехвърлят административното си управление към община Джебел. Град Мадан бързо се оказва неподходящ за околийски център, но административното откъсване на с. Припек от Неделино и Златоград си остава и до днес. В населените места от община Джебел преобладава турският език и това екстралингвистично обстоятелство оказва сериозен натиск върху говора в Припек. Прилагаме карта на района около с. Припек.

За характеристиката на говора са важни следните обстоятелства:

1. В съседните селища на изток от Припек – Генерал Гешево, Устрен, Контил, Лебед – всички села в общ. Джебел – се говори диалектна форма на турския език.

2. На запад всички съседни населени места са с родопски диалекти – Долен, Върлино, Козарка, Неделино, Диманово, Кочани, Средец, Бурево, Гърнати, Кундево.

3. Говорът на с. Припек е на границата между диалекти на българския език (говорите на Неделино, Жълтуша и Буково са включени в картите на БДА, том I) и диалекти на турския език. Така в местната норма са смесени много елементи от турския и българския език. В миналото мъжете са били билингви. От началото на XX век диалектът много бързо се стреми да се освободи от турското влияние. В стремежа си за резки промени запазва част от архаичните си особености, но и заимства, и то от различни системи – от книжовния език, от съседните говори, които също не са единни.

Припекският диалектен изговор е с бързо, трудно доловимо артикулиране на звуковете. Когато фонетичната система в говора на Припек се свързва с фонологичната система на българския език, се констатира силна нестабилност на системата. Като рефлексии на стб. вокали се появяват различни застъпници. Така на мястото на 1 се срещат *è*, *й*, *à*. На мястото на *ъ* се чуват *è*, *è*, *'à*, *й*.

Чрез изложеното в тази статия се стремим да докажем три тези:

1. Фонетичната промяна *è* > *й* не се реализира във всички случаи;
2. Изговорът на новополучената гласна *й* от *è* не е трайно установен, а артикулирането на гласна *й* силно варира в местната норма;
3. Тази фонетична промяна е ново явление в говора.

При доказването на нашите тези се позоваваме повече на отпечатани източници.

I. Преглед на публикуваните материали.

Доскоро за говора на с. Припек нямаше изследвания. През 80-те години на миналия век са обнародвани две съобщения във в. „Нов живот“ – Кърджали. В първото от тях Йорданка Савова изброява диалектни особености в говора на с. Припек, които са характерни за множество югоизточни български говори. В материала **не се посочва** наличие на замяна *è* > *й*. Има две фрази диалектен материал: „Синни ду мени“ и „многу съ стъмни“ (Савова 1981). В словоформата *с̀инни* имаме замяна *è* > *й*, но следващият пример е несигурен; формата „*стъмни*“ е книжовна, в говорите от Източните Родопи се изговаря *т̀емно*.

Второто съобщение – „Самобитен български говор“ – е на Георги Митринов, отново в местния вестник „Нов живот“. Георги Митринов

отбелязва изговор за **ѧ** и **Ѣ** гласна **ѐ** с примери *мѐсо, рѐт, тѐмно, тѐнко* и дава в скоби (*мѝсо, рѝт, тѝмно, тѝнко*) (Митринов 1987).

До нашето монографично описание „Златоградският говор“ за диалекта на Припек липсват статии – с изключение на двете вестникарски съобщения. В изследването говорът на Припек е присъединен към златоградския. В монографията са разгледани фонетични, морфологични и синтактични особености в цялостен план, като са представени и известни вътрешнодиалектни различия (Михайлов 2006).

През 2010 г. излиза от печат селищната монография „Припек. Минало и настояще“. В нея са приложени десет страници диалектни текстове, в които се отбелязва гласна **ѐ** или **ѐ̆** като застъпник на **ѧ**, **Ѣ**, **Ѥ**, **ѥ**, **ѧ**. Срещат се няколко лексеми, в които е отбелязана гласна **ѝ** вместо **ѐ**: *сѝлу, тѝбе, зѝмем* и др. В книгата има четири страници от Георги Митринов, в които бегло се набелязват множество диалектни особености. Авторът привежда лексеми с преглас **ѐ > ѝ**. Но е трудно да осмислим като достоверен примера „**бѝл**“ от стб. **вѣлѣ**] (Митринов 2010: 101).

В най-ново време са отпечатани и няколко статии на Христина Тончева и Иван Илиев. Ще се спрем само на материала в „Към описанието на говора в с. Припек, Джебелско“, тъй като има известен обобщителен характер (Тончева, Илиев 2011: 69 – 78). В няколкото съобщения Й. Савова, Г. Митринов, Хр. Тончева и Ив. Илиев посочват редица особености на фонологично, лексикално, синтактично и морфологично равнище, като тези езикови явления са присъщи на много други родопски говори.

При представянето на вокалната система в говора изброените автори (а заедно с тях и голямата група съавтори на селищната монография) за Припек, ползват различни начини за транскрибиране на диалектния изговор. При всяко диалектоложко изследване основополагащ проблем е транскрибирането. „Когато записвачът е усвоил външно и механично началата на фонетичната транскрипция, често дава пресиленени, лъжливо-фонетични записи“ (Стойков 1993: 405 – 406).

Освен своеобразието при транскрибирането на местната реч, следва да се отчетат и специфичните обстоятелства при набирането на диалектния материал. Носителите на местния говор имат ясно съзнание за характерните отлики на своя диалект. Когато информаторите знаят, че предмет на интерес е техният говор, засилват предварително ясните за тях фонетични и лексикални явления.

Автентичният изговор веднъж се променя от информаторите, притеснени от факта че се анализира тяхната реч, и втори път същият този изговор трябва да се възприеме и транскрибира въз основа на субективната преценка на конкретния автор. Въпреки тези обстоятелства основните особености на вокалите се предадени без съществено различие между конкретните автори.

II. Вокална система в говора на Припек

Вокалната система на диалекта в Припек има единен развой със съседните източни родопски говори. На фонетично равнище говорът на Припек има ред общи особености със съседните диалекти в Долен, Златоград, Ерма река, Аламовци, Кушла. Най-близка е фонетичната система на диалекта в с. Долен, което се намира на 5 – 6 км югозападно от Припек.

Авторите на материали за говора на с. Припек изтъкват следните застъпници на стб. вокали **ѧ**, **Ѣ**: Малка носовка (**ѧ**) → *е*: *клѣтва*. Малък ер (**Ѣ**) → *е*: *тѣмну* (Митринов 1987). В по-разгънат вид състоянието е следното.

Застъпник на стб. **Ѧ** е гласна **ѣ**:

– в коренова сричка – *гѣбне съ*, *зѣп*, *кѣшѣ*, *мѣка*, *рѣки*;
– в глаголни форми за 3. л.ед.ч. сег. вр. – *леж'ѣт*, *сп'ѣт*, *мъл'ч'ѣт*;

– в членуваните форми на имената от женски род, които премятат ударението върху окончанието – *главѣса*, *женѣна*, *нагѣна*, *рѣкѣта*.

В неударена позиция: *мѣш* – *маж'ѣт*, *вѣже* – *важ'а*.

Застъпник на стб. **Ѧ** е гласна **ѣ**.

Под ударение – гласна **ѣ** – *вѣшка*, *дѣштер'ѣ*, *дѣска*, *рѣш*, *сѣн*.

Без ударение – вариант **ѧ**: *пѣсак*, *с'ѣкакаф*.

При вметнатата ерова гласна – отново **ѧ/Ѧ** – *ѣтар*, *ѣдър*, в маркерите за тройна определеност при мъжкия род *-ѣт*, *-ѣн*, *-ѣс*.

Като застъпници на старобългарските вокали **ѧ**, **Ѣ** и **Ѧ** могат да се засвидетелстват няколко рефлекса – **ѣ**, **е**, **ѣ**, **ѣ**: *д'ѣвет* (**ДЕВАТЬ**), *д'ѣсет* (**ДЕСАТЬ**), *п'ѣтак* (**ПАТЬКЪ**), *м'ѣсо* (**МАСО**); *дѣвет*, *дѣсет*, *пѣтак*, *мѣсо*; *глѣдам/ глѣдам*, *говѣда/ говѣда* (**ГОВАДА**), *зѣт'/ зѣт'* (**ЗАТЬ**). След шушкава съгласна отново се редуват вокалите **ѣ/ѣ** – *жѣтва/ жѣтва* (**ЖАТВА**), *чѣдо* (**ЧАДО**), *жѣнам*, *чѣсто* (**ЧАСТО**); *бѣрам* (**БЕРЖ**), *плѣтам/ плѣтам* (**ПЛЕТЖ**), *жѣна/ жѣна/ ж'на*,

дѐн'/дѝн', жѐрда, конѐц, л'ѐсно/лѝсно, лѐска са, петѐл, тѐмно/тѝмно, тѐнко/тѝнко, спѐне, увѐс/увѝс, уцѐт, упѐне, упѝна.

Такива колебания при изговора на вокалите *ѐ/ѝ* се срещат и в други говори от Източните Родопи и са отбелязани във фолклорните материали на Стою Шишков в края на ХІХ и началото на ХХ век.

Застъпници *ѐ, е, ѐ, ѝ* на старобългарските *ѡ, ѣ* и *ѣ*, дори *ѣ*, са давани и за диалекта в Златоград. В говора на Златоград най-голяма фреквенция имат словоформите *глѐдам, зѐт', клѐтва, лѐшта, мѐко, мѐсо, пѐт, прѐло, тѐшко, усѐннало са ѝе*, които са без мекост на предходната съгласна, както сме ги и записали. В говора на Ерма река се среща удължено произношението *гл'ѐдам, з'ѐт', кл'ѐтва, л'ѐшта, м'ѐко, м'ѐсо, п'ѐт', пр'ѐло, т'ѐшко, ус'ѐннало са ѝе*, но такъв изговор може да се регистрира също така в Златоград, Долен и Припек – зависи от конкретния информатор.

Спорадично и все по-рядко може да се чуе произнасяне на съчетание от глайд *ѝ* и гласна *ѐ* – *глиѐдам, зѝѐт', клиѐтва, лиѐшта, лиѐф, миѐко, миѐсо, пиѐт'*. Този изговор изисква ясен женски глас и продължително времетраене. Получава се също при изреча *жѝѐбине крѝѐкат в рѝѐкана*, с който жителите на околните селища осмиват диалекта в Златоград. Вероятно именно такъв тип произношение е най-старият.

В неударена сричка имаме гласна *е* – *ѝзгледа, тежѝ*, без силна редукция.

Срещат се общорупските форми на *ѡ*, посочени още от К. Мирчев *гр'ада (ГРАДА), фпр'агам, нар'адам, загл'авам* (Мирчев 1936: 14; Бояджиев 1972: 46; Керемидчиева 1993: 113). Също така формата *врѝт', врѝт'чикат (ВЪ РАДЪ)*.

Рефлекс *ѣ* от *ѣ*, включително и в позиция под ударение, откриваме на мястото на стари групи *рѣ, рѣ*, които в говора се засвидетелстват винаги с ерова гласна пред съгласната: *кѣлвѐ, кѣлнам, тѣрп'ам, мѣркна са* и др.

Изговаря се един звук за *ѣ* и *ѡ* независимо от фонетичното обкръжение, като тази особеност се отнася за всички източни родопски говори. По отношение на рефлексите на *ѣ* и *ѡ* в говора на Припек се налага за пореден път да коментираме една наложена от традициите представа. „Ятовата гласна (*ѣ*) = *ѐ* под ударение пред сричка с предна гласна, но пред сричка със задна гласна се заменя с *'а*: *бѐли, б'ала*“ (Тончева, Илиев 2011: 69).

Рефлексите на **Ѣ** и **Ѧ** в източните родопски говори (и в този на Припек) не зависят от характера на следващата сричка. В говорите на Припек, Златоград, Долен, Ерма река, Аламовци, Кушла и още голямо множество родопски говори **Ѣ** има рефлекс **ѐ** или **ѷ** в позиция под ударение и независимо от вида на следващата сричка или съгласна:

– пред задна гласна или в края на думите – *бѐл, бѐла, вѐра, вѐравам, вървѐла, гул'ѐм, горѐла, дѐдо, лѐп, лѐбъс, лѐф, млѐко, мѐсто, нѐкъф, плѐва, пусѐла, сѐкак, ч'елѐкън;*

– пред предна гласна – *бѐли, вѐтар, врѐме, гул'ѐми, горѐли, дѐвер', дѐте, дрѐме, им'ѐше, лѐте, мѐсецът, немѐме, пѐйни, пѐсн'ъ, сѐме, смѐн'ъм, сѐкиму;*

– пред шушкава съгласна – *бѐше, белѐшка, вѐжда, мрѐж'а;*

Има лексеми, в които се среща рефлекс за **Ѣ** и **Ѧ** – **'а**, но вариането **ѐ** – **'а**, което е ясно диференцирано като изговор, не се дължи на влияние на съседни срички или звукове.

Състоянието с един рефлекс за **Ѣ** и **Ѧ** е наследено в родопските говори още от предписмения период, „в говора на създателя на глаголицата **Ѧ** е имала почти същия звуков характер, както и **Ѣ**“ (Мирчев 1978: 118). Нямаме запазване на старобългарското състояние. Както казва Кирил Мирчев „едва ли би се намерил югоизточен български говор, за който би важало без изключение правилото, че стб. **Ѣ** гласи **ä** (респ. **'а**) без оглед на ударението и характера на следващата сричка“ (Мирчев 1936: 17).

В неударена позиция – рефлекс на **Ѣ** – **е**:

а) в краесловие – *вѣтре, гѣре, уѣтре;*

б) в други позиции – *летà, местà, млекàр;*

Формите на глагола **нямам** са *нимам, нима*.

Застъпниците на **Ѣ** под ударение са **ѐ** или **йѐ**:

а) в началото на думата *йѐм (Ѧсти), йѐка (Ѧко), ѐбалка, ѐсла;*

б) в средата на думата – *пиѐни, поѧвѐват сà;*

в) след **ж, ч, ш** – *жѐба, жѐби, шѐри, чѐша, чѐши, чѐй, кучѐн;*

В говора на Припек като рефлекс на стб. **Ѣ** се чува без изключения звук **и**, изговарян по същия начин както и като рефлекс на стб. гласна **и**: *биѧ, иѧтар* от стб. *хѢтръ, рѢза (рѢза), сѢн (сѢнъ)*.

Старобългарският вокал **і** се запазва: *игрѧм, игрà, имате, жѧвам йѧмета, йѧме*. Изговорът *йѧме* е характерен за възрастното поколение.

В ударена позиция застъпници на стб. **o** са – **ǔo** и **o**, които са характерна особеност на рупските и на редица западнобългарски говори (Мирчев 1978: 137).

Застъпникът **ǔo** е засвидетелстван в начална позиция – каквито са преобладаващият брой примери, но и след много други твърди съгласни – *ǔod'ът, ǔоти, ǔоджа, ǔоште, ǔогън, вǔода, мǔона, ǔората, кǔога*.

Застъпник **o** се чува по-често – *айсoй, нанoво*.

Засвидетелствана е рупската форма *нъш*.

Има лексеми със замяна на гласните **o** с **u**; една от тях е *нус*.

В неударена позиция – три рефлекса на стб. **o** – **o**, **o**, **u**. Рефлексите **o**, **o** и **u** често се употребяват в непосредствено съседство в речта на информаторите. Все повече се ограничава пълната редукция на гласна **o**, която се среща предимно в речта на възрастните и необразовани информатори – *курим, нъшно, дeнно, уръжийе, устанът, гудѝни, ут бубаѝку*.

За говора на Припек не е характерен акавизмът. Акавизъм означава на мястото на стб. **o** в неударена позиция да се изговаря **a**. В две-три словоформи се открива акавизъм и в говора на Припек – формата на числителното *един* за м. р. „адѝн“, така също показателното местоименно наречие „айнвѝ“ 'онова'.

Застъпник в ударена и неударена позиция на стб. **ou** е гласна **u**. В позиция без ударение – алофон **o** – *душе, зѝтрешиник, рѝда*.

Съчетанията **рѝ**, **лѝ** и **ръ**, **лъ** се изговарят с гласна **ѝ**, като мястото на вокала е пред съгласната независимо от сричковата структура на думата и броя на съгласните след групата:

1. В едносрични думи – *бѝрс, вѝрс, вѝрх, вѝл'к, кѝрс, кѝрф, пѝрс*;

2. В многосрични думи – *бѝркна са, бѝрце, вѝрт'ъм, вѝрснѝци, гѝрло, збѝркват са, мѝркна са, мѝрднавам, пѝрскам*;

3. При членуваните и умалителните форми се натрупват две и повече съгласни, но отново няма премятане – *гѝрпчeкъс, кѝрфнѝ, пѝрснѝ*.

На мястото на праславянските съчетания **tj**, **dj** в говора се срещат групите **шт**, **жд** – *дѝштер'ъ, ѝштат, кѝшта, нѝшто, ǔоште, снѝшти, гувeжди, нѝжда, рѝжда*. Наблюдават се характерните за много рупски говори изключения при словоформите *ч'ус, ч'ѝздо, ч'ѝзди* от стб. *хиждѝ*.

Обеззвучава се предлог **в** и съответно **във** дори когато няма условия за асимилация, което е характерна общорупска особеност (БДА III, к. № 53) – **ф аннѐна**, **ф маалѐна**, **въф мѐт**, **ф бѐл'ница**.

Срещат се меки съгласни:

1. В края на думите – *пѐт', врѐт', кѐмен', кибрѐт', ѱдѐгѐн'*;
2. Пред друга съгласна – *вѐл'ница, ел'ли, лѐл'ка, л'ѱл'ка, сѱл'ни бѐл'ки, т'ут'ѱн'чек*;
3. Съгласните **ж'**, **ч'**, **ш'**, **дж'** се изговарят меко – липсата на фонологична стойност на тази мекост води да отслабване на палаталността.

Редовен преход **дн** > **нн** – примерите са многобройни: *пѐннува, аннѐ, сѱнни*.

Всички тези особености се споделят от диалектите на редица съседни селища, с които говорят на Припек винаги е изграждал една езикова, социално-битова и етническа общност. В сравнение със съвременното състояние на съседните говори от Източните Родопи диалектът на Припек има една спорадична фонетична промяна, която днес ярко го разграничава от съседните говори и това е замяната на гласна **ѐ** с **ѱ**.

III. Замяната **ѐ** → **ѱ**.

В досегашните публикации относно прехода **ѐ** → **ѱ** веднџж се посочва, че стб. гласни **ѱ**, **ѱ**, **ѱ**, **ѱ**, **ѱ** имат рефлекс **ѐ** или **ѱ** и същевременно се дават достатъчно примери за прегласа **ѐ** → **ѱ**.

За самия преглас **ѐ** → **ѱ** веднџж се казва „преход **ѐ** → **ѱ** е обхванал всички случаи, в които гласната **ѐ** е етимологична или е резултат от предни вокали **ѱ** и **ѱ**, например: *нѱго, жѱна, вѱчер, вѱсел, сѱло, дѱсет, вѱл, зѱт, нѱт, лѱсну, полѱка, дѱн*“. И същевременно преглас „**ѐ** → **ѱ** (в отделни случаи с непоследователност), някои от които и в турски заемки и едносрични думи“ (Тончева, Илиев 2011: 73). Не се съмняваме в приложените примери „*чѱрву, но червѐ, мѱсо, чѱрга, грѱбен, нѱпел, чѱрв 'червей', червѱн 'червен', нѱбо, вѱчер, нѱтък, зѱмѐ 'земя', жѱтва, жѱнам*“. В примерите за лексикалните особености се срещат закономерните за родопските говори *чѐска* 'довечера', *штѐне* 'малко куче', в които не е осъществен въпросният преглас (Тончева, Илиев 2011: 71).

В неударена позиция прегласът не се осъществява, а се засвидетелства закономерно гласна **ѐ**.

Нека се спрем на досегашните становища за замяната **ѐ** → **ѱ**.

Въз основа на прехода $\text{è} \rightarrow \text{й}$ в българската историческа лингвистика е създадена хипотезата за единството на златоградския диалект с павликянските говори. Тя се изказва от Любомир Милетич в няколко статии от началото на ХХ век. Основен аргумент е именно замяната $\text{è} \rightarrow \text{й}$. Любомир Милетич се позовава, сравнява, представя говорите в Златоградско, без да е имал реална представа за тях. Говори за „едно помашко наречие на южните склонове на Родопите – в с. Даръдере“ (Милетич 1912: 4) и по този начин игнорира християнското население в Златоградско. Любомир Милетич не е могъл да установи дори замяната на старобългарските ерове и носовки: „Даръдерският говор е спазил неизяснен тъмния еров гласеж на общия рефлекс на еровете и носовките, тъй както се е спазил и в говорите на Ропката, и в павликянското наречие... Подирният се произнася в Даръдере, когато е под ударение, малко по-отворено, на път да се изясни в широко ò , както е станало в централния – ахъчелебийски говор“ (Милетич 1912: 9).

Любомир Милетич не е бил лично на теренно наблюдение в Златоград. Той правилно се съмнява в достоверността на транскрипцията във фолклорните текстове: „В споменатата статия на Шишкова авторът съвсем е разбъркал графиката“ (Милетич 1912: 10).

Първото теренно изследване в Източните Родопи е по време на експедициите за БДА, том I. След тях Стойко Стойков посочва (Стойков 1968), че в златоградския говор има различни рефлексии на еровете и носовките. Твърдението се потвърждава също така от карти № 1, 6, 7, 12 на БДА, т. I.

Относно единството на златоградския и павликянския говор следва да изтъкнем, че Любомир Милетич вижда фонетичната промяна $\text{è} \rightarrow \text{й}$ като ново явление: „Много по-разпространена, и то в езика на по-младото поколение, е замяната на ударено è с тясно, високо ei или дори чисто й . По-долу ще предам туй произношение чрез й – по-рядко чрез ei , точно както в отделни примери съм го записал, ръководен по непосредствено впечатление от живия говор“ (Милетич 1912: 7). По същия въпрос по-категоричен е Людвиг Селимски: „Различията в резултатите на промяната могат да се обяснят с факта, че тя се е извършила на посочените места независимо и неедновременно ... Общо взето, явлението се характеризира като ново“ (Селимски 1974: 185 – 186).

Разбирането, че преходът $\text{è} \rightarrow \text{й}$ се развива в павликянските говори около началото на ХХ век, игнорира възможността тъкмо този преглас да бъде аргумент за единството на диалекта на село Припек,

както и на останалите източни родопски говори, с този на павликяните. Католиците в Пловдивско са се откъснали от Родопите много преди началото на ХХ век. Дори и да бъде установен преглас $\text{è} \rightarrow \text{й}$ в говора на Припек, то тази промяна ще се е развила независимо от развоя на същото фонетично явление в павликянските говори.

Няколко автори на материали за фонетичната промяна $\text{è} > \text{й}$ обвързват явлението с времетраенето на гласната й от è . Могат да бъдат изтъкнати следните становища, в които ясно е заявено, че новополучената гласна й има намалено времетраене:

1. Любомир Милетич – „и вместо е обикновено се произнася по-кратко“ (Милетич 1912: 7);

2. Владимир Жобов – „Очевидно при този тип гласни има зависимост между положение на езика и дължина“ (Жобов 2004: 21).

Когато анализира графичните знаци на Стою Шишков, с които са записани фолклорните материали от Златоградско, Георги Колев изказва становище – „със знак й е отбелязано по-тясно произношение на гласна è и силна мекост на предходната съгласна пред предна гласна“ (Колев 2001: 293).

Когато се коментира фонетичното явление преглас $\text{è} \rightarrow \text{й}$ в говора на Припек, то задължително следва да се обвърже с дължината на новополучената гласна й . Вокалът е кратък като времетраене и от това тесен като артикулация. Когато се стесни произношението на гласна è , то новополученият кратък и стеснен вокален компонент звучи като алофон на фонема й и едновременно с това като алофон на фонема è . Този особен вариант на произношение в едни случаи се транскрибира с гласна è , а в други – с гласна й . Затова във всички разгледани материали се констатира колебание при транскрибирането. Само че в българската фонетика въпросът за времетраенето на вокалите не е достатъчно обстойно изяснен и на този етап нямаме база за сравнение.

Нека цитираме няколко становища, от които е ясно, че зависимостта между времетраенето на една гласна и нейната „широчина“ е общоприета:

1. „Известно е, че затворените гласни се отличават с краткост като инхерентна характеристика“ (Тилков, Мишева 1978: 6 – 7);

2. „Това е универсална закономерност, установена за голям брой несродни езици“ (Жобов 2004: 28);

3. „В свързана реч гласните са нормално в съседство със съгласни. Промяната от артикулационна позиция за съгласна (по дефи-

ниция с по-голяма степен на затвореност) към отворена гласна изисква по-дълго движение на езика“ (Катфорт 1977: 197).

Разгадаването на фонетичното явление преглас $\text{è} \rightarrow \text{й}$ в говора на Припек ще бъде обвързано именно със специфичното времетраене на звука й .

Във фолклорните материали от Златоградско, публикувани от Стою Шишков, се пише **ea** за **ѣ**, а другите алофони на фонема è , които са имали по-тясно и по-кратко произношение, се записват ту като è , ту като й . Когато записвачът на фолклорни материали употреби графема й , това не бива да се абсолютизира. Ползваната графика трябва винаги да се разглежда на фона на цялата фонологична система в дадения говор. Дори да е отбелязана графема й , то звуковата стойност не може механично да се приравнява с тази на графема й от фонологичната система на съвременния български книжовен език или на павликянските говори. Подобна идея изразява Иван Кочев за съпоставимостта на фонетичните наблюдения, извършени от различни учени в различно време и ползвали различна графика: „Лично събраните материали от един автор със своята съпоставимост спомагат за изграждането на единна фонологична интерпретация“ (Кочев 2010: 15).

В „Златоградски сборник“ не са записани примери със замяна на è с й : *нѐма, нѐмат, чѐтри, бѐгаиш, дѐн'е, тѐбе, нѐго, нѐму*. „Златоградски сборник“ е учебно помагало, написано за училището в Златоград към 1851 – 1852 г. Прегласът $\text{è} > \text{й}$ не се отбелязва при събирането на материалите за БДА – това е през 1957 г. Прегласът $\text{è} > \text{й}$ не се среща в съвременното състояние на говорите в Златоградско, освен този в Припек. Така че формулираната от Стою Шишков и Любомир Милетич фонетична закономерност не е съществувала в златоградския говор във вида и състоянието, което намира и описва Любомир Милетич в павликянските села.

В много родопски говори може да се засвидетелства гласна й вместо è в ограничен брой лексеми. Така например е при обобщителното местоимение **врѝт'**. Също в префигирани глаголни словоформи като **наймам са, займам, приймам**.

В говора на нито едно населено място в Родопите не може да се обяви фонетична закономерност $\text{è} > \text{й}$ **винаги под ударение**. Дори в говора на с. Припек преглас $\text{è} > \text{й}$ не е закономерен: преглас $\text{è} > \text{й}$ не се отбелязва последователно в едни и същи словоформи; тоест думата **женà** винаги да се изговаря като **жйна**. Много примери за непоследователност при изговора и транскрибирането на прегласа $\text{è} > \text{й}$ даваме в

нашата статия „Прегласът $\text{è} > \text{й}$ в източните родопски говори като свидетелство за миграционни процеси“ (Михайлов 2012).

Нека посочим примери за лексикалната дистрибуция на è или è от статията на Христина Тончева и Иван Илиев „Към описанието на говора в с. Припек, Джебелско“ от 2011 г. Проследяваме случаите, в които е отбелязана гласната è или è . Специално за говора на Припек вариантите è и è са алофони на фонема è и реално не се диференцират нито от обективните физически параметри на звуковете, нито се различават от носителите на диалектната норма. Графемите è , è просто присъстват в транскрибираните диалектни текстове.

Но ето многото лексеми, които показват нестабилност на диалектната норма по отношение на прегласа $\text{è} > \text{й}$. Примерите са от статията „Към описанието на говора в с. Припек, Джебелско“ на Христина Тончева и Иван Илиев: *клѐтва, тѐмну, йѐ, йѐгне, йѐм, йѐли, ж'ѐба, ж'ѐлну, кош'ѐра, коч'ѐн, ч'ѐша* (стр. 69); *дѐнѐм, нѐшитѐм, рѐшѐвѐт, пуглѐнне, дѐтето, ѐла ми зѐми, мѐсто, чѐтам, арѐсале се* (стр. 70); *чѐска, штѐне, зѐле, карачѐл* (стр. 71); *Бѐла сѐм, бѐла, юначе, шѐпке, чѐши, ѐбѐлка, овчѐр, ѐлва ѐвца* (стр. 72); *дѐрѐ, пенѐера, Жѐбел, ч'урѐша, живѐеа* (стр. 73); *куѐту* (стр. 74); *тѐъ, нѐкоа, нѐшто, нѐбоно, двѐ, седѐмдѐсѐ и чѐтири, спѐм* (стр. 75); *пасѐ, шѐ дѐдѐ, шѐ залѐгнете, нивѐста, срѐднана, глѐдало, нѐма дѐ си избѐгѐ* (стр. 76); *жѐжѐк* (стр. 77) (Тончева, Илиев 2011: 69 – 78).

Както виждаме – достатъчен брой примери, в които не е осъществен преглас $\text{è} > \text{й}$.

Разполагаме и с лични записи, но предпочитаме да проследим транскрипцията на колегите. В селищната монография „Припек. Минало и настояще“ има десет страници диалектни текстове, в които се отбелязват гласните è , è или й като застъпници на ѐ , ь , ѣ , ѐ , я . Ще представим примерите само от стр. 88, тъй като те са достатъчни за доказването на нашата теза за неустановеност на изговора и че от това следват колебанията при транскрибирането.

Тъй като между вокалите è – й съществуват фонологични различия, не би трябвало употребата на графемите è – й да затруднява записвачите на фолклорни материали. В тази връзка едно „забележително“ уточнение. Според автора на транскрибирания материал и носител на диалектната норма ползваната графема ѐ има следното четене: „ ѐ – дифтонг *ие* под ударение“ (Село Припек 2010: 88). Авторът явно не е достатъчно компетентен, но е важен неговият усет за точния диалектен изговор. В примерите виждаме много варианти на това й от è . Употребената буква ѐ , която означава „дифтонг *ие*

под ударение“, следва да се разбира като „по-тясно произношение на гласна *è* и силна мекост на предходната съгласна пред предна гласна (Колев 2001: 293). Но за да се чуе такъв говор, се изисква ясен женски глас и бавен темп на речта.

В говора на Припек изговорът за това *й* от *è* е променлив. В книгата „Припек. Минало и настояще“ в приложения диалектен материал само в първите десет реда се откриват четири варианта на *й* от *è* – *й*, *è*, *'е*, *ê* (дифтонг *ие*).

Форми с осъществена промяна *è > й* – *насìми си* (стр. 88);

Форми без преглас *è > й* – *ч'етри д'èне, печêm, перêm, задéваме са, грéйне, сберêm, имéше, времéто* (стр. 88).

В говора съществува фонологично противопоставяне между фонемите *è* – *й*: *збèра* – *збìра*, *запèна* – *запìна*, *упèна* – *упìна*, *нèшту* – *нìшту*.

Преглас *è > й* не се засвидетелства в речта на всички носители на диалектната норма. Няма такова лице, в чиято реч да не се среща гласна *è*. Редуват се ту гласна *è*, ту гласна *й* в различни сродни думи с един корен. Много интересни са случаите *мèсо*, *мìсце*; *плèтам*, *плìтено*; *пèкам*, *пуиспìцаме си*.

Можем да направим поне три извода:

1. Преглас *è > й* представлява спорадична идиолектна промяна.
2. Говорът не е установил единен, постоянен изговор за това *й* от *è*; дори носителите на диалектната норма се колебаят при фонологичното интерпретиране на този изговор.
3. Спорадичната замяна *è > й*, поне с изговор на чиста гласна *й*, е ново явление за говора на Припек.

IV. Вместо заключение

В кратката статия проследяваме известна част от застъпниците на старобългарските вокали в съвременния говор на Припек, като ясно е посочено, че тези рефлексии са типични за диалектите от Източните Родопи. Засягаме също историческите и съвременните социални фактори, изиграли своята роля в развитието на диалекта. Анализираме лексикалната дистрибуция на фонетичната промяна *è > й* главно по досега публикуваните фолклорни, краеведски и диалектоложки материали. Достигаем до извода, че най-контрастната особеност във вокалната система на говора е прегласът *è > й*. Той няма закономерен характер, но все пак има достатъчен брой примери, в които фонетичната промяна *è > й* е реализирана.

Статията следва да бъде продължена в няколко насоки – подробно проследяване на дистрибуцията на фонетичната промяна $\text{è} > \text{й}$, анализиране на прегласа $\text{è} > \text{й}$ като социолингвистична променлива (факторите за варирането на промяната в речта на различните социални групи) и не на последно място да се постави акцент върху артикулационно-акустичните параметри на това й вместо è .

ЛИТЕРАТУРА

- БДА I:** *Български диалектен атлас*. Т. I, С., БАН, 1964.
- БДА III:** *Български диалектен атлас*. Т. III, С., БАН, 1974.
- Бояджиев 1972:** Бояджиев, Т. *Говорът на село Съчанли, Гюмюрджинско*. С., 1972.
- Бояджиев 1991:** Бояджиев, Т. *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия*. С., 1991.
- Жобов 2004:** Жобов, Вл. *Звуковете в българския език*. С., 2004.
- Златоградски сборник 2000:** *Златоградски сборник*. (Писмен възрожденски паметник от средата на XIX век (1852 г.) и фототипно приложение). Съставител Г. Митринов. С., 2000.
- Катфорт 1977:** Catfort, J. C. *Fundamental problems in phonetics*. Edinburgh University Press, 1977.
- Керемидчиева 1993:** Керемидчиева, Сл. *Говорът на Ропката*. С., 1993.
- Колев 2001:** Колев, Г. Данни за двойното ударение в паметник от средата на миналия век. // *Българският език през XX век* (Сборник статии). С., 2001, 284 – 303.
- Кочев 1968:** Кочев, Ив. Фонетични и фонологични промени на $\text{e} > \text{ѳ}$ в говори около ятовата граница. // *ИИБЕ*, кн. XVI, 1968.
- Кочев 2010:** Кочев, Ив. *Българска фонология*, С., 2010.
- Милетич 1912:** Милетич, Л. Павликянското наречие. // *СБНУ*, т. XXVI, 1912, 3 – 27.
- Мирчев 1936:** Мирчев, М. Неврокопският говор. // *Годишник на Софийски университет*. Т. 32, С., 1936.
- Мирчев 1978:** Мирчев, М. *Историческа граматика на българския език*, С., 1978.
- Митринов 1987:** Митринов, Г. Самобитен български говор. // *Нов живот*, Кърджали, № 170, 1987.
- Митринов 2010:** Митринов, Г. Една интересна особеност в говора на с. Припек. // *Село Припек. Минало и настояще*. София, 2010, 99 – 103.
- Михайлов 2004:** Михайлов, М. Златоградски говор (проучвания, граници и езикови особености). // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*, том 42, кн. 1, 2004, 95 – 104.

- Михайлов 2006:** Михайлов, М. *Златоградският говор*. Автореферат, Смолян, 2006.
- Михайлов 2008:** Михайлов, М. Интеграцията и графема *è*. // *Интеркултурният диалог – традиции и перспективи*. Том 46, кн. 1, Пловдив, 2008, 193 – 203.
- Михайлов 2012:** Михайлов, М. Прегласът *è > ì* в източните родопски говори като свидетелство за миграционни процеси. – *Балканистичен форум*, Благоевград, 2012 (под печат).
- Неделчев 1988:** Неделчев, Н. За прегласа *е > è > и* в северния павликянски говор. // *Български език*, кн. 2, 1988.
- Савова 1981:** Савова, Й. Старинен български говор в с. Припек. // *Нов живот*, Кърджали, № 70, 1981.
- Селимски 1974:** Селимски, Л. Българската диалектна фонемна промяна *è > ì*. // *В памет на проф. д-р Стойко Стойков. Езиковедски изследвания*. С. 1974.
- Село Припек 2010:** *Село Припек. Минало и настояще*. София, 2010.
- Стойков 1968:** Стойков, Ст. Нов неизвестен тип акавизъм в родопските говори. // *Български език*, кн. 1, 3 – 9, 1968.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. С., 1993.
- Тилков, Мишева 1978:** Мишева, Ан., Д. Тилков. Вътрешно присъщи характеристики на гласните – универсален характер и специфични особености. // *Съпоставително езикознание*, 1978, кн. 2.
- Тончева, Бонев 2009:** Тончева, Хр., Св. Бонев. Към характеристиката на един архаичен български говор (диалекта на с. Припек, Кърджалийско). // *Език – литература – обществени институции*. Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, т. 47 (Филология), кн. 1, сб. А, 2009, 183 – 188.
- Тончева, Илиев 2011:** Към описанието на говора в с. Припек, Джебелско. // *Сб. Традиции и приемственост. 50 години полувисше и висше образование в Източните Родопи*. Т. II. Езикознание и педагогика. В. Търново, 2011, 69 – 78.
- Шишков 1892:** Шишков, Ст. Кратки описателни бележки за Даръдерска кааза и градецът Даръ-дере. // *Родопски старини*, кн. 4, 1892, 1 – 43.
- Шишков 1894:** Шишков, Ст. Народни песни от Златоградско. // *Славиеви гори*, 1894, 65 – 75.
- Шишков 1908:** Шишков, Ст. Бележки по говорът в Даръдере. // *Родопски напредък*, кн. 4, 1908, 92 – 96.

***НАУКИТЕ ЗА ЕЗИКА
И ТЯХНОТО МЯСТО В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ***

БЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ – БЪЛГАРСКИЯТ НАЦИОНАЛЕН КОРПУС¹

Росица Декова

Институт за български език – Българска академия на науките

BULGARIAN LINGUISTICS IN THE CONTEMPORARY WORLD – THE BULGARIAN NATIONAL CORPUS

Rositsa Dekova

*Institute of Bulgarian Language –
The Bulgarian Academy of Sciences*

The paper presents a very concise overview of some electronic language resources as an illustration of the achievements of the Bulgarian linguistic research community in the contemporary scientific world. Special attention is paid to those resources that can be used by researchers, and most of all to the Bulgarian National Corpus. The presentation is organized with respect to the possible uses of the available language resources and technologies to the linguistic community and research in Bulgaria.

Key words: language resources, searches in the Bulgarian National Corpus, linguistic research

В съвременния свят на бързоразвиващи се информационни и комуникационни технологии българското езикознание продължава да се доказва като научна област с непрекъснат напредък и стремеж за следване на европейските и световните стандарти. За това важна роля играе и компютърната лингвистика, чиято главна задача е формалното описание на естествения език с цел създаване на електронни езико-

---

¹ Искам да изкажа благодарност на присъствалите на презентацията на тази статия, представена в секция *Науките за езика и тяхното място в съвременния свят* на Юбилейните Паисиеви четения, Пловдив, 2011 г. Всички коментари и предложения бяха от изключителна полза за оформянето ѝ, за да изпълни тя своето предназначение да бъде в помощ на съвременните лингвистични изследвания по български език.

ви ресурси и разработване и прилагане на компютърни технологии при статистическото и логическото анализиране и моделиране на езика. С тази си роля компютърната лингвистика се явява своеобразен мост между два „свята“ – традиционната лингвистична школа и съвременните компютърни технологии. Със съжаление трябва да отбележим обаче, че не са много езиковедите у нас, които минават по този „мост“ и използват пълноценно предоставените възможности. Ето защо настоящата статия си поставя за цел да представи накратко и в достъпен вид някои от съвременните електронни езикови ресурси с оглед на възможностите, които предлагат те в помощ на лингвистичните изследвания по български език.

В България електронни езикови ресурси се създават най-вече в изследователските центрове на Българската академия на науките – Секцията по компютърна лингвистика към Института за български език, Лабораторията за лингвистично моделиране към Института по информационни и комуникационни технологии, Института по математика и информатика, както и в университетите – СУ „Св. Климент Охридски“, ПУ „Паисий Хилендарски“ и др. Поради ограничения обем на статията ще представим единствено някои от ресурсите, създадени в ИБЕ или с участието на изследователи от академичната структура с оглед на възможностите за употребата им в различни видове лингвистични изследвания.

В началото трябва да поясним, че електронни езикови ресурси са тези, които могат да бъдат разчетени от компютърни програми за обработка на езика, но това не означава, че намират приложение единствено за целите на компютърната лингвистика. Електронните езикови ресурси биха могли да бъдат в полза на езиковедските и литературоведските изследвания по български език, както и в сферата на обучението.

Електронните езикови ресурси се делят на електронни речници, корпуси (структурирана съвкупност от текстове, към която има допълнителна информация като например автор и година на създаване, ако са известни, или жанр и тематична принадлежност на текста и др.), анотирани корпуси (включващи морфо-синтактична и/или семантична информация), паралелни корпуси (текстове и техните преводни съответствия на друг език/езици), лексикално-семантични бази от данни и др.

Към електронните речници спада Граматичният речник на българския език, който е достъпен на адрес: <http://dcl.bas.bg/est/dict.php>.

Към лексикално-семантичните бази от данни спадат Българският ФреймНет и Българският WordNet.

Българският ФреймНет (Коева 2008, Коева, съст. 2008, Коева, Декова 2008, Коева 2010а) представлява семантико-синтактичен речник на българския език и понастоящем включва най-често срещаните български глаголи с всички техни значения и съответстващото им формално семантично и синтактично описание. Всяко едно значение е свързано чрез идентификационен номер със съответния литерал в Българския WordNet и е илюстрирано с примери, взети от Българския национален корпус, които са семантично и синтактично анотирани. Информацията в Българския ФреймНет може да бъде използвана за изследването на различни лингвистични явления, свързани със семантиката и/или синтаксиса на български глаголи. Това включва както изследвания върху аргументната структура на конкретни глаголи, например аргументната структура на глагола *мигрирам* (вж. Несторова 2010), така и за сравнение на синтактико-семантичните характеристики на групи глаголи (вж. Декова, Несторова 2011). Българският ФреймНет се използва успешно и в обучението по български език на чужденци (вж. Несторова 2011).

Потребителският интерфейс към Българския ФреймНет е в процес на обработка, като търсенето ще бъде възможно чрез интернет страницата на Секцията по компютърна лингвистика към Института за български език на БАН (<http://dcl.bas.bg>).

Българският WordNet, известен още като БулНет (Коева 2007), представлява лексикално-семантична мрежа за български език, която съдържа над 53 000 синонимни множества, разпределени в четири части на речта – глаголи, съществителни имена, прилагателни имена и наречия. Всяко синонимно множество (синсет) кодира релация на еквивалентност между няколко единици (литерали), които имат уникално лексемно значение (*sense*), принадлежат към една и съща част на речта и изразяват еднакво значение, описано в дефиницията на синсета. Всеки синсет се свързва с кореспондиращ синсет в Принстънския WordNet (PWN2.0) чрез идентификационен номер. Синонимните множества са свързани помежду си посредством два вида релации: семантични (*каузация, хиперонимия, хипонимия, холонимия, подобен на, също така, субсъбитие, глаголна група* и др.) и екстралингвистични (*тематична област, регион, обичайна употреба*). Релациите между самите литерали също се делят на две групи: семантични (*синонимия и антонимия*) и словообразователни (*произхождащ, причастие, производен и принадлежащ*).

Изграден по този начин, Българският WordNet осигурява успешно приложение в задачите за търсене и извличане на информация от документи, за автоматична категоризация и анотация на документи, за автоматичен превод и др. Наред с това ресурсът предлага редица възможности в помощ на лингвистичите изследвания по български език: търсене и избор на синоними, справка за семантичните релации на дадена дума по отношение на системата от останали думи в езика; справка за тълкуваното лексикално значение на думата и паралелни предложения за съответната дума на други езици (сред които английски, немски, френски, испански, италиански, холандски, чешки, естонски, гръцки, румънски, турски и сръбски). Българският WordNet се разпространява от ELDA (Агенция за оценка и разпространение на езикови ресурси). Информация от Българския WordNet е интегрирана в системите за търсене на Българския национален корпус и на Семантичния корпус, които предстои да опишем по-детайлно.

Поради органичния обем на статията избрахме да се спрем най-подробно на Българския национален корпус, който отговаря на съвременните изисквания за пълнота и балансирано отразяване на българския език и е свободно достъпен по интернет, като предлага голямо разнообразие от възможности за търсене и предоставя широкообхватна лингвистична информация в помощ на изследователите на българския език.

Българският национален корпус (Коева, Стоянова 2009, Коева и др. 2010) е създаден в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ от сътрудници в Секцията по компютърна лингвистика и Секцията за българска лексикология и лексикография. Към настоящия момент Българският национален корпус (БгНК) съдържа над 470 милиона думи и включва над 10 000 текста. Материалите, включени в Корпуса, отразяват състоянието на българския език (предимно в неговата писмена форма) от средата на XX в. (1945 г.) до наши дни. Българският национален корпус може да бъде използван както за теоретични изследвания на определени лингвистични явления с цел езиковедско описание или лексикографско отразяване (например наблюдения върху честотата на употреба на думи или езикови конструкции), за наблюдения върху особеностите на отделни области на езика и за извличане на примери за демонстрация при обучението по български език, така и за създаване на приложения в различни области на езикознанието като компютърната лингвистика, лексикографията и др.

Корпусът е свободно достъпен на адрес: <http://search.dcl.bas.bg/bg/>. Търсенето може да се направи в целия корпус или да се изберат общи

или специализирани подкорпуси по определени критерии (тематика, автор, година / период на издаване, източник и др.) в зависимост от спецификата на изследователските цели. Това става чрез избиране на бутона „Корпуси“ и селектиране (поставяне на отметка) само на този корпус или корпуси, в които желаем да търсим. Подкорпусите, от които можем да избираме, са следните:

- **1945 – 2010** – предлага възможност за тематично търсене на литература, преводи, периодика и фолклор за посочения период, като могат да се селектират една или повече подтеми;

- **Българският Браун корпус (VulBrown)** предлага възможност за търсене, като могат да се селектират една или повече специализирани области – А – административни, В – научни, С – преса, D – литература;

- **Българският паралелен корпус** (Коева и др. 2011), който включва близо 47 000 текста от различни области, предлага възможност за тематично търсене в избрани паралелни корпуси – *Закони, Медицина, Новини* (разделени по години от 2003 до 2011 год. вкл.), *Субтитри* и *Художествена литература* (където могат да се селектират един или повече жанрове – *детективска литература, детска литература, класическа литература, научна фантастика, приключенски, ужаси, фентъзи*);

- **2001 – 2010** – предлага възможност за тематично търсене за посочения период, като могат да се селектират една или повече от следните специализирани области – *военно дело, ежедневиe, закони (право), икономика, литература, медицина, преса, ръководства, спорт*, както и смесени – *правно-икономически, правно-спортни, правно-медицински*;

Търсенето може да включва една или повече думи, като по подразбиране заявката е ненаредена, т.е. думите се търсят във всяка възможна поредност. Например заявката „*човекът ли е*“ връща като резултат всички срещания на трите думи, независимо в каква последователност се намират те една спрямо друга (примери от (1) до (4)). В началото е даден общият брой на намерените резултати, както и броят на страниците, на които са показани. Във всеки един от резултатите, показани на страницата на корпуса, търсените от нас думи са маркирани за удобство с червен цвят и удебелен шрифт (в настоящата статия те са маркирани единствено с удебелен шрифт).

1) *Човекът ли е божия грешка?* (БГНК, файл: 1945-2010/Translations/след 1990/наука/филос/GKajtazovZNB(prevod).xml).

2) *Наистина ли човекът е по-несъвършен от машината?* (БГНК, файл: 1945-2010/Periodicals/списания и годишници/1945-1989/косм/Kosmos1971-2.xml, сигнатура: К, 1971, кн. 2).

3) *Познавал ли е човекът от древните времена скоростта на светлината?* (БГНК, файл: 1945-2010/Translations/след 1990/наука/-истор/SvKoevZE(prevod).xml).

4) *Не е ли човекът това, което прави, а не, което мисли, защото делата му остават, а те могат да не са в съзвучие с ума и душата му.* (БГНК, файл: 1945-2010/Literature/1945 – 1989/проза/-роман/AStojnevENB.xml).

Резултатите включват и случаи, в които търсените думи са разделени от препинателни знаци, които не сигнализират край на изречение, каквито са примерите в (5) и (6).

5) *Човекът не е виновен, разбираш ли, човекът е виновен само когато е бездарен и некадърен.* (БГНК, 1945-2010/Literature/1945 – 1989/проза/фантастика/ LDilovPO.xml).

6) – *Основният въпрос на философията е: човекът ли е за устава, или уставът за човека?* (БГНК, файл: 1945 – 2010/Translations/-след 1990/проза/фантаст/ MStoevTTz(prevod).xml).

Ако искаме да търсим наредена заявка, то трябва да изпишем думите в желаната от нас последователност и да оградим заявката в ъглови скоби < >. Една такава примерна заявка <човекът е> връща като резултат всички срещания в корпуса, в които двете думи се намират точно в този ред и няма да покаже резултати, в които думите са с разменени места (т.е. изречения, които съдържат „е човекът“, няма да бъдат върнати като резултат от нашето търсене).

Всяко срещане на търсената дума/думи се вижда на екрана в обкръжението на най-близкия му контекст (обикновено в рамките на едно изречение). Ако искаме да видим резултата в по-широк контекст, натискаме знака +, който се намира в края на всеки от изведените резултати. Освен контекста, ограничен до две изречения преди и две изречения след изречението, което е върнато като резултат, виждаме изписано и името на файла, откъдето са взети, както и данни за автора (ако са налични). Върнатото като резултат изречение е отбелязано в зелен цвят, а думите от заявката са дадени отново в червен цвят и с удебелен шрифт.

Когато цитираме изречение от Корпуса, единственото задължение, което имаме като потребители, е да посочим като източник Бъл-

гарския национален корпус и да приведем данни за автора на текста и за изданието, от което е взет съответният пример.

Допълнителна информация за всяка от думите в намерените резултати може да бъде получена, когато посочим желаната дума с курсора. Тогава се появява прозорец, в който е изписана посочената от нас дума, нейната част на речта, както и граматичните ѝ характеристики. В случая сме посочили една от въведените при заявката думи, а именно *човекът*. В прозореца се визуализира: *човекът* N CO M s, което означава съществително нарицателно от мъжки род, единствено число. Освен граматичната информация ни е представена и семантична информация чрез изписването на всички възможни значения на думата (които са въведени в Българския WordNet), както е илюстрирано на изображението на Фиг. 1 по-долу.

Страница: 1 Заявка: човекът ли е Рег. израз

Резултати

88 резултата са намерени.

<< | 3 - 3 | >>

- Ако не, подобър вариант
- Иван Ласкин **ли е човек**
- Задължително **ли е човек**
- НАЙ- ВИСШЕТО СЪЩЕСТ
- — Та този **ли е човекът**
- Заобиколил **ли е човек**
- — Господин Буут, този **ли**
- — Този **ли е човекът**, к
- — Тва **ли е човекът**, ко
- Това **ли е човекът**, за к
- ВЪРКОЛАК **ЛИ Е ЧОВЕК**
- — От друга национално
- — Това **ли е човекът**, г
- Жив **ли е човекът** на о
- Прав **ли е човекът** - пр
- Как да се определи искр

човекът: N CO M s

- мъжът, който играе важна роля в живота на определена жена (любовник, приятел, съпруг)
- представител на хоминидите от род Номо, който включва съвременния човек и много изчезнали видове като изправения човек (Homo erectus), неандерталеца и др.
- всеки представител на човечеството, за когото важи изказаното твърдение (в обобщено-лични изречения)
- представител на едноименния и единствен вид на същото семейство висши бозайници (Hominidae), различаващ се от останалите животни по силно развития мозък, съзнание, абстрактно мислене, членоразделна реч; движи се с изправено тяло, произвежда оръдия на труда и други артефакти
- разговорни названия за момче или (млад) мъж
- разговорно название за младеж или мъж
- обобщено название за представителите на човешкия вид
- родово понятие за всяко човешко същество независимо от пола или възрастта

Фиг. 1. Възможност за показване на допълнителна семантична информация и граматични характеристики на избрана дума от върнатите при търсенето резултати

Търсенето може да бъде конкретизирано чрез добавяне на различни символи, като символите за релация (семантична или граматична свързаност между думите) се ограждат в наклонени скоби //, а символите за граматични характеристики във фигурни скоби {}.

Така например можем да търсим определена дума заедно с всичките ѝ словоформи, като изпишем /F/ след думата². Заявката *вървя* /F/ връща всички срещания в корпуса на която и да е от синтетичните форми на глагола *вървя*. За сравнение заявката *вървим* /F/ ще върне същите резултати, т.е. думата, чиито форми търсим, може да не е в основна форма.

По подобен начин можем да търсим синоними /S/ на съществителни, глаголи, прилагателни и наречия, както и хипероними /H/ на съществителни и глаголи и релацията *подобен на* /L/ за прилагателни. Например заявката *вървя* /S/ извежда като резултат изречения с глаголите *ходя, мина, минавам, отида, отивам* и др. И тук с посочване на курсора върху избрана дума могат да се видят нейните граматични характеристики, както и всички възможни значения в съответствие с Българския WordNet. Заявката *дете* /H/ извежда като резултат всички хипероними³ на думата *дете*, срещнати в корпуса: *малолетен, непълнолетен, потомък, потомство*. Заявката *хубав* /L/ връща като резултат всички литерали и техните форми, които се срещат в Българския WordNet и в корпуса, свързани с релацията *подобен на* с думата *хубав*: *красив, прекрасен, приятен, лош, изключителен, превъзходен, пълен, задоволителен* и т.н. Виждаме, че заявката *подобен на* /L/ може да включва както синоними, така и антоними, и хипоними или хипероними на търсената дума.

Когато искаме да търсим дума с конкретни граматични характеристики, то заявките имат следния вид {атрибут=стойност}. Това е така, защото граматичните характеристики се разглеждат като признак, на който се приписват определени стойности. Възможностите за търсене по атрибути и стойностите, които могат им бъдат приписани, както и символите⁴, с които се записват, са описани в Таблица 1.

---

² Символът за словоформи се огражда в наклонени скоби /F/, защото се разглежда като вид граматична релация между основната форма и словоформите.

³ Според йерархията на думите в Българския WordNet и посочените там семантични релации.

⁴ Всички символи в заявките се изписват задължително с латински букви. Символ, написан на кирилица, дори да има същата графична визуализация (например кирилско А и латинско А), ще доведе до грешка в търсенето.

Атрибут	Символ на атрибута	Стойности	Символ на стойността
Род на съществително име	G	мъжки	M
		женски	F
		среден	NE
Тип на съществителното име	NT	нарицателно	CO
		собствено	PR
Тип на числителното име	NUMT	бройно	C
		редно	O
Вид на глагола	VA	свършен	PE
		несвършен	IM
Преходност на глагола	VT	преходен	T
		непреходен	IN
Тип на местоимението	PT	лично	L
		притежателно	POSS
Число	N	единствено	s
		множествено	pf
		бройна форма	cf
Лице	P	първо	1
		второ	2
		трето	3
Род	FG	мъжки	mf
		женски	ff
		среден	nf
Определеност	D	нечленувана форма	0
		членувана форма	df
Време	T	сегашно	r
		минало свършено	e
		минало несвършено	j
Нелична глаголна форма	IVF	сегашно деятелно	y
		минало свършено	x
		минало несвършено	q
		страдателно причастие	w
		деепричастие	z

Таблица 1. Описание на атрибутите и стойностите, които могат да им бъдат приписани, както и символите, с които се означават при търсене в корпуса

Символът *звезда* [*] означава произволна дума, характеризирана с определено множество граматични характеристики. Например заявката *{POS=PRON} намира всички местоимения в корпуса.

Ето и записването на някои конкретни заявки. Например със заявката *скачам* /F/ *{POS=PREP} търсим всички възможни предлози, които са атестирани в Българския национален корпус след глагола *скачам* (независимо от неговата словоформа). Част от получените резултати са: *през, от, извън, пред, покрай, около, във, към, с, на* и т.н. По този начин можем да получим статистически резултати за възможната аргументна структура на глагола и за семантичните ограничения на неговите аргументи.

Заявката *{POS=A} *кафе* /F/ извежда като резултат всички възможни прилагателни, които се срещат пред думата *кафе* (и нейните словоформи) в корпуса: *горещо, разтворимо, ароматно, насипно, разлятото, бразилско, истинското* и т.н.

Корпусът предлага търсене на поредици от думи, които съдържат произволни думи. Произволните думи в наредената заявка се отбелязват в правоъгълни скоби [], а броят им се конкретизира с цифри, разделени със запетая [от, до]. Заявката <ударих [1,2] *{POS=N}> намира последователностите от глагола *ударих*, най-малко една и най-много две произволни думи след думата *ударих* и произволно съществително име. Тази заявка ще върне резултати от вида *ударих на камък, ударих с камък, ударих се в камък* и т. н., но не и срещания от вида *ударих камъка*, тъй като в последния пример думата *ударих* не е отделена от поне една дума от съществителното.

В търсене с произволни думи можем също да включим и конкретна дума или думи. Така например заявката <*{POS=V} или *{POS=V}> извежда всички срещания на два глагола, свързани със съюза *или*: *срещам или застигам, излъчва или предава, потопи или взе* и др.; а заявката <един *{POS=N} и една *{POS=N}> извежда срещания от словосъчетания като *един ден и една нощ, един мъж и една жена, един режим и една система, един котак и една жълтица* и т.н.

В търсенето могат да се използват също и символите за конюнкция &, дизюнкция |, отрицание !, импликация => и еквивалентност <=>. Например заявката *черно&бяло* намира едновременно срещане на думите *черно* и *бяло* в рамките на едно изречение. Заявката *!черно/F/&бяло/F/* намира всички форми на *бяло* в изречения, в които не се среща никоя от формите на *черно*. Групирането става с употребата на кръгли скоби (). Например заявката *!(цвят=>бял/F/)* връща всички срещания на *цвят*, където не се среща никоя от формите на *бял*.

Подробни инструкции за търсене, атрибутите и стойностите, които могат да бъдат търсени, както и символите, с които се записват, са дадени на интернет страницата на корпуса: http://www.ibl.bas.bg/BGNC_search_bg.htm.

Друг вариант за конкретизиране на търсенето е опцията, която се предлага с бутона „Асистент“, където можем да посочим до две думи с възможност за отбелязване на брой произволни думи между тях. Всички изброени атрибути и стойности са изписани заедно с квадратчета за селектиране, както се вижда на Фиг. 2.

Фиг. 2. Визуализация на опцията „Асистент“ за подготвяне на заявки за търсене в Българския национален корпус⁵

С тази опция не е необходимо да помним символите на атрибутите и техните стойности, както и правилата за тяхното изписване. Трябва обаче ръчно да селектираме всички желани от нас характеристики на думата. Стойност, която не е селектирана, няма да бъде взета под внимание при съставянето на заявката. Резултатите, които ще получим, ще включват единствено думи със селектираните от нас стойности.

⁵ Поради липса на пространство Фиг. 2 показва само атрибутите и стойностите, принадлежащи на Дума 1. Същите се повтарят и за Дума 2. За всяка дума могат да се селектират произволен брой стойности. Ограничението може да бъде само лингвистично, като при зададени противоречиви стойности търсенето ще даде грешка.

В полето за Дума 1 и/или Дума 2 можем да напишем както конкретна дума, така и знака за произволна дума *, която ще отговаря на зададените граматични критерии.

Когато сме готови с изписването на думите и селектирането на техните характеристики, трябва да натиснем бутона „Подготви“. В полето „Заявка“ се появява израз, еквивалентен на желаната от нас заявка, и едва тогава натискаме бутона „Търси“. Резултатите от заявка, генерирана чрез опцията „Асистент“, се визуализират по същия начин, както и ако сами напишем заявката, и за тях важат същите правила и възможности – изписване на броя на всички намерени срещания, получаване на допълнителна информация за думите (чрез посочване на желана от нас дума с курсора на мишката), визуализиране на допълнителен контекст и информация за избрано от нас срещане чрез натискане на знака +, оцветяване в червено на заявката в резултатите и т.н.

Опцията, която не сме споменали до този момент, е „регулярен израз“ (търсене на текст по даден шаблон). Тази опция се намира вляво от бутона „Търси“ и може да бъде селектирана чрез поставяне на отметка в квадратчето непосредствено до нея. При селектирана опция регулярен израз можем да търсим единствено по правилата на регулярните изрази. Тази опция се използва успешно от компютърни лингвисти, програмисти и математици, които са предварително запознати с шаблоните за търсене на регулярни изрази. Най-тривиалният пример за търсене на регулярни изрази е търсене на единични символи в корпуса и може лесно да бъде възпроизведен от неспециалисти. Например регулярният израз [?] връща като резултат всички срещания на въпросителния знак, т.е. всички въпросителни изречения.

В горния ляв ъгъл на страницата за търсене в Българския национален корпус можем да изберем търсене за *колокации*. В най-общия смисъл колокация е едновременното срещане на две или повече думи. Терминът *колокация* се използва в по-тесен смисъл за означаване на група от думи, които се срещат заедно по-често от статистически случайното и формират общо значение.

Можем да търсим най-често срещаните думи след или преди избрана от нас дума, като я напишем съответно в заявката за Дума 1 или Дума 2. Така например заявката Дума 1: *чаша* извежда десетте думи, които се срещат най-често след думата *чаша* (Фиг. 3), а заявката Дума 2: *чаша* извежда десетте думи, които се срещат най-често пред думата *чаша* (Фиг. 4).

Дума 1: Дума 2: Collocations

Статистики:

чаша : 0

чаша ...:

- чаша \$: 2372
- чаша кафе: 1457
- чаша вода: 1414
- чаша вино: 1349
- чаша и: 1231
- чаша с: 1207
- чаша чай: 1041
- чаша в: 596
- чаша от: 553
- чаша на: 524

... :

Фиг. 3. Резултати от заявката за колокации Дума 1: *чаша*

Дума 1: Дума 2: Collocations

Статистики:

чаша: 0

...:

... чаша:

- една чаша: 1862
- с чаша: 1363
- чаена чаша: 1087
- на чаша: 745
- в чаша: 742
- си чаша: 731
- по чаша: 669
- и чаша: 630
- \$ чаша: 550
- наля чаша: 348

Фиг. 4. Резултати от заявката за колокации Дума 2: *чаша*

Ако изпишем една и съща дума и в двете полета за търсене, в резултат ще получим както десетте най-често срещани думи преди търсената дума, така и десетте най-често срещани думи след нея. Например заявката Дума 1: *виждам* и Дума 2: *виждам* ни връща най-често срещаните колокации преди и след думата *виждам*, както и статистиката *виждам виждам*: 66, т.е. случаите на повторение, които могат да бъдат намерени, ако пуснем търсенето <*виждам виждам*> в

Българския национален корпус. Примерите показват, че повторенията обикновено са стилистични колокации:

(7) – *Ето значи каква била работата... Виждам, виждам...* (БгНК, файл: 1945-2010/Translations/след 1990/проза/фантаст/-MStoevHPZA(prevod).xml).

(8) – *Виждам, виждам – завика вече в изпълнение човекът, – светлина виждам.* (БгНК, Файл: 1945-2010/Literature/1945-1989/проза/роман/StZagorchinovDP .xml).

Можем също да напишем различни думи във всяко едно от местата за търсене. Например заявката Дума 1: *черно* и Дума 2: *кафе* връща статистики за думата *черно* на първо място и независими статистики за думата *кафе*, стояща на второ място, от които се вижда, че изразът *черно кафе* има 259 срещания. Думата *кафе* е на пето място в списъка на най-често срещаните думи след думата *черно*, докато думата *черно* липсва изцяло от списъка с най-често срещаните думи пред думата *кафе*.

За сравнение заявката Дума 1: *черно* и Дума 2: *море* извежда статистиките, показани на фиг. 5. В тях се вижда, че изразът *черно море* се среща общо 4822 пъти. Думата *море* е на първо място в списъка на най-често срещаните думи след думата *черно*, както и думата *черно* заема първото място в списъка на най-често срещаните думи пред думата *море*. И наистина *Черно море* е вид колокация, назоваване на обект.

Както вече споменахме, Българският национален корпус съдържа в себе си няколко подкорпуса. Сред тях е и **Българският Браун корпус**, който е достъпен на адрес: http://dcl.bas.bg/Corpus/home_bg.html.

Дума 1: Дума 2:

Статистики:

черно море: 4822

черно ...:

- черно море: 4822
- черно \$: 1529
- черно и: 1440
- черно на: 898
- черно кафе: 259
- черно кадифе: 229
- черно с: 214
- черно петно: 195
- черно като: 193
- черно мастило: 159

... море:

- черно море: 4822
- открито море: 2245
- по море: 2217
- средиземно море: 1845
- на море: 1538
- \$ море: 1205
- егейско море: 878
- балтийско море: 777
- северно море: 687
- червено море: 606

Фиг. 5. *Резултати от заявката за колокации
Дума 1: черно и Дума 2: море*

Семантичният корпус (Коева, ред. 2010) е част от Българския Браун корпус. Съдържа 95 119 лексикални единици, като значението на всяка лексикална единица е еднозначно определено в зависимост от контекста, в който е употребена. Определянето става чрез приписване на най-подходящото синонимно множество от Българския WordNet. Корпусът е свободно достъпен на адрес: <http://dcl.bas.bg/semcor/bg/>, както и от страницата за търсене в Българския национален корпус <http://search.dcl.bas.bg/bg/>, за тази цел най-отгоре на страницата вляво трябва да изберем БулСемКор.

Освен за автоматично отстраняване на семантичната многозначност за целите на автоматичния превод, корпусът може да бъде използван за различни лингвистични изследвания, при които е необходимо разграничаване на значенията на срещнатите в корпуса думи или форми, като търсенето може да бъде лимитирано до конкретната дума чрез изписване на търсената дума в полето *Дума* или за всички словоформи на думата чрез изписване на основната форма на търсената дума в полето *Основна форма*. Така например заявката Основна

форма: *игра* извежда статистически анализ на всички срещания на някоя от формите на лемата *игра* (независимо дали е в единствено или множествено число, членувана или нечленувана), подредени по брой срещания за всяко значение (според Българския WordNet) заедно с едно изречение за пример.

За сравнение заявката Дума: *игра* връща статистически анализ на всички срещания на всички значения на думата *игра*, която може да е както лексема на лемата *игра*, така и словоформа от лексемния ред на лемата *играя*.

Ако искаме да конкретизираме нашето търсене, можем да дефинираме както търсената от нас дума (лексема), така и нейната основна форма (лема). Например заявката Дума: *игра*, изписана едновременно със заявката Основна форма: *игра*, връща като резултат статистика на всички срещания на всички значения на съществителното нарицателно *игра*.

Българският PoS аотиран корпус (Коева 2010а) също е част от Българския Браун корпус. Съдържа 174 697 лексикални единици, аотирани с подходящата граматична информация от Българския граматичен речник. Граматическите характеристики на всяка словоформа са определени коректно и еднозначно. Той предлага възможности за ефективно търсене на езикови модели и форми в текста.

Корпусът е свободно достъпен на адрес: <http://dcl.bas.bg/poscor/bg/>, както и от страницата за търсене в Българския национален корпус <http://search.dcl.bas.bg/bg/>, като най-отгоре на страницата вляво изберем БулПосКор.

Правилата за търсене в Българския PoS аотиран корпус са същите като при Семантичния корпус. Тук например заявката Дума: *игра* връща като резултат статистика на всички срещания на думата *игра*, групирани по морфо-синтактични характеристики, подредени по брой срещания и придружени с по едно изречение за пример. Докато заявката Основна форма: *игра* връща статистически анализ на всички срещания на някоя от формите на лемата *игра*, подредени по брой срещания за всяка словоформа заедно с едно изречение за пример.

Ако искаме да потърсим всички срещания на думата *игра*, като имаме предвид не съществителното, а глагола заедно с останалите му словоформи, то тогава в заявката Основна форма трябва да изпишем лемата *играя*.

Можем също така да ограничим търсенето, като напишем Дума: *игра* и Основна форма: *играя*. В резултат ще получим статистика на всички срещания на глаголната форма *игра*.

Накратко можем да заключим, че съвременните електронни езикови ресурси предлагат много и разнообразни възможности за едно интердисциплинарно развитие на българското езикознание, което допринася за успешното интегриране на лингвистичните изследвания по български език в световната научноизследователска сфера. Качествените езикови ресурси и технологии, създадени в рамките на национални и международни проекти и партньорства, и участието ни в международни научни форуми представят постиженията на българското езикознание като част от съвременния лингвистичен (а и технологичен) свят.

ЛИТЕРАТУРА

- Декова, Несторова 2011:** Декова, Р., П. Несторова. Формално описание на някои непреходни глаголи за движение в Българския ФреймНет. // *Български език*, №1, 31 – 43.
- Коева 2004:** Коева, Св. Съвременни езикови технологии – приложения и перспективи. // *Закони на/за езика*, София: Хейзъл, 2004, 111 – 157.
- Коева 2007:** Коева, Св. БулНет (лексикално-семантична мрежа на българския език) – част от световната лексикално-семантична мрежа. // *Български език*, 2007, №1, 34 – 50.
- Коева 2008:** Коева, Св. Българският ФреймНет. Семантико-синтактичен речник на българския език – концептуален модел. // *Българският ФреймНет. Семантико-синтактичен речник на българския език*, съставител Св. Коева, София: БАН, 2008, 5 – 57.
- Коева 2009:** Коева, Св. Езикови ресурси и компютърни програми с приложение в лингвистичните изследвания. // *Приложение на информационните технологии в работата на филолога и при изграждането на езикови ресурси*. София: Архимед, 2009, 54 – 75.
- Коева 2010а:** Коева, Св. *Българският ФреймНет 2010*. София: БАН, 2010.
- Коева 2010б:** Koeva Sv. Syntactic Annotation in Bulgarian National Corpus. // *Proceedings from the seventh international conference Formal Approaches to South Slavic and Balcan Languages, Dubrovnik*, 2010, 35 – 41.
- Коева, съст. 2008:** Коева, Св. (съст.) *Българският ФреймНет. Семантико-синтактичен речник на българския език*. София: БАН, 2008.
- Коева, ред. 2010:** Коева, Св. (ред. и съст.) *Българският семантично анотиран корпус*. София: БАН, 2010.
- Коева, Декова 2008:** Koeva, S. & R. Dekova, Bulgarian FrameNet. // Tadic, M., M. Vulchanova and Sv. Koeva (eds). *Proceedings from The Sixth International Conference Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages, Dubrovnik, Croatia*, 2008, 59 – 67.

- Коева, Стоянова 2009:** Коева, Св., И. Стоянова. Български национален корпус. // *Български език*, 2009, №3, 137 – 146.
- Коева и др. 2010:** Koeva Sv., D. Blagoeva, S. Kolkovska. Bulgarian National Corpus Project. // *Proceedings of the Seventh conference on International Language Resources and Evaluation (LREC'10)*, N. Calzolari, K. Choukri, B. Maegaard, J. Mariani, J. Odjik, S. Piperidis, M. Rosner, D. Tapias (eds.), Valletta, European Language Resources Association (ELRA), 2010, 3678 – 3684.
- Коева и др. 2011:** Коева, Св., И. Стоянова, Р. Декова. Българо-английски-Х+ паралелен корпус. // *Български език*, 2011, №3, 100 – 118.
- Несторова 2010:** Несторова, П. Аргументна структура на глагола **мигрирам**. // *Български език*, 2010, №1, 80 – 87.
- Несторова 2011:** Несторова, П. Българският ФреймНет и преподаването на български език на чужденци. // *Международна работна среща на преподавателите по български език като чужд и на преподавателите по другите южнославянски езици, „Преподаването на южнославянските езици в съвременна Европа“ – по повод на 140 години от смъртта на видния български възрожденец д-р Петър Берон*, 18 – 19.04.2011 г., Масариков университет – Бърно, Чехия, 148 – 157.
- Несторова, Декова 2011:** Несторова, П., Р. Декова. 2011. Опит за класификация на глаголите за движение в Българския ФреймНет. // *Научни трудове на УХТ*, 2011, том 58, Свитък 2, 481 – 486.

**ПОГЛЕД КЪМ КОНКУРЕНЦИЯТА
НА ЕЗИКОВИТЕ ФОРМИ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА
НА СЪВРЕМЕННИТЕ ЛИНГВИСТИЧНИ ТЕОРИИ**

Стефана Димитрова

**A GLIMPSE OF THE COMPETITION OF LANGUAGE FORMS
FROM THE POINT OF VIEW OF MODERN LINGUISTIC
THEORIES**

Stefana Dimitrova

The object of research in this paper is the problem of the competition of language forms on different levels – phonetic, morphological etc. The empirical basis employed hereby draws on Slavonic languages – Bulgarian, Russian, Polish etc. An especial accent has been put on the performances of competition in the grammatical system – much more complex than those found in the lexical sphere. The argument is maintained that the competition of language forms becomes a prominent typological feature of a given language when it works on all levels of its system.

Key words: language system, language levels, competition of language forms

Ако езикът беше напълно граматичен,
той би бил съвършено оръдие
за изразяване на понятията.
За нещастие, или за щастие,
няма нито един език,
тиранично последователен докрай.
Във всички граматика има изключения.
Едуард Сапир

Изключенията, за които пише Сапир, обхващат многобройни лингвистични явления, които той тълкува доста разширително, като отнася към тях и явления от типа на описаните по-долу и разбирани от автора факти като реализации на езиковите микроправила.

Конкуренцията на формите е присъща на всички живи езици, но във всеки един език тя има своите специфични прояви, строго опреде-

лени количествени измерения и зависи пряко от репертоара на езиковите средства и тяхната комбинаторика. Конкуренцията е свързана с така наречените излишества в езика, които са един от източниците на дублетите в него. Това е вътрешната страна на нещата, тяхната лингвистична същност. Веднъж заложена в природата на езика, конкуренцията изпитва и влиянието на редица екстралингвистични фактори, например на динамиката на обществения живот и социалните промени в него, на миграционните процеси, на активизирането или отслабването на контактите с други езици, на активността и насоката на езиковата политика и т.н.

Обикновено в изследванията, посветени на който и да било жив език, се противопоставят два аспекта – лексикалната му субстанция и граматичната му организация. Противопоставянето следва линията отвореност или затвореност. Лексикалната субстанция винаги е отворено множество, а граматичната организация на всяка строго определена синхронна плоскост може да се разглежда като затворено множество, като система с краен брой елементи. Затова логично би било да се приеме, че конкуренцията характеризира предимно лексикалното равнище на езика. Такава конкуренция, разбира се, има. Конкуренцията между лексикалните единици практически се свежда до един от видовете синонимия. Нейните механизми са напълно прозрачни и се поддават лесно на описание и обяснение. Възникването на лексикални синоними се отнася към т.нар. повърхнинни езикови изменения, които безспорно не преминават безследно в еволюцията на езика. Но много по-сложни са процесите в зоната на граматичната система, тъй като именно в нея се извършват дълбинните езикови изменения, на които лингвистичната теория приписва категориални и релационни характеристики. Трябва все пак да признаем, че и двата типа изменения – лексикални и граматични – и възникващата като техен резултат конкуренция ни дават възможност да съдим за консерватизма и иноватизма в организацията на един или друг език и в езиковото съзнание на носителите му, наричано още семантична памет.

Иска ми се в по-нататъшното изложение да предложа и илюстрирам тезата, че конкуренцията на формите става съществена типологична черта на езика, когато обхваща всички равнища на системата му. И освен това да изкажа предположението, което има все още хипотетичен характер, че при цялата поредица от типологични различия между славянските езици, и особено между екзотичния български и всички останали славянски езици, конкуренцията на формите е представена в тях с приблизително еднаква честота и има еднотипни или

много сходни последици. За целта ще направя опит да покажа последователно конкуренцията на основните традиционно очертавани равнища на езиковата система.

Фонетичното равнище винаги изглежда най-подредено, в него най-ясно проличават диференциалните признаци и количествените характеристики. И въпреки това и тук се наблюдават излишества. В еволюцията на фонетичните системи възникват излишни противопоставяния. В езика постоянно се извършват фонетични процеси, които в крайна сметка винаги са значими, но в началния им етап се наблюдава степента на свободното фонетично вариране в звученето на морфемите, което не засяга тяхното значение. За илюстрация може да послужи наличието в руски на дублети от типа *обусловливать* – *обулавливать*, а в български *защищавам* – *защитавам*. За още по-убедителна илюстрация може да бъде призната така наречената полисегментна реализация на носовите гласни в полски, довела до изменение на вокалния инвентар на езика. Тук трябва да споменем и наличието на позиционни изменения в полски, довели до ортоепични иновации и до възникването на дублети, напр. [ge]ografia, inteli[ge]ncja – с твърдо [g] и [gie]ografia, inteli[gie]ncja с меко [g'] – (пример от Гайда 2001: 71 – 72). От гледна точка на конкуренцията могат да се описват и явления, които не са свързани с единични фонемни, а с техните съчетания. Зденек Оливериус още през 1967 г. предупреждава, че при разглеждането на езиковите факти непременно трябва да се прави разлика между явленията, които не са реализирани поради невъзможността да се появят в дадена структура, и явленията, които не са реализирани, въпреки че теоретично са допустими в структурата. Така в руския език меките дентали са възможни пред твърди, но явлението има ограничен характер. Именно това ограничение обаче създава зоната на конкуренция между нееднотипни суфикси в абсолютно еднотипна позиция: паралелно с регулярните формации от типа *конь* – *конский* се срещат отсубстантивни прилагателни, образувани по модела *июнь* – *июньский*, *день* – *деньской*. Конкуренция на суфиксите на фонетична основа се наблюдава и в български, при това доста често. През довоенния период в редица прилагателни с ударение на суфикса в единствено число се е произнасяла широката суфиксална гласна [a], а в множествено число е възниквал ятов преглас, напр. *брашмян*, *кадифян* – *брашнени*, *кадифени*. Това произношение може да се срещне и сега, но нормата предписва унификация на суфикса по аналогия с формите на множественото число и замяна на широката гласна [a] с гласната от предна

вокална позиция [e]. Така пред очите ни възниква конкуренция между суфиксални формации със и без ятов преглас.

Ако в българския език фонологичните и морфонологичните дублети се базират на конкуренция на гласните, отличаващи се по мястото на учленяването си, в славянските езици с релевантна дължина и краткост на гласните се образуват дублети на базата на загубата на релевантността на характеристиката дължина. Мариe Кръчмова (вж. раздела 5.2.2. *Změny fonologické* в: Корженски 1998: 144 – 147) описва във вокализма на съвременния чешки език уравниена система от 10 гласни, съставлящи 5 количествено различаващи се помежду си двойки: /a/ – /á:/, /e/ – /é:/, /i/ – /í:/, /o/ – /ó:/, /u/ – /ú:/, и отбелязва, че опозицията кратко о – дълго о получава периферен характер, в някои думи съвсем отслабва и в резултат на това се получават нови, конкуриращи се дублети от типа *jod* / *jó:d*, *bor* / *bó:r* и под.

Конкуренцията обхваща и акцентното равнище на наблюдаваните езици. Тук ще говорим преди всичко за езиците с подвижно ударение и като пример ще ни служат българският и руският език. Граматичната система както на руския, така и на българския език може да бъде описана, разбира се, и без ударение. Но в случая става дума не за описание, а за разбиране на тази система. А граматичните системи и на двата езика в процеса на своята еволюция все повече се сближават със съответните акцентни системи. Този процес е особено интересен, защото последните се отличават с необикновена пластичност. Съществува хипотеза, че пътят на българското и руското ударение в бъдеще може да наподобява пътя на развитието на ударението в чешки и полски, т.е. да се премине от разноместно позициониране и подвижност към фиксирано ударение, защото така се развиват и акцентните системи на някои други славянски езици, както и на балтийските. Тази хипотеза може да се приема или оспорва. Но не може да не се забележи общата за български и руски тенденция за пренос на ударението на една или две стъпки наляво, към началото на думата, срв. руск. :избрана при из:братъ; за:снеженный при засне:жить; бълг. :структура вм. струк:тура, :капаро вм. ка:паро и мн. др. Но тук има съществени различия между руски и български. Отбелязаната тенденция засяга в руски предимно изконно руски думи, а в български – по-често заемките. Освен това в руски тази тенденция е свързана с по-общата тенденция за фиксиране на ударението на някоя, която и да е тя, сричка на основата. В български не може да се зафиксира такава строга насоченост на процеса. Фактите са по-противоречиви, особено в зоната на глагола, където съвсем определено се очертава тенденция

за фиксиране на ударението на флексията в аористните форми от типа *пи:са, ка:за, бръс:на*. Може да се предположи, че значително противоречивата картина на българския акцент е свързана с по-ранното заличаване на различията между акутната и циркумфлексната интонация в историята на нашия език и с възникването на размити граници между рефлексите им. И все пак акцентните дублети се конкурират помежду си в двата езика, въпреки че същината на конкуренцията в двата случая е различна. В руски тя е свързана с две тенденции – с ограничаването на изконната подвижност на ударението и с развитието на предфлексийното и предсуфиксалното ударение; тези две тенденции се проявяват както при имената, така и при глаголите. В български се очертава ясно само първата тенденция, при това само при имената, а що се отнася до флексийните и суфиксалните морфеми, то те, обратно на съответните руски морфеми, привличат и поемат ударението в зоната на глаголната дума. Следователно разнотипни лингвистични и екстралингвистични основания предизвикват в двата езика един и същ практически резултат – възникване на акцентно конкуриращи се фонетични думи.

Въпреки всички очаквания активно конкуриращи се акцентни думи се появяват и в езиците с фиксирано ударение. Така в полски привлича вниманието на езиковедите модификацията на акцентуацията, свързана с преноса на ударението на третата или дори на четвъртата сричка от края на думата. Тази модификация влиза в противоречие с основния начин на позициониране на ударението на предпоследната сричка. В една голяма серия от думи на *-ika, -yka* (*botanika, fizyka*) се наблюдава тенденция към унификация на начина на акцентуация с основния модел на полската акцентуация и това е забелязано още през 1961 г. от З. Тополинска (вж. Гайда 2001: 73). А през 1962 г. В. Дорошевски (Дорошевски 1962: 369) отбелязва, че парокситоничният акцент се появява доста често и в глаголните форми от минало време. Модификация на акцентуацията е отбелязана и от много изследователи на сръбския език, напр. от Драголюб Петрович (вж. разд. *Фонетика* в: Радованович 1996: 93 – 97). Той описва прозодичните изменения в стандартния сръбски език от последните десетилетия, засягащи произношението на жителите на най-престижните градове Белград и Нови Сад – изменения, довели до конкуренция на два типа ударения и до последвала ликвидация на тоничния контраст в кратките ударени срички при думи от типа *:вода, :коса, :јелен* и т.н. С други думи, става въпрос за една ясно забележима тенденция към тонична

неутрализация в резултат на изменението и преди всичко на разширението на дистрибуционните правила.

Най-големи типологични разлики между българския и другите славянски езици се наблюдават на морфологично равнище. Главно въз основа на данните от това равнище българският език се смята за аналитичен, а останалите славянски езици – за синтетични. Но както е известно, нито аналитизмът в български, нито синтетизмът в другите езици са представени в чист вид и казано най-общо, сам по себе си този факт свидетелства, че вътре в рамките на категориалните мрежи на сравняваните езици се конкурират помежду си редица характерни черти на тези две принципиално противоположни организации. От гледна точка на изследваната тематика в българския език голям интерес представлява глаголната дума. Богатата темпорална система и особено нейната минала перспектива създава неизмерими възможности за конкуренция на глаголните форми. В последно време се наблюдава известно опростяване на глаголната система и изнасяне в периферията на определени форми, които бяха доста фреквентни до неотдавна, особено в предвоенния период. Това се отнася преди всичко към формите на несвидетелското наклонение. В градския език вариантът за изразяване на силно съмнение по модела *Иван бил казал* решително отстъпва място на по-неутралния вариант *Иван казал*. Това не става изведнъж и еднозначно. Двете форми са в конкуренция и сега е трудно да се каже какъв ще бъде крайният резултат, защото в случая се сблъскват две сили: стремежът към езикова икономия и желанието на много съвременни носители на езика да опазят и възродят модалното и темпоралното му разнообразие. Много показателни са конкуриращите се конструкции, свързани с изразяването на многократност, итеративност на глаголното действие. В съвременния език почти не се прави разлика между глаголите *ида* и *идвам*, *яздя* и *яхам* и др. под. И все пак остатъци от дихотомичната семантика на тези глаголи намират отражение в семантичната памет на носителите на езика, но за откриването им са нужни определени стимулатори във вид на изреченски итеративно-темпорални актуализатори, такива като *друг път, на този празник, когато, винаги, всякога, всяка сутрин, на млади години* и т.н. При наличието на такива елементи почти всички българи предпочитат изречението *Щастлив съм, че всяка сутрин яздя (не яхам!) коня*. Що се отнася до еднократното действие, то може да бъде изразено и с двата глагола: *Вчера яздя (= яхам) коня и си мисля...* Проведената анкета показва, че нормалните носители на езика в по-голямата си част предпочитат втората форма *яхам*. Някои от тях дори свързват

формата *яхам* с формата, обозначаваща инициално действие *яхвам* и не я противопоставят на формата *яздя* от гледна точка на критерия еднократност – повтаряемост. Следователно тук имаме експанзия на итеративната форма, която се стреми да се разположи в зоната на еднократното действие.

Разглежданият процес е противоречив и нееднотипен за всички глаголи. Така например глаголът *плувам* силно изтласква итеративния *плавам* от всички позиции и вече може да се каже, че те не са в конкуренция. Извършва се една унификация на формите, но едва ли може да се говори обобщено за преобладаване на итеративните форми над еднократните.

Конкуренцията не може да продължава вечно. Тя е динамична типологична характеристика на езиковата система, предполагаща някакъв краен резултат във вид на доминиращ езиков продукт. Като пример могат да бъдат посочени глаголните думи, чийто вторичен имперфектив се образува суплетивно: *дойда – дохождам, зайда – захождам, найда – нахождам* и т.н. В този случай остава един елемент от бинома, а вторият се заменя с друг глагол и изчезва от езика почти безвъзвратно: *идвам* вм. *дохождам, залязвам* вм. *захождам, намирам* вм. *нахождам*.

Друга картина се очертава в останалите славянски езици, но и там може да се констатират факти, свързани с конкуренцията. Руският глагол например предлага богат материал, показващ и доказващ конкуренция на формите. Трябва обаче да се подчертае, че там конкуренцията има други морфологични основания и затова съществено се отличава от конкуренцията в български. В еволюцията на руската морфологична система винаги са играли голяма роля процесите по аналогия. Както е известно, глаголите със суфикс *-ова-* в инфинитива и в миналата основа в сегашно и просто бъдеще време получават суфикса *-у-*: *рисовать – рисовал – рисую*. По аналогия с тях се спрягат и някои глаголи със суфикс *-ыва-*: *испытывать – испытую, обязывать – обязую, связывать – связую, указывать – указую* и др. Тези глаголи имат и своите закономерни формации: *испытываю, обязываю, связываю, указываю*. Изброените по-горе форми, които сега се приемат за ненормативни, имат други стилистични нюанси. Употребяват се предимно в канцеларския стил и се третираат като остарели думи. Затова могат да служат като средство за речева характеристика на героите, особено в хумористични контексти: *Сначала я вас обязую, потом арестую, потом наказую* (Салт.-Щедрин). От тези основи се образуват формите *наказуемый, обязующий* (паралелно с *наказываемый,*

обязывающий). По аналогия със споменатите глаголи и глагольът *истязать* също образува дублети с нетипично редуване [а – у(+j)] : *истязая* и *истязую*, напр. *Вы молодые, вы истязуете себя в поисках формы* (М. Горки).

Процесите по аналогия са представени в руски по-широко, отколкото в български. Затова в зоните, където те протичат, се създават големи възможности за конкуренция. По аналогия с девербативните прилагателни он типа *допустимый, терпимый, мыслимый, несгораемый*, които са мотивирани от имперфективни глаголи, в съвременния език и особено в литературните произведения и в журналистиката се появяват страдателни причастия от сегашно време, образувани от основата на перфективни глаголи, което се тълкува като принципиално неприемлив факт за руската морфологична система, напр. *озаримый, защитимый, объяснимый*. Ако към този факт се погледне през ракурса на конкуренцията, ще стане ясно, че става въпрос за зараждане на нови дериватологични модели, успешно конкуриращи се със старите, стабилизирани вече, модели.

Процесите по аналогия пораждат конкуренция и в другите езици. В полски се изравняват окончанията на деиктичните местоимения и прилагателните от женски род. Този процес започва от формите на акузатива, където по аналогия с формите *naszą, dobrą* започват да се употребяват форми от типа *tą* вм. *tę* и да ги конкурират.

Процесите по аналогия могат да пораждат не само конкуренция, но и унификация на формите. Такова явление е отбелязано от Живоин Станойчич (вж. Радованович 1996: 112 – 113), който описва практическото изчезване на т. нар. колебливи алтернации в основните класове на морфологичните думи (съществителни, прилагателни, числителни и глаголи).

За конкуренция може да се говори и при съпоставка на разговорния език и просторечието с книжовния език. Ако при обучението по език просто се коригират така наречените неправилни форми, на нивото на граматичните наблюдения може да се направи изводът, че в разговорната реч и в просторечието процесите по аналогия са представени значително по-широко, а това значи, че чисто логическите и конструктивните основания на езиковата система там са по-стройни и икономични. Интересно е, че тенденциите към възникване на форми по аналогия се усилват в зоните на езика, където съществуват условия за елиминиране на редуванията при максимално съхраняване на изходната основа. За глаголите това положение се доказва от просторечните формации **елозият* от *елозить*, **ездиют* от *ездить*,

*лазият от *лазить*. Те функционират наред с нормативните *елозят, ездят, лазят*, които също се появяват, макар и епизодично, в некнижовните варианти на езика. Изброените просторечни форми се образуват по аналогия с глаголите, които запазват суфикса на инфинитивната основа в сегашно време – срв.: *белеть – белеют, купать – купают, зиять – зияют* и т.н.

За конструктивната сила на процесите по аналогия свидетелства и детската реч, която изобилства с колоритни примери на конкуриращи се форми. Авторът разполага със записи на речта на тригодишно дете, в които може да се открият не само форми, възникващи по аналогия, но и конкуриращи ги нормативни формации – нито едните, нито другите не смущават езиковото съзнание на детето. Напр.: – *Не ходи тудатодна, там тебятко-нибудь украдет. – Ментамниктоникогда не*украживает*. В случая е очевидна аналогията с глаголите от типа *ухаживает, обнаруживает, завораживает* и т.н. Но същото дете казва: – *Не хочу дружить с Сашей. Он крадету детей игрушки*. Както стана ясно, в първия случай е отразена спонтанната реч на детето, а във втория е повторено изречение, чуто от учителката в детската градина. Навярно ще мине доста време, докато в семантичната памет на детето се закрепят една от формите и другата ще бъде напълно изтласкана.

Конкуренцията на формите обхваща всички равнища на езиковата архитектура. Но лингвистично тя се очертава като най-интересна на морфологичното равнище, където протичащите процеси са не само най-фреквентни, но и най-значими. Наблюдаваната на това равнище конкуренция може да се приеме за още едно потвърждение на дълбоката научна обосновааност на интереса на главата на Московската морфологична школа П. С. Кузнецов към процесите по аналогия и на непоклатимото му убеждение, че аналогията е също толкова важна в еволюцията на езика, както и диференциацията (вж. Кузнецов 1961).

Като една от причините за възникването на конкуренцията по-горе бяха споменати езиковите контакти. Този въпрос трябва да се изясни малко по-подробно. Това едва ли би имало някакво значение, ако ставаше дума само за заимстване на лексеми и за калкиране на думи, словосъчетания или цели изрази, които влизат в конкуренция със съществуващите вече в езика форми. Има значително по-сложни случаи и интересни примери, които се откриват в руско-българските езикови релации. В историята на българския език има периоди, когато под влияние на руския език силно се активизират деепричастията – тази девербативна формация, която според много езиковеди е не само слабо активна, но дори полужива. Както е известно, деепричастията

са конструктивен елемент на таксиса. Но средствата на българския таксис силно се отличават от тези на руския. Изразяването на едновременност в български се извършва по модела *Седя и чета*, а не *Седя, четейки*. Българските деепричастия се образуват само от имперфективни глаголи, а в руски от имперфективни и перфективни. Затова последните могат да изразяват както едновременност, така и предшестване. Нашите деепричастия могат да изразяват само едновременност. Предшестването и последователността се изразяват само чрез позицията на глагола в изречението. При финитните глаголи първият изразява предшестващо действие, вторият – следващото: *Чух речта му и си записах всичко*. При нефинитните глаголи първият изразява главното действие, а вторият – съпътстващото: *Слушам предаването и си записвам всичко*. Активизираните под руско влияние деепричастия, особено в разговорната реч, започват често да се употребяват за мнимо изразяване на предшестване: **Получавайки телеграмата, тръгна*. Подобни форми са ненормативни, но те все още имат място в живия език и в езиковото съзнание на много носители са конкурентоспособни. Честата употреба на деепричастията е отбелязана в лингвистичната литература в периода след Втората световна война. Така можем да говорим за два периода на усилен употреба на деепричастията – след Освобождението и след Втората световна война. Това са периоди на усилен конкуренция между деепричастията и глаголните форми. Резултатът от тази конкуренция би могъл да бъде:

- а) стабилизация на самата конкуренция за неопределен срок;
- б) замяна на глаголните конструкции с деепричастни;
- в) новопоявила се раритетност на деепричастните конструкции.

Положението в съвременния български език – с малки колебания – се ориентра към вариант в). Това показва, че резултатите от езиковите контакти невинаги са особено стабилни. Те могат да предизвикат нови вибрации в системата, но това могат да бъдат и затихващи вибрации.

Езиковите контакти могат да имат трудно обясними на пръв поглед последствия. Именно през периода на активно взаимодействие с руския език и особено през следвоенния период в българския език възниква конкуренция между прилагателните с финал -ски и прилагателните на -ен. Първите започват да се тълкуват като русизми и активно се заличават от употребата. Независимо от изконно българския произход на суфикса -ск- и въпреки всички усилия на нормализаторите и кодификаторите на българския език да узаконят диференцираната употреба на двата конкуриращи се суфикса, трябва честно да признаем, че усилията им останаха напразни. Малко преди смъртта си

проф. Л. Андрейчин публикува една езикова бележка *Университетът има академически, а не академичен съвет*, в която подробно обяснява, че *академически* значи принадлежащ на академията, на университета, а *академичен* – имащ съответния характер, напр. *академично поведение, академичен стил*. С тези разсъждения той искаше да покаже, че място за конкуренция между споменатите форми няма. Но носителите на българския език се разпоредиха по друг начин и задълбочиха тази конкуренция.

Във всички индоевропейски езици се наблюдава на синтактично равнище конкуренция между причастията от минало и сегашно време. В различните езици тази конкуренция има нееднотипна ориентация. Различна насоченост се констатира и при съпоставката на славянските езици. Конкуренцията между аористното причастие от свършен вид и причастието от сегашно време от несвършен вид в българския език е тясно свързана с механизмите за актуализация на изречението. На български може да се каже *Виждам един лежащ човек* и *Виждам един легнал човек*. Българите определено предпочитат втория вариант, който е по-актуализиран, защото аористното причастие и дразява както действие, едновременно с действието на сказуемото, така и резултат от предшестващо, завършено вече действие. Това обстоятелство води и до друг резултат при конкуренцията в употребата на двата вида причастия – в определени позиции аористното причастие практически губи значението на резултат от предшестващото, завършеното действие, напр. *Човекът вървеше неуверено, навел глава на една страна*. В руски също се наблюдава конкуренция между причастията от сегашно и минало време, но обикновено се предпочита първото – носителят на руския език по-скоро ще каже *Я увидел человека, читающего газету*, а не *Я увидел человека, читавшего газету*.

Иманентно свойство на всеки език е вариативността. Нейната многофакторна обусловеност създава в редица случаи трудности за лингвистичното описание и за формулирането на строги правила за употреба на една или друга форма. Това се отнася преди всичко към фактите, свързани с нерелевантността на допълнителните семи, привнасяни от спецификата на конструкциите в смисъла на изречението, напр.: *Пришла Аня. У нее было легкое розовое платье с голубыми лентами – На ней было..... – Она была одета в легкое ...* и т.н. Едно от доказателствата за нерелевантността на различието между вариативните формации от този тип е употребата в разговорната реч на контаминации от типа *Она была одета в легком розовом платье...* Наблюденията над руския език показват, че вариативните конструкции с

нерелевантни различия се превръщат в дублети. А дублетите могат да бъдат източник за възникването на нови контаминации, които в редица случаи нарушават елементарните граници на морфологичните релации, в това число и на глаголната рекция. Аналогична вариативност съществува и в български, но тъй като тук са загубени падежните флексии, няма условия за появата на контаминирани формации. С други думи, процесът завършва със стадия на възникването на дублетите. В това се крие съществената разлика между сравняваните в случая езици. Но има и общ момент – и в двата езика вариативността на конструкциите води до възникването на дублети, а дублетите практически не се конкурират и не се изместват един от друг. Те са някакво предусловие за възникването на конкуренция, но тук са нужни и други, допълнителни условия и предпоставки.

Възникването на дублети и на стабилна конкуренция помежду им може да се констатира в зоната на полския синтаксис, където според наблюденията на Д. Бутлер (Бутлер 1976) инфинитивните конструкции от типа *uzyskać możliwość pracować* все по-често се заменят с конструкции от типа *uzyscać możliwość pracowania*.

Едва ли е необходимо да се доказва, че описаните тук факти представляват само незначителна част от материала, свидетелстващ за онази широко разгърната конкуренция на граматичните форми, която предизвиква забележими дори с невъоръжено око вибрации в системите на славянските езици. Подобни вибрации са един от най-интересните обекти за наблюдение от типологично гледище, защото именно вибриращите звена в системата подготвят постепенно и почти незабележимо нейните принципиални изменения и преходи в нови качествени състояния.

ЛИТЕРАТУРА

Бутлер 1976: Buttler, D. *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*. Warszawa, 1976.

Гайда 2001: Gajda, St. *Język polski. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole, 2001.

Димитрова 1987: Димитрова, С. Событие как категория текста (на материале современного болгарского языка). // *Proceedings of the XIV-th International Congress of Linguistics*. Berlin, 1987, III: 2041 – 2044.

Димитрова 1993: Димитрова, С. Езикова ситуация в България след Втората световна война. // *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy Środkowej I Wschodniej*. Opole, 1993, 253 – 259.

- Димитрова 1994:** Димитрова, С. *Исключения в русском языке*. Slavica Publishers, Inc. Columbus, Ohio, 1994.
- Дорошевски 1962:** Doroszewski, W. O akcencie we współczesnym inteligenckim języku polskim. // *Studia i skis językoznawcze*. Warszawa, 1962, 364 – 372.
- Иванчев 1988:** Иванчев, Св. *Българският език – класически и екзотичен*. София, 1988.
- Корженски 1998:** *Český jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Red. J. Kořenský. Opole, 1998.
- Кузнецов 1961:** Кузнецов, П. С. *О принципах изучения грамматики*. Москва, 1961.
- Леков 1963:** Леков, Ив. Характер на дискуссионните въпроси в сравнителната граматика на славянските езици. // *СлФ*, София, 1963, 35 – 50.
- Маслов 1982:** Маслов, Ю. С. *Грамматика на българския език* (превод от руски Бл. Блажев). София, 1982.
- Оливериус 1967:** Оливериус, Зд. *Морфемный анализ современного русского языка*. Univerzita Karlova, Praha, 1967.
- Пашов 1994:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София, 1994.
- Радованович 1996:** *Српски език. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Red. Radovanović, M. Opole, 1996.

ЕЗИКОВЕДСКИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ В ПОМОЩ НА РЕЧЕВАТА ДИАГНОСТИКА И ТЕРАПИЯ

Гергана Падарева-Илиева
Югозападен университет „Неофит Рилски“

LINGUISTIC RESEARCH AS AN AID TO SPEECH DIAGNOSTICS AND THERAPY

Gergana Padareva-Ilieva
South-West University Neofit Rilski

The aim of this article is to assess the potential of linguistic research in help of speech diagnosis and therapy. The exploration of the world experience in clinical linguistics and phonetics is followed by the Bulgarian one. A special attention is given to the linguistic and phonetic research as a part of evidence based practice in fluency and voice disorders – a research area which has not been thoroughly explored in Bulgaria. The expectation is that this research collection would stimulate new studies of the kind in Bulgaria which could enhance our understanding of human communication and its disorders.

Key words: clinical linguistics and phonetics, communication, fluency disorders, voice disorders

Първичната роля на езика е да „дава“ възможност на хората да комуникират един с друг, т.е. да обменят информация чрез продуциране на свързана реч¹. А за да постигнат тази цел, трябва да изразят значението, което биха желали, използвайки форми от различни езикови равнища. Така *постигането на целта* включва фонетиката и фонологията, граматиката, семантиката, способността за продуциране на свързана реч. Изследванията в рамките на всички тези области мо-

---

¹ Изследването е в рамките на проект ДТК 02/33: „Практика, базирана на доказателства за ефективност при плавностни и гласови нарушения“, Фонд „Научни изследвания“, МОМН, ръководител – проф. д-р Д. Георгиева.

гат да се приложат при изучаването на езиково-речевите нарушения (по Кристъл 2002: 487).

Принципите на лингвистиката и конкретно на фонетиката отдавна се използват, за да се характеризират, анализират и лекуват комуникативните нарушения (Бел 1867; Фрай 1968 и др. по Пауъл и др. 2010: xxix), но появата на клиничната лингвистика като обособена област в рамките на науките за езика датира от втората половина на миналия век, а в България, с някои изключения, смее да твърдя, полето все още не е разработено добре.

„Кратка история на клиничната лингвистика“ на Пауъл (Пауъл и Бол 2010) би могла да даде представа за развитието на тази област в света. Част от изследователите, които проследяват историята, наблюдават и анализират развитието на клиничната лингвистика, посочват като основополагаща монографията на Якобсон (Якобсон 1941), а покъсно трудът на Чомски и Хале (Чомски и Хале 1968) дава възможност да се подходи към старите проблеми в речевата патология по нов начин. Така клиничните изследователи започват да прилагат генеративната фонология при анализа и терапевтичните процедури и постепенно (през седемдесетте години на миналия век) лингвистичните похвати заемат подобаващо място при изучаването на езиковите нарушения при възрастни и деца. Публикациите от този период свидетелстват за увеличаващата се роля на теоретичните открития и така на практика – за появата на нова област в лингвистиката (по Пауъл и Бол 2010: xxx). В началото на 80-те години се появява „Клинична лингвистика“ на Кристъл, която не само дефинира, но и успява да изтъкне ползата от лингвистичните достижения в услуга на речево-езиковата клинична практика (Кристъл 1981).

Акустичните анализи на речевите и гласовите нарушения отварят още една страница. Така инструменталните измервания подпомагат фонологичните анализи и като цяло допринасят и направляват вземането на решения при прилагането на определена терапия. Освен това акустичните измервания имат добри перспективи при описанието и откриването на определени нарушения и заболявания (по Пауъл и Бол 2010: xxxi).

Разбира се, клиничната лингвистика не се ограничава само в областите фонетика и фонология. Тук могат да се добавят изследвания в областта на прагматиката, семантиката, свързаната реч. В началото на 90-те години започва да се говори и за клинична социолингвистика, а с появата в следващите няколко години на подобни изследвания тя се утвърждава като още едно приложение в областта (Бол 1992, 2005 и др.).

Растящият интерес към клиничната лингвистика довежда до създаването на специализираното списание *Клинична лингвистика и фонетика* (Clinical linguistics and phonetics) през 1987 г., а през 1991 г. се създава и *Международната асоциация по клинична фонетика и лингвистика*. През 90-те години на миналия век се появяват огромен брой публикации в тази област, които спомагат да се запълни празнината между теорията и практиката (Кент 1992; Пъркинс и Хауърд 1995; Пауъл 1996 и др). В началото на нашия век дисциплината достига своята зрялост и през 2008 г. излиза „*The Handbook of Clinical Linguistics*“ (Бол и др. 2008), която съдържа 31 глави, посветени на изследванията в областта на прагматиката, дискурсия анализ, социо-лингвистиката, синтаксиса, семантиката, фонетиката и фонологията, ориентирани към клиничната лингвистика (по Пауъл и Бол 2010).

Списанието „Клинична лингвистика и фонетика“ – представително в световната практика и теория в тази проблематика, дава ясна картина за това, кои лингвистични области се включват в речево-езиковата клинична диагностика и практика. В първите 15 тома на списанието се включват статии от 10 лингвистични области. Най-много са материалите от областите фонетика и фонология (244 от 362), т.е. 67%, следвани от граматиката, проблеми на свързаната реч, семантиката и прагматиката, както и методология, свързана с прилагането на клиничната лингвистика (Кристъл 2002: 488). Кристъл отбелязва, че клиничната фонетика е претърпяла, що се отнася до отразеното в това списание, изключително развитие, но по отношение на лингвистиката като цяло и на изследванията върху други езици освен английския има още какво да се желае. В посочените първи 15 тома на списанието са публикувани общо 45 статии с проучвания върху 20 други езика и нито едно от тях не е свързано с българския (пак там: 488).

В България повечето изследвания, които са посветени на или се доближават до дискутираната тема, са свързани с ранното езиково развитие (фонетика, синтаксис, морфология) (Стоянова 2011; Попова 2011 и др.); някои изследвания, свързани с фонологията (Щерева 2008 а, б, 2010); с фонетиката на детския език (Люцканова 2003 и др.) и конкретно с продукция и перцепция на говорните звукове (Ценова 1996, 1997 и др.); с прозодичната структура (Стоянова 2007а, б; Симонска 2008 и др.), както и общи лингвистични анализи на детската реч с нарушения (Георгиева, Алевизакис 1999; Симонска 2010 и др.). Много са малко или липсват по-задълбочени експериментални фонетични (акустични) изследвания, свързани с речевата диагностика и терапия, където трудно би могло да се каже, че България следва све-

товния опит. Естествено, не можем да пропуснем работата в Лабораторията по експериментална фонетика към БАН и приносите на Д. Тилков и Ан. Мишева, както и проучванията на други наши езиковеди, чиито изследвания върху фонетиката на българския език, макар и без пряка връзка с определени нарушения, биха могли да се използват като основа. Не липсват и акустически измервания по съвременна методика на лица с гласови и плавностни нарушения (Георгиева 2009 а, б; Горанова и др. 2008 и др.), но изследванията биха могли да се разширят и задълбочат, като се има предвид, че тази област предлага много възможности.

Наблюденията ми сочат, че пропуските се състоят по-скоро в това, че по-голямата част от тези проучвания са направени или от езиковеди, или от логопеди, без наличието на взаимодействие помежду им. Смятам, че съвместната работа на лингвисти, логопеди и фониатри би могла да доведе до отчетлив напредък, а възможностите в областта на клиничната лингвистика, насочена към диагностиката и терапията на речевите нарушения, са много. Настоящата работа предлага някои насоки за бъдещи проучвания и основанията за провеждането им на базата, разбира се, на досегашния опит в световната практика, като се съблюдават и спецификите на българския език. Ще обърна по-сериозно внимание на лингвистичните изследвания, които могат да са част от практиката, базирана на доказателства за ефективност при плавностни и гласови нарушения.

Като начало ще посоча широко коментираните в чуждестранната литература лингвистични фактори, които „предсказват“ заекване. Те са тези, които определят дали думата ще бъде произнесена плавно, или не. Множество от наблюденията и експерименталните изследвания у нас и в чужбина са посветени именно на този проблем. Установено е например, че на пълнозначните думи се заеква повече; дължината на думата също има значение (при по-дългите думи естествено се срещат повече затруднения); повече нарушения се появяват при думи, които са в началото на изречението; по-трудни се оказват думите, започващи с консонант (Brown`s factors). По-късно подобни изводи са критикувани от други изследователи заради това, че на практика те извеждат заекването като статичен, а не като динамичен процес (Дворзински и др. 2003: 96). Целта на тази работа обаче съвсем не е да разглежда проблемите на заекването и неговото естество, а да посочи онези лингвистични изследвания, които могат да се направят, за да подпомогнат диагностиката и терапията му.

У нас Георгиева предлага лингвистичен профил на заекването, с приложението на който се цели да се осигури за всеки отделен заекващ обективно описание на основните симптоми на заекването, както и появата им в съответните фонологични и синтактични категории. През 1999 г. е проведено и експериментално изследване, което свързва определени симптоми на заекването с началото на изказването, както и с определен клас звукове. Тук се изтъква също, че „лингвистичното профилиране е надежден метод за диагностика... Подобен профил дава много повече информация, отколкото традиционните диагностични процедури“ (Георгиева, Алевизакис 1999: 171).

При лингвистичен анализ на речта на ранно заекващи лица Симонска установява, че симптомите се появяват в началото на думата и в повечето случаи, когато думата е съществително, глагол, предлог и съюз, а на синтактично равнище – по-често в началото на изречението (Симонска 2010).

Появата на лингвистични изследвания при терапия на речеви нарушения е повод да се проведат нови и още по-задълбочени проучвания за съответните езици, както и подобни в други езици. Експеримент в немския например залага на поява на заекване по-късно в изречението, защото глаголят в немския синтаксис обикновено се появява в края на изречението. Една от причините за провеждане на крослингвистични или сравнителни изследвания е да се провери дали заекването се появява в определени лингвистични структури, независимо от моториката им, или пък трудните откъм моторика единици водят до заекване независимо от лингвистичната си структура. А нивата на сложност при произношението на отделните лингвистични единици са различни за всеки език (Дворзински и др. 2003: 96).

Друга насока на изследване, свързано с граматическата структура, както и с фонологичната, би могло да има за цел да провери дали увеличената дължина на изказването и усложнената граматическа структура са свързани с промяна в честотата на системните речеви грешки (т.е. фонологични процеси или звукови промени, засягащи цял клас фонемни, или пък фонемна последователност), и/или несистемните речеви грешки (т.е. дума или последователност от думи, които очевидно се различават от първоначалното намерение на говорещия (Мелник и Канчър 2000).

Богат е и опитът в световната практика, ориентиран към синтактичната структура и заекването. Например с позицията в изречението и със сложността на синтактичната структура при ранното заекване (Бур, Зебровски 2009 и др.). Една от целите при подобно изследване е

да определи значението на дължината на лексемите и изреченията при прояви на нарушена плавност. Би могло да се каже, че откритията си противоречат по отношение на това, дали незаекващи деца, подрастващи и възрастни използват по-сложни синтактични структури, отколкото заекващите, или последните просто проявяват склонност към заекване в по-сложни синтактични структури (Хауел и Ау-Юнг 1995; Логан 2001 и др.). Експерименталните изследвания на синтактичната структура могат да поемат и в друга посока, а именно – значението ѝ при започването (началото) на речепродуцирането. Доказано е, че възрастните заекващи клонят към забавяне на речевото начало при артикулацията на срички, думи и фрази. Тенденцията в световните изследвания е подобни проучвания да се задълбочават и детайлизират. Така Логан се опитва да разшири горепосоченото проучване, като разбере дали забавеното начало има връзка със синтактичната структура и способността на заекващи и незаекващи да започнат изречение с определена структура (Логан 2003). Трансформационните анализи също намират приложение при терапията на тези нарушения – област, която е малко изследвана у нас.

Специално внимание заслужават изследванията в областта на експерименталната фонетика и фонологията, които, оказва се, имат огромно значение при диагностицирането на плавностните и гласовите нарушения, както и в измерване на ефективността на избраната терапия. На този дял тук ще се спра накратко, тъй като подробно е разгледан в самостоятелен материал, който предстои да бъде публикуван в сп. *Езиков свят*.

Много са проучванията в световната практика, свързани както със сегментната, така и със супraseгментната система: формантната структура, формантните преходи, дължината на вокалите и консонантите, структурата на сричката, честотата на основния тон, вида на хармоничните, темпа, времето до началото на звученето, обективни и субективни качества на звука, ударението и интонацията и др.

Удължаването на сегментите например се използва от речевите терапевти при модифициране на заекването и терапия за постигане на плавност. Подобно удължаване обаче често се възприема като неестествено от слушащите. Това е и причината да се проведе експеримент като този на Шафър и Айхорн, който да покаже при каква дължина и в какъв контекст речта се възприема като неестествена (Шафър, Айхорн 2001), а резултатите от подобни експерименти могат да облекчат и директно да подпомогнат терапията.

Формантният модел като основен за разпознаването на вокалите и формантните преходи – за мястото и начина на артикулация, също са обект на много изследвания в световната практика, преди всичко свързани с приложение в терапията на плавностните нарушения (Ярус, Канчър 1993; Роб и Бломгрен 1997; Роб, Бломгрен и Чен 1998; Намита, Савитри 2002 и др.). Формантните преходи, както е известно, са от изключителна важност за речевата перцепция. Поначало промяната във формата на вокалния тракт по време на речепродуциране се отразява акустически в промяна при резонансните честоти. А продължителността на акустическата промяна е приблизително същата като тази при определящата я динамика на артикулационната конфигурация. Формантният преход съдържа достатъчно информация, за да се идентифицира гласната, както и свързаната с нея съгласна. Поради тази причина някои фонетици смятат, че гласните би трябвало да се разглеждат не толкова с техните статични формантни честоти, а по-скоро като формантни преходи (Кент и Рийд 2002: 155). Измерването на формантните преходи обаче съдържа много трудности поради разнообразието от продължителността им, скоростта на промяна, начало и край и т. н., а речевите нарушения са допълнително предизвикателство за акустически анализ.

Формантните преходи в речта на заекващи лица се изследват преди всичко, за да се установи значимостта на този акустически параметър за перцептивната диференциация на плавна и неплавна реч, а освен това по този начин се извлича информация за конфигурацията на вокалния тракт, за способностите на заекващите да направят необходимите артикулационни движения, за да свържат един звук със следващия, както и за динамиката, с която този процес се извършва.

Първото изследване у нас, посветено на прехода на втория формант в речта на възрастни заекващи и незаекващи лица, бе проведено в рамките на проекта *„Практика, базирана на доказателства за ефективност при плавностни и гласови нарушения“* (Фонд „Научни изследвания“, МОМН) в Речевата лаборатория *Кей Пентакс* в ЮЗУ „Неофит Рилски“ от Падарева-Илиева. Резултатите от изследването предстои да бъдат оповестени на Европейския конгрес на речево-езиковите терапевти – Хага 2012 (CPLOL, Hague 2012).

Освен формантната структура интерес за диагностиката и терапията на плавностните нарушения представляват и експерименти, и наблюдения върху речевия темп, времето до началото на звученето, удареността, интонацията и др. Изследвания върху основната честота, вида на хармоничните: прозодията и продължителността на фонирание

с прилежащите акустически характеристики се прилагат и при изследването и терапията на гласовите нарушения.

Учените, които се занимават с разработването на програми и модели за анализ на реч, непрекъснато ги усъвършенстват и обновяват, за да догонват новите и нарастващи нужди в различни области, включително акустичните анализи в помощ на речевата диагностика и терапия. Както посочват Кент и Рийд, вълнението от изучаването на речта в днешно време се дължи не само на възприемането ѝ по нов начин и на практическите приложения на речевите изследвания, но също така и заради новите способности и възможности за постигане на прогрес в тези изследвания. Мотивацията за това развитие има поне три причини: желание да бъде разбрана по-добре речта като основна човешка активност, да се подпомогне речевата терапия в случаите на нарушения и не на последно място – разбираемите комерсиални интереси в посока на речевия синтез и разпознаването на реч (Кент и Рийд 2002: 103).

Липсата доскоро на добре оборудвани съвременни лаборатории за анализ на реч, както и на трайни връзки между теоретичната и експерименталната лингвистика и приложението ѝ в работата на речевите терапевти като практика, базирана на доказателства за ефективност, вероятно е и причината за някои от пропуските в тази научна област, що се отнася до опита в България. Както вече беше посочено по-горе, занимаващите се с теоретична и практическа логопедична дейност у нас учени приемат, че лингвистичният профил е в състояние да подпомогне пряко речевия терапевт при избор и организиране на терапията (Георгиева и др. 1999; Симонска 2010 и др.). Тази е и причината, поради която част от посочените по-горе изследвания са проведени от логопеди (както показват и някои от библиографските източници). При всички положения обаче един по-задълбочен поглед на езиковед (каквито примери има, макар и малко, в посочената българска литература), който е нормално да има по-дълъг опит и критичен поглед към теорията и експерименталните възможности на лингвистиката, със сигурност би допринесъл много повече в тази област.

Преди всичко подобен преглед на онези сфери от езиковедските изследвания, които могат да са в помощ на речевата диагностика и терапия, може да стимулира провеждането на нови експерименти от български учени, които да увеличат познанията ни за процеса на комуникация и нарушенията при този процес с оглед на спецификите на българския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Бол 1992:** Ball, M. J. Is a clinical sociolinguistics possible? // *Clinical linguistics and Phonetics*, № 6, 155 – 160.
- Бол 2005:** Ball, M. J. (ed.) *Clinical Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell. 2005.
- Бол 2008:** Ball, M. J. Perkins, M. R., Müller, N. and Howard, S. *The Handbook of Clinical Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing. 2008.
- Бур, Зебровски 2009:** Buhr, A., Zebrowski, P. Sentence position and syntactic complexity of stuttering in early childhood: A longitudinal study. // *Journal of Fluency Disorders* 34, 2009, 155 – 172.
- Георгиева, Алевизакис 1999:** Георгиева, Д., Алевизакис Г. Лингвистичен профил на заекването. В: Логопедия и фониятрия. Евроинтеграция и съвременни тенденции в развитието на логопедичната и фониятричната теория и практика. София: Херон Прес, 1999, 169 – 177.
- Георгиева 2009:** Георгиева, Д. *Акустически и електроглотографски характеристики при заекване*. Благоевград, 2009.
- Георгиева 2009:** Георгиева, Д. *Гласови нарушения*. Благоевград, 2009.
- Горанова, Везенков 2008:** Rhythmic Features of Bulgarian Speech Produced by Stutterers, Potential Clutterers and Normal Speakers. *European symposium on Fluency Disorders. Antwerpen 2008*. 28.02.2012 <http://www.lessius.eu/symposiumstuttering/la_postersessions_abstracts.aspx#3a>
- Дворзински и др. 2003:** Dworzynski K. et al. Predicting stuttering from linguistic factors for German speakers in two age groups. // *Journal of Fluency Disorders* 28, 2003, 95 – 113.
- Кент 1992:** Kent, R. D. *Intelligibility in speech disorders*. Amsterdam: John Benjamins, 1992.
- Кент, Рийд 2002:** Kent, R. D., Read, C. *The Acoustic Analysis of Speech*. 2nd ed. Singular Thomson Learning; Albany, NY, 2002.
- Кристъл 1981:** Crystal, D. *Clinical linguistics*. Vienna: Springer-Verlag, 1981.
- Кристъл 2002:** Crystal, D. Clinical linguistics and phonetics' first 15 years: an introductory comment. // *Clinical linguistics and phonetics*. №16, V 7, 2002, 487 – 489.
- Логан 2001:** Logan, K. The effect of syntactic complexity upon the speech fluency of adolescent and adults who stutter. // *J. Fluency Disorders.*, 26, 2001, 85 – 106.
- Логан 2003:** Logan, K. The effect of syntactic structure upon speech initiation times of stuttering and nonstuttering speakers. // *Journal of Fluency Disorders*, 28, 2003 17 – 35.
- Люцканова 2003:** Люцканова, Ц. Фонетика на детския език: исторически принос на българските езиковеди и модел на фонологичния развой. // *Сборник на ЦХН при БСУ*, т. 1.

- Мелник, Канчър 2000:** Melnick, K., E. Conture, Relationship of length and grammatical complexity to the systematic and nonsystematic speech errors and stuttering of children who stutter. // *J. Fluency Disorders*. 25, 2000, 21 – 25.
- Намита, Савитри 2002:** Namita S. K., Savithri S. R. Acoustical analysis of speech of persons with stuttering. // *Journal of Indian Speech and Hearing Association*, 2002, vol. 16, 2002, 54 – 56.
- Пауъл, Бол 2010:** Pawell, T. W., M. J. Ball 2010. *A Short History of Clinical Linguistics and Phonetics. Published as the Foreword to the Clinical Linguistics: Critical Concepts in Linguistics book series* (Vol. 1, pp. xxix-xli), London: Routledge, 2010.
- Пауъл 1996:** Pawell, T. W. (ed.) *Pathologies of speech and language: contributions of clinical phonetics and linguistics*. New Orleans, LA: International Clinical Linguistics and Phonetics Association, 1996.
- Попзлатева, Ц., ред. 2008:** Щерева, К. (а). Артикулационни и фонологични нарушения на развитието от гледна точка на логопедичната терапия. Програмата РАСТ. // *Съвременни тенденции в специално-педагогическата и в логопедичната терминология*. София, 2008, 201 – 210.
- Попова 2011:** Попова, В. Ролята на ономатопеите в ранната глаголна онтогенеза. // *Littera et Lingua e) Journal*. Пролет 2011. 20.09.2011 <<http://www.slav.uni-sofia.bg/liljournal/index.php/bg/issues/spring2011/ontogenesis-spring2011/648-vpopova-spring2011>>
- Пъркинс, Хауърд 1995:** Perkins, M., Howard, S. *Case studies in clinical linguistics*. London: Whurr, 1995.
- Роб и др. 1997:** Robb M., Blomgren M. Analysis of F2 transitions in the speech of stutterers and nonstutterers. // *Journal of fluency disorders*. 22, 1997, 1 – 16.
- Роб и др. 1998:** Robb M., Blomgren M., and Yang Chen. Formant Frequency Fluctuation in Stuttering and Nonstuttering Adults // *J. Fluency Disorders*. 23, 1998, 73 – 84.
- Симонска 2008:** Симонска, М. Особености на артикулаторния темп при деца с ранно заекване и с нормално нарушена плавност на речта. // Сборник от III национален конгрес на НСЛБ: „Превенция, диагностика и терапия на комуникативните нарушения“, Балчик, 25 – 28 септември 2008. Съставители Д. Траянова, Йосифова, Р. Изд. Логопедичен център „Ромел“, 176 – 182.
- Симонска 2010:** Симонска, М. Linguistic Analysis of Speech of Early Stuttered and Normal Disfluent Children. // *Proceedings of the 28th World Congress of the IALP. Athens, Greece, 22 – 26 August*, ed. by I. Papathanasius, A. Fragouli, A. Katsopoulos, N. Litinas, 2010, 652 – 656.
- Стоянова 2007а:** Стоянова, Ю. Прозодична структура на ранните детски изказвания. // *Съпоставително езикознание*, кн. 3, 2007, 65 – 80.
- Стоянова 2007б:** Стоянова, Ю. Индивидуални разлики в скоростта и стила на индивидуалното развитие. // *Логопедия: Пета национална конференция, Балчик, 21 – 24.05.2006*. София: ЛЦР, 135 – 142.

- Стоянова 2011:** Стоянова, Ю. Синтактичното отрицание: ранна онтогенеза. // *Littera et Lingua e) Journal*. Пролет 2011. 20.09.2011<<http://www.slav.unisofia.bg/liljournal/index.php/bg/issues/spring2011/ontogenesis--spring2011/659-justojanova-spring2011>>
- Хауел, Ау-Юнг 1995:** Howell, P., AU-Yeung. Syntactic determinants of stuttering in the spontaneous speech of normally fluent and stuttering children. // *Journal of Fluency Disorders*, 20, 1995, 317 – 330.
- Ценова 1996:** Ценова, Цв. Модели на взаимовръзката продукция - перцепция на говорни звукове при деца с дислалия в предучилищна възраст. // *Специална педагогика*, 1996, кн. 3, 67 – 74.
- Ценова 1997:** Ценова, Цв. Теоретични и клинични аспекти на особеностите в развитието на артикулацията в предучилищна възраст. // *Специална педагогика*, кн. 4, 1997, 39 – 47.
- Чомски, Хале 1968:** Chomsky, N., Halle, M. *The Sound pattern of English*. New York: Harper & Row, 1968.
- Шафер, Айхорн 2001:** Schaeffer, N., Eichorn, N. The effects of differential vowel prolongations on perceptions of speech naturalness. // *Journal of Fluency Disorders*, 26, 2001, 335 – 348.
- Щерева 2008:** Щерева, К.(б) Предизвикателствата на фонологичната теория пред логопедичната практика. // *Сборник от III национален конгрес на НСЛБ*, 25 – 28.09.2008, Балчик, 272 – 285.
- Щерева 2010:** Shtereva, K. Continuum of complexity and structure of phonological awareness by Bulgarian children. In: 28th World Congress of the International Association of Logopedics and Phoniatrics (IALP), Athens, 2010, 386 – 391.
- Якобсон 1941:** Jakobson, R. *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* [*Child language, aphasia and linguistic universals*]. Uppsala, SE: Almqvist and Wiksell, 1941.
- Ярус, Канчър 1993:** Yaruss, S., Conture, E. F2 Transitions During Sound/Syllable Repetitions of Children Who Stutter and Predictions of Stuttering Chronicity. // *Journal of Speech and Hearing Research*, Vol.36 883 – 896.

МЯСТОТО НА КОГНИТИВНИЯ ДИСОНАНС В ПРЕВОДАЧЕСКАТА ЕПИСТЕМА

Юлиана Чакърова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

THE PLACE OF THE COGNITIVE DISSONANCE IN THE TRANSLATIVE EPISTEME

Juliana Chakarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The Theory of cognitive dissonance is one of the theories used as a point of reference in the recently emerging cognitive approach in translation studies. It has been applied to studying the process of translation by V. D. Voskoboynik. The paper gives an overview of how the theory is used to describe the place of this cognitive phenomenon in the translator's episteme. Application of the theory by other scholars, as well as ways to use it in the process of translator training, are outlined.

Key words: translator's cognitive dissonance, translation process, cognitive approach to translation studies

Настоящото изследване е продължение на предишна наша разработка, представила научния контекст на социалната психология, в която възниква и функционира **теорията за когнитивния дисонанс** (Чакърова 2011). Предложена през 50-те години на XX век от Леон Фестингър (вж. Фестингър 1957) в парадигмата на теориите за когнитивната консистентност, тя става значително по-популярна от всички тях и генерира както многобройни полемики, така и експерименти, разсъждения, ревизии. Тази теория е свидетелство за това, че когнитивизмът като школа на мисълта навлиза през този период в много сфери на хуманитарното знание, че науките стават интердисциплинарни, като все повече се фокусират върху познавателните процеси и рефлексията на окръжаващата действителност от индивида, организацията на опита и знанията, концептуализацията на света. **Основният**

й постулат може да бъде формулиран така: в менталното пространство на индивида елементите от знание са разположени в кластър, които трябва да се намират в състояние на хармония помежду си. При дисбаланс между две релевантни по отношение на една към друга в даден дискурс когниции възниква вътрешно напрежение, мотивиращо промяна в поведенческите когнитивни елементи или в поведението с цел разтоварване на напрежението и постигане на консонанс. Проведени са десетки експерименти за проверка, а също и за илюстрация на факта, че степента на когнитивния дисонанс зависи от важността на когнициите за индивида. Както може да се види, обхватът на теорията има както социални, така и философски измерения: в стремежа за преодоляване на разрыва между собствената когнитивна система и външното информационно пространство монологичното светоусъзнаване се модифицира в диалогично, а различните хипостази на проявата на въпросното състояние се характеризират от изследователите като действено-познавателно отношение на индивида към света наоколо.

Теорията за когнитивния дисонанс, за негативната движеща сила, или „негативния драйв“ (Арънсън 1997), използвана широко при разработването на теорията за комуникацията и теориите за вземане на решения, все още не е получила адекватно приложение в лингвистиката. Тя обаче е една от концептуалните рамки, използвани, макар и засега не много широко, през последните години в постепенно отварящото се към когнитивната парадигма преводознание¹. Автор на идеята, която е истински качествен скок в теорията на превода, е **професор Г. Д. Воскобойник** от ИГЛУ – Иркутския държавен лингвистичен университет (вж. Воскобойник 2002, Воскобойник 2004). В дисертацията си за доктор на филологическите науки лингвистът не само прилага гореспоменатата теория в контекста на преводния процес, но и представя диалектичното взаимодействие на когнитивния дисонанс с тъждеството като категория на познанието, което според него може да послужи за основа на обща когнитивна теория на превода. За да докаже това свое твърдение, ученият изследва ролята на тези два феномена като детерминанти на преводаческата епистема: под последния феномен се разбира системата от специални знания на преводача. Г. Д. Воскобойник разглежда преводаческата епистема в мно-

---

¹ Теорията за когнитивния дисонанс е приложена в лингвистичен контекст и при анализа на английския дипломатически дискурс с цел да се опишат адаптивните стратегии при избора на речеви средства в опит да се премахне или намали нежеланото състояние на напрежение (вж. Вебер 2004).

го широки граници, като намира логическа връзка между процесите в менталните пространства на начинаещия и професионалния преводач.

Такъв подход като цяло е нов за теорията на превода. Дори привържениците на идеята, че предметът на тази дисциплина е именно процесът на превода, дълго време разбират под това предимно процеса на трансформиране на изходния текст в текст на целевия език, т.е. текст, построен с единиците на целевия език. Това естествено води до съсредоточаване на вниманието върху симетриите и асиметриите между езиковите системи на два конкретни езика и облигаторните или факултативните трансформации. В последно време обаче все повече се обръща внимание на факта, че процесът на превода като специфичен компонент на комуникацията е **човешка дейност**, която може да се изследва в концептуалната рамка не само на структурната, но и на когнитивната лингвистика, психолингвистиката, социолингвистиката, философията и т.н. Такава интердисциплинарност обогатява възможностите за нови отговори на стари въпроси и като цяло – за ново обглеждане на пространството на превода, на процедурата за преминаване на информацията от продуктора към реципиента при двуезиковата комуникация с фокусиране върху преводача, неговите действия и избор.

Г. Д. Воскобойник дава следното определение за състоянието на когнитивен дисонанс в процеса на превода: „[...] осъзнаване на ограниченията при избора на средства в преводния език, необходими за изпълняването на една от двете ключови интенции в преводаческата дейност (или ‘съответствие на структурата’, или ‘съответствие на целта’) по съвкупните параметри на дискурсите на изходния и преводния език“² (Воскобойник 2002: 14).

Преди да преминем към фокуса на този подход – прилагането на теорията за когнитивния дисонанс в контекста на превода, ще обърнем внимание на още една негова страна, която също е в унисон с новите лингвистични тенденции и се различава от традиционните транслатологични разбирания. Става въпрос за трактовката на **опозицията текст / дискурс** и разграничаването на конституентите от гледна точка на най-актуалния подход по този въпрос. Традиционното преводознание, макар и да отбелязва разликата между съпоставителното езикознание с делението на езикови нива и теорията на превода, която в крайна сметка отчита резултатите в завършените текстове, не излиза извън структуралистичните рамки и терминология при коментара на

---

² Тук и надолу преводът на цитатите от руски е наш – Ю. Ч.

текстовите паралели (напр. Васева 1982: 18 – 19). Както виждаме в изследванията от последните години (вж. за това подробно в Чакърова 2010), опозицията текст / дискурс придобива ново измерение, при което текстът се възприема преди всичко като нещо статично, докато дискурсът е динамично явление, синхронен процес на продукция и рецепция на текста (Кубрякова, Александрова 1997), „вербализирана речемисловна дейност [...] която има както собствено лингвистичен, така и екстралингвистичен план“ (Красних 2001: 203). За съвременното преводознание е релевантно и следното разбиране: „дискурс = общуване = процес на пораждаване на текста от говорещия (в социалния контекст) + текст + процес на интерпретация на текста от адресата (в социалния контекст)“ (Егорова 2003: 10). Така революцията в парадигмата на лингвистиката се осъществява чрез прехода от семантична към прагматична лингвистика на текста.

Една от изходните точки в изследването на Г. Д. Воскобойник е априорното твърдение, че структурата на дискурса и основните му компоненти са достатъчна база за заключение относно когнитивните закономерности на преводаческия процес и динамиката на преводаческата епистема в процеса на превода на отделен текст и на развитието на професионалните знания (Воскобойник 2004). Разработката на понятието „преводачески дискурс“, освен че е принос за теорията на дискурсивния анализ, е адекватно на съвременното, ориентирано към човека, езикознание. Разглеждането на превода в когнитивно-дискурсивната парадигма ни позволява да го характеризираме като един от видовете дискурсивни практики. Дискурсът на преводача, възплъщаващ се в текста на превода, е набор от принципи и стратегии, от които той се ръководи и които могат да послужат за ориентир на други преводачи. Той също така се определя като среда, в която се откриват вариантите на предложениния модел на преводния процес.

Типологията на дискурса, възприета в работата на Г. Д. Воскобойник, е известната в руското езикознание **опозиция институционален / персонален дискурс**, създадена въз основа на социолингвистични критерии (вж. напр. сборника с научни трудове Волгоград 2000 и по-конкретно статията на Карасик в него: Карасик 2000: 5 – 20). В нея обаче лесно се разпознават първите два члена на предложената още в средата на 70-те години от К. Райс класификация: **информативен / експресивен тип на текста** (третият е наречен **оперативен** – това са апелативните текстове), които пък от своя страна се основават на предложената от К. Бюлер класификация на основните функции на езика (Райс 1976: 97 – 100). Разграничаването на типовете дискурс е

релевантно в нашия случай, защото определя противоположните вектори на преводаческия дискурс и обуславя различия в когнитивния дисонанс.

Един фундаментален за преводознанието въпрос – **опозицията еквивалентност / адекватност**, е представена през призмата на философията като позитивистка и феноменологична разновидност на тълкуването. Няма да навлизаме в подробности за задълбочено представените гледни точки на този философски феномен – от Аристотел до Б. Ръсел и от Плотин до Гадамер (на този въпрос е посветена почти половината от изследването). Като развитие на идеята за общофилософските основи на тълкуването в качеството на един от основните принципи на превода, изразявана и в други изследвания преди това, работата заявява и показва връзката между тълкуването и когнитивното състояние на преводача. „На интенционалния хоризонт на човешкото съзнание в хода на решаване на уравнението винаги е тълкуването [...], но тук невинаги има симетрия“ (Воскобойник 2004: 12). Понякога разрешаването на дилемата между позитивисткото и феноменологичното тълкуване е свързано с характера на превежданния текст. Но това е само един от определящите фактори. Другите фактори могат се определят от стремежа към усъвършенстване у преводача, със съзнанието на друг индивид в същия времеви план, извършващ същия превод, от антиципацията за реципиента, могат дори да излизат извън пределите на семиосферата на епохата. Затова и решенията, особено при художествения превод, са частични или относителни, или както заключава авторът на *Страстта на твореца за ред*, излиза, че „няма окончателни отговори, въпреки че има окончателни въпроси“ (Дженкинс 2009: 14).

В основата на когнитивния дисонанс лежи съмнението – в това, дали е направен правилният избор при неизбежните лингвистични и културни различия. Ако използваме съвременния софтуерен език, можем да кажем, че преводачът се намира в състояние на **когнитивен дисонанс „по подразбиране“** (by default). На първо място заради осъзнаването на различията между изходния и целевия език, между двете култури и различните асоциации на техните представители, а оттам и на невъзможността да се продуцира преводен текст, който напълно притежава всички смислови отгънки на оригинала. Но такава осъзнаване на вечната апория между преводимото и непреводи-

мото и търсенето на баланс между форенизиращия и доместикиращия³ превод са конструктивни, водещи към усъвършенстване.

Несъвпаденията между езиците са често споменавана **причина за смисловите грешки и несъответствия** при превода. Несъвпаденията обаче на предметните, лингвистичните и т.нар. интертекстуални тезауруси са само една от причините за когнитивния дисонанс. Също толкова значими са екстралингвистичните причини, между които и когнитивните. Психологически факт е, че знанието на езика източник и езика цел в абсолютно еднаква (висока) степен е теоретична фикция дори и по отношение на билингвите (вж. разсъжденията на Ж. Мунен по този въпрос: Мунен 1978 и приведеното от него мнение на Фогт, Фогт 1954: 369). Тук трябва да споменем и ролята на асоциациите у носителите на различни езици и култури. „Сложността на превода, поне на художествена литература, се задълбочава още и от това, че думите, словосъчетанията и даже отделните звукове или букви са свързани в съзнанието на носителите на езика не само с определени значения, но и с определени асоциации и *предаването им при превода очевидно въобще не е възможно*“⁴ (Мирам 1999: 64). Колкото и да е точен и пълен по отношение на езиковите знаци преводът на български на *изречението In High School he was on the football team, he made it to conference and sectional championships on the wrestling team and he was elected Homecoming King* (В гимназията той участва в отбора по американски футбол, стига до шампионатите по борба на ниво секция и конференция и е избран за Мистър / Крал на бала), той не е в състояние да предаде цялата гама от асоциации, която носят на американеца културноспецифичните маркери „гимназиален отбор по американски футбол“, „Мистър / Крал (на ежегодното гимназиално тържество)“ – като социален статус и характеристика на субекта, включително и като референция на реципиента назад във времето...

Параметрите, по които се характеризира когнитивният дисонанс, са **степен** (за това говори още Фестингър), **разновидности**, **нива**. Ако транспонираме степента на проява на феномена в контекста на превода, ще получим следните каузатори на това състояние:

- важността на извършвания превод за субекта;
- интензивността на осъзнаване на апорията между преводимостта и непреводимостта;

---

³ Термините са на Венути: Венути 1995, като под първия термин се разбира буквален, остранносттаващ, а под втория – смислов, уподобяващ.

⁴ Курсивът е на автора.

- способността / неспособността на преводача да постигне разрешаване на конфликта.

В конкретния контекст определяща роля играят също така:

- антиципацията на трудностите на процеса;
- самооценката на собствените способности и потенциал за справяне със задачата.

Г. Д. Воскобойник разграничава следните разновидности на когнитивния дисонанс на преводача:

- аксиологически дисонанс. Тази разновидност е свързана с несъвпаденията на различни културни маркери, на лингвистичните и паралингвистичните елементи. Това е водеща разновидност при превод на художествен текст;

- информационно-психологически дисонанс;
- личното отношение на преводача към човека, към идеята;
- самооценката на собствената професионална дейност на преводача;

- дисонанс на вероятностните очаквания. Това всъщност представлява съзнанието на преводача за потенциалните трудности в комбинация с липсата на възможност за точното прогнозиране на параметрите на времето и мястото, т.е. на хронотопа (в значението, в което терминът се употребява в социалната психология, това е съответната комуникативна ситуация), в който те могат да се появят.

Нивата на когнитивния дисонанс се разграничават въз основа на диалектичното взаимодействие между трите страни на вербалната комуникация – системата (езика), текста (речта) и речевата дейност (дискурса) (Воскобойник 2002: 16 – 28).

Първо ниво – това е нивото на взаимното отрицание. При него или се приема съществуването на тъждество без наличие на когнитивен дисонанс, или се осъзнава невъзможността самостоятелно да се постигне тъждество. Дисонансът възниква в когнитивното пространство „дискурс на изходния език – дискурс на целевия език“. За детерминанта на това ниво се смята концептуалната метафора „Текстът е жив организъм“, т.е. завършено цяло, без търсене и анализ на взаимодействието между част и цяло, на алтернатива изобщо. Преводът при такова ниво на когнитивен дисонанс се характеризира с общ стремеж към създаване на текст, който носи същия дух и атмосфера като оригинала и постига същата комуникативна цел, без да се обръща внимание на конкретния детайл.

Второ ниво – търсене на тъждество и осъзнаване на когнитивния дисонанс в контекста на текстовете на изходния и целевия

език. Според Г. Д. Воскобойник основен стремеж при преводача, намиращ се на това ниво, е **постигането на завършен смисъл на преводния текст чрез анализ на съотношението на частите му към цялото**. Тук дисонансът възниква в когнитивното пространство „**дискурс (текст) на изходния език – дискурс (текст) на целевия език**“.

Трето ниво – съответстващо на най-високото ниво на преводаческата компетентност. Тук вече се говори за **пълно 3D пространство на превода**, т.е. имаме осъзнаване на когнитивния дисонанс в контекста на дискурса, на единството, образувано от езика и действителността на изходния и целевия език. Формулата тук съдържа следните конституенти: „**система [текст (дискурс)] на изходния език – система [текст (дискурс)] на целевия език**“ (за преводача на институционален дискурс) и „**дискурс [текст (система)] на изходния език – дискурс [текст (система)] на целевия език**“ (за преводача на персонален дискурс).

Работата на преводача на персонален дискурс, особено на поетически текст, при който са от изключително значение не само смисловият аспект (какво е казано), но и стилистичният (как е казано) и прагматичният (какво въздействие има казаното върху реципиента), се проследява най-трудно.

Както се вижда, нивата на когнитивния дисонанс се определят въз основа на направеното разграничение между институционалния и персоналният дискурс и са паралелни на компетентността на преводача, като първите две нива са характерни за допрофесионалното състояние на преводаческата епистема и едва третото маркира менталния статус на професионалния преводач. С други думи, нивата на когнитивен дисонанс са неразделно свързани с професионалното ниво на преводача и очертават еволюцията на преводаческата епистема от пълно отрицание на възможността за тъждество през акселериране на когнитивния дисонанс в търсенето на решения до триизмерното пространство на превода, където се постига възможно най-хармоничният резултат. Както е известно на преводачите обаче, и особено на тези, занимаващи се с художествен превод, колкото и да е хармоничен продуктът, рядко можем да кажем, че не е останало нещо недоизказано и до известна степен „изгубено в превода“, така че това когнитивно състояние на недоволство и търсене не е изцяло ликвидирано. Но този факт също има своето място в теорията: „остатъчният когнитивен ‘луфт’“ („остаточный когнитивный ‘зазор’“) е творчески стимул както за преводача – да се връща и да усъвършенства собствения си

превод, така и за поколенията преводачи след него, търсеци своите отговори и своите пътища към тъждество и хармония.

Приложение на теорията

Известно недоумение буди фактът, че предложената теория се прилага относително ограничено. Очевидно заради убеждението, че каноните и договореностите в институционалния дискурс свалят от преводача необходимостта и риска да бъде първопроходец (Воскобойник 2004: 8), теорията се използва предимно при персоналния дискурс. Тя е в основата на изследване върху руския преводачески дискурс на някои от Шекспировите сонети (Ивлева 2003). В работата детайлно е показана зависимостта между когнитивния дисонанс и нивото на преводаческата компетентност, заявена от Г. Д. Воскобойник, и е направен опит да се коментира с какви техники известни руски преводачи са намалявали когнитивния си дисонанс, стремяйки се да постигнат интенциите си. Отново на поетическия преводачески дискурс, и то точно при превод на сонетите на Шекспир, е посветено и малко по-късното изследване на И. А. Русова (Русова 2008).

Развитие на теорията

Продължение на приложения в теорията на В. Г. Воскобойник когнитивен и лингвофилософски подход към преводаческата проблематика откриваме в разработения съвсем неотдавна от неговата докторантка Е. Ю. Куницина „**людически модел**“ на художествения превод въз основа на изследване (отново) на Шекспировия преводачески дискурс (Куницина 2011), който е инспириран и от диалогичната теория на превода на Д. Робинсън (Робинсън 1991). Основната му теза е „**Художественият превод е игра**“. Тогава преводачът се определя като „ЕГО играещо“, а оттам и „ЕГО рискуващо“. Една от основните причини за интенционалния риск на преводача играч е стратегическата неопределеност, обусловена от своя страна от несъвършенството/непълнотата на информацията (Куницина 2010: 70), което пък предизвиква у него когнитивен дисонанс. Преводаческият дискурс според тази теория може да се разглежда като метаигра на играта превод, резултатът от която е създаване на набор от правила за друга игра; тя се въплъщава в преводаческия дискурс като набор от принципи и стратегии на преводача, които могат да се използват от други преводачи.

Ако обобщим основните моменти в този нов поглед към транслатологичната проблематика, получаваме следното:

- Дава се много широко разбиране на обекта и предмета на преводознанието – наблюдения и над начинаещи преводачи, и над

всеки, който извършва превод; според автора превод е всеки опит за междуезиков контакт. Теорията свързва в единна епистема знанието на професионалния и „наивния“ преводач;

- Предлага се широк контекст и за целта на превода въобще като човешка дейност – тъждеството, което се разглежда като епистомологичен принцип на транслатологичната теория и практика. То е представено в двете му хипостази, без едната да противоречи на другата, без единствен и еднозначен отговор и (най-често не крайно) решение, зависещо от философски, исторически, културни и психологически фактори, по вечния път към Истината.

- Въвеждане и анализ на понятието „преводачески дискурс“;
- Обвързването на теорията за когнитивния дисонанс със състоянието на преводача и неговата преводаческа компетентност.

Представената теория притежава значителна обяснителна сила за когнитивния дисонанс и преводаческата епистема в поетическия дискурс, което може да бъде предмет на бъдещо изследване. Както видяхме обаче, с този апарат може да се опише и преводаческият дискурс на начинаещи или среднонапреднали преводачи, което поставя конституентите в един значително по-широк контекст, и всички, извършващи превод, в единна координатна система. Именно това ни се струва особено перспективно за преките ни цели при подготовка на бъдещи преводачи. Ако се съди по тяхната работа и коментари (т.е. преводаческият им дискурс), те изпитват нисък когнитивен дисонанс (първо или най-много второ ниво) – не осъзнават трудностите, които се изправят пред тях дори в институционален дискурс, а извършените преводи като цяло са далеч от желаното. До известна степен за нас беше неочакван фактът, че студентите, превеждащи от руски на български (при които бихме очаквали поне по-малко проблеми заради донякъде познатата лексика или по-разпознаваемата за тях вътрешна форма) – при това и билингви (където все пак руският е водещ), и даже носители на български като роден език – допускат не по-малко грешки от колегите си, превеждащи от английски: и смислови, и граматични, и стилистични. Така че като предварителна хипотеза на едно бъдещо изследване можем да представим следното твърдение: преди да мислим за преодоляване на когнитивния дисонанс при такива информанти, е необходимо те първо да осъзнаят, че в ситуацията на превода той съществува (да го признаят и дори потърсят), за да бъдат мотивирани да го преодоляват и по този начин да се усъвършенстват. Смятаме, че анализът на допусканите от тях грешки в контекста на казаното по-горе би допринесъл за намирането на успешни адаптивни

стратегии и оптимални решения по пътя на трансформацията им в професионалисти. Ще се получи пълна хармония с основната идея на Л. Фестингър – свързването, или това, което Арънсън нарича „тесен динамичен съюз“ (Арънсън 1997), на когнитивното състояние с мотивацията.

ЛИТЕРАТУРА

- Арънсън 1997:** Aronson, E. *The Theory of Cognitive Dissonance: The Evolution and Vicissitudes of an Idea*. C. McGarty & SA Haslam (Eds.). *The Message of Social Psychology: Perspectives on Mind in Society*. Cambridge: MA, „Blackwell“, 1997: 20 – 35. Цит. по ел. версия: <<http://cognitive-dissonance.behaviouralfinance.net/>> (28.09.2011).
- Васева 1982:** Васева, Ив. *Теория и практика на превода*. София: „Наука и искусство“, 1982. 254 с.
- Вебер 2004:** Вебер, Е. А. *Опыт лингвистического исследования когнитивного диссонанса в английском дипломатическом дискурсе*. Дис. на соискание уч. степени кандидата филологических наук. Иркутск, 2004. 213 с.
- Венути 1995/2008:** Venuti, L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York: „Routledge“, 1995/2008. 353 p./319 p.
- Волгоград 2000:** *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*. Сб. научных трудов. ВГПУ. Волгоград: „Перемена“, 2000. 228 с.
- Воскобойник 2002:** Воскобойник, Г. Д. *Когнитивный диссонанс как проблема теории и практики перевода: Основные концептуальные положения*. Иркутск, 2002. 31 с.
- Воскобойник 2004:** Воскобойник, Г. Д. *Лингвофилософские основания общей когнитивной теории перевода*. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Иркутск, 2004.
- Дженкинс 2009:** Дженкинс, Д. *Страстта на твореца за ред. Теоретични ракурси към литературата и културата*. Пловдив: „Евро Принт“ ЕООД, 2009. Превод от английски: Ю. Чакърова. 399 с.
- Егорова 2003:** Егорова, М. А. *Дискурс и текст в аспекте на превода*. Вып. 1. Воронеж, 2003. 50 с.
- Ивлева 2003:** Ивлева, О. Г. *Способы выравнивания когнитивного диссонанса в переводе поэтических произведений (на материале сонетов Шекспира)*. Дипломная работа. Иркутск, 2003.
- Карасик 2000:** Карасик, В. И. О типах дискурса. // *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*: Сб. научных трудов ВГПУ. Волгоград: „Перемена“, 2000, 228 с., 5 – 20.
- Комисаров 1990:** Комиссаров, Вилен Н. *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. Москва: „Высшая школа“, 1990. 253 с.

- Красних 2001:** Красных, В. В. *Основы психолингвистики и теории коммуникации*. Курс лекций. Москва: ИТДГК „Гнозис“, 2001. 270 с.
- Кубрякова, Александрова 1997:** Кубрякова, Е. С., О. В. Александрова. Виды пространств текста и дискурса. // *Категоризация мира: пространство и время*. Материалы научной конференции. Москва, 1997.
- Куница 2010:** Куница, Е. Ю. Людическая модель перевода: переводчик как EGO играющее ed ipso EGO рискующее. // *Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов*. 6 (66). Санкт-Петербург, 2010: 67 – 72.
- Куница 2011:** Куница, Е. Ю. *Лингвистические основы людической теории художественного перевода*. Дисертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Иркутск, 2011, 474 с.
- Мирам 1999:** Мирам, Г. Э. *Профессия: переводчик*. Киев: „Ника-Центр“, 1999. 160 с.
- Мунэн 1978:** Мунэн, Ж. Теоретические проблемы перевода. Перевод как языковой контакт. // *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*. Москва, 1978, 36 – 41. Цит. по ел. версия: <<http://www.philology.ru/linguistics1/mounin-78.htm>> (20.09.2011).
- Райс 1976/1983:** Reiß, K. *Texttyp und Übersetzungsmethode*. Heidelberg, 1976/1983.
- Робинсън 1991:** Robinson, D. *The Translator's Turn*. Baltimore: MD, „Johns Hopkins University Press“, 1991. xviii, 318 p.
- Русова 2006:** Русова, И. А. Особенности когнитивного диссонанса при переводе поэтических текстов. // *Проблемы межкультурной коммуникации в теории языка и лингводидактике*. Материалы II Международной научно-практической конференции (Барнаул, 5 – 6 октября 2006 г.). В 2 частях / под ред. Т. Г. Пшёнкиной. Часть 2. Барнаул: БГПУ, 2006, 208 – 212.
- Фестингър 1957:** Festinger, L. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Evanston: IL, „Row, Peterson“, 1957.
- Фогт 1954:** Vogt, H. Contacts of Languages. // *Word*. 1954, № 2 – 3, 365 – 374.
- Чакърова 2010:** Чакърова, Ю. *Местоимения и анафора в болгарском и русском текстах*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2010. 206 с.
- Чакърова 2011:** Чакърова, Ю. Парадигмата на теорията за когнитивния дисонанс и отношението ѝ към процеса на превода. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*. Т. 48, кн. 1, сб. Б, 2010 – Филология, 251 – 262.

LEARNING WRITING THROUGH DISCOURSE ANALYSIS

Pilar Garcés García
University of Valladolid

In this paper we try to analyze some genres of written discourse to unveil the common patterns of academic writing for English students in advance university courses. The disappearance of the term *Philology* in the studies of languages has made scholars and teachers shift the methodology of teaching languages. In this new scenario, the instrumental part of each language comes to the foreground of teaching and learning. Within this state of affairs, the competence of writing is one of the most important elements for students to master, as they have to prove their competence and skills in an academic environment. By comparing a variety of samples, students learn to improve their writing and adapt their knowledge to different social and academic purposes. The goal is to present an approach in which proficient L2 learners become more independent, learning to research, analyze and assess the texts of a certain culture and apply their knowledge of discourse to their own writing.

Key words: learning writing, discourse analysis, text assessment, text selection, syllabus

We will depart from a discourse-based view of languages that will help us look into contextualized, meaningful language fragments. Discourse will contribute to the analysis of language and the construction of complete text within specific contexts. This, obviously, involves exploring the relationships between linguistic patterns of complete texts and the social contexts in which they function. The discourse-based view also gives priority to an interactive approach that underlines the dynamic nature of linguistics. It should be noted that language learning is an interactive process in which learning how to produce and understand texts is essential.

In order to design a method that will help us guide our students through the complex but fascinating world of language learning, I would propose a three-staged system following the paradigm of McCarthy and Carter (1994):

- 1) Classification of the world of discourse: speech and writing.
- 2) Analysing and exploiting patterns: the developing of discourse.
- 3) Designing the discourse syllabus

1. CLASSIFICATION OF THE WORLD OF DISCOURSE: SPEECH AND WRITING

It is of great help to distinguish between the two major categories of discourse: writing and speech, as they present recognizable different characteristics. But it is important to note that varieties in language can not be categorized in monolithic terms, as language is malleable and dynamic and a rigid classification would hinder an adequate command of the language students are learning. What we derive from a closer look at the differences between writing and speaking is a complex of relationships between language forms and contexts of use. In our selection of sample text we have to present a wide variety of texts that ranged from excerpts that show clearly the difference between spoken and written to fragments that show more creativity and an added difficulty for classification and labelling as those are texts that intentionally deviate from the norm in order to emphasize originality, creativity and an individual command of the use of a certain language, twisting its grammatical structures and its lexical items to make them mean what the author wants them to aim at or even to act on the speakers to make them feel and act in a specific way (Austin 1962).

The processes of speaking and writing differ mainly in that writing is not simply speech written down on paper or printed, therefore we can't assume that people know how to write as they know how to read. The process of speaking, except in cases of speech impairment, is naturally acquired, but the process of writing requires systematic instruction and practice. While in spoken language there are clear regional variations, written language is more restricted and follows a standardised form of grammar, structure, organization, and vocabulary. When communicating orally, speakers use body language, pitch, rhythm and stress to convey meaning, but written communication has to rely on wording (Halliday 1978) to express meaning. Speakers also use pause and intonation to interact in a specific moment with the rest of the participants in the communicative act, but writers need to use punctuation. While the act of speaking is spontaneous and unplanned, most writing is well organized, edited and revised before exposure. Speech is frequently repetitive, writing progresses logically with fewer digressions and explanations. From this derives the fact that speech uses simple sentences, while writing uses

complex sentences and connecting words that help readers understand the meaning following a logical pattern. And last, speakers can gauge the attitudes of the audience by their reaction, while writers have to measure their audience and consider how the message on a specific topic should be conveyed.

Example of two excerpts on the same topic: Discuss why a fifth of American youths can't locate the United States on a world map.

Spoken: *"I personally believe that U.S. Americans are unable to do so because, uh, some people out there in our nation don't have maps and, uh, I believe that our, uh, education like such as in, uh, South Africa, and uh, the Iraq and everywhere like such as, and I believe that they should, uh, our education over here in the U.S., uh, should help South Africa and should help the Asian countries, so we will be able to build up our future for our children"*. (An answer by Miss Teen South Carolina in the American beauty pageant, 2007).

Written: *"American recent polls show, to our national embarrassment, that a fifth of American young people are not able to locate the United States on a world map. The main reason for this is a defective education system based on information rather than on knowledge. Nowadays American youngsters, no matter their social or economical background, all have access to fast information that can be instantly retrieved from the web. There is no need for them to learn what they find netsurfing, as information will always be ready for them"*. (Essay debating the issue on education).

In this case, both texts present clear cut differences between what is considered spoken and what is assumed to be written expression. In the first case the use of unfinished sentences, discourse markers, fill pauses, deviation of the topic sentences, and the abrupt end indicate that the medium used to transmit the message was the *speech medium* (see Crystal and Davy 1969: 68-70) while the second fragment presents a logical argument with a topic sentence developed through well-constructed sentences, and an appropriate use of vocabulary, punctuation and connectivity. The medium refers to the general distinction between messages transmitted through sound or through writing. Sometimes messages use what Crystal and Davy (1969: 70) call a *complex medium*, when the message might be written but intended to be delivered as speech, for example, a lecture, or spoken and transmitted in writing e.g. the

statement of a witness in the press. In order to define the characteristics of a text, it is necessary to accompany the medium with another concept, that of *mode*. *Mode* refers to the choices the speaker makes as to whether characteristics normally associated with speech or writing should be included in the message and to what extent, therefore, mode refers to the different types of language related to different contexts and different types of discourse.

Let us consider some examples of written texts meant to be spoken before an audience:

Our hearts are broken by their sudden passing. Our hearts are broken – and yet, our hearts also have reason for fullness. Our hearts are full of hope and thanks for the 13 Americans who survived the shooting, including the congresswoman many of them went to see on Saturday. (Remarks by the President at a Memorial Service for the Victims of the Shooting in Tucson, Arizona, January, 2011).

If you don't like a person's vision for the country, you're free to debate that vision. If you don't like their ideas, you're free to propose better ideas. But, especially within hours of a tragedy unfolding, journalists and pundits should not manufacture a blood libel that serves only to incite the very hatred and violence they purport to condemn. That is reprehensible. (America's Enduring Strength by Sarah Palin on Wednesday, 12 January 2011).

Both excerpts were said before an audience that was yearning to be appeased after the terrible shooting in Tucson that killed 6 people and left many Americans dreading that they were unprotected and besieged by evil men. In both cases we can discern common features that inform us that the texts were meant to be proclaimed before an afflicted audience by the bloodshed. The spoken traits of the text can be traced in the use of repetition of words and syntactical constructions, the employ of simple sentences with few connectors, and the fast concatenation of ideas linked as simple enumerated items. Referring to what was above stated regarding the differences between medium and mode, we might claim that both these texts use a written medium but present a spoken mode. They also exhibit the structure and features of a monologue, but the purpose is to establish a dialogue to convince the audience.

In the first text the inclusive possessive adjective “our” repeated 4 times foregrounds the presence of the listener that is included in what the

speaker is saying. In Obama's speech the speaker identifies with the feelings of the listeners, and the only pause, represented here by a hyphen, presupposes an answer that identifies both speaker and listener. The vocabulary he uses applies to feelings as its main purpose is to move the audience to compassion through the repetitions of the word "hearts" and "our". He also uses literary devices such as antonymy and contraposition such as "broken hearts" "reasons for fullness" and "full of hope". Then, he refers directly to the people who were injured in the shooting, explaining in one short sentence what happened, when, where and who was involved in the action. His speech is well planned and structured, as corresponds to a written medium, but the mode used was the spoken one, when he appeared on television leading the Memorial Service for those killed in the Arizona slaughter. The speech is meant to produce a certain effect on the audience to make him appear before the American audience as a devoted President who cares and identifies with his people in times of sorrow and distress.

In the second text we have similar structural characteristics such as the repetition of the phrase "if you don't like", and the use of second personal pronoun "you" to address the audience, but the purpose of the speech differs somewhat. Here Palin uses the second "you" as if she were addressing an audience from which she expects a certain answer, but she does not include herself, she places herself above her listeners, she does not identify with the pain, and merely states facts that affects others. Then she changes to a third person that identifies certain profession, that of journalists, to try and explain the tragedy by naming culprits. The last sentence is simply a definition of what she considers wrong, but she distances herself from the suffering of the people. She uses a dialogic form to present a monologic statement: the tragedy should not serve to manufacture blood libels.

Finally, let us consider the characteristics of these two texts:

Tigers: I am a tiger, an animal that walks around like a great big beautiful cat. You know what, I am orange and black with lots of stripes, what do you think of that? I am big, oh, yes, very big, with huge teeth and powerful paws. (School text describing tigers for 5 year old children).

*Tigers: The **tiger** (*Panthera tigris*) is the largest cat species, reaching a total body length of up to 3.3 metres and weighing up to 306 kg. Their most recognizable feature is a pattern of dark vertical stripes on reddish-orange fur with lighter underparts. They have exceptionally stout teeth,*

and their canines are the longest among living felids. (Description of tigers in a dictionary).

Both texts are presented in a written medium and both are meant to be read, but the first text exhibits certain features related to speech, as is the use of the first person singular in which the object of description identifies with the writer, the use of discourse markers such as “you know what”, “oh, yes” and the use of a direct question to the reader. What is characteristic about the text is the way in which it is presented, as if it were a dialogue, and it is constructed in a way children can identify themselves with the content. The first person singular of the object of description aims at presenting tigers as the imaginary speaker who introduces himself to the reader by describing his own characteristics. The text tries to make children participate in the experience of description, for children learn facts through action. Here the text encourages children to act in order to learn what tigers are.

The second text presents a definition of the tiger typical of dictionary entries. It consists of a scientific description that uses the third person, the present tense, and the verb “to be” as an attributive verb that specify the characteristics attributes of tigers to define them using a specialized technical vocabulary. It is important to note the differences in the vocabulary used in both texts, as the first evidence of mode identified by speakers intuitively is the lexical form, and then the complexity of grammar used in the texts.

Therefore, we conclude that the division between spoken and written is deeply rooted in terms of recognition of modes and their adequacy to contexts. For our purpose it will be very useful to present students with a variety of texts that exhibit a wide range of features. In order to analyze different types of texts, whether predominantly spoken or written, we need to set frameworks that help us identify the texts. For example, Crystal & Davy (1969) offer a list of linguistic syntactic, lexical and phonological forms to examine different types of texts such as conversations, newspaper reports, religious language, etc. Within this framework of analysis relevant features are isolated, such as the medium, the relationship between participants, and modality, that is the different types of text used to convey the message. There are other frameworks developed by other linguists such as Chafe (1982) that uses functional categories such as *explicit and implicit*, which are tendencies rather than absolute categories of classification. Thus, spoken language tends to be more *implicit*, as the content conveyed can be understood by other means such as intonation,

body language, gestures, etc. Explicitness is required in written language as the whole meaning of the text should be conveyed in the written letter. Another functional category used by the same authors is the use division *context-free* versus *context-dependent* to describe written and spoken modes respectively. Nevertheless, we must regard these categories of analysis as mere indicators of whether a text uses the spoken or written medium as they are rather abstract. In order to identify a text as a written or a spoken fragment we must use other classification as the one presented by Biber and Finegan (1989) that use three sets of written versus spoken opposition:

- 1) Informational/ involved production
- 2) Elaborated/situation-dependent reference
- 3) Abstract/non-abstract style

These types of classification should always be viewed as approximations, but never understood as categorical for texts are very different and might show a variety of features. The important aspect for methodological objectives is to present students a wide range of texts to analyze and identify their features using tentative categories that will help them understand the content and purpose of texts.

2. ANALYSING AND EXPLOITING PATTERNS: THE DEVELOPING OF DISCOURSE

The first step in the analysis of patterns would be to give a definition of cohesion in English and expand on grammar and discourse management. In this stage Halliday's (1976, 1985 and 1989) theories will be considered. On one hand his studies, together with those of Hasan (1984, 1989), will contribute to explain the syntactic patterns of discourse, and on the other, at the level of context, the studies of Brown & Levinson (1978, 1987) and those of Blum-Kulka (1989a) are essential to explain the different social contexts in language production and interaction with others.

In order to analyze patterns we have to discuss the main types that we will be using. Following the patterns for text organization presented by Winter (1977, 1978) and Hoey (1983) we can distinguish three types of clause relations:

1. Problem-solution: here we have texts that introduce a problem in order to produce a response to the problem. Let us consider an example and see how the text has been construed:

“Since you’re here, you probably have a friend or loved one who is an alcoholic. And you probably want to know: how do you help an alcoholic in the real world? What can you do that will make a difference? The main thing is to work on changing your behavior, not the alcoholic”. (Advertisement on internet).

This text presents a written medium, but also exhibits the features of a spoken text, because what the writer intends is to involve the reader in the action. The predominance of the second person “you”, and the direct questions to the reader makes it a text that would be recognized as being spoken rather than written, but it is a written advertisement for self-help to overcome an addiction. The key to analyze the text is to understand it from the viewpoint of the writer’s intention to make readers identify with the problem and participate in the solution to the problem. Thus, the text presents a typical pattern of problem-solution where the first two sentences present a real situation, the two questions evaluate the situation of the problem and the last sentence gives a positive solution. In this case the clause connections are marked by the question-answer pattern explicitly expressed in the excerpt.

2. Hypothetical-real: in this second pattern the writer presents a statement which corresponds to a certain general conception of an item. Usually the hypothetical pattern is materialized by using expressions such as “it is widely known”, “commonly accepted”... and similar objective comment adjuncts, which according to Halliday, 'express the speaker's judgment regarding the relevance of the message' (Halliday 1973: 49). The real pattern contains what the reader considers to be the true statement and usually present subjective comment adjuncts, always referring to what the writer thinks is the real or true statement.

“One of the main challenges I have with single-book commentaries, especially Old Testament ones, is the way their authors place themselves at a distance from their material. It’s as if they’re holding the book at arms length, unwilling to be personally engaged by it. Not so with this one. Dan writes both pastorally, and personally. He has the academic chops to wield

Hebrew phrases and argue historical issues with the best of them. (Book review of God's Wisdom in Proverbs).

In this text the writer present a review of a book, and he does it referring to the general way in which commentary books are usually developed by their authors. In the first two sentences he unfolds the idea that these texts are usually treated in a very aseptic way avoiding the involvement of the writer in the material he is commenting. The third sentence begins with a forceful “not” thematizing this negative particle in order to contrast the hypothetical characteristics of commentary writers with the feature adorning the book the writer is about to review. The real pattern begins in this sentence explicitly contradicting the general assumed opinion with the real traits of this text. The main idea held in this review is the personal involvement of writers, and this particular book reviewer does it adopting a personal stance in the writing of this review.

3. General-particular or particular-general: this is a pattern that discusses both the deductive and the inductive method respectively. In order to illustrate or defend a specific thesis we may choose to go from a general statement supported by concrete examples or start with specific situations and then expand on to a general statement.

“A smoking ban is a controversial subject. Those who do not smoke, and have never smoked, often feel like there is no reason not to employ a public smoking ban. Smokers, however, feel like it is a personal right to be able to smoke in public, and the smoking ban issue is important and personal for them. In the 1990s, California became the first state to issue a smoking ban, and this was in restaurants. Since that time, many cities have taken up the drive to ban cigarette smoking in public locations, particularly restaurants.” (Ban on smoking).

The deductive method goes from a general idea that smoking ban is a controversial subject to a specific example of the prohibition of smoking in public places as is the case in California. The deductive approach begins with general assumptions (such as theory, laws, principles) and based on them, a specific hypotheses is construed which can be tested in order to support the general ideas. The inductive approach begins with specific things cases, evidences, proofs, etc., and based on the accumulation of such observation, a general idea is structured on that observation.

Once the student is able to recognize these different types of patterns, it is important to build a framework that allows the students to develop

their own arguments about a certain issue and decide what type of framework they are going to use in order to defend their theses. The most important aspects on discourse development are the following:

a) Openings and closings: the important aspect of openings is that they establish the kind of activity or the kind of communicative act that is going to take place. This is a key question to the type of genre that is culturally instituted, as it relates to the topic being discussed, the topical metafunction, the relationship of the participants, the interpersonal metafunction, and the type of message conveyed, the textual metafunction. The different genres are usually established in the openings, even though closings are as important in the recognition of text genre.

b) Discourse development. After the opening, texts have to be developed around different topics that should show coherence (Garcés 2001). This demands certain lexical and grammatical features that have to be pinpointed. Lexical choice is at the core of the ideological foundation in the creation of a text and it is as important as the different grammatical choices such as cohesive devices; tense, aspect and voice, and modality.

c) Discourse and cultural awareness: although this issue is controversial in the field of language teaching, it is, in fact, a relevant issue for the practice of writing as it helps the student to exploit form, function and socio-cultural meaning.

3. DESIGNING THE DISCOURSE SYLLABUS

When thinking about designing a syllabus we have to take into account that our objective is to reflect the notion of language-as-discourse, and to show that we propose a top-down division broad view that includes a wide variety of texts.

- 1) Mode and genre division
- 2) Discourse strategies
- 3) Cultural and social contexts

Taking into account these broad divisions, we can integrate specific identifications of grammatical and lexical items into mode and genre. Discourse strategies involve choice in lexico-grammatical features and choice in thematization, ellipsis and use of idioms, and the cultural and social contexts allow us to include a wide range of context-dependent texts.

We can summarize a heuristic model to assist teachers in developing the syllabus and approaching language from a discourse perspective. First

the Discourse World that we are going to divide into written and spoken as two broad concepts that admit a ranging of texts that go from characteristically written or spoken in mode and medium to more kaleidoscopic texts that include features typically written or spoken. Halliday interprets genre in a more restrictive way considering genre as a single characteristic of text or its organizational structure outside the linguistic system and not the essence of text as social process. In Halliday's concept of genre, the relationship between register and genre is that register represents the important relationship between texts and their social processes while genre is a lower order concept. But our view is closer to the one stated by Martin (2001), that claims that register and genre are semiotic systems distinct from other semiotic systems such as language, music, dance, images, etc, in the sense that they do not have a phonology of their own, and the only way they can create meaning is by using words and structures from the semiotic system we call language, a system able to generate its own meanings without making use of resources from another one. In short, register corresponds to the context of situation, and genre to the context of culture. For Martin (2001: 155), "a genre is a staged, goal-oriented, purposeful activity in which speakers engage as members of our culture". Virtually everything we do involves some kind of genre. As the three register variables (field, tenor and mode) do not have their own forms of expression (words or structures), they have to make use of the lexico-grammatical structures from language, and this is done in two ways: first, by making certain linguistic choices much more likely than others, so that when we read or hear a text certain patterns start to emerge in a non-random way. The register categories take over a small number of linguistic choices as their own, certain linguistic choices, once made by the text producer, lead the hearer/reader to immediately identify the register in which the text is being produced. However, linguistic realizations should not be taken as register variables. Field, tenor and mode are register categories, whereas lexico-grammatical items are linguistic categories through which register is realized. Genres, like registers, need language to be realized. Genres create meaning by shaping the register variables –by conditioning the way field (what is going on in a given situational context), tenor (how people relate to one another within this situated event) and mode (the medium and the channel chosen for communication during the event) are combined in recurrent forms in a certain culture (Martin 2001). The combination of the register variables and the linguistic choices made within each of these variables seems to progress in stages, generating a goal-oriented structure that characterizes genres. As Martin (2001) points

out, the register variables change according to our communicative goals, and this is exactly what the concept of genre tries to explain: how we do things in our daily lives in culturally specific ways (e.g. how a class, a medical appointment, a job interview, an informal conversation or a research paper are developed and carried out).

From this we conclude that, in order to design a syllabus for learning writing, we will choose a wide variety of texts to analyse their characteristics within a flexible framework that will explain the main traits of the text, without restricting the categorization of the text, i.e. we may identify a text within one of the prototypes mentioned below, but we will also analyse all the features that characterize the text and that may pertain to other prototypes. Then, we will guide the students and help them produce texts to develop academic writing competence in English with a sense of genre awareness, but not restricting and delimiting the classification of texts.

The discourse strategies used for learning writing should be developed based on prototypes of texts that are dynamic and cannot be classified as belonging to a particular genre that complies with the characteristics that are supposed to belong to a rigid classification. Strategies are concerned with discursual features such as how arguments are presented, how different voices are combined and how various sections of the text are framed. I here propose certain prototypes and specific grammatical and lexico-grammatical characteristics that accompany them:

Reporting: there are different types of reports, though, such as weather report, a student report, a doctor's report on the condition of a patient, an annual report of a company, etc. But most of them use past tense, passives and relational processes.

Narrating: the registers used may vary, depending on the purpose; normally a characteristic is a chronological organization and the use of the past tense.

Persuading: Most argumentative texts try to convince the reader about the truth of a thesis. This requires certain modal adjuncts that express the writer's viewpoint expressed with objectivity.

Arguing: Arguments are powerful tools to express the writer's opinion and present a logical organization that requires appropriate connectors.

Describing: Description requires appropriacy in the use of adjectivization and, possibly, technical nouns that refer specifically to what is being described.

Instructing: Requires the use of imperatives, either direct, or phrases and modality that expresses politeness when instructing.

Explaining: This requires the use of the present tense and paraphrasing.

Recollecting: The use of the past tense and a personal involvement of the writer is essential to express facts of this function of the mind.

Reviewing: Requires a schematic structure that might not present complete sentences but just the necessary items that highlight the main aspects of the text.

Hypothesizing: Requires cause or conditional relationship that demonstrates the condition or cause and the result.

Having these prototypes as general classification of texts, it will be easier for students to start analysing the characteristics that are assumed to belong to a certain prototype and detect in which way the text follows them or deviates from them for a specific purpose. The social and cultural aspects are an intrinsic part of the development of discourse, and they should be part of the syllabus designed for learning writing, therefore the texts chosen should integrate them as part of the sociolinguistic competence of the learner.

LITERATURE

Austin 1962: Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.

Biber, Finegan 1989: Biber, D., E. Finegan. Drift and Evolution of English Style: a history of three genre. // *Language* 65 (3), 1989: 487 – 517.

Blum-Kulka 1989: Blum-Kulka, S. *Cross-Cultural Pragmatics- Requests and Apologies*. Norwood: Ablex, 1989.

Brown, Levinson 1978: Brown, P., S. Levinson. Universals in language use: politeness phenomena. // Goody E (ed). *Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978: 56 – 289.

Brown, Levinson 1987: Brown, P., S. Levinson. Politeness. *Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Chafe 1982: Chafe, W. Integration and Involvement in speaking, writing, and oral literature. // Tannen D. (ed) *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Norwood: Ablex, 1982: 261 – 272.

Crystal 1969: Crystal, Davy. *Investigating English Style*. London: Longman, 1969.

- Garcés 2000:** Garcés, P. Text, Discourse and conversation: a pragmatic approach. // *Estudios de Metodología de la Lengua Inglesa*, Valladolid: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Valladolid, 2000.
- Garcés 2004:** Garcés, P. Do Lords Think in Male? Gender and language in parliamentary speech. // *Pragmalinguistics*. Cádiz: University of Cádiz Publishing House, 2004.
- Halliday 1976, 1985, 1989:** Halliday, M. A. K. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold, 1976, 1985, 1989.
- Hasan 1984:** Hasan, R. Coherence and Cohesive Harmony. // Flood J (ed). *Understanding Reading Comprehension*. Newark, Delaware: International Reading Association, 1984: 181 – 219.
- Hasan, Marin (eds) 1989:** Hasan, R., J. R. Marin (eds). *Language Development: Learning Language, Learning Culture: Studies for Michael Halliday*. Norwood NJ: Alex, 1989.
- Hoey 1983:** Hoey, M. P. *On the Surface of Discourse*. London: Allen & Unwin, 1983.
- Martin James 1992:** Martin James, R. *English Text: System and Structure*. Philadelphia: John Benjamins, 1992.
- Martin James 1985:** Martin James R. *Factual Writing. Exploring and Challenging Social Reality*. Victoria: Deakin University, 1985.
- Martin 2001:** Martin, J. R. Cohesion and texture. // D Schiffrin D Tannen & H Hamilton (eds.), *Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell, 2001: 35 – 53.
- McCarthy, M., R. Carter 1994:** McCarthy, M., R. Carter. *Language as Discourse*. Harlow: Pearson Education Limited, 1994.
- Winter 1977:** Winter, E. O. Approach to English texts. A study of some predictive lexical items in written discourse. // *Instructional Science* 6 (1) 1 – 92, 1977.
- Winter 1978:** Winter, E. O. A look at the role of certain words in information structure. // Jones K P, Horsnell V (eds) *Informatics* 3 (1): 85 – 97. London: ASLIB, 1978.

ЗА АНАЛИТИЗМА НА ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Милан Хърдличка
Карлов университет, Прага;
Западночешки университет, Пълзен

ON THE ANALYTICS OF CZECH LANGUAGE

Milan Hrdlička
Charles University Prague
University of West Bohemia in Pilsen

Czech language is one of the inflectional languages. Students of Czech as a foreign language meet difficulties caused by Czech declension – its various types, the many paradigms and exceptions. There have been various attempts to simplify the system of Czech declension, but they have not been very successful. Given here are examples of the analytical nature of Czech.

Key words: language type, types of declension, inflectional language, Czech as a foreign language, language teaching

Както е известно, чешкият език наред с латинския, гръцкия, санскрита, с повечето славянски езици (изключение прави само българският) и с бантуските езици (в Африка) принадлежи към т.нар. флективни езици (срв. Скаличка 1951).

От типологическа гледна точка чешкият език се характеризира с формално диференциране на частите на речта, със свободен словоред, с подчертано прилагане на правилата за граматично съгласуване, със засилена употреба на подчинени изречения за сметка на инфинитивни конструкции, заместващи подчинените изречения, и пр., но преди всичко негова особеност си остава разнообразието от склонитбени типове. В нашия случай имаме предвид склоненията:

а) **именно** – отнася се основно до съществителните имена, до някои бройни числителни имена и до именните (кратките) форми на прилагателните имена;

б) **сложно** – към този тип спада склонението на т.нар. твърди и меки прилагателни имена, субстантивирани прилагателни имена, някои видове местоимения като напр. *jaký, který, cí*, редните числителни имена и отчасти числителните за вид;

в) **местоименно** – срв. склонението на местоимението *ten* и на числителното *jeden*, на местоименията *náš, jenž*¹;

г) **смесено** – става дума за склонението на прилагателните имена за притежание.

Ако говорим за флексиите, водеща позиция имат предимно отделните парадигми на склонението и спрежението², докато от лингводидактическа гледна точка за съжаление съществуват редица изключения и неправилни форми.

Във връзка с чешкото склонение бихме могли дори да направим извода, че чешкият език е най-флективният език – следователно и най-компактният (най-икономичният) сред европейските езици. В стремежа си да препоръча за международна научна комуникация най-пестеливия език полският лингвист А. Суски съпоставя обема на еквивалентни текстове на осем европейски езици и стига до заключението, че чешкият отговаря най-много на критерия за икономичност. Поставя му коефициент 100. След чешкия език се нареждат: словашкият (96,69), английският (91,7), руският (90,44), полският (88,6), френският (81,52), испанският (80,92) и немският (77,06) (цит. по Шмилауер 1975).

Известен факт е, че типологичните характеристики на съответния език не съществуват в съвършено чист вид, а тъкмо обратното – всеки език съдържа в различна степен елементи от другите типове езици, като винаги обаче преобладават характеристиките на един тип. Не по-различна е и ситуацията в съвременния чешки език³, където доминиращ е флективният характер, а в по-малка степен са представени и останалите типове езици.

Така например аглутинацията се проявява в чешкия език, от една страна, при образуването на производните прилагателни имена посредством различни афикси, срв. *les; les-ní-k; les-na-t-ý; za-les-ni-t*;

---

¹ При личните местоимения (*já, ty, my, vy*) се говори за особен тип склонение.

² Падежните окончания при имената и окончанията на глаголните форми, посочващи глаголното лице, кумулират у себе си повече граматични категории. Така например за изразяване на значението родителен падеж, единствено число се използват повече окончания.

³ В настоящия текст няма да се спираме на този проблем от диахронна гледна точка; несъмнено би било интересно да се проследят генезисът на граматичната система в даден език и причините и начините на формиране на съответния тип език.

pra-les-n-í, от друга – при образуването на сравнителната, респективно превъзходната степен на прилагателните имена и на наречията, срв. *nej-modern-ější; nej-hůř* и т.н.

В голяма степен с явлението вътрешна флексия се срещаме при най-различни звукови алтернации и палатализации (срв. например *dům – domu; přítel – přítelé; kluk – kluci; Čech – Češi* и т.н.).

Полисинтетичността може да бъде открита в областта на словообразуването, и по-конкретно при сложни думи като *maloměsto, veletrh, ohnivzdorný* и др.

В чешкия език могат да се регистрират и елементи, характерни за аналитичните езици. Преди да разгледаме този проблем, накратко ще разгледаме именно този модел на езика. Въз основа на дългогодишната ни практика от преподаването на чешки език като чужд напълно съзнаваме, че редица чуждестранни бохемисти с облекчение биха приветствали един по-аналитичен характер на чешкия език. Като пример в това отношение бихме могли да посочим редица разнообразни опити на чужденци да стимулират (вкл. да пренесат) типологични елементи от собствения си език и в чешкия: става дума за по-силно или по-слабо изразени симплификация, пиджинизация и т.н. в една или друга степен⁴.

Подобни опити за намеса в езика могат дори да се превърнат в основа за онагледяване за целенасочена лингводидактическа презентация на чешкия език като чужд, когато в интерес на „минаването“ на склонитбената система по време на преподаване първоначално се представят периферни, типични, с приемлива степен на сложност от комуникативна гледна точка форми като например следните изрази: *Pan Svoboda? Neznám; Karlův most, jak najdu? = Neznám pana Svobodu; Jak najdu Karlův most?*⁵ (вж. по-подробно Малиновски 1995).

Същевременно са известни и сериозно обмисляните опити – поне на пръв поглед – за редуциране на броя на падежите в чешкия език. В своята *Граматика на чешкия език за чужденци* (1968) И. Полдауф и К. Шпрунк разграничават само четири форми за съществителните имена в единствено число, или, иначе казано, те биха могли да бъдат назовани така: основни, родителни, дателни (предложният падеж бива означен като „местен дателен падеж“) и творителни; при някои съществи-

⁴ Във връзка с това правим препратка към т.нар. „ученически корпус“, който се разработва в рамките на проекта „Иновации в образованието“ от съответните звена в Карловия университет в Прага и в Техническия университет в Либерец.

⁵ *Господин Свобода? Не познавам; Как стигна Карлов мост? = Не познавам господин Свобода. Как да стигна до Карловия мост? – Бел. прев.*

телни авторите обособяват т.нар. форми за обръщения, т.е. звателен падеж. Според авторите основната форма в съответните позиции може да изпълнява както подчинена функция (на глагола, на предлога), в тези случаи се говори за обектна функция, така и главна (необектна, наричана още субектна). В преподавателската практика този интересен подход обаче не среща съответната позитивна реакция.

Що се отнася до конкретните прояви на аналитизъм в системата на чешкия език, ще споменем поне следните примери.

➤ Съществителни имена

Наред с известните примери за несклоняеми съществителни (*alibi, kupé, angažmá, resumé, taxi, sárí, ragú, atašé, tabu* и др.; *Ester, Dagmar* и др.; за някои абривиатури като *OSN, NATO, USA* и др.) или за т.нар. именителен падеж, при който се скланя само апелативът, но не и собственото име (*Bydlíme v hotelu Praha*, а не „*v hotelu Praze*“)⁶, все по-често се стига до дефлективизация дори и при запазените марки на известни, предимно чуждестранни фирми, при които самото название често остава в основната си форма, без да се скланя: *Zítřa jedeme pro nábytek do IKEA*.

Налице е обаче аналитизъм на формите (с изключение на формите в творителен падеж). Такъв е случаят и със съществителните от среден род, единствено число от типа *stavení*.

Именителен падеж: *Nádraží se nachází ve středu města.*

Родителен падеж: *Čekáme na vás u nádraží.*

Дателен падеж: *Bližíme se k nádraží.*

Винителен падеж: *Jak se, prosím, dostanu na nádraží?*

Местен (предложен) падеж: *Sejdeme se až na nádraží.*

Творителен падеж: *Stanoviště taxi je před nádražím.*

➤ Прилагателни имена

Наред с несклоняемите прилагателни имена (*khaki, lila, blond* и др.) ще припомним възможностите за описателно степенуване при прилагателни имена от чужд произход (*efektivní: nejvíce efektivní – nejefektivnější*)⁷ или при сложни прилагателни имена (*pravděpodobný: nejvíce pravděpodobný – nejpravděpodobnější*)⁸.

---

⁶ Във връзка с това обръщаме внимание и на общоналожената звателна форма в ежедневно общуване: *Pane Novák, jste tam?* (бълг. *Господин Новак, там ли сте?* По правило и съществителното собствено (фамилното) име следва да бъде поставено в звателен падеж, срв. *Pane Nováku, jste tam?* – Бел. пр.).

⁷ *Ефективен – извънредно, безпределно ефективен – най-ефективен* – Бел. пр.

⁸ *Правдоподобен – извънредно, безпределно правдоподобен – най-правдоподобен* – Бел. пр.

➤ Местоимения

При тази част на речта се натъкваме на инвариантни форми, и по-конкретно на притежателните местоимения за трето лице, единствено число (*jeho*) и множествено число (*jejich*)⁹, макар че става въпрос за „закостенели“, склонени вече форми. Всъщност бихме могли да ги разделим на отделни компоненти, при които споменатата флексия е лесно разграничима: *To je jeho* = *To „je ho“*; *To je jejich* = *To „je jich“*.

➤ Числителни имена

Тук в интерес на опростяването на извънредно сложните и недостатъчно добре на този етап описани ситуации в граматиките се призовава към прилагане на опростен до максимална степен подход, например препоръчва се да не се скланя бройното числително 100 заедно с броемия предмет (*sto studentů*; *G: sto studentů*; *D: sto studentům* и др.), да не се скланят числителните 200, 300, 400 в сложни изрази от типа 423: *Stalo se to před čtyři sta dvaceti třemi lety* вместо *Stalo se to před čtyřmi sty dvaceti třemi let* и т.н.

В ежедневната комуникация си проправят път и някои опростени изрази и фрази като например *Byl u nás to dva roky zpátky* вместо *Byl u nás před dvěma roky*.

➤ Глаголи

И тук със сигурност не липсват аналитични форми. Достатъчно е да споменем сложните глаголни форми на претерита (*psal jsem*), сложното бъдеще време при глаголите от несвършен вид (*budu psát*) или формите за сегашно условно наклонение (*psal bych*). Обръщаме внимание и на инфинитивната конструкция за условие от типа *Mít čas, tak bych tam jel* (= *Kdybych měl čas, jel bych tam*); *Vědět to dřív, tak bych to nedělal* (= *Kdybych to věděl, tak bych to nedělal*) и т.н. и на често срещаните форми на т.нар. аналитичен императив *Koukej to udělat!* = *Udělej to!*

Бихме могли да зарадваме застъпниците на тезата за опростяване на чешката граматична система с още няколко факта. Тук безспорно е мястото да споменем за съвременната ярка тенденция към унифициране и системност (която обаче парадоксално води до засилена употреба на вариативни форми във времето на прехода, понеже наред с новите динамични, „унифицирани“ форми продължават да се използват и първоначалните форми като например окончанието *-i* при глаголите в 1. лице, единствено число: *nesu, čtu*, но *píšu – píši, studuji – studuji* и т.н.).

⁹ Чеш. *jeho* – бълг. *негов, негова, негово, негови* и чеш. *jejich* – бълг. *техен, тяхна, тяхно, техни* – Бел. пр.

Във връзка с това бихме могли да споменем и преминаването на съществителните имена от женски род, които се скланят по типа *kost*, към по-продуктивния склонитбен тип *píseň*, изравняването на книжовните форми на окончанията за съществителните одушевени имена от мъжки род в именителен падеж множествено число (*Američani, tenisti, studenti*) и на тенденциозното уеднаквяване на окончания в неформалното общуване (срв. унифициращото окончание *-ma* в творителен падеж, множествено число: *těma našima třema malejma klukama* и т.н.).

Въпреки всички изброени тенденции към аналитизъм на формите чешкият език си остава изключително флективен език и всеки, който желае да го овладее на добро ниво, би следвало да се съобразява с този факт. Със задоволство бихме могли да завършим с констатацията, че редица чуждестранни бохемисти успяват с достойнство да преодолеят затруднения от този характер и да овладеят на необходимото ниво чешкия език. Изключително сме щастливи и от обстоятелството, че за това съществен принос има и пловдивската университетска бохемистика.

Превод от чешки език: Борислав Борисов

ЛИТЕРАТУРА

- Малиновски 1995:** Malinovský, M. Redukce gramatiky. // *Slovo a slovesnost*, 56, 1995, 218 – 222.
- Полдауф, Шпрунк 1968:** Poldauf, I., Šprunk, K. *Čeština jazyk cizí*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968.
- Скаличка 1951:** Skalička, Vl. *Typ jazyka*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
- Хърбачек 1994:** Hrbáček, J. *Úvod do studia českého jazyka*. Praha: Karolinum, 1994 (skripta FF UK, 2. vyd.).
- Хърдличка 2011:** Hrdlička, M. Nominativ. // *Psáno do oblak* (J. Hasil – M. Hrdlička, eds.). Praha: Karolinum 2011, 299 – 305.
- Чехова 1996:** Čechová, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Institut sociálních vztahů, 1996.
- Чермак 2000:** Čermák, Fr. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum, 2000 (3. vyd.).
- Черни 1998:** Černý, J. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubiko, 1998.
- Шмилауер 1975:** Šmilauer, Vl. *Čeština jako mezinárodní vědecký jazyk*. // *Naše řeč*, 1975, 58, 52.

**СЪСТАВЯНЕ НА ТЕСТОВЕ ЗА ПРОВЕРКА
ПРИ УСВОЯВАНЕТО НА ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ЕДИНИЦИ
В ЧУЖДООЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ**

*Ваня Иванова, Соня Мекенян
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“*

**DEVELOPING EXAMINATION TESTS AIMED AT MARKING
THE PROGRESS IN LEARNING PHRASEOLOGICAL UNITS IN
FOREIGN-LANGUAGE TEACHING**

*Vanya Ivanova, Sonya Mekenyan
Paisii Hilendarski University of Plovdiv*

Some phraseological units, which are the object of foreign language teaching, are described in this article. There are examined some task types that can be used in lexical texts as well as some rules for their construction. Furthermore, the article includes some illustrative examples of test item construction for checking the acquisition of idioms with the components „foot/pied“ and „leg/jambes“ in English and French by students at the University of Plovdiv.

Key words: phraseological unit, test, structured response items, open response items

1. Увод

Английският и френският език се характеризират с честа и богата употреба на фразеологични единици и по тази причина тяхното изучаване е широко застъпено в чуждоезиковото обучение. Обект на настоящата статия са някои фразеологични единици (ФЕ), и по-специално – често използвани идиоми, пословици и поговорки.

Един от най-ефективните методи за проверка на знанията на студентите по чужд език е провеждането на тест. Тестът служи като основа за целенасочена комуникативна дейност в час и ползата от него е много по-голяма, отколкото проверката на механичното използване на граматични структури. Добрият комуникативен тест по чуждия език трябва да има положително въздействие върху процеса на

обучението и да доведе до подобряване на уменията за учене (Хийтън 1990: 5 – 6), (Олдърсън, Клапам, Уол 1995: 1).

Тестовите, използвани от преподавателите в процеса на обучението, имат за цел да помогнат за повишаване на ефективността на собствената им работа, като коригират преподаването си, за да позволят на индивидуални студенти или на цели групи да извлекат по-голяма полза от часовете по чужд език.

Целта на настоящата работа е да се подберат най-подходящите типове задачи за използване в лексикални тестове и да се илюстрира практическото им приложение при съставяне на тестови задачи за проверка на усвояването на ФЕ.

2. Обект на изследване

Както вече сме отбелязвали в предишни разработки с подобна тематика (Иванова, Мекенян 2010: 438; Мекенян, Иванова 2006: 494; Мекенян, Иванова, Савова 2004: 117; Мекенян, Иванова, Савова 2002: 263; Шкодрова, Мекенян, Иванова 2001: 561), идиомът е вид устойчиво словосъчетание, чието цялостно значение не е изградено от значенията на съставлящите го думи. Идиомите са свойствени за всеки език и не могат да се превеждат буквално на други езици. Характерна за тях е специфичната им устойчивост на определено езиково ниво. Не се допуска замяна на някоя дума от словосъчетанието с друга, използване на синонимни думи или промяна в словоредата в рамките на идиоматичния израз. Фразеологичните единици трябва да се използват с мярка, защото прекомерната им употреба може да ги превърне в клишета. Познаването и уместното използване на идиоми е белег за добро владение на даден чужд език, затова те са обект на особен интерес в чуждоезиковото обучение (Уикипедия 2012а).

Примери за идиоми на английски и френски език:

To have a frog in one's throat = avoir un chat dans la gorge (‘пресипнал съм’);

To buy a pig in a poke = acheter chat en poche (‘купувам нещо слепешката / без да го видя’, ‘поемам задължение, без да преценя последиствията’);

To have a bun in the oven = avoir un polichinelle dans le tiroir (‘очаквам дете’).

Пословицата е литературен фолклорен жанр, в който народната мъдрост е събрана в едно изречение. Съдържа важен и всеизвестен

факт, получен от житейски опит и станал популярен. Пословиците може да представляват интересни наблюдения, етични правила и съвети или песимистични коментари за живота. Някои пословици се доближават до поговорките или афоризмите (Уикипедия 2012б).

Поговорката е народно умотворение, което има характер на стегнат устойчив израз с преносно значение и с което се изказва мъдрост, придобита от житейския опит. С нея се дава оценка на случка, човешко поведение или дейност. Поговорките правят речта непринудена, жива и образна.

Примери за пословици и поговорки на английски и френски език:

To strike while the iron is hot = Battre le fer pendant qu'il est chaud = Желязото се кове, докато е горещо ('възползвам се от ситуацията');

Times change = Autres temps, autres mœurs = Времената се менят;

What's bred in the bone will come out in the flesh. = Bon sang ne saurait mentir ('наследствените черти рано или късно се проявяват').

3. Тест и методи за съставяне на дидактически тестове по чуждоезиково обучение

Един от най-използваните методи за диагностика на студентите е тестирането. Тестът е инструмент за измерване и оценка (Стоянова 1996: 42). Той представлява набор от въпроси и задачи, конструирани според предварително определена цел и строго определена процедура (Бижков 1992: 324). Педагогическите тестове, чрез които се измерват резултатите от обучението по отношение на придобитите знания и умения, се наричат дидактически тестове.

В процеса на обучението по чужд език преподаването и оценяването са тясно свързани и затова дидактическите тестове могат да се създават или като инструменти за затвърждаване на знанията и мотивиране на студентите, или като средства за проверка на техните постижения в усвояването на съответния език. В първия случай съставянето на тестовете се съобразява с проведеното преподаване, докато във втория преподаването се съгласува със съдържанието на тестовете.

Проверката на четирите основни езикови умения (слушане, говорене, четене и писане) може да се извърши чрез следните тестове:

- тест за слушане с разбиране, при който на студентите се предоставят кратки изказвания, диалози, разговори и лекции;
- тест за говорене, обикновено във вид на интервю, описание на картина, ролеви игри и задача за разрешаване на проблем, включваща работа по двойки или колективна дейност;

- тест за четене с разбиране, при който се задават въпроси с цел да се провери разбирането на същността на даден текст и да се извлече основната информация по конкретни елементи от текста;
- тест за писане, най-често във вид на писма, доклади, бележки, съобщения, инструкции и описания на минали събития и др.

Задачата на авторите на тестове е да преценят относителната важност на тези умения и да съставят точни средства за измерване на успеха на студентите. Тъй като разграничаването на тези умения едно от друго е много трудно, те обикновено не се измерват поотделно, а тестът ги комбинира за проверка на комуникативните способности на студентите (Хийтън 1990: 8).

3.1. Видове тестове

Съществуват различни класификации на тестовете. В процеса на обучение най-често се използват тестове за постижения, чрез които се проверява степента на усвояване на учебния материал от учащите. На базата на формата на включените задачи в дидактическите тестове за постижения те най-общо се разделят на два вида: обективни (със структуриран отговор) и тестове тип есе (с неструктуриран / свободен отговор). Крайният резултат от изпълнението на теста за всеки студент е равен на общия сбор вярно решени задачи. При задачите с неструктуриран (свободен) отговор в зависимост от избора на начина на оценяване (чек лист или оценъчна скала) всяка от задачите се оценява поотделно, а крайният резултат е равен на сумата от оценките на отделните задачи.

3.2. Предимства и недостатъци на двата вида тестове

Двата вида тестове имат своите предимства и недостатъци, обусловени от типа задачи в тях. Времето, необходимо за съставяне на задачи със свободен отговор, е много по-кратко от това, нужно за създаване на задачи със структуриран отговор, но за сметка на това необходимото време за провеждане на обективните тестове със структуриран отговор е по-кратко, както и времето, отделено за проверка на резултатите от обективния тип тестове, при които могат да се ползват шаблони с верните отговори. Проверката на задачите със свободен отговор предполага голяма степен на субективизъм, който не може да бъде напълно избегнат независимо от съществуващите процедури, целящи неговото намаляване. Задачите със структуриран отговор имат по-висока степен на надеждност и валидност, тъй като надеждността на един тест

е пряко свързана със степента на обективност и броя на включените в него задачи. От друга страна, при тестовете, съдържащи задачи със структуриран отговор, съществува вероятност за случайно налучкване на верния отговор (Стоянова 1996: 94 – 101).

3.3. Съставяне на обективни тестове

Обективните тестове могат да включват задачи с избран отговор, дихотомни задачи (от типа „вярно – невярно“) и задачи за съпоставяне.

1. Тестовите въпроси от типа „множествен избор“ се състоят от основа и няколко алтернативи. Основата може да бъде формулирана като твърдение (завършено или незавършено), въпросително изречение или задача. Алтернативите са всички посочени отговори, между които е и верният, като грешните алтернативи се наричат дистрактори.

При формулиране на основата на този тип въпроси е важно въпросът да се зададе ясно, да не се допускат смислови, логически, граматически и други видове грешки и да се избягват думи като „всички“, „всякакъв“, „винаги“, „никога“, както и употребата на отрицателни твърдения (особено двойни отрицания). Когато се формулират алтернативите, добре е те да бъдат поне три, а най-добре – четири или пет, като се наблегне на тяхното качество, а не на количеството. Препоръчително е да се дава само един правилен отговор, като се провери дали той е единственият верен отговор, дали правилността му е безспорна и дали в основата на задачата не се съдържат някакви подсказки за него – например значително по-голяма дължина от останалите алтернативи, по-добра логическа, граматическа или лексикална съгласуваност с основата, по-сложно и изчерпателно звучене или буквално заимстване от някой учебник. Освен това е добре с един въпрос да се проверява по едно конкретно знание, умение или проблем и да се подчертават отделни думи или словосъчетания, ако трябва да се акцентира вниманието върху тях (Коен, Уолък 2012: 4 – 5; Иванова 2011: 281).

Примерни тестови задачи със структуриран отговор от типа „множествен избор“, съдържащи ФЕ с компонент „крак“ (верните отговори са отбелязани с получерен шрифт):

- **На английски език**

I. Изберете правилния отговор за липсващата дума в следните изречения:

1. *I can't believe he did such a mean thing! He's as crooked as a ..... 's hind leg.*

- A. cat
- B. dog**
- C. wolf
- D. camel

2. *Her son is a teenager. He grew up quite a lot during the last few years and now he is all legs and .....*

- A. feet
- B. hands
- C. arms
- D. wings**

3. *My colleague does everything our boss tells him to without complaining. He is totally beneath his .....*

- A. foot**
- B. leg
- C. shoulder
- D. wing

4. *„I have to go now. My performance starts in 10 minutes.“ „Break ..... !“*

- A. a foot
- B. a leg**
- C. an arm
- D. your neck

5. *She's a very practical woman. She's got her feet firmly on the .....*

- A. floor
- B. earth
- C. ground**
- D. land

6. *Her son is so small that she says he's knee-high to .....*

- A. an ant
- B. a mouse
- C. a grasshopper**
- D. a rabbit

• **На френски език**

1. *C'est vraiment dommage qu'il arrive au rendez – vous avec un retard d'une heure. J'ai dû faire le pied de .....*

- A. girafe
- B. lapin
- C. grue**
- D. tortue

2. *Une personne qui a les pieds sur ..... distingue nettement la réalité du rêve.*

- A. plancher
- B. terre**
- C. sol
- D. globe

3. *Ce jeune collègue est très ambitieux. Il fait des pieds et des ..... pour obtenir cette promotion.*

- A. bras
- B. mains**
- C. coudes
- D. genoux

4. *Il est de mauvaise humeur aujourd'hui. Il s'est levé ..... gauche.*

- A. du pied**
- B. de la jambe
- C. de la main
- D. du bras

5. *Ma fille vent passer avec succès ses examens d'entrée à l'université. Elle travaille d'arrache – .....*

- A. oeil
- B. cerveau
- C. tête
- D. pied**

6. *C'est un garçon passif et sans initiative. Il a les deux pieds dans le même .....*

- A. soulier
- B. sabot**

- C. chausson
- D. bas

II. Изберете изречението, което съответства най-точно на значението на използваната фразеологична единица.

• **На английски език**

1. *The man decided to dip his toe in the water.*
  - A. The man came to the decision to take a bath.
  - B. He made up his mind to steal some public money.
  - C. The man decided to become involved in a difficult situation.
  - D. He chose to try something tentatively.**

2. *He caught his brother on the wrong foot.*
  - A. He took him by surprise.**
  - B. He tripped his brother.
  - C. He suddenly attacked him.
  - D. He deceived his brother.

3. *Last week she got her feet wet.*
  - A. She caught a bad cold.
  - B. She started a new job.**
  - C. She suddenly became too frightened to do what she'd planned to do.
  - D. She drove too fast.

4. *She was angry with her cousin because he kept pulling her leg.*
  - A. His cousin was trying to make her fall.
  - B. He was constantly criticizing her.
  - C. Her cousin was fooling her.**
  - D. He was dragging her into trouble.

5. *When she realized she had won the first prize she was knocked off her feet.*
  - A. She was so surprised she didn't know what to do.**
  - B. She tripped from excitement and fell down.
  - C. She was flattered by everyone for personal gain.
  - D. She accepted the news calmly and patiently.

6. „How is your brother getting on?“ „He’s just fine. He doesn’t believe in letting the grass grow under his feet“.

- A. He likes mowing his lawn.
- B. My brother is lazy and idles his time away.
- C. My brother is passionate about playing golf.
- D. He doesn’t waste time by delaying things.**

• **На френски език**

1. *Elle s’embrouilla dans ses explications et perdit complètement pied.*

- A. Elle n’avait plus pied.
- B. Elle ne pouvait plus se contrôler.**
- C. Elle ne pouvait plus mettre pied à terre.
- D. Elle perdit connaissance.

2. *Assez de bavardages! Vous me cassez les pieds plus que vous ne le pensez.*

- A. J’ai subi un accident à cause de votre conduite insupportable.
- B. Vous êtes importuns.**
- C. Vous me faites bien rire.
- D. Je reste complètement immobile.

3. *A la fin du concours il a réussi à couper l’herbe sous le pied de son concurrent.*

- A. Il a pris sa place.**
- B. Il l’a aidé à gagner le concours.
- C. Il a coupé l’herbe sous son pied afin de ne pas tomber.
- D. Il a mal supporté son échec.

4. *Tout le personnel de l’entreprise a été mis à pied pour raison économique.*

- A. Tout le personnel a montré une soumission absolue.
- B. Tout le personnel a fait des efforts pour sauver l’entreprise.
- C. Tout le personnel a été licencié.**
- D. Tout le personnel se sentait humilié par l’attitude de la direction de l’entreprise.

5. *L’enquête judiciaire a donné de bons résultats. Le criminel a été mis au pied du mur.*

- A. Il a été mis en prison.

- B. Il a été condamné à mort.
- C. On l'a accusé sans preuves.
- D. Il a été contraint de reconnaître sa culpabilité.**

6. *Il a pris exactement le contre-pied de ce qu'on lui avait demandé de faire.*

- A. Il a refusé de faire ce qu'on lui avait demandé.
- B. Il a consenti à faire ce qu'on lui avait demandé.
- C. Il a soutenu le contraire pour s'opposer.**
- D. Il a commencé à boiter pour faire ce qu'on lui avait demandé.

2. Задачите от типа „вярно – невярно“ представляват набор от твърдения, като от студента се изисква да определи дали те са верни, или са погрешни. При тези задачи с избран отговор вероятността за случайно налучкване на верния отговор е много по-голяма (50%), отколкото при задачите с три (33%), четири (25%), пет (20%) и повече възможни отговора, затова е препоръчително в теста да се включва по-голям брой дихотомни задачи (Стойнова 1996: 123 – 124).

Някои примери за тестови задачи със структуриран отговор от типа „вярно – невярно“:

I. Прочетете следното твърдение и преценете дали е вярно, или е невярно. Отбележете своя отговор, като го заградите в кръг.

- **На английски език**

1. A person with feet of clay is a person who is admirable in most respects but has a vital weakness. **T/ F**
2. A person who likes stretching his legs likes lying down on the couch in front of the TV. **T/ F**
3. When a person puts his foot in his mouth he drinks too much. **T/ F**
4. When a person is under your feet he helps you do your job more efficiently. **T/ F**
5. If you bring someone to heel, you force him/her to obey you. **T/ F**
6. If you have a foot in both camps, you are involved with two groups of people who have the same aims and opinions. **T/ F**

- **На френски език**

1. Une famille qui vit sur un grand pied arrive difficilement à joindre les deux bouts. **V/F**

2. Quand on met les pieds dans le plat, ou mange salement, avec avidité. V/F

3. Quand on ne sait pas sur quel pied danser, on n'est pas un bon danseur. V/F

4. Si on a le pied à l'étrier, on pourra réussir dans la carrière où on s'engage. V/F

5. Si on retombe sur ses pieds après un échec, on s'avoue vaincu, incapable de résister. V/F

6. Si vous enlevez une épine du pied de votre copain, vous lui permettez de sortir d'une grave difficulté. V/F

3. Задачите за съпоставяне съдържат условие и две колони с думи, числа, символи или изрази. За всеки елемент от първата колона студентът трябва да определи кой е съответстващият му елемент от втората колона.

Някои примери за тестови задачи за съпоставяне:

I. Свържете началото и края на изреченията, съдържащи фразеологични единици:

• **На английски език**

1.	The old man finally died and was carried	the dust off his feet.
2.	The man moved away from the crowd in disgust and shook	with both feet.
3.	He was threatened but instead of fighting he had	on his neck.
4.	When he learned about the proposition he jumped at it	with his feet foremost.
5.	His boss controls his every move. He has put his foot	on his feet again.
6.	After the recession he managed to land	his tail between his legs.

Key:

1. d, 2. a, 3. f, 4. b, 5. c, 6. e

• **На френски език**

1.	Le touriste avait marché toute la journée et en avait	bon pied, bon oeil.
2.	Ce mousse n'a pas encore navigué, mais il a	chaussure à son pied.
3.	La meute était à ses trousses. Il voulait échapper au danger et a pris	au pied de la lettre.
4.	C'est la femme de ses rêves. Il avait enfin trouvé	le pied marin.
5.	Malgré son âge avancé il était alerte et avait toujours	plein les jambes.
6.	Je vous assure que ce garçon vicieux et effronté est un vaurien	ses jambes à son cou.

Corrigé:

1. e, 2. d, 3. f, 4. b, 5. a, 6. c

4. Основната характеристика на задачите със свободен отговор е, че студентът сам конструира своя отговор, а не избира сред няколко предварително зададени такива. Основните предимства на тези задачи са, че се конструират сравнително бързо и лесно и позволяват измерването на комплексни умения и степента на развитие на творческите способности, докато основните им недостатъци са сложността на проверката на изпълнението им и възможността за наличие на субективизъм при проверката, водещо съответно до по-голяма грешка на измерването. В задачите с къс отговор отговорът е ограничен до една или няколко думи, изрази, числа или символи, а към задачите с разширен отговор спадат устното изпитване и задачите от типа „есе“.

Поради по-голямата степен на субективизъм на задачите със свободен отговор се препоръчва да се спазват някои изисквания, например (Стоянова 1996: 131 – 136):

- тестиращият да конструира примерен отговор за всеки въпрос и да присъжда на всеки основен елемент от този отговор по една точка;
- по възможност писмените работи да се оценяват анонимно, без да бъде известно чии работи се проверяват;
- да се оценява по една задача със свободен отговор последователно във всички тестове, за да се спазват едни и същи критерии

рии на оценяване и да се избегне влиянието от отговора на останалите задачи в теста на дадения студент;

- с изключение на случаите, когато се проверява правописът на тестираните лица, да не се отнемат точки за лош правопис, правописни, граматически и пунктуационни грешки в написания текст;
- по възможност задачите със свободен отговор да се оценяват от двама тестиращи и несъгласията между тях, ако има такива, да се разрешават от трети специалист.

Някои примери за тестови задачи с къс свободен отговор:

I. Обяснете значението на фразеологичната единица на съответния чужд език с едно до две изречения.

• На английски език

1. If a man puts his pants on one leg at a time, he .....
(*is a common person; is a very ordinary kind of man*).
2. If you are told to stretch your legs according to the coverlet, you .....
(*should try always to adjust yourself to circumstances and live within your means*).
3. Better the foot slip than the tongue means ..... (*It is better to take a bad step in walking than to say the wrong thing in talking.*)
4. When a man gets up on one's hind legs ..... (*he gets angry and assertive*).
5. Not to have a leg to stand on means ..... (*to have no reasonable or logical basis for an opinion or argument.*)
6. If a person is on his/her last legs, he/she ..... (*is worn out or exhausted.*)

• На френски език

1. Si on s'en va la queue entre les jambes ..... (*on s'en va piteusement après un échec*).
2. Quand on marche sur les pieds de quelqu'un .....
(*on cherche à l'évincer, à prendre sa place, à empiéter sur son domaine*).
3. Quand on a les pieds nickelés ..... (*on se montre habituellement paresseux*).
4. Quand on sèche sur pied ..... (*on se consume d'ennui, de tristesse*).

5. Quand on tire dans les jambes de quelqu'un ..... (*on cherche à lui nuire d'une manière déloyale*).
6. Lâcher pied signifie ..... (*reculer devant un adversaire, s'enfuir ou flancher, être dépassé*).

4. Заключение

На базата на характерни фразеологични единици с компонент „крак“ и предложени систематизирани правила за съставяне на тестови задачи в статията са разработени примерни дидактически тестове по английски и френски език със структуриран и с къс свободен отговор.

Бъдещата работа, която предстои на авторите, може да се разглежда в следните аспекти:

1. Апробиране на цялостните тестове с фразеологични единици на английски език със студенти от ФМИ, а на френски език – със студенти, изучаващи съответния западен език в ПУ „Паисий Хилендарски“.
2. Съставяне на дидактически тестове за проверка на усвояването на фразеологични единици с друг компонент.
3. Оценяване и анализ на получените резултати от тестовете, проведени със студентите.

Благодарности

Това изследване е подкрепено финансово от научен проект към НПД на ПУ „Паисий Хилендарски“, договор НИ11-ФМИ-004.

ЛИТЕРАТУРА

- Бижков 1992:** Бижков, Г. *Теория и методика на дидактическите тестове*. София: Просвета, 1992.
- Иванова 2011:** Иванова, В. Construction and Evaluation of Achievement Tests in English. // *IV национална конференция „Образованието в информационното общество“*. Пловдив, 26 – 27 май 2011, 276 – 285.
- Иванова, Мекенян 2010:** Иванова, В., С. Мекенян. Кратък съпоставителен анализ на фразеологизми с компонент „крак“ в английски, френски и български език. // *Научни трудове – Филология, Том 48, кн. 1, сб. Б*. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 2010, 438 – 448.
- Коен, Уолък 2012:** Cohen, A., J. Wollack. *Handbook on test development: Helpful tips for creating reliable and valid classroom tests*. 26 February 2012

<<http://testing.wisc.edu/Handbook%20on%20Test%20Construction.pdf>>.

- Мекенян, Иванова 2006:** Мекенян, С., В. Иванова. Фразеологични единици с компонент цветообозначение във френски, английски и български език. // *Научни трудове – Филология, том 44, кн. 1*. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 2006, 494 – 511.
- Мекенян, Иванова, Савова 2002:** Мекенян, С., В. Иванова, П. Савова. Опит за характеристика на фразеологизми с компонент „глава“ във френски, английски и български език. // *Научни трудове – Филология, том 40, кн. 1*. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 2002, 263 – 270.
- Мекенян, Иванова, Савова 2004:** Мекенян, С., В. Иванова, П. Савова. Някои наблюдения върху фразеологични единици с компонент числително име във френски, английски и български език. // *Научни трудове – Филология, том 42, кн. 1*. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 2004, 117 – 129.
- Олдърсън, Клапам, Уол 1995:** Alderson, J. C., C. Clapham, D. Wall. *Language Test Construction and Evaluation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Стоянова, 1996:** Стоянова, Ф. *Тестология за учители*. София: Атика, 1996.
- Уикипедия, 2012а:** *Фразеологизъм*, 26 февруари 2012. <<http://en.wikipedia.org/wiki/Phraseme>>
- Уикипедия, 2012б:** *Пословица*, 26 февруари 2012. <<http://en.wikipedia.org/wiki/Proverb>>
- Хийтън 1990:** Heaton, V. *Writing English Language Tests (Longman Handbooks for Language Teachers)*. Harlow: Longman Group UK Ltd, 1990.
- Шкодрова, Мекенян, Иванова 2001:** Шкодрова, Д., С. Мекенян, В. Иванова. Опит за характеристика на фразеологизми с компонент „сърце“ във френски, английски, руски и български език. // *Научни трудове – Филология*. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 2001, 561 – 566.

СИНТАКСИС И КОМПЮТЪРНА ОБРАБОТКА НА СЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Петя Бъркалова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Светла Коева
Институт за български език – БАН

SYNTAX AND COMPUTER PROCESSING OF COMPLEX SENTENCES

Petya Barkalova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
Svetla Koeva
Institute of Bulgarian Language –
The Bulgarian Academy of Sciences

The paper presents an approach for describing the syntactic structure. The ultimate aim is automatic parsing of Bulgarian clauses. The existing classifications of Bulgarian clauses are presented and discussed briefly. The constituent structure defined in some modern Bulgarian Syntax textbooks is also considered. In contrast, a context-dependent approach based on statistical information conning from a large amount of data is suggested.

Key words: Bulgarian syntax, clause structure parsing, context-dependent grammar

1. Въведение

При описанието на строежа на сложното изречение за целите на автоматичния синтактичен анализ се пораждат следните въпроси:

Какви са основните типове сложни изречения в съвременния български език и кои са техните индивидуални характеристики?

Какви са комбинаторните свойства на подчинените изречения по отношение на доминиращите категории NP, AP, VP, ADP и кои са средствата, осигуряващи хипотактичното свързване?

Как да се представи строежът на сложното изречение във вид, подходящ за компютърна обработка?

Какви са закономерностите при паратактично и хипотактично комбиниране на изреченията и как синтактичните факти – структури и закономерности, могат да се представят чрез правила?

Какъв е най-подходящият формат на правилата от гледна точка на компютърната им обработка?

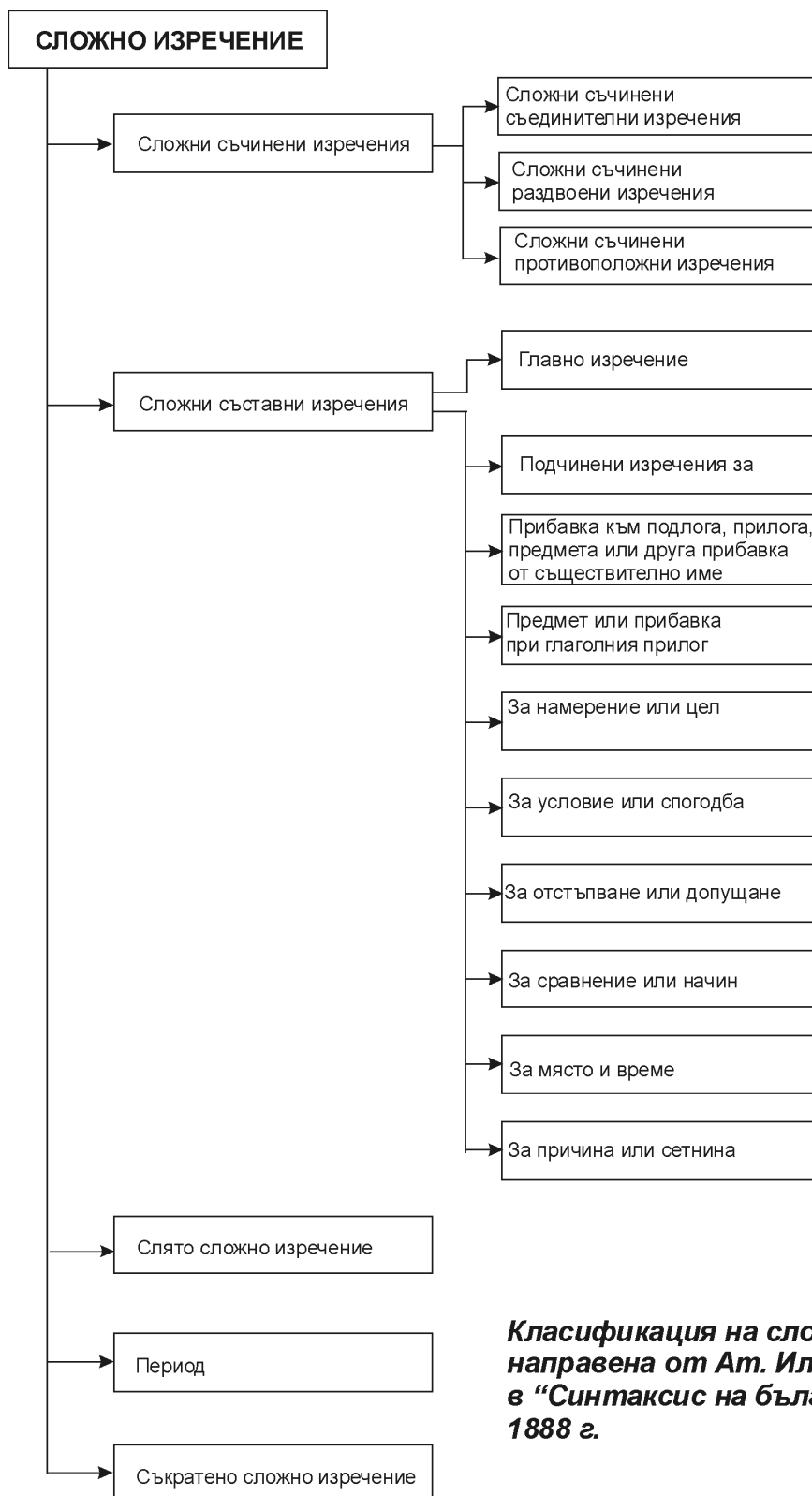
Отговорът на всеки един от тези въпроси изисква сериозни изследвания и експерименти – по тази причина настоящото изложение се ограничава до: кратко представяне на някои класификации на сложните изречения, известни в българската граматична литература; коментар на правилата за конституентност, предлагани в някои съвременни граматики, и предложение за частичен синтактичен анализ за нуждите на компютърната обработка на езика. Ясно е, че структурата на голяма част от простите изречения, които влизат в състава на сложното, се различава съществено от структурата на самостоятелно употребените прости изречения. Следователно основна предпоставка за коректен синтактичен анализ (макар и частичен) е надеждната информация както за границите на простите изречения в състава на сложното, така и за границите на отделните словосъчетания.

2. Класификация на сложните изречения в българската синтактична традиция в зависимост от състава им

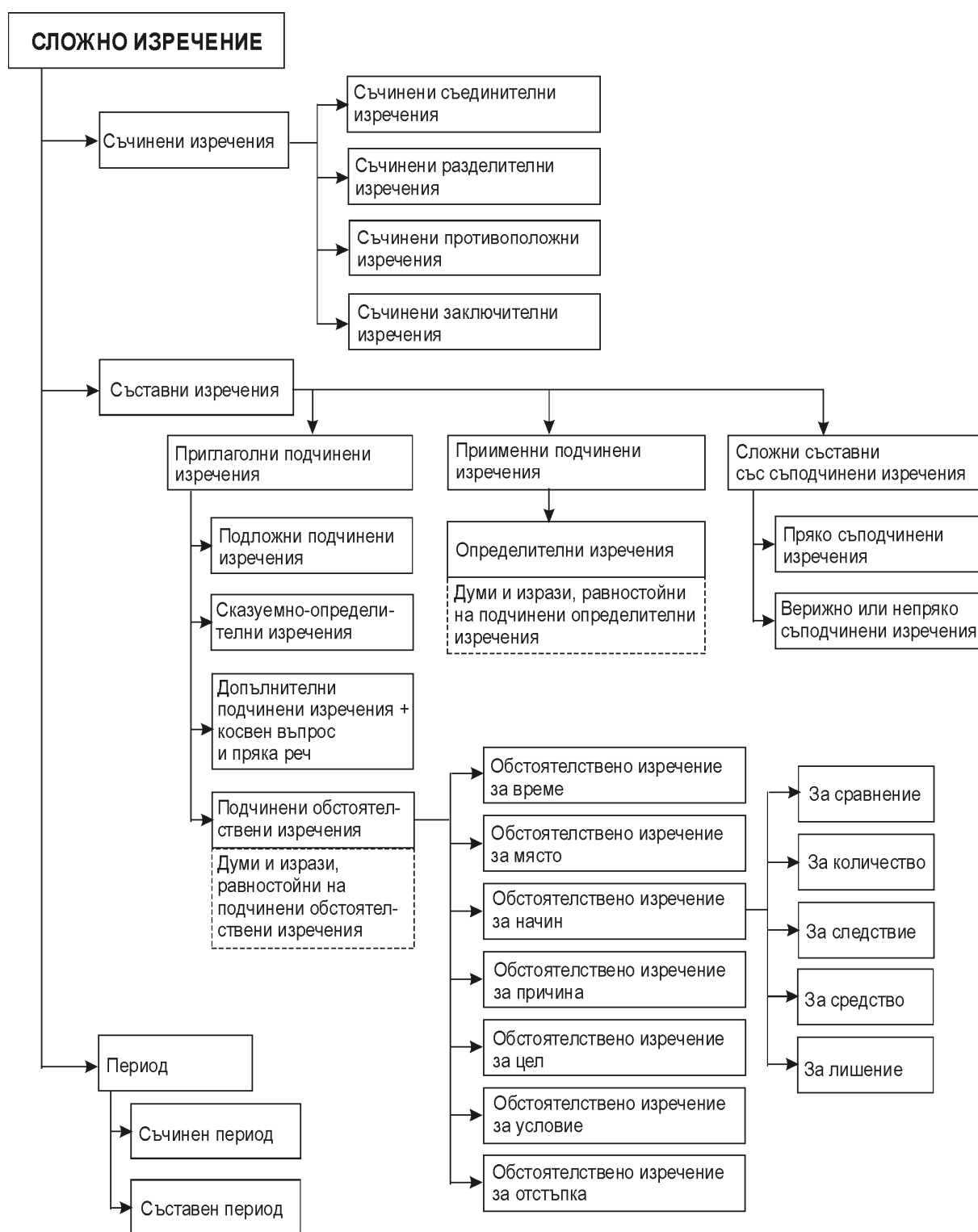
По-долу накратко се илюстрират четири класификации на българското сложно изречение, предложени от Илиев (Илиев, 1888), Калканджиев (Калканджиев, 1936), Пенчев (Пенчев, 1993) и Пашов (Пашов, 1994)¹ в рамките на период, надвишаващ 100 години. Традиционно класификацията включва вида на връзката между простите изречения – съчинителна или подчинителна, и вида на подчинените изречения от гледна точка на синтактичната им функция. По-нови класификации (Пенчев, 1993) обръщат внимание и на начина на свързване на простите изречения – съюзно или безсъюзно (с помощта на относителни и въпросителни местоимения или местоименни наречия или словосъчетания с тях).

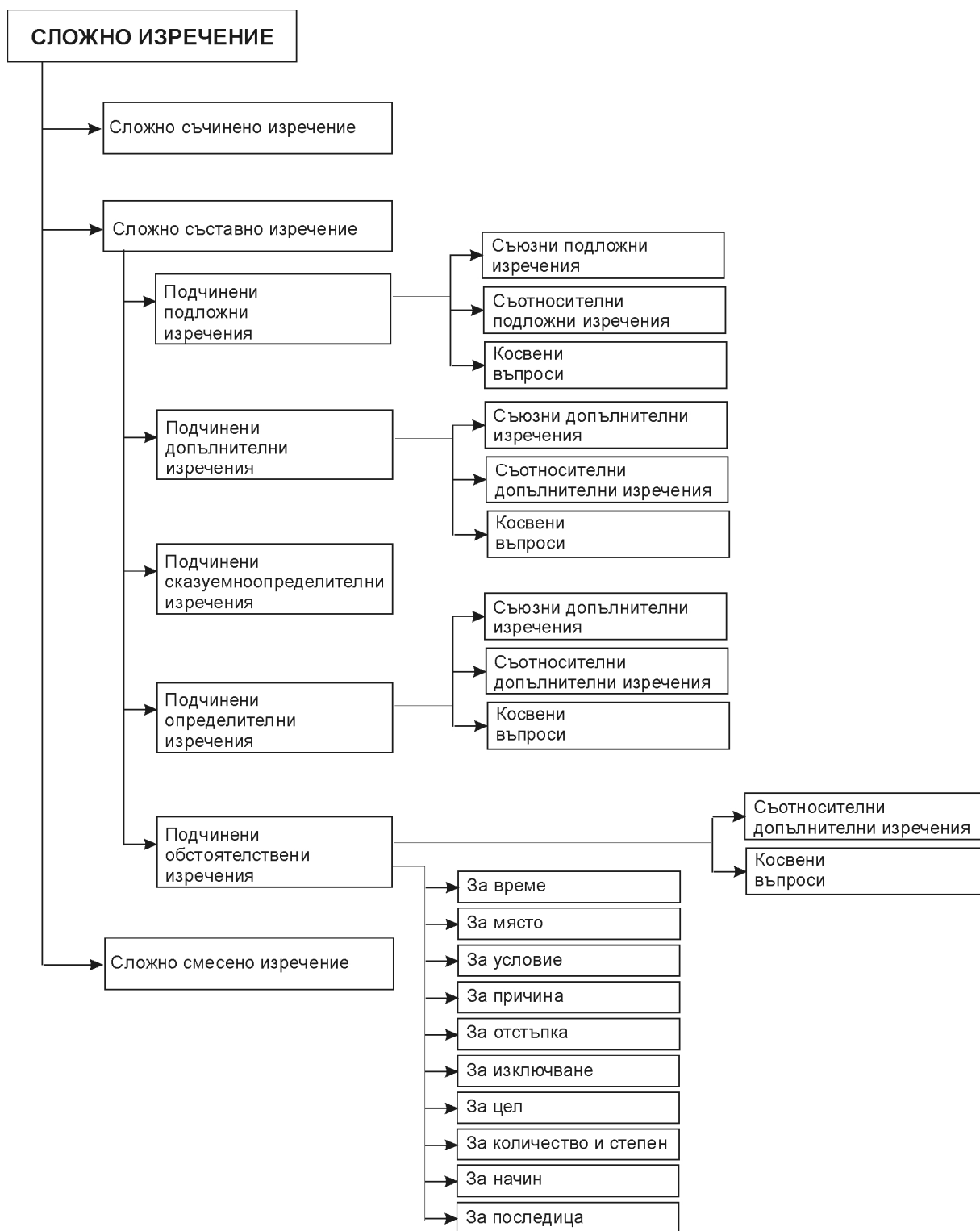
¹ Таблиците са предоставени от П. Бъркалова.

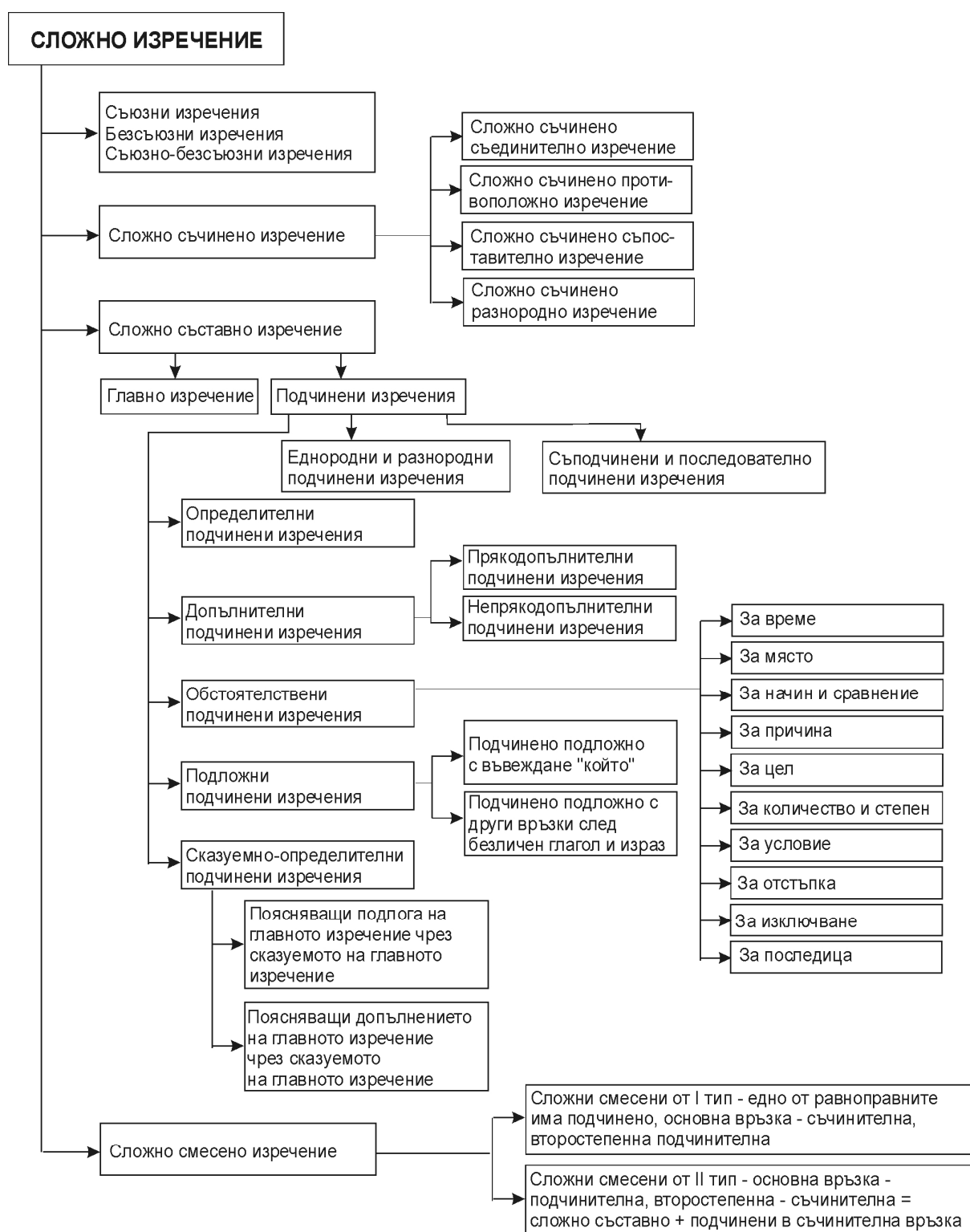
**Класификация на сложните изречения,
направена от Ам. Илиев
в "Синтаксис на българския език"
1888 г.**

Класификация на сложните изречения, направена от П. Калканджиев в "Българска граматика" 1936 г.

**Класификация на сложните изречения,
направена от Йордан Пенчев
в "Български синтаксис. Управление и свързване"
1993 г.**

**Класификация на сложните изречения,
дадена от П. Пашов
в "Практическа граматика"
1994 г.**

До каква степен съществуващите класификации могат да помогнат при решаването на задачи, свързани с автоматичен синтактичен анализ на български сложни изречения? Ако анализът се базира на лингвистични правила (а не е изцяло статистически), за формулирането на правилата е необходимо еднозначно формулиране за границите на фразите, в това число и на простите изречения в състава на сложното; за начините на изразяване на паратактични и хипотактични отношения; за категориите, които са допустими опори; за категориите и подкатегиите (в някои случаи дори групи от лексикални единици), които са допустими предпоставени и задпоставени модификатори на опорите. В този смисъл съществуващите класификации са само необходимата отправна точка, съдържаща минимално лингвистично знание, която трябва да бъде прецизирана и разширена за нуждите на автоматичния компютърен анализ.

3. Конституентни правила

Фразовоструктурните правила, които обикновено се свързват с Трансформационната граматика на Чомски (Чомски, 1957; 1965), покъсно заменени в съвременните лингвистични теории от т.нар. правила за непосредствено доминиране, задават възможните синтактични (конституентни) структури за даден език. Правилата са контекстно-свободни и задават възможните комбинации от лексикални категории (части на речта, допустими в дадена синтактична позиция) и синтактични категории (словосъчетания и изречения, допустими за дадена синтактична позиция). За български основните фразовоструктурни правила са представени от няколко автори Й. Пенчев (Пенчев 1984; 1993), П. Бъркалова (Бъркалова 1997), Св. Коева (Коева 1999) и И. Кръпова (Кръпова 2000).

Например Бъркалова (Бъркалова 1997) описва следните възможности за поява на различни видове подчинени изречения към съответна главна част, разделени в зависимост от начина на свързване и представени в обобщени конституентни правила.

Определителни изречения – в приименна позиция:

- При съществителни: съюзни и безсъюзни (въпросителни и относителни);
- При лични, показателни, неопределителни, отрицателни, обобщителни местоимения: безсъюзни (относителни);
- При прилагателни: съюзни и безсъюзни (относителни);

- При показателни и обобщителни местоимения: безсъюзни (относителни).

Допълнителни изречения – в приглаголна позиция *съюзни* и *безсъюзни* (въпросителни и относителни).

Обстоятелствени изречения:

- При глаголи: съюзни и безсъюзни (относителни);
- При наречия: съюзни и безсъюзни (относителни).

Подложни изречения:

- При пълнозначни глаголи: безсъюзни (относителни);
- При (факултативно и задължително) безлични конструкции: съюзни и безсъюзни (относителни).

Сказуемноопределителни изречения:

- Към подлога, в позицията на предикатива в прикопулна позиция: съюзни и безсъюзни (въпросителни и относителни);
- Към допълнението: съюзни и безсъюзни (относителни).

Ясно е, че съществуват два типа подчинени изречения: изречения, които са във фразовата структура на словосъчетание с главна част съществително, прилагателно, наречие или глагол, и изречения, които заемат позицията на изреченския субект или на изреченския предикат.

Представянето на конституентната структура по подобен начин е коректно, но твърде обобщено за нуждите на автоматичния синтактичен анализ. Съществуват и някои по-детайлни описания на синтактичната структура за български (Петрова, 2009), но те са насочени само към анализа на простото изречения. Макар че, както вече беше отбелязано, структурата на простите изречения в рамките на сложното се различава от структурата на самостоятелно употребените прости изречения – това не засяга отделните фрази и подобни изследвания са полезни, тъй като все още няма пълно и непротиворечиво описание на българския синтаксис.

4. Контекстно-зависими правила

За да се формулират синтактични правила, които коректно да описват фразовата структура за български, е необходимо да се установят еднозначни маркери за границите на фразите, както и всички допустими комбинации от лексикални и синтактични категории, образуващи фрази, които са валидни за български. Това предопределя формата на правилата – бинарни контекстно-зависими правила с десен контекст – граница на фраза. Бинарните фразови структури от

своя страна дефинират зависимости не само между части на речта, но и между специфични граматични характеристики – по такъв начин се предвиждат и възможните ограничения, които се наблюдават в езиковата реализация (Коева, 2010).

Правилата се формулират на базата на статистическа информация за комбинаторните характеристики на българските лексикални единици. По-точно – извлечени са триграми, съдържащи част на речта и граматични характеристики, от големи по обем текстове, представителни за съвременния български език – в случая Българския национален корпус (Коева и Стоянова, 2011). На всяка единица от текста – включително и на пунктуацията – автоматично е приписана съответната граматична информация. Триграмите са унифицирани, като се пази информация за броя на срещанията им и са приложени произволно избрани примери – първо се анализират тези с най-голяма честота на употреба. След унификацията триграмите са сортирани по третия си конституент, а след това, в рамките на получените групи, по втория си конституент. Голяма част от извлечените триграми не илюстрират валидни за българския език фрази. Тези от тях обаче, които съвпадат с действителни фрази, дават надеждна информация за това: кои комбинации от част на речта и граматични характеристики могат да се приемат за еднозначен десен (ляв) край на фраза – десен (ляв) контекст на правилата; и кои комбинации от две части на речта и прилежащите им граматични характеристики могат да се приемат за граматични обобщения на фрази. В някои случаи е уместно да се използват и четириграми, в които се дефинира както десен, така и ляв контекст – маркиращи границите на бинарна фраза. Например в изречението *В една от кабините видя, че управлението отказва*. думите *в* и *от* са разпознати като предлог (P---), думата *една* – като числително бройно в единствено число, женски род, нечленувана форма CQ--:sf0, думата *кабините* – като съществително нарицателно от женски род в множествено число, нечленувана форма (NCF-:pd), думата *видя* – като личен преходен глагол от свършен вид в трето лице единствено число минало свършено време (VPPT:3sa), препинателните знаци *,* и *.* – като пунктуация (PU), думата *че* – като подчинителен съюз (CS--), думата *управлението* – като съществително нарицателно в среден род единствено число, членувана форма (NCN-:sd), и думата *отказва* – като личен преходен глагол от несвършен вид в трето лице единствено число (VPIT:3sp). Извлечените триграми от части на речта и прилежащите им граматични характеристики са илюстрирани в примера по-долу.

P---	CQ--:sf0	P---
в	една	от
CQ--:sf0	P---	NCF-:3pd
една	от	кабините
P---	NCF-:3pd	VPPT:3sa
от	кабините	видя
NCF-:3pd	VPPT:3sa	PU
кабините	видя	,
VPPT:3sa	PU CS--	
видя	,	че
PU	CS--	NCN-:3sd
,	че	управлението
CS--	NCN-:3sd	VPIT:3sa
че	управлението	отказва
NCN-:3sd	VPIT:3sp	PU
управлението	отказва	.

Могат да бъдат формулирани следните правила:

CS--, CLAUSE, PU --> CS--, NCN-:sd VPIT:3sp, PU (съществително и глагол образуват подчинено изречение, ако са между подчинителен съюз и точка)

PP(NCF-:3pd), V--- --> P--- NCF-:3pd, V--- (предлог и съществително пред глагол образуват предложна фраза)

Правилата могат да се формулират, така че да свързват не само лексикални, но и синтактични категории, получени като резултат от действието на други правила. Например:

NP(NCF-:3s0), V--- --> CQ--:sf0 PP(NCF-:3pd), V--- (числително бройно в женски род единствено число и предложна група със съществително в женски род пред глагол образуват словосъчетание с главна част съществително в женски род единствено число – *една кабина от кабините*)

PP, V--- --> P--- NP(NCF-:3s0), V--- (предлог и именна група пред глагол образуват предложна група)

Правилата, формулирани на базата на статистически данни, извлечени от големи по обем корпуси от текстове, и съдържащи информация за нееднозначен маркер за десен или десен и ляв край на фраза, както и достатъчно детайлна информация за част на речта и прилежащите ѝ граматични характеристики, от една страна – предоставят достоверно описание на синтактичната структура на българския език,

от друга страна – предлагат детайлна информация за възможните комбинации и наличните ограничения при съчетаемостта.

5. Заключение

Граматика от контекстно-зависими бинарни правила като описаните по-горе не може да опише еднозначно структурата на всички български изречения, защото ще останат случаи на нееднозначно интерпретиране, в които само човек може да отстрани многозначността. Независимо от това правилата са подходящи за автоматичен анализ, при което ще осигурят голяма точност и относително добро покритие.

ЛИТЕРАТУРА

- Бъркалова 1997:** Бъркалова, П. *Българският синтаксис – познат и непознат*. Пловдив, 1997.
- Илиев 1888:** Илиев, Ат. *Синтаксис на българския език*. Пловдив, 1888.
- Калканджиев 1936:** Калканджиев, П. *Кратка българска граматика*. Пловдив, 1936.
- Коева 1999:** Коева, Св. *Синтаксис и пунктуация*. Пловдив, 1999.
- Коева 2010:** Коева, Sv. *Syntactic Annotation in Bulgarian National Corpus*. // *Proceedings from the seventh international conference Formal Approaches to South Slavic and Balcan Languages*. Dubrovnik, 2010, 35 – 41.
- Коева и Стоянова, 2011:** Коева, Св. и Ив. Стоянова. *Български национален корпус*. // *Български език*, 2011, кн. 3, 137 – 146.
- Кръпова 2000:** Кръпова, Ил. *Лекции по езикознание*. Пловдив, 2000.
- Пашов 1994:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София, 1994.
- Пенчев 1984:** Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. София, 1984.
- Пенчев 1993:** Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване*. Пловдив, 1993.
- Петрова 2009:** Петрова, Ив. *Синтактичен анализ на простото съобщително изречение*. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, 2009.
- Чомски 1957:** Chomsky, Noam. *Syntactic Structures*. The Hague/Paris: Mouton, 1957.
- Чомски 1965:** Chomsky, Noam. *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press, 1965.

LA SYLLABATION AUTOMATIQUE EN FRANÇAIS – UN MODÈLE PHONOLOGIQUE ET SON INFORMATISATION

Malina Dicheva
Université de Plovdiv Païssii Hilendarski

AUTOMATIC SYLLABIFICATION OF PHONEME SEQUENCES IN FRENCH – A PHONOLOGICAL MODEL AND ITS ORGANIZATION

Malina Dicheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This rule-based method of automatic syllabification of phoneme sequences in French effectively embodies a not very well-known phonological model regarding the syllable and its relating allophonic properties. However, based on this model, the algorithm turns out to be both particularly simple and easily extensible to other natural languages and various conflicting constraints.

Key words: automatic syllabification, french language

Le principal objectif de ce travail est de mettre au point un modèle de la syllabe (Nikolov 1998), qui est basé, sans surprise, sur la quantification appropriée d'une caractéristique structurante de la chaîne parlée, mais qui se veut à la fois formel, explicatif et validé (très partiellement ici) par l'expérience.

Ce modèle est formel en ce sens qu'il est formulé avec précision, en excluant toute incertitude, toute ambiguïté. Pour autant, il n'est pas désarmé face à la variabilité théorique (issue de l'indétermination empirique) de la syllabation ; en effet, il s'adapte facilement pour devenir l'équivalent fonctionnel de tout système de règles de syllabation en français, mais, par opposition à ces derniers, il se présente sous forme d'une seule règle. La valeur formelle de cette règle unique et simple apparaîtra clairement dans la comparaison des algorithmes respectifs de syllabation automatique.

<https://p2tk.svn.sourceforge.net/svnroot/p2tk/python/syllabify/syllabifier.py>

Ce modèle devient aussi explicatif quand il se présente comme une construction mentale qui réunit des faits scientifiques, jusque-là épars, dans un système cohérent en les mettant en relation par le biais de considérations fonctionnelles relatives, d'une part, à un principe fondamental de la réalité (y compris langagière), à savoir la loi du moindre effort, et, d'autre part, à l'aperture¹ des phonèmes comme caractéristique structurante de la chaîne parlée.

Ferdinand de Saussure est le premier à mettre en avant, dans ses notes sur la théorie de la syllabe, le rôle de l'aperture des sons : *Each type of sound is characterized by a certain degree of closure (of the mouth) [...]. It follows that one of the main things which is fixed when the quality of a few successive phonemes is indicated are the levels or stages of closure which the phonatory chain must move between.* (Saussure 1897?: 175).

Dans ce même esprit, les oscillations de la mandibule sont considérées dans la théorie „*Frame, then Content*“ de MacNeilage (1998) comme facteur principal de structuration syllabique des langues naturelles. Ce mouvement cyclique d'abaissement et d'élévation de la mandibule (c'est-à-dire le cadre) est d'ailleurs quasi parallèle à la variation alternative de l'aperture dans la parole ; or c'est l'aperture des sons qui représente un cadre pour le contenu (c'est-à-dire les traits phoniques linguistiquement pertinents) qui est beaucoup plus restreint et donc plus précis que le degré d'abaissement de la mandibule. (En effet, plusieurs degrés d'aperture selon les sons peuvent correspondre à un seul et même degré d'abaissement de la mandibule.).

On peut établir aussi un parallèle entre aperture et „sonorité“ (au sens de degré d'intensité perçue) et en arriver ainsi au *principe de sonorité* comme méthode générale bien connue de syllabation. Selon ce principe, les consonnes en début de syllabe doivent se succéder selon une intensité croissante. Le principe de sonorité ne nous permet cependant pas, contrairement au principe d'aperture, d'expliquer directement la raison d'être de la syllabe et des lois de position dans la chaîne parlée du français.

La loi du moindre effort est souvent invoqué comme principe axiomatique de la réalité, qu'il s'agisse de la réalité physique ou des comportements biologiques. Selon A. Martinet, „Le comportement humain est soumis à la loi du moindre effort selon laquelle l'homme ne se dépense que dans la mesure où il peut ainsi atteindre aux buts qu'il s'est fixés.“ (Martinet 1970 : 176-177).

---

¹ aperture: distance entre les organes articulatoires au point d'articulation ; point d'articulation: lieu où la distance entre les organes articulatoires est la plus réduite

Le principe du moindre effort est au cœur de l'ouvrage *Functional Phonology: Formalizing the interactions between articulatory and perceptual drives*, de Paul Boersma (1998). L'auteur pose le même principe mais l'énonce différemment: *the minimization of articulatory effort and the minimization of perceptual confusion*.

On peut utiliser la forme traditionnelle – la loi du moindre effort – en précisant toutefois qu'il s'agit de l'effort global que le locuteur et l'auditeur fournissent dans la communication orale, un effort respectivement d'articulation et de perception.

Dans le domaine de la production et de la perception des sons, une relation directe peut s'établir entre l'aperture comme caractéristique structurante de la chaîne parlée et la loi du moindre effort comme principe axiomatique de la réalité. D'un point de vue purement mécanique, plus l'amplitude d'un mouvement oscillatoire entretenu est grande, plus l'énergie d'entretien est élevée. Par conséquent, pour ce qui concerne l'aperture des sons, la minimisation de l'effort articuloire implique de produire des voyelles plutôt fermées et des consonnes plutôt ouvertes (relâchées), ce qui est corroboré par le mode d'articulation des sons par une personne ivre, mais également par les phénomènes banals d'assimilation de degré d'aperture (par exemple l'harmonisation vocalique) qui sont une manifestation de l'inertie articuloire. L'amplitude d'ouverture/fermeture du canal vocal tend à se réduire donc plus ou moins (au détriments des contrastes perceptifs) par inertie articuloire et en vertu de la loi du moindre effort, ce qui ne signifie évidemment pas qu'une voyelle serait par nature d'autant plus relâchée qu'elle est fermée. L'association terminologique ouverte/relâchée pour une consonne n'est pas évidente, non plus. Selon la définition de l'aperture donnée précédemment, l'aperture d'une occlusive est zéro, que la consonne soit tendue ou relâchée. Il ne serait cependant pas si incongru de concevoir une extrapolation de la notion d'aperture à propos des occlusives. La production d'une occlusive dans la parole commence par la fermeture du canal vocal jusqu'à ce que l'aperture devienne zéro. Néanmoins, la fermeture, au sens propre du terme, du canal vocal va continuer : elle se traduira alors par une augmentation de la zone de contact des articulateurs et donc par une diminution du volume du canal vocal dans la zone du lieu d'articulation².

Étant donné qu'on parle pour se faire comprendre, l'économie articuloire consiste à produire, avec un minimum d'effort articuloire,

² „Lorsqu'on fait varier la force de l'articulation, la zone de contact varie en proportion, augmentant pour les fortes et diminuant pour les faibles. “ (Rousselot 1924: 590).

un signal acoustique portant assez d'information perceptivement pertinente. Une répartition optimale de l'effort articulatoire sur les sons d'une séquence est une répartition non-uniforme car destinée à mettre en valeur les traits acoustiques les plus utiles perceptivement. Si cette répartition est non-uniforme localement, autour de chaque voyelle, elle fait apparaître cependant un pattern d'une voyelle à l'autre. Ce pattern est la syllabe. La répartition non-uniforme de l'effort articulatoire sur les sons de la syllabe détermine la structure phonétique suivante : zéro ou plusieurs consonnes fortes (par position) + voyelle + zéro ou plusieurs consonnes faibles (par position) qui tendent à ouvrir la voyelle ; inversement, toujours selon la loi de position relative aux voyelles à double timbre, la voyelle est généralement fermée en syllabe ouverte.

La force d'articulation d'une consonne contribue d'autant plus à mettre en valeur ses caractéristiques intrinsèques que la consonne est d'aperture croissante, c'est-à-dire inférieure à l'aperture subséquente et suivie d'au moins une voyelle. Ce n'est pas le cas, par exemple, d'une occlusive suivie d'une autre occlusive en position intervocalique, ce qui explique pourquoi la première sera faible et la seconde forte par position. En conclusion, la syllabation en français est définie – dans une première approche – par la règle suivante : Deux voyelles successives sont séparées par une frontière syllabique qui passe devant la première aperture croissante (Nikolov 1998, p. 9). Cette règle n'est pas entièrement satisfaisante car elle est infirmée par un couple de mots comme *restreindre* [RES.tRĔDR] et *restructurer* [RƏ.stRYk.ty.RE] quelle que soit la répartition des consonnes françaises sur l'échelle des apertures. Il y a donc lieu, tout comme pour l'anglais, de rendre compte de la qualité des voyelles.

Le principe *qualité ouverte en syllabe fermée et qualité fermée en syllabe ouverte* énoncé par B. Malmberg (Malmberg 1940: 245) se manifeste par la loi de position relative aux voyelles à double timbre (mais se vérifie statistiquement quant aux autres voyelles). Ce principe s'explique par le fait que les consonnes *implosives* sont identifiées grâce, en grande partie, aux transitions VC. Un plus grand contraste d'aperture sert à mettre en valeur ces traits acoustiques pertinents. Les transitions de type CV sont moins informative que les transitions VC, puisque, à partir de syllabes isolées dont les extrémités proprement consonantiques ont été supprimées (et donc n'ayant recours qu'aux transitions), l'auditeur identifie les consonnes d'autant mieux qu'elles sont finales de syllabe (Sharf & Beiter 1974: 110-116).

Grâce à la loi de position relative aux voyelles à double timbre, cette méthode s'adapte facilement à la variabilité de syllabation en français (par

exemple [vɛs.tiʒ] ou [ve.stiʒ] ; [tɛk.nik] ou [te.knik]). Sa formalisation informatique permet de réaliser un outil de syllabation automatique souple et extrêmement simple. En effet, le code source du programme de syllabation automatique en français (voir ci-dessous) ne contient en fait qu'une ligne de code, reproduisant très strictement le modèle phonologique (sans compter les deux instructions relatives à l'entrée et à la sortie des données – la chaîne de caractères ; l'utilisation des variables statiques P₀, P₁, P₂, P₃ et P₄, représentant les catégories de phonèmes, n'est pas obligatoire mais contribue à la clarté de la présentation.) :

Code source du programme de syllabation automatique en français (en langage *AutoHotkey_L*).

InputBox, string

P0 = (s)?

P1 = (s|p|b|t|d|k|g|f|v|s|z|ʃ|ʒ|m|n|ɲ|ŋ)?

P2 = (r|R|l)?

P3 = (j|ɥ|w)?

P4 = (i|y|u|e|ø|o|ɛ|œ|ɔ|a|ɑ|iː|yː|uː|øː|oː|ɛː|œː|ɔː|ɑː|ɑː)

string := RegExReplace(string, "U" P3 P2 P1 P0 P1 P2 P3 P4, "\$1\$2\$3\$4.\$5\$6\$7\$8", "", -1, RegExMatch(string, "P" P4, L) + L)

MsgBox % string

Les différentes propositions de syllabation de mots français (Laeufer 1992) se présentent généralement chacune sous forme d'un ensemble de règles. Rédiger un programme informatique de syllabation automatique consiste, comme il a été dit, à traduire ces règles en un langage de programmation. Cette approche a été adoptée, par exemple, par Christophe Pallier (Pallier, 2004). Nous avons montré ici qu'il est plus économique de partir d'une règle générale en ajoutant, éventuellement, des exceptions, par exemple /-t.l-/ → /-t.l-/ (*atlas, athlète*...).

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- Boersma 1998:** Boersma, P. *Functional Phonology: Formalizing the interactions between articulatory and perceptual drives*. Hague: Holland Academic Graphics, 1998.
- Laeufer 1992:** Laeufer, C. Syllabification and resyllabification in French. // *Theoretical analyses in Romance linguistics*. Linguistic Symposium on Romance Languages, Ohio State University, 1989. Amsterdam: John Benjamins, 18 – 36.
- MacNeilage 1998:** Macneilage P. F. The Frame/Content theory of evolution of speech production. // *Behavioral and brain sciences*, vol. 21, pp. 499-546.
- Malmberg 1940:** Malmberg, B. Observations sur le système vocalique du français. // *Acta Linguistica*, vol. II, 1940 – 41.
- Martinet, 1970:** Martinet, A. *Eléments de linguistique générale*. Paris: Armond Colin, 1970.
- Nikolov 1998:** Nikolov, R. *Approches pratiques du complexe en phonétique française*. Plovdiv: Presses Universitaires „Païssii Hilendarski“, 1998.
- Pallier 2004:** Pallier, C. *Syllabation des représentations phonétiques de Brulex et de Lexique*. <<http://www.pallier.org/ressources/syllabif/syllabation.pdf>>.
- Rousselot 1924:** Rousselot, P.-J. *Principes de phonétique expérimentale*. Paris: Didier, 1924, tome I.
- Saussure 1897:** Saussure Ferdinand de. *Writings in General Linguistics*. chap.: *Notes on phonology; aperture; theory of the syllable*. (1897?) pp. 173 – 182. Oxford University Press, 2006.
- Sharf & Beiter 1974:** Sharf, D. J., R. C. Beiter. Identification of consonants from formant transitions presented forward and backward. // *Language and Speech*, 1974, v. 17.

**LA SYLLABATION AUTOMATIQUE DE SÉQUENCES
PHONÉMIQUES EN ANGLAIS – ALGORITHME,
APPLICATIONS ET OUTILS**

Roussi Nikolov
Université de Plovdiv Païssii Hilendarski
Elise Ryst
Université Paris 8

**AUTOMATIC SYLLABIFICATION OF PHONEMIC SEQUENCES
IN ENGLISH – ALGORHYTHM, APPLICATIONS AND USES**

Rusi Nikolov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
Elise Ryst
University Paris 8

The presented new algorithm of automatic syllabification allows insertion of dots as syllable boundaries in phoneme sequences in English, in strict accordance with the rules applied, for example, in the *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. The algorithm has already been integrated into several projects, most prominently into *SARP*, into the Arpabet to IPA conversion of the *CMU Pronouncing Dictionary* and into a new computational method to evaluate the phonological distance between words, more consistent with the perceptual data and applied in the computer program *TREFL* for automatic generation of didactically useful associations between words.

Key words: automatic syllabification, english phonological distance

Introduction

Contrairement à la syllabe, la syllabation automatique, au sens technique du terme, est facile à définir. Ce terme désigne la segmentation informatisée en syllabes d'une représentation (acoustique ou graphique) de la parole. La réalité acoustique des frontières syllabiques étant généralement contestée, la question d'une division automatique en syllabes

du signal sonore ne se pose même pas actuellement. Quant à la forme orthographique des mots, la modélisation de la syllabation est peu intéressante intellectuellement en raison de l'arbitraire de l'écriture alphabétique. Les syllabes orthographiques, qui ne coïncident pas toujours avec les syllabes de prononciation (*syl.la.ble* vs /'sɪl.ə.bl/), sont notées, par exemple, dans le dictionnaire *Longman Dictionary of Contemporary English* ou encore dans le *Merriam Webster Dictionary*.

Ce travail traite le cas le plus simple, notamment celui de la représentation de la parole sous forme d'une suite de symboles phonémiques. La syllabation automatique d'une chaîne de phonèmes est par elle-même une tâche de programmation informatique, donc purement technique, puisqu'il s'agit simplement de «traduire» en langage informatique les règles phonologiques de syllabation pour une langue donnée. Nous ne partageons donc pas l'opinion selon laquelle «Automatic syllabification of words is challenging, not least because the syllable is not easy to define precisely» (Marchand & Al. 2009: 1). La syllabation automatique étant définie ici comme une sorte de traduction en langage informatique des règles de syllabation, dire que «la syllabation automatique pose des défis, en particulier parce qu'il n'est pas facile de définir la syllabe de manière précise» équivaut à dire, par parallélisme, qu'il est difficile de traduire la phrase, par exemple, «Je m'appelle Pierre.» parce que l'assertion n'est peut-être pas vraie.

C'est la syllabation qui pose des défis et non pas son automatisation. Pour autant, le rôle de la syllabation automatique, autant sur le plan théorique que pratique, n'est pas négligeable, ne serait-ce que parce qu'on connaît l'importance d'aborder une question, en l'occurrence la syllabe, sous de multiples angles¹.

En effet, au-delà des applications pratiques, l'instrumentalisation des modèles formels de la syllabe sous forme d'outils d'automatisation de la syllabation devient autrement plus intéressante quand on considère l'économie relative de chaque algorithme comme une sorte de mesure de la rationalité du modèle de départ correspondant. Toutes choses égales par ailleurs, un modèle phonologique de la syllabe serait donc considéré comme étant d'autant plus fonctionnel qu'il se traduit informatiquement par une procédure de syllabation simple.

En outre, le modèle informatisé présenté ici relatif à la syllabation en anglais suggère quelques ajustements possibles des représentations

---

¹ „If you understand something in only one way, then you don't really understand it at all.“ – Marvin Minsky.

phonologiques généralement adoptées, notamment concernant les notations /ɪ/ et /ʊ/ en syllabe ouverte non accentuée.

Initialement, ce travail a été motivé par une application pratique de la syllabation automatique dans le cadre d'un projet de conception de la similarité phonologique entre les mots anglais et de réalisation d'outils de l'évaluation automatique (Nikolov 2010, Ditcheva 2010). La représentation phonologique des mots anglais a été fournie par le dictionnaire *the Carnegie Mellon Pronouncing Dictionary*. Afin de prendre en compte la similarité aussi bien de contenu que structurelle, cette représentation a été enrichie par la notation des syllabes.

Un aperçu sur la théorie de la syllabe et les règles de syllabation en anglais

La syllabe, utile pour les descriptions linguistiques (beaucoup d'études en phonologie, en phonétique articulatoire et en psycholinguistique), reste une vaste question de discussion scientifique quant à sa nature, ses rôles et ses frontières. Il existe de nombreuses définitions de la syllabe, mais on leur trouve toujours *a posteriori* au moins une exception dans une langue du monde. Par exemple, pour de nombreux auteurs et pédagogues, toutes les syllabes de toutes les langues ont une voyelle pour noyau. Pour le français, la règle «une voyelle équivaut à une syllabe» fonctionne (Ditcheva, dans cette même revue, décrit les règles de syllabation du français). Pourtant, en anglais, il est attesté, qu'il y a des «consonnes syllabiques», c'est-à-dire des consonnes qui occupent la position de noyau, telles que /l/ et /n/ dans <bottle> et <button>, respectivement ; sans parler d'études sur le tachelhit berbère (Ridouane 2008) qui examinent des mots entiers composés uniquement de consonnes, sans aucune voyelle au niveau phonologique. Ainsi, ces consonnes syllabiques, indiquées dans les transcriptions par un petit trait en dessous de la consonne (ex : /ḷ/), peuvent être traitées par le système de segmentation automatique comme s'il s'agissait de voyelles, pour qu'elles gardent leur comportement de noyau de syllabe dans la suite de règles adoptée.

En linguistique, aucune théorie de la syllabation n'est unanimement acceptée, qu'elle soit considérée comme *a priori* applicable à toutes les langues ou *simplement* à l'anglais. Certaines langues peuvent se contenter d'une règle ou deux, alors que l'anglais en nécessite souvent cinq ou plus. L'ajout d'exceptions à la règle principale permet ici de prendre en compte les particularités de la langue anglaise en gardant la même règle principale

pour toutes les langues. Même si des approches compétitives se contredisent sur de nombreux points, Treiman et Danis (1988) proposent très raisonnablement trois axes généraux sur lesquels il y a consensus quelle que soit la langue : 1) chaque syllabe contient au moins une voyelle ou une consonne syllabique ; 2) la syllabation suit, le plus souvent, des règles phonotactiques : si une consonne ou une séquence de consonnes est illégale en début de mot, elle est aussi illégale en début de syllabe ; 3) il y a en début de syllabe accentuée le plus possible de consonnes formant une suite phonotactiquement légale.

La plupart des approches linguistiques s'accordent sur la syllabation des séquences VC'V de l'anglais (où V=voyelle inaccentuée, C=consonne possible en position initiale de syllabe, et 'V=voyelle accentuée) pour les syllaber ainsi : V.C'V (frontière syllabique placée avant la consonne quand l'accent porte sur la dernière syllabe), par exemple <machine> /mə'ʃi:n/. Cependant, les linguistes sont en désaccord en ce qui concerne la syllabation des séquences 'VCV en anglais (où 'V =voyelle accentuée, C=consonne possible en position initiale ou finale de syllabe, et V=voyelle inaccentuée) où la séquence 'VCV peut être syllabée 'V.CV, 'VC.V ou 'VC.CV, en fonction des règles de syllabation adoptées :

«city»	:	ci-ty	ou	cit-y	ou	cit-ty
?						
C'VCV	:	C'V.CV	ou	C'VC.V	ou	
C'VC.CV	?					

Ainsi, ce sont bien les règles de syllabation qui sont ici difficiles à choisir.

Dans les années 1970-80, la segmentation des mots VCV en syllabes pouvait déjà dépendre, selon l'auteur, de différents critères comme la vitesse d'élocution, le contexte vocalique et accentuel (place de l'accent, qualité de la 1ère voyelle quand accentuée), du niveau linguistique (phonétique ou phonologique). Certains linguistes (comme Pulgram 1970), ont proposé des listes de règles régissant la syllabation des mots, sous forme de règles successives. Pour certains auteurs, la nature de la voyelle accentuée en anglais détermine la syllabation des séquences 'VCV. Si la voyelle accentuée d'une séquence 'VCV est longue et qu'elle peut être en

position finale de syllabe, la consonne est alors attribuée à la syllabe qui la suit. Si la voyelle accentuée d'une séquence 'VCV est brève ou que la consonne qui la suit est illégale en position initiale de syllabe, la consonne est alors attribuée à la syllabe qui la précède. Kahn (1976) adopte la même approche, sauf qu'il marque aussi une différence en fonction du débit de parole : si le locuteur parle lentement, il syllabera tous les mots V.CV, indépendamment de la place de l'accent ou de la qualité des voyelles. D'ailleurs, pour Hoard (1971), «toutes les séquences 'VCV sont syllabées 'V.CV» (ex : <ci-ty>).

A l'époque des premières études sur la syllabe, les linguistes n'avaient pas à leur disposition l'instrumentation et les outils informatiques que nous connaissons aujourd'hui. Pourtant aujourd'hui encore, divers principes de syllabation sont proposés dans des manuels d'anglais oral et dans les dictionnaires de prononciation. Souvent, les syllabations proposées par le dictionnaire *Longman* (2008, 3ème édition) sont différentes de celles proposées par le dictionnaire *Cambridge* (2011, 18ème édition), justement parce que les règles adoptées sont différentes, inférées soit prioritairement en fonction de l'orthographe et de la segmentation en morphèmes (ex : <help.ing> /^hhelpɪŋ/, *Longman*) ou en fonction de règles phonologiques, par exemple de sonorité croissante en début de syllabe (ex : <hel.ping> /^hhel.pɪŋ/, *Cambridge*). Il n'y a pas encore, à notre connaissance, de dictionnaire de prononciation, qui présente une segmentation syllabique présentant une transcription phonologique impliquant une consonne ambisyllabique, même si à l'écrit beaucoup de dictionnaires découpent les mots à consonne doublée entre les deux (ex : <sil-ly>, <diz-zy>) ; probablement car pour beaucoup de phonologues, chaque phonème ne doit occuper qu'une position syllabique et chaque frontière syllabique ne doit intervenir qu'entre deux phonèmes. Le système de segmentation automatique en syllabes présenté ici permet de présenter des découpes alternatives et donc, si cela est souhaité, une segmentation incluant le marquage de consonnes ambisyllabiques.

Parmi les différentes approches de syllabation, il est récurrent de faire appel à des règles phonologiques. La notion de sonorité pour définir la syllabe, remonte à peu près au début du 20ème siècle, avec Saussure (1916, «sonority scale») notamment. La syllabe est alors décrite comme une enveloppe de sonorité croissante puis décroissante. La question de la sonorité croissante ou des pics de sonorité dans les principes de syllabation a ensuite été réadaptée et rediscutée dans de nombreux travaux, dont ceux

de Clements (1990, «sonority cycle»). Il est reconnu que le principe de sonorité s'applique, *a priori*, à toutes les syllabes de toutes les langues du monde, mais rares sont les langues qui l'appliquent dans tous les contextes. Pour les mots en anglais comprenant plusieurs consonnes en position intervocalique, comme <dolphin>, la règle classique de sonorité croissante suffit généralement à leur syllabation (liquide de sonorité supérieure à la fricative qui suit : première sonorité croissante juste avant la fricative <▲dol▲phin▲> /^ldɒl.fɪn/). Les cas les plus problématiques de mots à plusieurs consonnes intervocaliques à syllaber en anglais sont les mots ayant une fricative /s/ suivie d'une occlusive sourde, /p/, /t/ ou /k/ dans l'agrégat consonantique où /s/ est parfois appelé «extra-syllabique», par exemple <dusky> /^ldʌski/. Le problème est résolu ici par l'adoption de règles telles que l'attribution d'une position spéciale dans l'échelle de sonorité pour le /s/, analysé alors comme de moindre sonorité que l'ensemble des fricatives et occlusives.

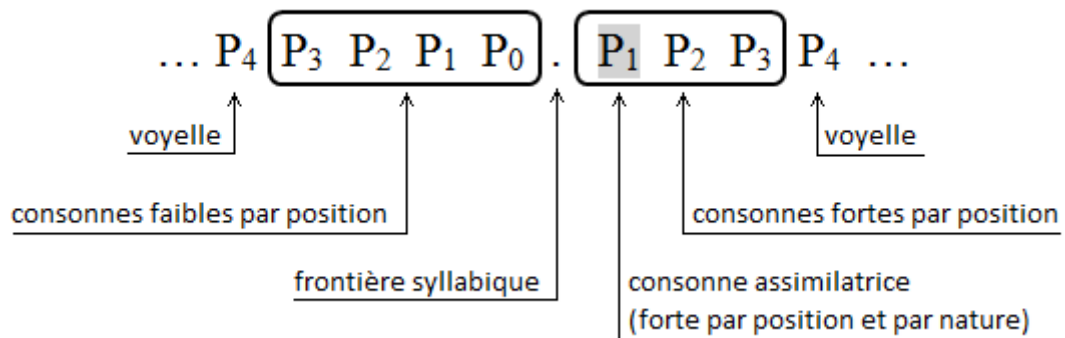
La syllabe étant le plus souvent définie comme unité phonologique, il est plutôt rare qu'on lui reconnaisse une existence phonétique. Des outils utilisés en phonétique (dont *PRAAT*) permettent déjà une syllabation automatique de transcriptions phonologiques (pouvant elles-mêmes être automatisées) pour plusieurs langues dont le français, mais ceux-ci ne sont pas encore efficaces pour l'anglais et demandent à l'utilisateur d'être familiarisé avec l'application de scripts. Par conséquent, l'originalité de ce travail porte davantage ici sur le fait de révéler, au travers d'un outil ergonomique, des règles de syllabation cohérentes et économiques applicables à autant de langues que possible dont l'anglais.

Règle de base et ajustements phonotactiques

Pour toute séquence intervocalique (les consonnes syllabiques étant considérées comme des voyelles), cette méthode de syllabation automatique consiste en deux procédures successives : 1) remplacement des phonèmes dans une structure linéaire, c'est-à-dire dans une suite de positions dont chacune est associée à des caractéristiques segmentales prédéfinies et où la frontière syllabique est déterminée aussi, et 2) prise en considération des contraintes phonotactiques propres à l'anglais.

On voit apparaître une régularité stricte suite à l'application de la deuxième procédure – chaque fois que la prise en considération des contraintes phonotactiques remet en cause la règle de base, la frontière syllabique se déplace à droite d'un phonème.

La structure intervocalique est basée sur un modèle des lois de position dans la chaîne segmentale en français :

Fig. 1. *Modèle des séquences intervocaliques permises en français*

Cette suite de positions est une généralisation des séquences intervocaliques possibles en français, où chaque position est associée à des caractéristiques segmentales particulières (intrinsèques : tableau 1, et positionnelles : consonnes faibles ou fortes, assimilatrices ou assimilables). Le point entre P₀ et P₁ représente la frontière syllabique. L'indice de position indique la catégorie de phonèmes susceptibles d'occuper la position correspondante. Le remplacement d'une séquence intervocalique doit se faire de droite à gauche, c'est-à-dire qu'en procédant successivement de droite à gauche, chaque consonne occupera la position correspondante le plus à droite ; certaines positions resteront vides, en ce sens qu'elles ne seront associées à aucune consonne.

Tableau 1 : Restrictions de contenu des positions segmentales

Position	Phonèmes
P ₀	la fricative /s/
P ₁	les bruyantes (les occlusives et les fricatives)
P ₂	les consonnes nasales et les liquides
P ₃	les semi-consonnes
P ₄	les voyelles

On peut envisager la séquence P₄ P₃ P₂ P₁ P₀ P₁ P₂ P₃ P₄ comme l'écriture concise d'un ensemble de chaînes de phonèmes, plus spécialement l'ensemble des séquences intervocaliques possibles. Or, l'écriture concise [grâce à l'utilisation de caractères génériques et

opérateurs] *d'un ensemble de chaînes* [de caractères] est la définition précise de ce qu'on appelle en informatique une expression régulière (Wall & Al. 2001: 31). Le langage des expressions régulières, méthode puissante et efficace de traitement du texte, permettra donc de donner une expression informatique immédiate du modèle phonologique représenté sur la fig. 1.

Ce modèle s'adapte facilement à la variabilité de syllabation en français (par exemple [vɛs.tiʒ] ou [ve.stiʒ] ; [tɛk.nik] ou [te.knik]) et, comme on le verra, aux contraintes phonotactiques en anglais. Sa formalisation informatique permet de réaliser un outil de syllabation automatique souple et extrêmement simple. En effet, le code source du programme de syllabation automatique en français (voir ci-dessous) ne contient en fait qu'une ligne de code, sans compter les deux instructions relatives à l'entrée et la sortie des données (la chaîne de caractères), reproduisant très strictement le modèle phonologique. (L'utilisation des variables statiques P₀, P₁, P₂, P₃ et P₄, représentant les catégories de phonèmes, n'est pas obligatoire mais contribue à la clarté de la présentation.) :

Code source du programme de syllabation automatique en français
(en langage *AutoHotkey_L*)

```
InputBox, string
```

```
P0 = (s)?
```

```
P1 = (s|p|b|t|d|k|g|f|v|s|z|ʃ|ʒ|m|n|ɲ|ŋ)?
```

```
P2 = (r|l)?
```

```
P3 = (j|ɥ|w)?
```

```
P4 = (i|y|u|e|ø|o|ɛ|œ|ɔ|a|ɑ|iː|yː|uː|øː|oː|ɛː|œː|ɔː|ɑː|ɑː)
```

```
string := RegExReplace(string, "U" P3 P2 P1 P0 P1 P2 P3 P4,  
"$1$2$3$4.$5$6$7$8", "", -1, RegExMatch(string, "P" P4, L)  
+ L)
```

```
MsgBox % string
```

Les différentes propositions de syllabation de mots français (Laeufer 1992) se présentent généralement chacune sous forme d'un ensemble de règles. Rédiger un programme informatique de syllabation automatique consiste, comme il a été dit, à traduire ces règles en un langage de

programmation. Cette approche a été adoptée, par exemple, par Christophe Pallier (Pallier, 2004). Nous avons montré ici qu'il est plus économique de partir d'une règle générale en ajoutant, éventuellement, des exceptions, par exemple :

/-.tɪ-/ → /-t.l-/ (atlas, athlète...)

En anglais, même avec un nombre plus important des cas en dehors de cette même règle générale (à savoir six, voir l'extrait du code source ci-dessous), un algorithme fondé sur le modèle de la fig. 1 s'avère efficace.

```
string := RegExReplace(string, "(^|[^aeɔə])([eæʌɒɪʊ])\.(.)",
"$1$2$3.") ; happy, city
string := RegExReplace(string, "ï", "ɪ")
string := RegExReplace(string, "ö", "ʊ")
string := RegExReplace(string, "\.([td])l", "$1.l") ;
needless, effortless
string := RegExReplace(string, "\.stʃ", "s.tʃ") ; textual US
string := RegExReplace(string, "\.stju\.", "s.tju.") ; textual
UK
string := RegExReplace(string, "([\u026A])\.\.([lr])([ei])", "$1\u026A$2.$3") ;
period; financially, blackberry, cooperation
string := RegExReplace(string, "\u0259\.n\u0259r.i", "\u0259n.\u0259r.i") ` ` ;
dictionary
```

Le code source complet des programmes de syllabation automatique en anglais est accessible à l'adresse suivante : <http://web.uniplovdiv.bg/rousni/autosyll/>; il peut être comparé avec celui, par exemple, de Joshua Tauberer (2011). En outre, un programme dérivé de ce code (autosyll.exe) est téléchargeable à la même adresse ; son mode d'emploi se résume ainsi : sélectionner une séquence de phonèmes, appuyer et relâcher rapidement la touche *Ctrl* pour l'anglais ou *Shift* pour le français ; la transcription du mot s'affichera, avec des points pour noter les frontières syllabiques, ainsi que les règles spécifiques appliquées (s'il y en a). Pour réaliser plus facilement le test de l'algorithme de syllabation, on peut sélectionner la transcription des mots proposée, par exemple, par le dictionnaire en ligne de *Cambridge University Press* : les symboles autres que phonémiques (points, accents, barres obliques) seront effacés dans un

premier temps pour procéder ensuite à l'application des règles de syllabation automatique.

Il est à noter que ces règles sont pratiquement fondées sur des informations concernant exclusivement les phonèmes. Pour autant, on ne peut nier le rôle que joue l'accentuation dans la syllabation en anglais, puisque le timbre des voyelles et l'accentuation sont interdépendants.

Cette interdépendance n'est cependant pas toujours manifeste dans la transcription phonétique. Ainsi, les voyelles /ɪ/ et /ʊ/ sont les seules en anglais qui n'apparaissent jamais en finale de mot mais peuvent se trouver en finale de syllabe (en dépit du principe des contraintes phonotactiques). Cette «incohérence» de syllabation s'explique par une confusion de notation : «il existe également un *ɪ* et un *ʊ* non accentués qui ne se confondent pas avec *ɪ* et *ʊ* bien qu'on n'utilise qu'un seul signe pour les transcrire» (Viel 1992: 49). (Nos propres observations expérimentales montrent d'ailleurs qu'en syllabe ouverte les /ɪ/ et /ʊ/ non accentués se confondent assez souvent avec le schwa.) Il est donc impossible de déterminer les frontières syllabiques à partir d'une suite de symboles phonémiques comme /kə'ɪkʃʊləm/ qui ne fournit aucune information directe sur l'accentuation/la centralisation concernant les voyelles /ɪ/ et /ʊ/. En matière de règles de syllabation en anglais, le recours à des règles d'accentuation s'impose donc afin de lever l'indétermination du timbre des voyelles /ɪ/ et /ʊ/, à moins de partir d'une transcription plus informative au niveau segmental, comme c'est le cas du *Longman Dictionary of Contemporary English* :

curriculum /kə'ɪkʃʊləm/   **citizen** /'sɪtɪzən/

C'est le cas aussi du dictionnaire *The CMU Pronouncing Dictionary* où l'accentuation des voyelles dans les mots fait partie intégrante de la notation même de chaque voyelle et détermine ainsi son timbre.

Face au mode de transcription où le timbre/l'accentuation des voyelles /ɪ/ et /ʊ/ n'est pas explicitement noté dans les formes phonémiques à syllaber (par exemple les trois /ɪ/ dans /sɪləbɪfɪkeɪʃən/), nous suggérons le recours à une seule règle d'approximation issue de considérations rythmiques pour éviter le recours aux nombreuses règles d'accentuation traditionnelles et traiter assez correctement la syllabation automatique des mots contenant /ɪ/ et/ou /ʊ/ : les voyelles /ɪ/ et /ʊ/ sont généralement non accentuées en voisinage d'une

voyelle accentuée, c'est-à-dire autre que /ɪ/, /i/ (en finale de mot), /ʊ/ ou /ə/. Cette règle n'est pas valable pour les mots composés comme *off-putting* /,ɒf'pʊt.ɪŋ/. D'ailleurs elle est sans effet, par exemple, sur le second /ɪ/, pourtant non accentué, dans le mot *signification* /,sɪg.nɪ.fɪ'keɪ.ʃən/ et *particular* /pə'tɪk.jʊ.ləʳ/, mais une fois la règle rythmique appliquée, pour deux occurrences successives des voyelles /ɪ/ et /ʊ/, la seconde sera non accentuée.

À titre d'exemple d'application pratique, le dictionnaire *The CMU Pronouncing Dictionary*² sera converti en API, avec notation des frontières syllabiques (voir annexe 3). Ce dictionnaire de prononciation de l'anglais américain, utilisant un code de transcription appelé *Arpabet* où chaque phonème est représenté par une séquence de caractères ASCII, rend compte de l'accentuation des voyelles, ce qui facilite largement la syllabation automatique. Par exemple, le /ʊ/ dans *ambushes* est centralisé (car en syllabe ouverte non accentuée), alors qu'il ne l'est pas en syllabe fermée comme dans *ambush* et *ambushed* :

```
AMBUSH AE1 M B UH2 SH
AMBUSHED AE1 M B UH2 SH T
AMBUSHES AE1 M B UH0 SH IH0 Z
```

Il en est du même du /ɪ/ : des signes différents sont utilisés en fonction 1) de la forme sous-jacente de la voyelle et 2) de l'accentuation, par exemple :

```
REMIND R IY0 M AY1 N D
CITIZEN S IH1 T IH0 Z AH0 N
```

La syllabation automatique est donc largement facilitée par cette notation explicite de l'accentuation, mais, en revanche, d'autres difficultés de conversion Arpabet - API apparaissent en raison, par exemple, de l'opposition entre /u/ et /ʊ/ (qu'on observe en syllabe ouverte non accentuée devant respectivement une voyelle ou une consonne), dont l'absence dans *The CMU Pronouncing Dictionary* est illustrée par les deux mots suivants :

² <http://www.speech.cs.cmu.edu/cgi-bin/cmudict>

ACCENTUATE AE0 K S EH1 N CH UW0 EY0 T
ACCUSATION AE2 K Y UW0 Z EY1 SH AH0 N

Notre objectif à été de générer automatiquement une liste en texte plein des mots anglais (133354 dans *The CMU Pronouncing Dictionary*) accompagnés de leur transcription phonétique en API et en conformité exacte avec celle qui est proposée, par exemple, par *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. Cette nouvelle forme du dictionnaire de prononciation constitue la base de données d'un outil de gestion d'associations, didactiquement utiles, sur la base de similarités phonologiques, y compris structurelles, entre mots anglais.

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- Clements 1990:** Clements, G. N. The role of the sonority cycle in core syllabification. // *Papers in Laboratory Phonology I*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 283 – 333.
- Ditcheva 2010:** Ditcheva, M. Formalisation d'un aspect poétique du discours par évaluation de la distance phonologique entre mots. // *Plovdiv University Paissii Hilendarski, Scientific Papers*, vol. 48, Book 1, Part B, 2010 – Philology, 407 – 412.
- Hoard 1971:** Hoard, J.W. Aspiration, tenseness, and syllabification in English. // *Language*, N°47, 1971, 133 – 140.
- Kahn 1976:** Kahn, D. *Syllable-based generalizations in English phonology*. Bloomington: Indiana Univ. Linguistics Club, 1976.
- Laeufer 1992:** Laeuffer, C. Syllabification and resyllabification in French. // *Theoretical analyses in Romance linguistics*. Linguistic Symposium on Romance Languages, Ohio State University. Amsterdam: John Benjamins, 18 – 36.
- Marchand 2009:** Marchand, Y., C. R. Adsett, and R. I. Damper. Automatic syllabification in English: A comparison of different algorithms. // *Language and Speech*, vol. 52, N°1, March 2009, 1 – 27.
- Nikolov 2010:** Nikolov, R. Similarité de prononciation entre mots – développement théorique et application. // *Plovdiv University Paissii Hilendarski, Scientific Papers*, vol. 48, Book 1, Part B, 2010 – Philology, 413 – 416.
- Pallier 2004:** Pallier, C. *Syllabation des représentations phonétiques de Brulex et de Lexique*. <<http://www.pallier.org/ressources/syllabif/syllabation.pdf>>.
- Pulgram 1970:** Pulgram, E. *Syllable, word, nexus, cursus*. La Hague: Mouton, 1970.

- Ridouane 2008:** Ridouane, R. Syllables without vowels: phonetic and phonological evidence from Tashlhiyt Berber. // *Phonology* 25, 2008, 321 – 359.
- Saussure 1916:** Saussure (de), F. *Cours de linguistique générale*, Lausanne: Payot, 1916.
- Tauberer 2011:** Tauberer, J. *The P2TK automated syllabifier*. <<https://p2tk.svn.sourceforge.net/svnroot/p2tk/python/syllabify/syllabifier.py>>.
- Treiman 1988:** Treiman, R. & Danis, C. Syllabification of Intervocalic Consonants. // *Journal of memory and language*, 27, 1988, 87 – 104.
- Viel 1992:** Viel, M. *La phonétique de l'anglais*. Paris: Que sais-je ?, 1992.
- Wall 2001:** Wall, L., Christiansen, T., Orwant, J. *Programmation en Perl*. O'Reilly Media, Inc., 2001.

**АКУСТИЧНО МОДЕЛИРАНЕ НА СИСТЕМАТА
НА ФРЕНСКИТЕ ГЛАСНИ С ПОМОЩТА
НА ПРОГРАМАТА SARP5**

Нина Чочева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**ACOUSTIC MODELLING OF THE SYSTEM OF FRENCH
VOWELS USING THE PROGRAM SARP5**

Nina Chocheva

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

For modeling the system of French vowels are used three short texts representative of standard modern French. The data are processed with SaRP5 and organized in database, which contains analogical data to other authors and allows visual comparison by superposition of the proper graphics. In this article is proposed a method of approach, based on the using of information technology which allows to admit the variability of the acceptable values of F1/F2 thus in view of the needs of foreign languages.

Key words: French vowels, information technology, SARP5, variability (positional and idiolect), F1/F2, foreign languages learning

I. Въведение

Парижкият френски е общоприет като модел за стандартно френско произношение (Детей 2008: 476, Леон 1997: 14, Морен 2000: 91). В рамките на стандартния френски се наблюдава голяма произносителна вариативност, която е обект на експериментални изследвания в настоящата статия. Предмет на изследване е идиолектната и позиционната вариативност на една френска орална гласна – полуотворено предноезично [ɛ].

По-голяма част от авторите (Мартен 2001, Тюбаш 1989: 79, Леон 1997: 67, Делатр 1948: 477, Ников 1994: 175) представят произносителната норма за гласните под формата на две числа, които отразяват стойностите на първия и втория формант на гласните като основ-

ни и достатъчни характеристики за идентифицирането на тембъра им. В действителност експериментите показват, че зоната на толерантност около тези стойности е изключително широка и зависи от различни фактори – от анатомичните особености на обучавания, от пола и възрастта му, от фонетичния контекст. Актуалността на изследването се обуславя от липсата на системно и обективно описание на произносителната норма на гласните. Целта на настоящия труд е да се прецизира тази норма, като се очертае зоната на толерантност под формата на области, които отразяват идиолектната и контекстуалната вариативност на гласните. Формата на тези области варира според различните говорители. Именно с оглед на голямата вариативност настоящото изследване предлага нов модел за произносителната норма на гласните, който ще се изгради въз основа на база данни от звукови файлове, управлявани от програмата SARP5.

Вариативността е присъща на речта. В чуждоезиковото обучение тя се оказва особено важна, защото е в основата на въпроса трябва ли обучаваните да следват фиксиран, строг модел на произношение, или има допустими граници на отклонение от този модел. Тази голяма зона на променливост трудно намира приложение в чуждоезиковото обучение. Не е необходимо обучаваните да се стремят да усвояват абстрактен модел на произношение на гласните по начина, по който те са представени в класическия вокален трапец (Ников 1990: 177; Международна фонетична азбука¹, Делатр 1948: 477). В някои случаи това дори е невъзможно. Произносителната норма за всеки говорещ е различна в зависимост от индивидуалните му анатомични характеристики, от идиолектните му особености.

Усвояването на добро произношение, но не задължително автентично, а съобразено с индивидуалните анатомични особености и артикулационни навици, е важен етап към постигането на по-висока цел, каквато е успешната комуникация на чужд език. Съществуват компютърни програми за анализ и оценка на речта (Дичева, Домерг, Рист 2009: 258), които предоставят обратна информация за характеристиките на звуковете (WinPitch, Praat, Speech Filing System, Speech Analyzer). Изследователите фонетици разполагат със съвременни средства за получаване на актуални данни за произношението на говорители, които да използват най-вече за правилно усвояване на произношението (при начинаещи или самообучаващи се например) и ко-

---

¹ <http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/vowels.html>.

ригирането му, когато е необходимо. Такава съществуваща програма е Speech Analyzer Rapid Plot (SARP5)².

В настоящия труд се използва програмата за акустичен анализ на речта SARP5. Това е програма разширение към програмата Speech Analyzer v3.0.1³, която предоставя възможността за акустично моделиране на системата на френските орални гласни. Традиционният акустичен модел на гласните, отразяващ стойностите на първи и втори формант (F1/F2) като най-съществените им характеристики, не ги отразява достатъчно надеждно от гледна точка на описанието на гласните поради високата степен на вариативност – идиолектна и позиционна. Чрез използването на програмата SARP5 се предлага подход, позволяващ да се отчете значителната вариативност на приемливите стойности на F1/F2 и така, с оглед на нуждите в чуждоезиковото обучение, да се адаптира класическият акустичен модел на гласните към индивидуалните анатомични особености и трайните (но не задължително лоши) артикулационни навици у изучаващите езика.

Програмата Speech Analyzer Rapid Plot беше избрана за настоящите експерименталните изследвания, защото предлага редица предимства в сравнение с останалите програми. Позволява бързо отчитане на стойностите на формантите по два начина: автоматично (с едно кликуване на средния бутон на мишката), но също и по интерактивен начин чрез спектрограмата на гласната (с вертикално плъзгане на мишката) или чрез графика на спектъра (чрез хоризонтално плъзгане на мишката) (Николов, Хери-Бени 2008: 574). По ясен и лесно изпълним начин е възможно да се разположат характеристиките на отделен изказ в съвкупност от референтни изяви, например спрямо такива на говорител, който се приема за модел (смятан за прототипен) (Дичева, Домерг, Рист 2009: 258). Програмата предоставя графичен образ на средните стойности на изследваните гласни, а потребителят сам може да подбере кои гласни предоставят надеждни стойности и да направи голям брой измервания, които да интерпретира. Потребителят има възможност също така да създава и записва серии от вокални реализации, да ги асоциира и анимира.

Предимството и значението на информационните технологии за чуждоезиковото обучение, в случая програмите Speech Analyzer и SARP5, се изразяват в това, че те доказват по неоспорим начин, че говоримият език е променлив, динамичен и невинаги отговаря на нормативния произносителен модел.

---

² <http://web.uni-plovdiv.bg/rousni/sarp/bg/index.html>.

³ <http://www.sil.org/computing/sa/index.htm>.

II. Метод

1. Корпус

Базата данни на програма SARP5 има йерархична организация: библиотеките посочват чуждия език (FR, BG, UK, USA), а колекциите са съставени от папки с името на говорителя, съдържащи звукови файлове, от които се извличат и анализират вокалните реализации. За целите на настоящото изследване е съставен корпус, организиран по същата схема. Библиотеката е посветена на френския език, а колекциите съответстват на определени говорители. Представените резултати от акустични измервания поставят началото на изграждане на база данни за френските гласни, която, от една страна, има описателна стойност за системата на френските гласни, а от друга страна, намира приложение в чуждоезиковото обучение (ЧЕО).

Програмите Speech Analyzer и Speech Analyzer Rapid Plot (SARP5) предоставят възможност за бърз анализ на големи по обем корпуси и анализ на речта на обучавани. С оглед на тези нови възможности е уместно да се обогати моделът на френските гласни, като се отчете идиолектната и позиционната вариативност.

Речта на трима журналисти от френското радио France-info⁴ послужи за обект на експерименталните изследвания. Хрониките на това радио са свободно достъпни в интернет⁵, а техническите параметри на звуковите файлове позволяват качествен акустичен анализ на речта. Техническите параметри са важни за акустичния анализ, защото, когато качеството на записа не е достатъчно добро, често се получават отклонения при формантните стойности на гласните (Николов, Домерг, Рист 2007: 94).

Тъй като емоционалните характеристики на речта не са предмет на изследване, избраните текстове са с информационна стойност и са неутрални от стилистична гледна точка.

Тримата журналисти, хрониките, които представят, и конкретните записи са:

- Jérôme Colombain: chronique „Nouveau monde“, podcast „De tablettes pour tous les goûts à l’IFA de Berlin“, le 2 septembre 2011⁶;
- Emmanuel Davidenkoff: chronique „Question d’éducation“, podcast „Le pléonasme“, le 28 août 2011⁷;

⁴ <<http://www.france-info.com>>.

⁵ <<http://www.france-info.com/-chroniques-.html>>.

⁶ 2.09.2011, 3.09.2011 <<http://www.france-info.com/chroniques-nouveau-monde-2011-09-02-des-tablettes-pour-tous-les-gouts-a-l-ifa-de-berlin-559050-81-109.html>>.

⁷ 28.08.2011, 29.08.2011 <<http://www.france-info.com/chroniques-un-jour-une-question-2011-08-28-qu-est-ce-qu-un-pleonasme-550423-81-534.html>>.

- Fabienne Chauvière: chronique „Question de choix“, podcast „À qui profite le cacao du commerce équitable ?“, le 15 octobre 2011⁸.

Оригиналните записи са сегментирани на кратки изкази и конвертирани във формат WAV с помощта на програма Audacity⁹. Този формат не е единствен за програмата Speech Analyzer, но е разпознаваем за Speech Analyzer Rapid Plot (SARP5). От ергономична гледна точка е препоръчително сегментирането на текста на кратки изкази от порядъка на отделни изрази или кратки изречения.

За тримата говорители, представители и на двата пола, са подбрани по три кратки фрази, съдържащи една и съща гласна в ударена позиция. Акустичните измервания на гласните показват значителни различия, които илюстрират необходимостта от обогатяване на понятието норма при произношението на гласните звукове.

2. Експериментални измервания

2.1. Целта на първия етап на измерванията е да се покаже идиолектната вариативност на тримата говорители, чиито вокални реализации са сравнени с един от езиковите модели на програма SARP5.

2.2. Целта на втория етап от измерванията е да се илюстрира позиционната вариативност, т.е. влиянието на контекста.

Това разделение е условно, защото двата параметъра – идиолект и контекст – се анализират едновременно.

3. Подход

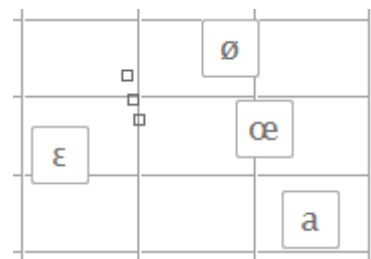
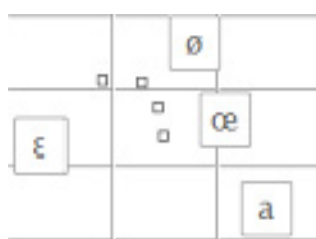
Програмата SARP5 използва езиково релевантните характеристики на гласните, каквито са стойностите на първи и втори формант, за да представи гласната „като точка в двумерна (равнинна) координатна система“ (Николов, Хери-Бенит 2009: 2). С многобройни измервания програмата позволява да се построяват, записват и анализират диаграми, въз основа на които да се описват гласните звукове. Тук използваме едно от приложенията на програмата, а именно – за съпоставяне на изказванията на носители на езика (френски радиожурналисти), и поспециално – конкретните реализации на гласни, за да докажем, че дори в рамките на една общност, каквато е радиото, съществуват различия в артикулаторните, а оттам и в акустичните характеристики на гласните. При съществуването на такива различия дори при естествени носители на езика е препоръчително изучаващият чужд език да намери подходящия произносителен модел, към който да се придържа, за да усвои добро произношение. Проведени са изследвания (Бабел 2012: 177), ко-

---

⁸ 15.10.2011, 15.10.2011 <http://www.france-info.com/chroniques-question-de-choix-2011-10-15-a-qui-profite-le-cacao-du-commerce-equitable-568645-81-207.html>.

⁹ <<http://audacity.sourceforge.net/download/>>.

ито доказват, че чрез спонтанно, непринудено фонетично подражаване и в резултат на последователно излагане на определен начин на говорене говорителите започват да звучат по-близо до модела^{10,11}.

а) „une tablette à double écran tactile“

б) „Sony observait“

Фиг. 1. Реализации на гласната полуотворено предноезично [ε] в думите „tablette“ и „observait“ на първия говорител¹², сравнени с модел на произношение на естествен носител на езика

Позициите с етикети изобразяват графично езиковия модел на гласната, а белите точки – конкретните реализации на гласната в даден изказ. Ясно се установява, че няма съвпадение на речевия (индивидуалния) модел с езиковия, който е идеализиран. Но от това не следва, че първият говорител произнася по лош или грешен начин тази гласна. Напротив, в зависимост от индивидуалните му анатомични и артикулационни характеристики гласната [ε] е малко по-задноезична от тази в модела.

Както беше споменато, програмата SARP5 позволява множество измервания на формантните стойности на гласните чрез изчисляване и бързо онагледяване на средните им стойности, на базата на които да се създаде индивидуален модел на произношение за конкретен говорител. По този начин се предлага още по-голяма конкретизация на езиковия модел, например с оглед на вариативността в една общност. Обогащането на базата от звукови файлове на програмата е една от посоките на бъдещото ѝ развитие.

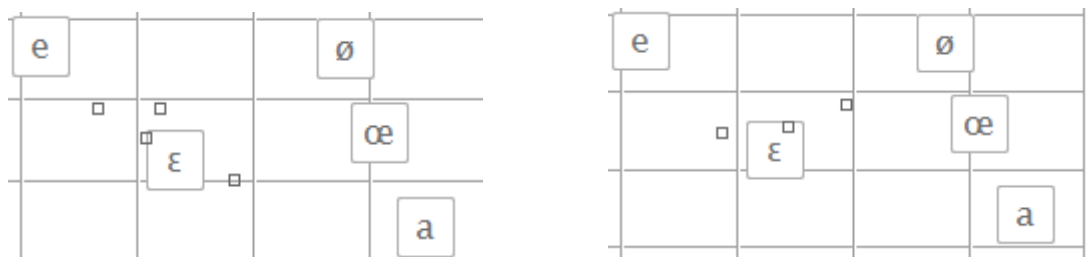
¹⁰ „Spontaneous phonetic imitation is the process by which a talker comes to be more similar-sounding to a model talker as the result of exposure.“

¹¹ Изборът на произносителен модел, който да се следва, се подкрепя и от една популярна теория (Better Speaking English), според която при изучаването на чужд език е желателно да намерим естествен носител на езика, на чието произношение да се стремим да подражаваме. Това може да е някой познат или радиоговорител, когото да запишем и внимателно да слушаме как говори.

¹² Jérôme Colombain, възраст – 43 г.,

<http://fr.wikipedia.org/wiki/J%C3%A9r%C3%B4me_Colombain>

При втория говорител¹³ точките, отразяващи динамичните реализации на гласната, се отклоняват много по-малко от езиковия модел на гласната.

Фиг. 2. Реализация на гласната полуотворено предноезично [ε] в думата „grammaire“ от израза „Et un pléonasmе est un terme de grammaire“ на втория говорител, сравнена с модел на произношение на естествен носител на езика

Освен графично резултатите от измерванията на реализациите на гласните на двамата говорители се запазват в помощен файл в числена форма с цел прецизен количествен анализ на отклонението от нормата.

Избраният от нас подход за изследване на реализациите на гласни на журналисти от френското радио предполага говорители от различен пол. Затова третият говорител е жена¹⁴, а изказите ѝ са сравнени с модела на произношение от базата данни на програмата SARP5, Catherine Flot-Dommergues.

Фиг. 3. Реализация на гласната полуотворено предноезично [ε] на третия говорител в думата „tellement“ от израза „Le chocolat est tellement tendance“

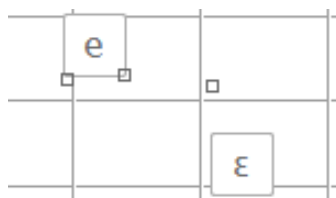
Разликите между мъжкия и женския глас се дължат на разлики в честотата на основния тон. Според някои автори (Бояджиев, Тилков 1999: 32, Вътв 2002: 40, Кърлова 1997: 180, Демер 2000: 37, която изследва и влиянието на други фактори) формантните честоти на женския глас са с 20% по-високи от тези на мъжкия глас. Стойности

¹³ Emmanuel Davidenkoff.

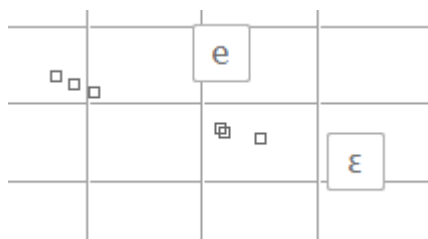
¹⁴ Fabienne Chauvière.

на формантните честоти се различават у отделните автори, но обобщените данни показват, че за мъжете честотата на основния тон варира между 85 и 200 Hz, а при жените от 160 до 350 Hz. Тази разлика се дължи на специфичните анатомични особености на двата пола. Мъжете произнасят звуковете с по-ниска честота на звука, защото гласилките им са по-дебели и по-дълги. И затова за „нуждите на спектралния анализ при повечето научни изследвания се използват като удобни мъжките гласове“ (Кърлова 1997: 180). Жените притежават по-тънки гласни струни, на които се дължи по-високата честота на произнасяния звук и по-ясната артикулация, представена в плана на първи и втори формант от по-периферно разположени гласни звукове (Николов, Хери-Бени 2008: 574). Женският глас е по-труден за акустичен анализ в сравнение с мъжкия. Интересът към този анализ е оправдан, тъй като периферните реализации на гласните се срещат често и дори съставят произносителната норма на гласните за женски глас.

Както става ясно, има единодушие по въпроса за разликите между мъжкия и женския глас, основаващи се на анатомични особености. Въпреки това Кърлова твърди, че „индивидуалните различия на говорните органи при различните хора (с изключение на хората с явни физически дефекти на органа) не оказват значително въздействие на характера на произнесените звукове. Разликата между детския и мъжкия глас или между мъжкия и женския обикновено не е релевантна.“ (Кърлова 1997: 110). Както и „че такава задължителна връзка не съществува“ между дадена артикулация и акустичния ефект, предизвикан от нея. Това твърдение се оказва недостатъчно обусловено, тъй като резултатите от експерименталните изследвания доказват, че такава разлика съществува и тя се потвърждава както от литературни данни, посочени по-горе, така и от Фиг. 4 и 5, илюстриращи периферност на реализациите на гласни, произнесени от жена, сравнени с реализациите на гласни, произнесени от мъж.

Фиг. 4. Реализация на гласната полуотворено предноезично [ε] на третия говорител (Fabienne Chauvière) в думата „tellement“ от изрече „Le chocolat est tellement tendance“, сравнена с произносителен модел на мъж (Bruno Duvic) – по-периферно разположение на гласните на жената в сравнение с тези на мъжа

Фиг. 5. Реализации на гласните полуотворено предноезично [ε] в „*maîtres*“ и на полузатворено предноезично [e] в „*chocolatiers*“. Позициите с етикети (големите квадрати) представят мъжкия произносителен езиков модел на Bruno Duvic, а малките квадратчета – женския на Fabienne Chauvière

При създаването на индивидуални произносителни модели на говорители от мъжки и женски пол са необходими повече измервания в голям корпус от изказвания.

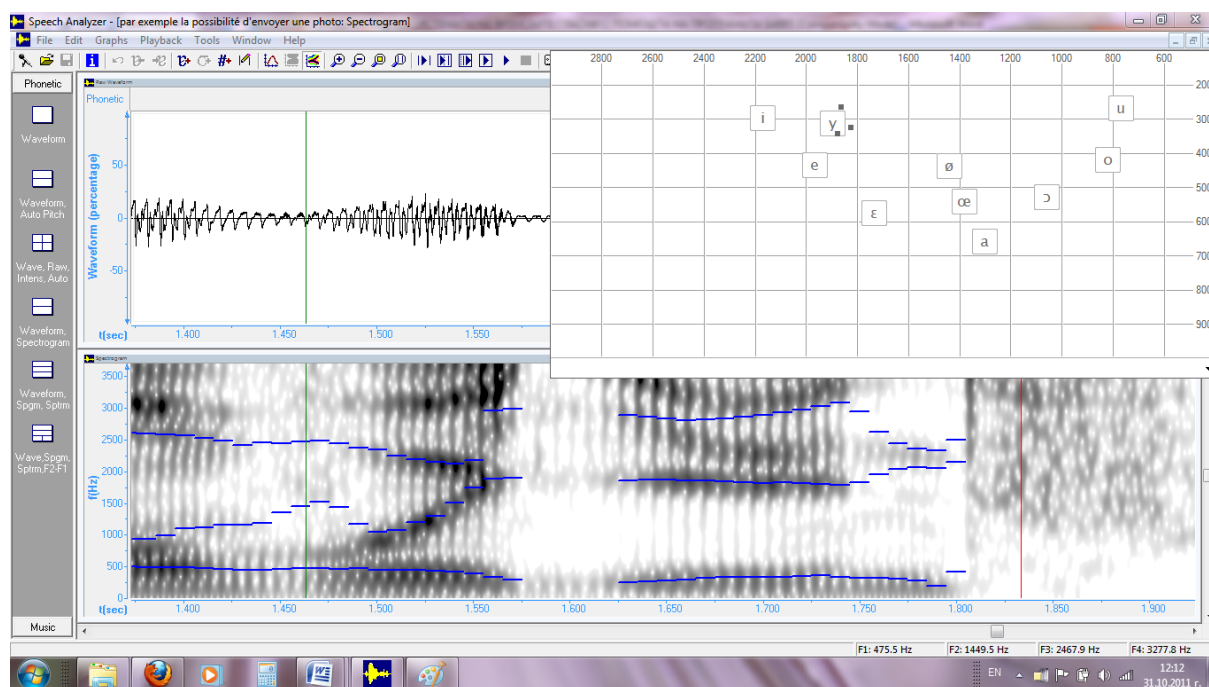
Другият важен параметър, който трябва да се отчете, за да се постигне поставената цел – адаптиране на класическия акустичен модел на френските гласни към индивидуалните анатомични особености и артикулационни навици на изучаващите чужд език с помощта на програмата SARP5, – е позиционната вариативност. При този вид вариативност се наблюдава и отчита как фонетичният контекст влияе на произношението на гласната.

Взаимното влияние на звуковете в свързаната реч е неоспоримо явление. Някои автори (Льосар 1996) говорят за два вида промени вследствие на това влияние. При свободната вариация (*variation libre*) промените на звуковете се обясняват с нелингвистични фактори като произход, възраст, пол, ниво на образование. При обусловената вариация (*variation conditionnée*) същите промени се дължат на лингвистичния контекст, в който звуковете си влияят взаимно. Свързаната реч е последователност от координирани движения на артикулаторните органи (Ников 1994: 63). Те непрекъснато преминават от позицията, в която е артикулиран предходният звук, в тази, в която се артикулира следващият. Тези динамични артикулаторни движения оказват влияние на произношението на звуковете в речта.

Позиционната вариативност илюстрираме с пример от речта на първия говорител¹⁵, а именно с израза „*envoyer une photo*“. Според правилата на фонетичната транскрипция окончанието на глагола „*envoyer*“ се транскрибира с полузатворена предноезична гласна [e].

¹⁵ Jérôme Colombain.

Такава транскрипция предписва и електронният многоезичен речник Ларус¹⁶ [ã.vwaʒe]. Отново с помощта на програмите Speech Analyzer и SARP5 получаваме следния резултат за израза „envoyer une photo“.

Фиг. 6. Разположение на полузатворена предноезична гласна [e] в близост с [y] от израза „envoyer une photo“. Спектрограмата на изказа „envoyer une“ показва, че вторият формант съвпада за двете гласни [e] и [y]

Полузатворената предноезична гласна [e] се ситира в акустичния трапец по-близо до затворената предноезична гласна [y], а не на очакваната позиция до [e]. Причината за това разположение е влиянието на контекста. Под влияние на следващата закръглена предноезична гласна [y] в „une“ полузатвореното [e] не се артикулира напълно, артикулаторните органи се нагласяват за произнасяне на следващата лабиална гласна [y] и въпросната гласна [e] се разполага по-близо до [y]. Нагледно доказателство получаваме от спектрограмата на израза в Speech Analyzer. Вторите форманти на двете гласни са разположени на еднаква височина, т.е. не се възприемат като различни гласни.

Отчитането на позиционната и идиолектната вариативност е от съществено значение за акустичното моделиране на системата на френските гласни. Анализирането на тези два параметъра в по-голям по обем корпус ще позволи получаването на по-надеждни резултати,

¹⁶ <<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-italien/envoyer>>.

които да се използват за адаптирането на класическия акустичен модел на гласните към индивидуалните анатомични особености и трайни артикулаторни навици на изучаващите френски език.

Една от бъдещите цели на нашите изследвания е чрез изследване речта на много говорители да се обогати базата данни на програмата SARP5 и да се предложи концепция за по-оптималната ѝ организация спрямо френския език.

III. Обобщение

От анализиранияте изкази на трима журналисти (двама мъже и една жена) от френското радио France-info беше изолирана една гласна [ɛ], която беше сравнена с модели на произношение от базата данни на програмата SARP5, съответно мъжки и женски. И при тримата говорители беше нагледно показана идиолектната вариативност, т.е. конкретните реализации на гласните звукове на тримата говорители имат различна степен на отклонение от предоставения езиков модел. Но тези отклонения не нарушават комуникативния процес, което на практика доказва, че идеализираният произносителен модел, какъвто е традиционният акустичен трапец, е трудно приложим в чуждоезиковото обучение и че конкретният обучаван (или самообучаващ се) може да не го следва точно, а в зависимост от анатомичните си особености да отговаря на друг модел.

Използвайки възможностите на информационните технологии и в частност на програмите за акустичен анализ, изследователите фонетици намират връзка между анатомичните индивидуални особености на даден говорител и акустичните признаци на гласните. Промяната на анатомичните особености (по възраст например) води до промяна на акустичните характеристики на гласните. При наличието на такава връзка е възможно традиционният акустичен трапец да бъде адаптиран към индивидуалните анатомични особености на говорители чрез акустично моделиране на системата на френски гласни с множество измервания с програмата SARP5.

ЛИТЕРАТУРА

Бабел 2012: Babel, M. Evidence for phonetic and social selectivity in spontaneous phonetic imitation. // *Journal of Phonetics* № 40, 2012, 177 – 189.

Бояджиев, Тилков 1999: Бояджиев, Т., Д. Тилков. *Фонетика на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999.

Вътов 2002: Вътов, В. *Фонетика и фонология на българския език*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2002.

- Делатр 1948:** Delattre, P. Un triangle acoustique des voyelles orales du français. // *The French Review* – XXI, № 6, 1948, 477 – 484.
- Демер 2000:** Demers, M. Le registre vocal de tous les jours. // *DIALANGUE, Bulletin de linguistique*, volume 11, avril 2000, 37 – 46.
- Детей, Льо Гак 2008:** Detey, S., D. Le Gac. *Didactique de l'oral et normes de prononciation : quid du français „standard“ dans une approche perceptive*. Congrès Mondial de Linguistique Française, Paris, 2008.
- Дичева, Домерг 2008:** Dicheva, M., J.-Y. Dommergues. Modèles acoustiques des voyelles du français et de l'anglais – voix de femme. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*, 2008, Филология, том 46, кн. 1, сб. А, с. 203 – 210.
- Дичева, Домерг, Рист 2009:** Dicheva, M., J.-Y. Dommergues, E. Ryst. Modélisation et acquisition des voyelles à l'aide du logiciel SARP5. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*, 2009, Филология, том 47, кн. 1, сб. Б, 258 – 272.
- Кърлова 1997:** Кърлова, Р. *Фонетика и фонология*. Благоевград, 1997.
- Леон 1997:** Léon, M., P. Léon. *La prononciation du français*. Paris: Nathan, 1997.
- Льосар 1996:** Lessard, G. *Introduction à la phonétique française*. Queen's University at Kingston, 1996, 3.12.2011 < <http://post.queensu.ca/~lessardg/Cours/215/>>.
- Мартен 2001:** Martin, P., 20.10.2011 <<http://www.phonetique.ulaval.ca/illust.html#voyspec>>.
- Морен 2000:** Morin, Y.-Ch. *Le français de référence et les normes de prononciation*. *Cahiers de l'Institut de linguistique de Louvain*; 26 (1), 2000, 91 – 135.
- Ников 1994:** Nikov, M. *Phonétique générale et française (cours théorique)*. Sofia: Presses Universitaires „St. Kliment Ohridski“, 1994.
- Николов, Домерг, Рист 2007:** SARP5: un outil de représentations graphiques multi-points et multi-séries des formants vocaliques. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*, 2007, том 45, кн. 1, сб. А, 88 – 95.
- Николов, Р., Хери-Бени 2008:** Nikolov, R., N. Herry-Bénit. Spécificité méthodologique de l'analyse des voyelles dans la voix de femmes. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*, 2008, том 46, кн. 1, сб. А, 574 – 582.
- Николов, Р., Хери-Бени 2009:** Nikolov, R., N. Herry-Bénit. Езикови ресурси в звукова форма – фонетични изследвания и приложение в чуждоезиковото обучение с помощта на програмата SARP5. // Доклад (приет за публикуване) на работната среща на тема *Информационните технологии в хуманитаристиката. Създатели и потребители на електронни ресурси*. Пловдив, 23 – 24 октомври 2009 г.
- Тюбаш 1989:** Tubach, JP. *Description acoustique. La parole et son traitement automatique*. Paris: Masson, 1989.

**VOIX DE FEMMES, VOIX D’HOMMES: A PROPOS
DE L’IDENTIFICATION DU GENRE PAR LA VOIX CHEZ
DES AUDITEURS ANGLOPHONES ET FRANCOPHONES**

Erwan Pépiot
Université Paris 8

**VOICE-BASED GENDER IDENTIFICATION BY FRENCH
AND ENGLISH LISTENERS**

Erwan Pépiot
University Paris 8

This experimental study investigates the role played by different acoustic parameters on voice-based gender identification. A perceptual experiment was jointly conducted on French and American English hearers. The results show that intonation is an important clue for the French hearers but not for the American English participants, who are more sensitive to mean F0. This suggests that one’s mother tongue plays a role in the strategies adopted to identify the speakers' gender by voice.

Key words: phonetics, gender identification, male voices, female voices, fundamental frequency, intonation, cross-language differences

Introduction

La fréquence fondamentale moyenne est communément considérée comme étant la principale différence entre les voix d’hommes et les voix de femmes: elle se situerait respectivement aux alentours des 120 Hz et des 240 Hz (Vaissière 2006). Cependant, de nombreuses études ont mis en évidence d’autres différences: le timbre, c’est-à-dire la position des formants (Coleman 1976; Pépiot 2009), l’intonation¹ (Brend 1975), ou encore la position de la zone de bruit des fricatives (Schwartz 1968). Ces différences s’expliqueraient, tout du moins partiellement, par des éléments

---

¹ Le terme *intonation* désigne ici les variations de la courbe de F0 dans le temps.

physiologiques: plis vocaux plus épais et conduit vocal plus long chez les locuteurs masculins (Fant 1966).

Le rôle joué par chacun de ces paramètres dans l'identification du genre² par la voix fait quant à lui l'objet de débats. Si la majorité des auteurs considère que la fréquence fondamentale moyenne est le principal paramètre (Pausewang Gelfer & Mikos 2005; Coleman 1976), quelques auteurs suggèrent qu'il s'agirait du timbre (Arnold 2008). Cette dernière étude a été menée sur des francophones, contrairement aux autres expériences de ce type, menées sur des anglophones. En outre, le rôle de l'intonation n'a à ma connaissance pas fait l'objet de recherches.

La plupart des études menées dans ce domaine semblent avoir largement sous-exploité un autre élément important: les différences inter-langues. Sur le plan acoustique, les différences de timbre entre les hommes et les femmes, par exemple, varient considérablement d'une langue à l'autre (Johnson 2005). Ces différences inter-langues pourraient permettre d'expliquer les résultats en apparence contradictoires mentionnés plus haut, sur le rôle respectif du timbre et de la fréquence fondamentale dans l'identification du genre par la voix.

Dans le cadre de cette étude, portant sur l'identification du genre par la voix, j'ai souhaité travailler sur l'influence de ce facteur „langue“, sur le rôle joué par la fréquence fondamentale moyenne (à différents niveaux), et sur celui joué par l'intonation. Pour cela, il m'a fallu mettre au point une expérience d'identification du genre par la voix, qui permette de tester tous ces paramètres. Mes hypothèses de départ sont les suivantes:

H1: *La fréquence fondamentale moyenne joue un rôle dans l'identification du genre par la voix.*

H2: *Cette dernière joue un rôle plus important chez les anglophones que chez les francophones.*

H3: *L'intonation joue un rôle dans l'identification du genre par la voix.*

L'intérêt d'une telle étude est multiple. D'une part, cela permettrait une meilleure compréhension des processus cognitifs entrant en jeu lors de l'identification du genre par la voix. D'autre part, ces données pourraient être largement exploitées dans d'autres disciplines, tels que la sociologie,

---

² J'ai choisi d'utiliser ici le mot *genre*, traduction de l'anglais *gender*, plutôt que le mot *sexe* afin de souligner la dimension culturelle des différences entre hommes et femmes.

et plus spécifiquement les études de genre. Enfin, on peut parfaitement envisager des applications pratiques dans le domaine du traitement automatique des langues.

1. Méthodologie

Dans cette section seront décrits le choix des matériaux linguistiques et des locuteurs, la procédure d'enregistrement et enfin les modifications acoustiques effectuées a posteriori pour obtenir les stimuli de l'expérience.

1.1 Matériau linguistique

Afin de mener à bien cette étude, du matériau linguistique en langue française et en langue anglaise était nécessaire. Pour plusieurs raisons, j'ai choisi d'opter pour des phrases (une dans chaque langue) plutôt que pour des mots ou des voyelles isolées. L'utilisation de ces unités n'aurait pas permis de tester l'influence de l'intonation sur l'identification du genre.

Le choix des phrases a été réalisé sur la base de plusieurs critères. Le premier de ces critères était la recherche d'une certaine neutralité émotionnelle. Le deuxième critère était d'ordre syntaxique: il fallait une phrase dotée d'une structure suffisamment riche pour permettre l'émergence potentielle de schémas prosodiques distincts selon les locuteurs. Pour ces raisons, j'ai retenu la structure [Sujet – Verbe – Objet – Complément] appliquée à une phrase affirmative. Un troisième critère, d'ordre phonétique, a été pris en considération: les différences formantiques hommes-femmes étant plus importantes sur les voyelles antérieures, la présence d'au moins trois de ces voyelles m'a paru indispensable. Enfin, le dernier critère a été de choisir deux phrases de longueur équivalente et sémantiquement proches. Sur la base de ces critères, les deux phrases suivantes ont été retenues:

- **Phrase française:** „Caroline a vendu son vélo cet après-midi.“
- **Phrase anglaise:** „Steven sold his bicycle yesterday afternoon.“

1.2 Choix des locuteurs pour les enregistrements

Pour ces enregistrements, j'ai fait appel à 10 participants, pour moitié francophones (locuteurs natifs du français parisien), et pour moitié anglophones (locuteurs natifs de l'anglais américain). Chacun des groupes est constitué de deux hommes et deux femmes, dont les enregistrements seront utilisés et pris en compte dans l'expérience, ainsi que d'un cinquième locuteur, homme ou femme, dont les enregistrements seront utilisés en tant qu'items d'échauffement. Voici la composition détaillée des deux groupes:

– **Locuteurs francophones:** „femme francophone 1“ (FF1), 25 ans; „femme francophone 2“ (FF2), 27 ans; „homme francophone 1“ (HF1), 23 ans; „homme francophone 2“ (HF2): 33 ans; „locutrice francophone pour *warm-up*“ (WUF): 26 ans.

– **Locuteurs anglophones:** „femme anglophone 1“ (FA1), 49 ans; „femme anglophone 2“ (FA2), 51 ans; „homme anglophone 1“ (HA1), 20 ans; „homme anglophone 2“ (HA2), 55 ans; „locuteur anglophone pour *warm-up*“ (WUA): 19 ans.

1.3 Procédure d'enregistrement

Le matériel utilisé est un enregistreur numérique portatif *Edirol R-09HR* de marque Roland, doté de deux microphones omnidirectionnels intégrés. Les enregistrements ont été effectués en chambre sourde, et sauvegardés en format Wave.

Voyons maintenant en détails les opérations de resynthèse effectuées sur les enregistrements afin d'obtenir les stimuli de l'expérience.

1.4 Modification acoustique des enregistrements pour l'obtention des stimuli

J'ai créé quatre séries de stimuli pour l'expérience. La première série est constituée des enregistrements bruts, sans aucune modification acoustique. Les trois autres séries ont été obtenues via un travail de resynthèse effectué sur les voix naturelles.

Resynthèse du F0 moyen au même niveau pour les hommes et les femmes

Les stimuli de la deuxième session ont été créés en resynthétisant les F0 moyens de chaque locuteur (hommes et femmes) à un même niveau. Ce niveau intermédiaire se situe à 169 Hz pour mon échantillon composé de 5 hommes (moyenne: 129 Hz) et 5 femmes (moyenne: 209 Hz).

La perception de l'oreille humaine n'étant pas linéaire mais logarithmique (voir Martin, 2008), j'ai choisi d'utiliser des coefficients multiplicateurs plutôt qu'une élévation ou un abaissement absolu de toute la courbe F0. Après avoir calculé ce coefficient ($F0 \text{ cible} / F0 \text{ d'origine}$) pour chaque locuteur, l'opération de resynthèse a été effectuée à l'aide du logiciel *Praat* et de sa fonction „*multiply pitch frequencies*“.

Aplatissement de la courbe de F0

Pour obtenir les stimuli de la troisième session de l'expérience, j'ai dû aplatiser la courbe de F0 de tous les locuteurs, au même F0 moyen que

pour la session 2 (169 Hz). Cette opération de resynthèse a elle aussi été effectuée avec le logiciel *Praat*, via la fonction „*Set pitch point at...*“.

Permutation des F0 moyens des hommes et des femmes

Les stimuli de la session 4 ont été créés en resynthétisant le F0 moyen des locuteurs masculins au niveau moyen des locuteurs féminins (209 Hz), et celui des locuteurs féminins au niveau moyen des locuteurs masculins (129 Hz). La procédure a été similaire à celle utilisée pour l'obtention des stimuli de la deuxième session.

1.5 Participants

Les individus ayant pris part à l'expérience constituent un groupe d'anglophones natifs (n'ayant pas le français comme autre langue maternelle) et un groupe de francophones natifs (n'ayant pas l'anglais comme autre langue maternelle). Voici la composition des deux groupes:

– **Auditeurs francophones natifs:** 4 hommes, 28 femmes. Tous étudiants de première année de licence, et âgés de 18 à 25 ans. Moyenne d'âge: 19,3 ans (18,8 ans pour les hommes, 19,4 ans pour les femmes).

– **Auditeurs anglophones natifs:** 5 hommes, 11 femmes. Tous étudiants de première année, et âgés de 18 à 25 ans. Moyenne d'âge: 20,2 ans (20,8 ans pour les hommes, 19,8 ans pour les femmes).

1.6 Procédure expérimentale

L'expérience s'est donc déroulée en quatre sessions. Les voix des dix mêmes locuteurs ont été utilisées, mais des modifications acoustiques de nature différente pour chaque session ont été effectuées sur elles. Voici la nature des stimuli, session par session:

– **Session 1:** Voix naturelles.

– **Session 2:** Voix resynthétisées au F0 moyen de 169 Hz.

– **Session 3:** Voix resynthétisées au F0 moyen de 169 Hz avec courbe de F0 aplatie.

– **Session 4:** Voix resynthétisées au F0 moyen de 209 Hz pour les locuteurs masculins, et au F0 moyen de 129 Hz pour les locutrices.

Chaque session a été espacée de la suivante d'au moins une semaine. Cette précaution a pour but d'éviter que les auditeurs ne se souviennent des voix diffusées d'une session à l'autre.

Une attention particulière a été apportée à l'ordre de présentation des stimuli. Ce dernier a été changé pour chaque session, de manière à ce que les auditeurs ne puissent le mémoriser. D'autres contraintes ont été appliquées pour éviter tout effet d'accommodation (voir Schweinberger &

al. 2008): pas plus de deux stimuli consécutifs dans la même langue et pas plus de deux stimuli de locuteurs du même genre (homme ou femme) d'affilée.

J'ai procédé à deux passations groupées: l'une pour les auditeurs francophones, l'autre pour les auditeurs anglophones. Les stimuli et leur ordre de diffusion étant strictement les mêmes pour les deux groupes, tout comme le déroulement de l'expérience.

Le déroulement a été la même pour les quatre sessions. Tout d'abord, faire lire la consigne écrite figurant sur le questionnaire distribué aux participants: „*Selon vous, la personne qui parle est-elle un homme ou une femme ? Cochez la case correspondant à votre réponse, et précisez aussi le degré de certitude de votre réponse, sur une échelle de 0 (pas sûr du tout) à 7 (tout à fait sûr)*“³. J'ajoutais ensuite quelques précisions orales sur la consigne. Après m'être assuré que cette dernière avait été parfaitement comprise par tous les participants, j'ai commencé la diffusion des stimuli. Comme indiqué plus haut, chaque stimulus a été diffusé deux fois. Je laissais passer quelques secondes entre chaque stimulus pour que les auditeurs aient le temps de répondre. Les enceintes utilisées pour la diffusion des stimuli sont des *JLB Duet Aluminium 2.0* d'une puissance de 2x6 Watts RMS et disposant d'une bande passante allant de 40 Hz à 20 KHz.

La méthodologie a maintenant été exposée. Dans la section suivante, je décris les résultats de l'expérience.

2. Résultats

Dans un premier temps, les résultats sont présentés de manière brute et synthétique, session par session. Une deuxième partie est consacrée à leur analyse statistique.

2.1 Résultats bruts

Une synthèse des résultats obtenus pour les auditeurs anglophones et les auditeurs francophones est présentée dans le tableau ci-dessous.

---

³ La consigne était traduite en anglais pour le groupe des anglophones.

Tableau 1 – Synthèse des résultats de la session 1.

	Auditeurs anglophones		Auditeurs francophones	
	Pourcentage de réponses congruentes ⁴	Degré de certitude moyen ⁵	Pourcentage de réponses congruentes	Degré de certitude moyen
Session 1	100,00	6,87	100,00	6,87
Session 2	94,17	6,64	97,40	6,61
Session 3	94,17	6,46	91,41	5,78
Session 4	82,50	6,16	88,24	5,69

Les résultats de la session 1 (voix naturelles) sont donc parfaitement clairs: les 328 jugements émis par les deux groupes réunis sont tous congruents. Tous les auditeurs sans exception, ont donc été à même d'identifier le genre de chaque locuteur à partir des voix naturelles, avec un degré de certitude extrêmement élevé. Quelques jugements non-congruents ont été émis dans la session 2 (F0 moyens égalisés au niveau intermédiaire de 169 Hz) mais le taux de réponses congruentes et les degrés de certitude demeurent élevés pour les deux groupes. Pour la troisième session (F0 moyens égalisés et courbes mélodiques aplaties), on remarque que le taux de réponses congruentes a baissé par rapport à la session 2 chez les francophones, mais pas chez les anglophones. Enfin, concernant la session 4 (F0 moyens des hommes et des femmes permutés -209 Hz et 129 Hz-), le taux de réponses congruentes et le degré de certitude moyen ont fortement baissé par rapport aux sessions précédentes pour les deux groupes d'auditeurs. Cette tendance est encore plus marquée chez les anglophones.

2.2 Analyse statistique

Afin d'établir si les différences observées (pour les pourcentages de réponses congruentes et les degrés de certitude) étaient significatives, j'ai procédé à diverses analyses statistiques à l'aide du logiciel *StatView*.

Différences entre chaque session pour les auditeurs francophones

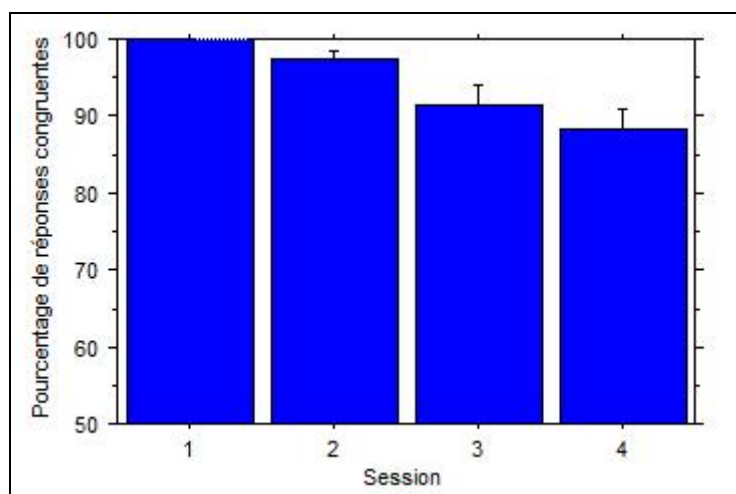
J'ai réalisé une ANOVA à un facteur sur les réponses données par les auditeurs francophones en fonction du facteur „session“. Le graphique correspondant à cette analyse est visible ci-dessous (figure 1). Les pourcentages de réponses congruentes sont présentés dans tous les

⁴ Qui correspond au genre du locuteur ayant été enregistré pour la création du stimulus.

⁵ Pour rappel, les degrés de certitude ont été exprimés sur une échelle allant de 0 à 7.

graphiques avec un seuil minimum fixé à 50 %, car ce dernier correspond au seuil de chance (choix forcé entre deux items).

Figure 1 – Graphique représentant le pourcentage de réponses congruentes en fonction de la session (1, 2, 3 et 4) pour les auditeurs francophones, avec les barres d'erreur-types.

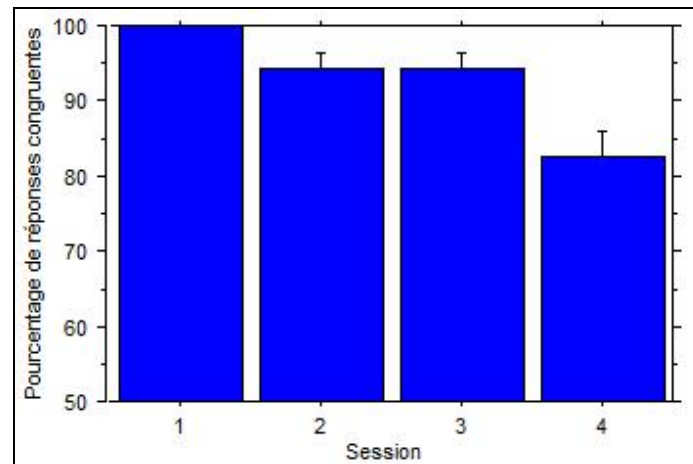
Le résultat de l'ANOVA globale est le suivant: il existe un effet très significatif du facteur „session“ sur le pourcentage de réponses congruentes données par les auditeurs, avec $F(3,660)=10,72$ et $p<0,001$. Le test PLSD de Fisher pour les différentes sessions prises deux à deux met en évidence des différences significatives entre les sessions 1 et 3 ($p<0,001$), 1 et 4 ($p<0,001$), 2 et 3 ($p<0,02$) et 2 et 4 ($p<0,001$). Il y a donc bien eu un rôle important joué par l'intonation (seul paramètre modifié entre les sessions 2 et 3) sur la catégorisation „homme“ / „femme“ effectuée par les auditeurs francophones. De même, le F0 moyen a joué un rôle significatif lorsqu'il a été „permuté“ (session 4), mais pas lorsqu'il a été resynthétisé au niveau intermédiaire de 169 Hz (session 2).

J'ai réalisé une analyse identique pour les degrés de certitude émis par les auditeurs francophones en fonction du facteur „session“. Le résultat de l'ANOVA est le suivant: il existe un effet globalement très significatif du facteur „session“, avec $F(3,660)=58,41$ et $p<0,001$. Le test PLSD de Fisher fait état de différences significatives entre les sessions 1 et 2 ($p<0,01$), 1 et 3 ($p<0,001$), 1 et 4 ($p<0,001$), 2 et 3 ($p<0,001$) et 2 et 4 ($p<0,001$). Les auditeurs francophones ont donc été, de manière significative, moins sûrs de leurs réponses, d'une part lorsqu'ils étaient dépourvus de l'information véhiculée par l'intonation (différence entre les sessions 2 et 3), d'autre part lorsque le F0 moyen était ambigu (différence

entre les sessions 1 et 2) et enfin lorsque le F0 moyen était permuté (différences entre les sessions 1 et 4, et entre les sessions 2 et 4).

Différences entre chaque session pour les auditeurs anglophones

De la même façon que pour les auditeurs francophones, j'ai réalisé une ANOVA à un facteur sur les réponses données par les auditeurs anglophones (variable dépendante) en fonction du facteur „session“. Le graphique correspondant à cette analyse est visible ci-dessous (figure 2).

Figure 2 – Graphique représentant le pourcentage de réponses congruentes en fonction de la session (1, 2, 3 et 4) pour les auditeurs anglophones, avec les barres d'erreur-types.

L'analyse a donné le résultat suivant: comme chez les francophones, il existe un effet globalement très significatif du facteur „session“ sur le pourcentage de réponses congruentes données par les auditeurs, avec $F(3,474)=9,99$ et $p<0,0001$. Le test PLSD de Fisher met en évidence des différences très significatives entre les sessions 1 et 4 ($p<0,0001$), 2 et 4 ($p<0,001$) et 3 et 4 ($p<0,001$). Contrairement à ce qui a été observé chez les auditeurs francophones, l'intonation (seul paramètre modifié entre les sessions 2 et 3) n'a donc pas eu d'influence sur la catégorisation „homme“ / „femme“ opérée par les anglophones. En revanche, le F0 moyen a joué un rôle extrêmement important lorsqu'il a été „permuté“ (session 4).

Une analyse similaire menée pour les degrés de certitude montre qu'il existe bien un effet globalement très significatif du facteur „session“, avec $F(3,474)=12,79$ et $p<0,0001$. Le test PLSD de Fisher révèle des différences significatives entre les sessions 1 et 2 ($p<0,05$), 1 et 3 ($p<0,001$), 1 et 4 ($p<0,0001$), et 2 et 4 ($p<0,0001$). Les auditeurs anglophones ont donc été, de manière significative, moins sûrs de leurs

réponses lorsque le F0 moyen était ambigu (différence entre les sessions 1 et 2) et lorsque le F0 moyen était permuté (différences entre les sessions 1 et 4, ainsi que 2 et 4). En revanche, la privation de l'information véhiculée par l'intonation n'a pas eu d'influence significative sur les degrés de certitude exprimés (différence entre les sessions 2 et 3 non significative).

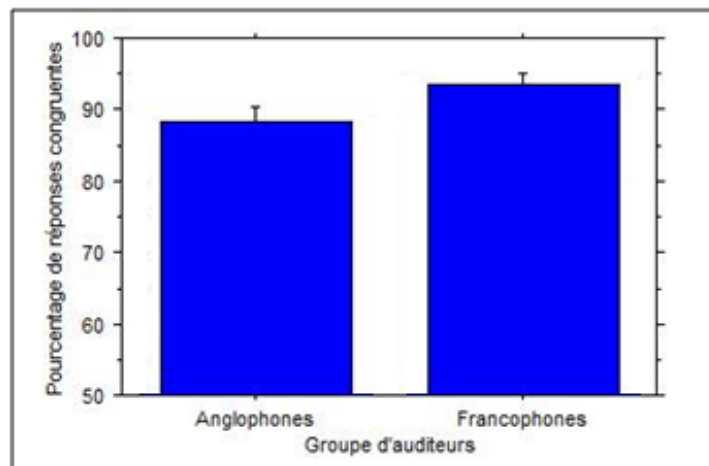
Différences entre les pourcentages de réponses congruentes obtenus par les auditeurs francophones et ceux obtenus par les anglophones en fonction du stimulus

Afin de poursuivre la mise en évidence de stratégies différentes dans l'identification du genre entre le groupe d'auditeurs anglophones et celui des francophones, j'ai décidé de tester le rôle du facteur „groupe d'auditeurs“ pour le pourcentage de réponses congruentes données en fonction du stimulus (c'est-à-dire des différentes voix), toutes sessions confondues. Pour cela j'ai effectué une analyse ANOVA à deux facteurs („stimulus“ „groupe d'auditeurs“).

Les résultats du test montrent qu'il existe bien une très forte interaction entre les facteurs „stimulus“ et „groupe d'auditeurs“: $F(7,1128)=4,23$ avec $p<0,001$. On remarque par exemple que les voix FA2, HA1 et HF2 ont posé bien plus de problèmes aux auditeurs anglophones (fort taux de réponses non congruentes toutes sessions confondues) qu'aux auditeurs francophones, à l'inverse de la voix FF1. Les deux groupes d'auditeurs n'ont donc pas réagi de la même manière aux différentes voix.

Comparaison des pourcentages de bonnes réponses obtenus par les francophones et les anglophones pour les sessions dans lesquelles seul le F0 moyen a été modifié (sessions 2 et 4)

Sur les quatre sessions qui composent l'expérience, deux avaient pour but de tester l'influence du F0 moyen à des niveaux différents: il s'agit des sessions 2 et 4. Pour chacune d'entre elles, les anglophones ont obtenu des scores inférieurs aux francophones en termes de réponses congruentes. Cela pourrait suggérer que dans une tâche d'identification du genre, les anglophones sont plus sensibles à la fréquence fondamentale moyenne que les francophones. Afin de confirmer cette hypothèse, j'ai regroupé les résultats (pourcentage de réponses congruentes) des sessions 2 et 4, et testé le rôle du facteur „groupe d'auditeurs“ (c'est-à-dire „langue maternelle des auditeurs“) *via* un test ANOVA. Le graphique correspondant est présenté ci-dessous (Figure 3).

Figure 3 – Graphique représentant le pourcentage de réponses congruentes pour les sessions où le F0 moyen a été modifié (sessions 2 et 4) en fonction du groupe d’auditeurs, avec les barres d’erreur-types.

Les résultats de l’ANOVA sont les suivants: il existe bien un effet significatif du facteur „groupe d’auditeurs“ sur le pourcentage de réponses congruentes pour les sessions 2 et 4 réunies, avec $F(1,566)=4,897$ et $p<0,05$. Cela signifie que le facteur „fréquence fondamentale moyenne“ a bien joué un rôle plus important chez les anglophones.

3. Conclusion – Discussion

Cette expérience d’identification du genre par la voix a permis d’obtenir un certain nombre de résultats intéressants. Tout d’abord, le rôle de la fréquence fondamentale moyenne a été largement mis en évidence: l’hypothèse 1 est donc vérifiée. Notons également que les auditeurs des deux groupes ont vu leur pourcentage de réponses congruentes diminuer très significativement lorsque les F0 moyens des hommes et des femmes ont été permutés. En revanche, lorsque le F0 moyen était resynthétisé à un niveau ambigu, seuls les degrés de certitude ont significativement baissé. Cela signifie qu’à un niveau ambigu, il semble que le rôle du F0 moyen diminue et soit compensé par les autres indices acoustiques, permettant ainsi à l’auditeur de reconnaître de manière très fiable le genre du locuteur, bien qu’étant moins sûr de lui.

L’hypothèse 2, selon laquelle la fréquence fondamentale moyenne joue un rôle plus important chez les anglophones que chez les francophones, semble elle aussi être confirmée. Le pourcentage de réponses congruentes dans les deux sessions qui testaient l’influence du F0 moyen, est significativement plus bas chez les anglophones que chez les

francophones. Le groupe des anglophones s'est donc basé plus fortement sur ce paramètre pour identifier le genre.

L'aplatissement des courbes de F0, a entraîné une baisse significative du pourcentage de réponses congruentes et du degré de certitude moyen chez les francophones. En revanche, aucune modification significative n'a pu être observée chez les anglophones. L'hypothèse 3, qui prédisait une influence de l'intonation dans l'identification du genre par la voix, est donc partiellement vérifiée: ce paramètre semble bien jouer un rôle pour les auditeurs francophones, mais pas pour les anglophones.

Une analyse statistique complémentaire a permis de confirmer qu'il existe bien, de manière générale, une grande influence de la langue maternelle des auditeurs dans l'identification du genre par la voix: ce ne sont pas les mêmes voix qui ont posé problème aux anglophones et aux francophones. Cela renforce donc l'idée qu'ils n'utilisent pas forcément les mêmes paramètres acoustiques, ou tout du moins pas de la même manière.

Les résultats de cette étude sont à mettre en relation directe avec des recherches antérieures. Tout d'abord, la mise en évidence de l'importance accrue du F0 moyen chez les anglophones par rapport aux francophones apporte un éclairage nouveau sur les expériences menées d'un côté par Pausewang Gelfer et Mikos (2005) et Coleman (1976), et de l'autre par Arnold (2008). Pour rappel, les deux premières, réalisées sur des auditeurs anglophones américains, attribuent au F0 moyen un rôle plus important qu'au timbre lors d'une tâche d'identification du genre par la voix, contrairement à la troisième, menée sur des auditeurs francophones, qui présente le timbre comme plus déterminant. En considérant les résultats obtenus ici, ces études n'apparaissent plus contradictoires: il est fort probable que pour les anglophones américains la fréquence fondamentale moyenne constitue le paramètre acoustique le plus important, et qu'à l'inverse, pour les auditeurs francophones, il s'agisse bien du timbre.

La principale conclusion à tirer de ces observations est qu'il conviendrait de ne pas chercher à lister et hiérarchiser les indices acoustiques jouant un rôle dans l'identification du genre par la voix de manière universelle, mais de considérer l'influence de la langue maternelle des auditeurs sur leur(s) stratégie(s) d'identification.

LITERATURE

Arnold 2008: Arnold, A. *La prosodie comme espace d'émergence du genre* (119 p.). Mémoire de Master 2 sous la direction de Lucas Greco et Jacqueline Vaissière. Université Paris III, 2008.

- Brend 1975:** Brend, R. M. Male-female intonation patterns in American English. In: *Proceedings of the Seventh International Congress of Phonetic Sciences*, La Haye (1971), 866 – 870. Reprinted in Thorne, B. & Henley, N. (1975). *Language and Sex: Difference and Dominance*, Newbury House: Rowley, 1975, 84 – 87.
- Coleman 1976:** Coleman, R. O. A comparison of the contributions of two voice quality characteristics to the perception of maleness and femaleness in the voice. // *Journal of Speech and Hearing Research*, 1976, N° 19, 168 – 180.
- Fant 1966:** Fant, G. A note on vocal tract size factors and non-uniform F-pattern scaling. // *Speech Transmission Laboratory, Quarterly Progress and Status Report*, 1976, N° 81, 21 – 38.
- Johnson 2005:** Johnson, K. Speaker normalization in speech perception. In Pisoni, D. & Remez, R., *The Handbook of Speech Perception*. Oxford: Blackwell Publishers, 2005, 363 – 389.
- Martin 2008:** Martin, P. *Phonétique acoustique, introduction à l'analyse acoustique de la parole*. Paris: Armand Colin, 2008.
- Pausewang Gelfer & Mikos 2005:** Pausewang Gelfer, E., Mikos, V. The relative contributions of speaking fundamental frequency and formant frequencies to gender identification based on isolated vowels. // *Journal of Voice*, 2005, N° 19, 544 – 554.
- Pépiot 2009:** Pépiot, E. *The making of French vocalic triangles: the case of a woman's voice versus a man's voice* (50 p.). Mémoire de Master 1 sous la direction de Jean-Yves Dommergues. Université Paris 8, 2009.
- Шварц 1968:** Schwartz, M. F. Identification of speaker sex from isolated voiceless fricatives. // *Journal of the Acoustical Society of America*, 1968, N° 43, 1178 – 1179.
- Швайнбергер & др. 2008:** Schweinberger, S. & al. Auditory adaptation in voice perception. // *Current Biology*, 2008, N° 18, 684 – 688.
- Vaissière 2006:** Vaissière, J. *La phonétique*. Paris: Presses Universitaires de France, 2006.

Всички статии, включени в поредицата Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ – Филология, са рецензирани.

All contributions to the Paisii Hilendarski University of Plovdiv Bulgaria Research Papers in Philology have been peer-reviewed.

**Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“**

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 49, кн. 1, сб. А, 2011

Филология

Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2012
ISSN 0861-0029